ΝΔ = 15.600
ΚΟΕ: 15.469

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

Ορφανού Φωτεινή

«Γαλλική Εταιρεία Μεταλλείων Λαυρίου : 1900-1930»

διδακτορική διατριβή

Επιβλέπων Καθηγητής : Σακελλαρόπουλος Θεόδωρος, Καθηγητής

Αθήνα 2002

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή 4

Πρώτο Μέρος

Η Ίδρυση της Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου και η δημιουργία της πόλης του Λαυρίου 12

Κεφάλαιο Ι. Ιστορικό Συγκρότησης Μεταλλευτικών Εταιρειών στο Λαυρεωτικό Χώρο 13

1.1 Διεθνής Συγκυρία 15
1.2 Συγκρότηση Ιταλογαλλικής Μεταλλευτικής Εταιρείας 18
1.3 Λαυρεωτικό Ζήτημα 23
1.4 Σχέση Μεταλλευτικών Εταιρειών με Εθνική Οικονομία 28
1.5 Σύσταση άλλων Εταιρειών 30
1.6 Ίδρυση Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου (ΓΕΜΛ) 33

Κεφάλαιο ΙΙ. Ιστορία της Πόλης του Λαυρίου
2.1 Δημογραφική εξέλιξη Λαυρεωτικής 39
2.2 Πόλη- Μεταλλείο 44
2.3 Όροι ενσωμάτωσης των πρώην αγροτών- εργατών στις νέες συνθήκες 59

Δεύτερο Μέρος

Γαλλική Εταιρεία Μεταλλείων Λαυρίου (ΓΕΜΛ) - Οικονομικά έτη 1900-1930 64

Κεφάλαιο ΙΙΙ. Πρώτη Περίοδος 1900-1913
3.1 Οικονομική Συγκυρία στα τέλη του 19ου αιώνα 65

3.2 1900-1902: Διακυμάνσεις στις Τιμές των Μετάλλων και στην παραγωγική απόδοση της ΓΕΜΛ 68

3.3 1903-1906: Πρόγραμμα Τεχνολογικού Εκσυγχρονισμού Εγκαταστάσεων Εταιρείας 77

3.4 1907-1910: Διεθνής Εμπορική- Οικονομική Κρίση και Επιπτώσεις στην Λειτουργία της ΓΕΜΛ 86

3.5 1911-1913: Ευνοϊκή Συγκυρία μέσα στην αντιξοότητα των Βαλκανικών πολέμων 97

Κεφάλαιο IV. Δεύτερη Περίοδος 1914-1921

4.1 1914-1917: Ανατροπή Όρων Διεθνούς Αγοράς- Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος 106

4.1.1 Οικονομικό Έτος 1915: Διατάραξη Ναυσιπλοΐας και Όρων Προμήθειας Καυσίμου Ύλης 114

4.1.2 Οικονομικό Έτος 1916: Ναυτικός Αποκλεισμός και Αναστολή Εμπορικών Συναλλαγών Εταιρείας 115

4.1.3 Οικονομικό Έτος 1917: Περιορισμός Εργασιών Εταιρείας- Κερδοφόρα Παραγωγή Αρσενικούχου Οξέως 117

4.2 1918-1921: Χρηματοπιστωτική και Παραγωγική Δυσκαμψία Εταιρείας 120

4.2.1Οικονομικό Έτος 1919: Νέο Ξεκίνημα για ΓΕΜΛ- Σύναψη Συμφωνίας με Αγγλία για ανεφοδιασμό Πρώτων Υλών 123

4.2.2.Οικονομικό Έτος 1920: Συγκυρία Υπερτίμησης Άνθρακα και Υποτίμησης των Τιμών των Μετάλλων 125

4.2.3 Οικονομικό Έτος 1921: Υποτίμηση Ελληνικού Νομίσματος-Ευνοϊκή Συγκυρία για ετήσιο Ισολογισμό ΓΕΜΛ 127

Κεφάλαιο V. Τρίτη Περίοδος 1922-1930:

5.1 1922-1925: Περίοδος Αποκατάστασης Ανατροπών Πολέμου 132

5 1926-1930: Μεταπολεμική Διεθνής Κρίση Αγοράς Μετάλλων 143

5.3 Απολογισμός Πορείας ΓΕΜΛ για τα Οικονομικά Έτη 1900-1930 161
5.4 Η Πορεία της Γαλλικής Εταιρείας από το 1930 και μετά. 164

Τρίτο Μέρος

Κεφάλαιο VI. Οικονομική Κρίση και Εργατική Διαμαρτυρία στα μεταλλευτικά "χωριά" της ΓΕΜΛ 168
6.1 Ιστορική Ανασκόπηση των πρώτων Απεργιών στο Χώρο 169
6.1.1 Απεργία 1883 169
6.1.2 Απεργία 1887 173
6.2.Απεργία 1896 - Διαμόρφωση Εργατικής Συνείδησης στην Πόλη-Μεταλλείο 175
6.2.1 Ανάλυση Αιτημάτων Απεργίας 178
6.2.2 Γεγονότα Απεργίας- Μορφή Εργατικής Διαμαρτυρίας 189
6.3 Πόλη- Μεταλλείο και Εργατικό Κίνημα 207
6.6 Αναρχοσοσιαλιστικά Κινήματα : Η Συμβολή τους στην Εργατική Διεκδίκηση των Εργατών- Μεταλλευτών 211
6.7 Χώροι Διαμόρφωσης Εργατικής Συνείδησης στην Πόλη- Μεταλλείο 219

Κεφάλαιο VII. Απεργία 1929
7.1 Ανάλυση Όρων Απεργίας 227
7.2 Μορφή και Γεγονότα της Απεργιακής Κινητοποίησης 233
7.3 Ισχυροποίηση Πολιτικού Πεδίου 242

Κεφάλαιο VIII
8.1 Συμπεράσματα
247

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ- ΠΗΓΕΣ 263
271

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα μελέτη αποπειράται να εξετάσει τους όρους συγκρότησης και εξέλιξης της Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου (ΓΕΜΛ) στο Λαυρεωτικό χώρο από τα τέλη του 19ου αιώνα ως και τα τέλη της δεκαετίας του 1920.

Η έναρξη της μελέτης το οικονομικό έτος 1900 εξυπηρετεί, κυρίως, λόγους αναλυτικής σκοπιμότητας. Η έλλειψη συνολικών στοιχείων και πηγών τόσο για την ελληνική οικονομία και κοινωνία του 19ου αιώνα όσο και για την πορεία εργασιών της γαλλικής εταιρείας προσδιόρισαν, ως ένα σημείο, την περίοδο μελέτης της παρούσας εργασίας.

Επιπρόσθετα, το έτος 1900 μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελεί μια αυτόνομη φάση στην ιστορία της γαλλικής εταιρείας, προάγγελο μιας επερχόμενης περιόδου μετασχηματισμού και αναδιάρθρωσης της οργανωτικής και παραγωγικής δόμησης της εταιρείας, γεγονός που επιτρέπει και ευνοεί την έναρξη της μελέτης την δεκαετία αυτή.

Το αντικείμενο της μελέτης συνδέεται με το κίνητρο να διερευνηθεί η επιχείρηση με συνθετότητα δόμησης και πολλαπλότητα στόχων, ως ένα ανοικτό, δυναμικό σύστημα με πολλές εισροές απο το κοινωνικό περιβάλλον, που δίνει έμφαση στην αποτελεσματική χρησιμοποίηση του ανθρώπινου παράγοντα. Ένα σύστημα που η οργανωτική του διάρθρωση, η εσωτερική του ισορροπία και η δυναμικότητα του, καθορίζονται τόσο από τα «ένδο», την κοινότητα των εργαζομένων που τη συγκροτεί, ως ένα ζωντανό δομημένο υποσύστημα, συνεχώς επαναπροσδιοριζόμενων σχέσεων στην πραγμάτωση ενός τελικού στόχου (μέγιστη παραγωγή – μέγιστο κέρδος), όσο και από εξωγενείς παράγοντες (εγχώρια/ διεθνή οικονομία, κρατικοί θεσμοί/ πολιτική, ευνοϊκή συγκυρία αγοράς, κλπ). Η ιδιομορφία της ιστορικής συγκρότησης και εξέλιξης της Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου, ως ένα δυναμικό σύστημα με το δικό του μοντέλο δόμησης- δράσης, τους δικούς του συμβολισμούς, αξίες και νόρμες, αποτέλεσε χαρακτηριστικό υπόδειγμα στην διερεύνηση του κατα πόσο, μέσα από την ιστορική μελέτη μιας επιχείρησης,

είναι δυνατόν να ανιχνευτούν, όπως μέσα σ' ένα μικρόκοσμο, τα γνωρίσματα ενός ολόκληρου κοινωνικού συστήματος, σε μια ορισμένη ιστορική περίοδο.

Στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας, επιχειρούμε μια συνοπτική ιστορική αναφορά της πορείας εγκατάστασης των πρώτων μεταλλουργικών εταιρειών στην περιοχή της Λαυρεωτικής, στα τέλη του 19ου αιώνα. Ειδικότερα εξετάζεται η ελληνική και διεθνής συγκυρία που καθόρισαν την ιδιαίτερη μορφή δόμησης της πρώτης μεταλλουργικής-μεταλλευτικής εταιρείας στο Λαύριο. Ακολουθεί μια συνοπτική αναφορά στο Λαυρεωτικό ζήτημα και στη σχέση των μεταλλευτικών αυτών εταιρειών με την εθνική οικονομία και, τέλος, μελετάται ο τρόπος δόμησης και οργάνωσης της πόλης του Λαυρίου, στο γύρω από τα μεταλλεία χώρο, κατά το ευρωπαϊκό μοντέλο της Company town, υπό την απόλυτη, δηλαδή, κυριαρχική παρουσία της Γαλλικής μεταλλευτικής εταιρείας σ' όλους τους τομείς δράσης των μεταλλευτών-κατοίκων της.

Η ανάπτυξη της μεταλλουργικής βιομηχανίας στο χώρο ωθεί στην δημιουργία και οργάνωση μιας πόλης, η οποία δεν προϋπάρχει και ανταποκρίνεται απόλυτα στις απαιτήσεις και ανάγκες της επιχείρησης. Η ανάπτυξη του χώρου ακολουθεί τους όρους δόμησης και ρυθμούς ανάπτυξης της εταιρείας. Το «οικονομικό», όπως ενσαρκώνεται μέσα από το ρόλο της Εταιρείας στο χώρο, εξουσιάζει το πολιτικό-κρατικό. Στο διοικητικό τομέα διαχείρισης και οργάνωσης των ζητημάτων που αφορούν το χώρο- πόλη, η παρουσία του πολιτικού- κρατικού είναι παθητική και όχι ενεργητική, αποτελώντας υποκείμενο και όχι ενεργό διαμορφωτή των μορφών κοινωνικής διοίκησης.

Στα τέλη του 19ου αρχές 20ου αιώνα, το Λαύριο, ένα από τα σημαντικότερα μεταλλευτικά- μεταλλουργικά κέντρα της Ευρώπης, συγκροτεί τον πρώτο και ένα από τους λίγους αμιγείς εργατικούς οικισμούς στα όρια του ελληνικού κράτους επιτρέποντας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα να αξιοποιήσει τις πλουτοπαραγωγικές της πηγές.

Θεωρούμε ότι η ιδιομορφία της δόμησης της πόλης του Λαυρίου αποτελεί μοναδικό ιστορικό παράδειγμα στον ελληνικό χώρο του 19ου αιώνα. Μελετώντας συγκριτικά άλλες πόλεις, οι οποίες αποτέλεσαν μεγάλα οικονομικά και εμπορικά

κέντρα, δεν παρατηρείται, αντίστοιχα, η ανάπτυξη του μοντέλου της Company Town.

Αναλυτικότερα, σύμφωνα με την μελέτη του Καρδάση Β. στο βιβλίο «Σύρος, Σταυροδρόμι της Ανατολικής Μεσογείου (1832-1857)», στις πρώτες δεκαετίες που ακολούθησαν τη σύσταση του ελληνικού κράτους, η Ερμούπολη διαμορφώθηκε σε οικονομική πρωτεύουσα του ανεξάρτητου κράτους και σημαντικό εμπορικό κέντρο της Ανατολικής Μεσογείου, με την πρωτοκαθεδρία των μεγάλων εμπορικών οικογενειών της Ερμούπολης.

Οι όροι δόμησης της πόλης όπως η επαγγελματική κατανομή του πληθυσμού, η οικονομική, κοινωνική και πολιτική κυριαρχία της εμπορικής τάξης στο χώρο, η άμεση συνεργασία των Ερμουπολιτών εμπόρων με τα εμπορικά κυκλώματα του εξωτερικού και οι σχέσεις ανταγωνισμού τους με τον κρατικό μηχανισμό, αν και εμφανίζουν κοινά σημεία με το παράδειγμα του Λαυρίου και, κυρίως, προσδιορίζουν την ιδιοτυπία και μοναδικότητα της «κοινωνίας» αυτής των εμπόρων στην ελληνικό χώρο, ωστόσο όμως δεν την εντάσσουν στο μοντέλο της Company Town, όπως αυτό αναλύεται στο δεύτερο Κεφάλαιο της παρούσας εργασίας.

Αντίστοιχα σύμφωνα με την μελέτη του Τσοκόπουλου Β., στο βιβλίο «Πειραιάς 1835-1870, Εισαγωγή στην ιστορία του ελληνικού Μάντσεστερ», ο Πειραιάς από την δεκαετία του 1860 θα αποτελέσει την πόλη της ατμοκίνητης βιομηχανίας κατά το πρότυπο της ανεπτυγμένης Δύσης. Ωστόσο η βιομηχανία θα αποτελέσει μονόδρομο για την πειραϊκή οικονομία. Η ανάγκη που δημιουργείται από την συγκυρία μείωσης του εμπορικού κέρδους θα υποχρεώσει την αλλαγή της μορφής της οικονομικής δραστηριότητας με την ανάπτυξη της βιομηχανικής επένδυσης. Το επίπεδο της βιομηχανικής ανάπτυξης θα είναι χαμηλό και μεταπρατικό αλλά η ένταση της βιομηχανικής επένδυσης θα είναι πυκνή και συσσωρευτική. Η λογική αυτή της δόμησης της πόλης σε συνδυασμό με μια σειρά από άλλους παράγοντες, όπως η πρωτοκαθεδρία του δήμου στην διαχείριση της τοπικής εξουσίας, η άμεση εξάρτηση της πειραϊκής οικονομίας από τις εμπορικές κρίσεις του ευρύτερου ελληνικού χώρου καθώς και η ρευστότητα της επαγγελματικής στρωμάτωσης της πόλης (μεγαλοέμποροι/ μεγαλοκτηματίες, επιστημονικά/ υπαλληλικά επαγγέλματα,

«χαμηλά» επαγγέλματα) απέχουν πολύ από τα βασικά χαρακτηριστικά του μοντέλου της Company Town.

Στο δεύτερο μέρος διερευνούμε την χρηματοοικονομική και παραγωγική οργάνωση και πορεία της Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου, για τριάντα οικονομικά έτη (1900-1930), όπως αυτή αποτυπώνεται στις ετήσιες Εκθέσεις του Διοικητικού Συμβουλίου της εταιρείας προς την Γενική Συνέλευση των μετόχων της.

Οι Εκθέσεις αυτές, οι οποίες αφορούν τα οικονομικά έτη 1900 ως και το 1930, εντοπίστηκαν στο Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας και, κατά έτος, περιλαμβάνουν τα εξής:

1. Εισαγωγικά σχόλια, οικονομική αποτίμηση για το υπό ανάλυση, οικονομικό έτος.
2. Παρέχεται η ετήσια συνολική παραγωγή των ακατέργαστων μεταλλευμάτων όλων των κατηγοριών και μελετάται συγκριτικά με την παραγωγή του προηγούμενου οικονομικού έτους.
3. Δίνεται αναλυτικός πίνακας σχετικά με το είδος και τη ποσότητα των υπό εξαγωγή, παραγόμενων μεταλλευμάτων και ακολουθεί ανάλυση αξιολόγησης της πορείας της ετήσιας παραγωγής, σε συγκριτική πάντα αναφορά με το προηγούμενο οικονομικό έτος.
4. Ασχολείται διεξοδικά με τη περιγραφή της ετήσιας νομισματικής κατάστασης και, ιδιαίτερα, τις διακυμάνσεις της τιμής του συναλλάγματος,καθώς επίσης τη διακύμανση των τιμών των μετάλλων και των τιμών της καυσίμου ύλης (άνθρακας).
5. Αναφέρει αναλυτικά τις επενδύσεις που αναλαμβάνει η εταιρεία σε μηχανολογικό εξοπλισμό ή και στην εφαρμογή νέων ή και βελτιώσεις των ήδη υπαρχόντων μεθόδων παραγωγής με στόχο τον εμπλουτισμό των μεταλλευτικών της προϊόντων.
6. Παρέχει πληροφορίες για την πορεία άλλων μεταλλευτικών επιχειρήσεων στην Ελλάδα ή και στο εξωτερικό, στις οποίες η Γαλλική Εταιρεία συμμετέχει ως μέτοχος.
7. Παρατίθεται αναλυτικός Πίνακας με τον ετήσιο οικονομικό ισολογισμό καθώς και πίνακας με στοιχεία απολογισμού των Κερδών και Ζημιών του υπό ανάλυση οικονομικού έτους.
8. Και τέλος, κλείνει με μια σύντομη ανακεφαλαίωση των κυριότερων αποφάσεων της ετήσιας Συνέλευσης του Διοικητικού Συμβουλίου της Εταιρείας.

Πιστεύουμε ότι οι Εκθέσεις αυτές αποτελούν ένα ιδιαίτερα πρόσφορο διαθέσιμο υλικό σε μια απόπειρα παρουσίασης και μελέτης της οικονομικής πορείας της εν λόγω μεταλλευτικής Εταιρείας.

Συμπληρωματικό υλικό, αναζητήσαμε σε Περιοδικά της εποχής, όπως Πλούτος, Νέα Εποχή, Βιομηχανική και Βιοτεχνική Επιθεώρησις, στα Δελτία του Υπουργείου Οικονομικών, του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Αθηνών και της Βιομηχανικής και Εμπορικής Ακαδημίας καθώς και στο Αρχείο Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών. Για το Λαυρεωτικό Ζήτημα πολύτιμο υλικό αντλήσαμε από τα Πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής.

Αξιοσημείωτη είναι η συμβολή Στατιστικών Μεταλλευτικής και Νομισματικής/ Συναλλαγματικής κίνησης στην γνώση της γενικότερης οικονομικής κατάστασης και μεταλλευτικής δράσης, για τα υπό έρευνα έτη, τόσο στον εγχώριο όσο και στο διεθνή χώρο. Παράδειγμα αποτελούν οι μελέτες του Ζολώτα Ξ. «Νομισματικά και Συναλλαγματικά Φαινόμενα εν Ελλάδι, 1910-1927» και «Η Ελλάς εις το στάδιον της Εκβιομηχανίσεως», καθώς και το βιβλίο του Χαριτάκη Γ. «Η ελληνική βιομηχανία (Βιομηχανία- Μεταλλεία- Εργασία)».

Στο Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας στο Φάκελο Βιομηχανική Πίστη εντοπίσαμε σημαντικότατο υλικό για την πορεία των εργασιών της Γαλλικής και Ελληνικής Εταιρείας Μεταλλουργείων Λαυρίου, κυρίως από τις αρχές του αιώνα και έπειτα.

Για την Δημογραφική εξέλιξη του Λαυρεωτικού χώρου θεμελειώδης πηγή αποτέλεσε το Μητρώον των Αρρένων του Δήμου Λαυρεωτικής του νομού Αττικής και Βοιωτίας, το οποίο περιλαμβάνει τους γεννηθέντας άρρενας για τα έτη 1839 έως και 1934 και εντοπίστηκε στο αρχείο του Δήμου Λαυρίου. Συμπληρωματικό υλικό αποτέλεσαν στατιστικά στοιχεία της απογραφής του πληθυσμού της Ελλάδος της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας.

Για την μελέτη και ανάλυση της τρόπου ανάπτυξης του εργατικού κινήματος στην ιδιόμορφη πόλη του Λαυρίου σημαντική ήταν η μελέτη ξένης βιβλιογραφίας όπως το βιβλίο της Perrot M., *Les ouvriers en greve,* καθώς και άρθρων σε περιοδικά όπως το Past & Present, Social History, Technologie et Societe,

Mouvement Social, Social History, Comparative Studies in Society & History, American Historical Revieu, Theory & Society.

Ο τύπος της εποχής και ειδικότερα τα περιορισμένα, αλλά πλούσια σε υλικό, φύλλα της τοπικής εφημερίδας «Λαυρεωτική», αποτέλεσαν πηγή χρήσιμων πληροφοριών, κυρίως, για τις εργασιακές συνθήκες και τους όρους οργάνωσης της καθημερινής κοινωνικής ζωής των εργατών- μεταλλευτών στο Λαυρεωτικό χώρο. Σ' αυτή την κατεύθυνση σημαντικότατη προσφορά ήταν η πρόσβαση που είχαμε στο Πρωτόκολλο Αλληλογραφίας του Σωματείου, στο Βιβλίο Εισερχομένων-Εξερχομένων εγγράφων για τα έτη 1911-1919, με πλούσιο υλικό τόσο για την επικοινωνία του Σωματείου με τις Εταιρείες, την Κυβέρνηση και άλλες εργατικές οργανώσεις όσο και για την κοινωνική δραστηριότητα του Σωματείου. Επιπρόσθετα, αξίζει να αναφέρουμε την σπουδαιότητα του υλικού των Εκθέσεων Επιθεώρησης του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας- Τμήμα Μεταλλειών και Μονοπωλίων για τους όρους εργασιακής οργάνωσης και ειδικότερα για την λεπτομερή αναφορά τους στα εργατικά ατυχήματα στο μεταλλευτικό χώρο. Τέλος στο άρθρο του Σκιντζόπουλου Α. Σ. «Το πρόβλημα του εργατικού σπιτιού» υπάρχουν διαφωτιστικές πληροφορίες για την οργάνωση της πόλης και ειδικότερα της κατοικίας, σύμφωνα με το πρότυπο της Company Town.

Με βασικό άξονα μελέτης τις Εκθέσεις του Διοικητικού Συμβουλίου της Εταιρείας διακρίνουμε τρεις σημαντικές περιόδους ανάλυσης στην λειτουργική πορεία της γαλλικής εταιρείας:

Η πρώτη περίοδος περιλαμβάνει τα οικονομικά έτη 1900-1913. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από συνεχείς αλλά παροδικές διακυμάνσεις στις τιμές τόσο των πρώτων υλών όσο και των μετάλλων, χωρίς ωστόσο να παρατηρείται απειλητική μείωση των ετήσιων μικτών κερδών της επιχείρησης.

Η δεύτερη περίοδος εκτείνεται από το έτος 1914 ως και το 1922. Η πορεία της Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου, τη περίοδο αυτή, στιγματίζεται απόλυτα από το ξέσπασμα του Α΄ παγκόσμιου πολέμου. Οι απροσδόκητες διαταραχές στο διεθνές κοινωνικοοικονομικό, πολιτικό και εμπορευματικό τομέα αντανακλώνται άμεσα στην οικονομική και παραγωγική λειτουργία της εταιρείας.

Τέλος, η τρίτη περίοδος περιλαμβάνει τα έτη από το 1923 ως και το 1930. Τα οικονομικά αυτά έτη αποτελούν μια περίοδο όπου η άνοδος των τιμών των μετάλων ευνοεί την ανασυγκρότηση των αναρίθμητων παραμορφώσεων που επέφερε ο Α΄ παγκόσμιος πόλεμος στο διεθνή χρηματιστικό και εμπορευματικό κόσμο. Ωστόσο, τα τελευταία έτη της περιόδου αυτής (1926-1930) στιγματίζονται από τη μεταπολεμική διεθνή κρίση της αγοράς των μετάλλων, η οποία θα κλονίσει την χρηματοοικονομική αντοχή/επιβίωση και παραγωγική απόδοση της γαλλικής εταιρείας.

Στο τρίτο μέρος μελετούνται οι πρώτες μορφές κοινωνικής διαμαρτυρίας στη πόλη- μεταλλείο. Η μελέτη επικεντρώνεται σε δυο κυρίως απεργιακές κινητοποιήσεις (Απεργία 1896, 1929), μέσα από την ανάλυση των οποίων επιδιώκεται να διερευνηθεί το πώς η ιδιομορφία της δομικής οργάνωσης της πόλης- κατά το πρότυπο της Company Town- και η ιστορικής της εξέλιξη, προσδιορίζει τους όρους διαμόρφωσης και ανάπτυξης μορφών εργατικής διεκδίκησης.

Η επιλογή ενασχόλησης με τις δυο απεργίες ως ιστορικά παραδείγματα μελέτης μορφών εργατικής διεκδίκησης, προσδιορίζεται από παράγοντες, οι οποίοι σχετίζονται, κυρίως, με την πενιχρότητα του υλικού και τις δυσκολίες εντοπισμού και πρόσβασης σε αρχειακές πηγές παρά με την αποδοχή ενός ρόλου πρωτοπορίας των απεργιών αυτών, ως απεργιών- σταθμών στην ιστορία του εργατικού κινήματος της τοπικής κοινωνίας του Λαυρίου. Η νομιμότητα μιας τέτοιας παραδοχής εγκλωβίζει την ιστορική διερεύνηση του εργατικού κινήματος, εκ των προτέρων, σε μια επιλεκτική και αποσπασματική οπτική ιστορικής ανάλυσης. Η αυθαίρετη ιεραρχική κατάταξη των μορφών εργατικής διαμαρτυρίας της περιόδου αποδυναμώνει τη δυνατότητα μιας ολιστικής θεώρησης του υπό διερεύνηση πεδίου, αποτρέποντας την ανάπτυξη μιας συνείδησης ιστορικής συνέχειας στην πορεία της εργατικής διαμαρτυρίας.

Τελειώνοντας νιώθω την ανάγκη να ευχαριστήσω, πρωτ' απ' όλα το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφίων για την οικονομική στήριξη που μου προσέφερε στην προσπάθεια μου αυτή, για 3 χρόνια. Τον καθηγητή μου Θεόδωρο Σακελλαρόπουλο για τις επιστημονικές του παρατηρήσεις και την αμέριστη στήριξη του σ' όλες τις φάσεις της εργασίας μου. Τον Νίκο Κοταρίδη για την κατανόηση και προθυμία του

να με συμβουλεύει στην πορεία ολοκλήρωσης των θεωρητικών μου προτάσεων. Την Γεωργία Πετράκη, τον Νίκο Μπελαβίλα και τον Γιώργο Δερμάτη για την σημαντική τους βοήθεια στην συγκέντρωση πολύτιμου υλικού. Το Εργατικό Κέντρο Λαυρίου για την άνετη πρόσβαση και τις συνθήκες μελέτης που μου εξασφάλισε στο Αρχείο του. Ένα μεγάλο ευχαριστώ ανήκει και στον Μανώλη Χουμεριανό, ο οποίος συνέβαλε καθοριστικά στη διαμόρφωση της μελέτης αυτής με τις κριτικές τους παρατηρήσεις και την ηθική του συμπαράσταση.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ ΜΕΤΑΛΛΕΙΩΝ ΛΑΥΡΙΟΥ ΚΑΙ Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΟΥ ΛΑΥΡΙΟΥ

Κεφάλαιο Ι. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ ΜΕΤΑΛΛΕΥΤΙΚΩΝ ΕΤΑΙΡΕΙΩΝ ΣΤΟ ΛΑΥΡΕΩΤΙΚΟ ΧΩΡΟ

Από τα πρώτα χρόνια σύστασης του Ελληνικού κράτους, η κυβέρνηση προσπαθεί να αξιοποιήσει τον υπόγειο πλούτο της. Ιδιαίτερα προσανατολίζεται στην εκμετάλλευση των μεταλλείων Λαυρίου[1].

Η ελληνική κυβέρνηση στερούμενη τεχνικών γνώσεων και υποδομής θα καλέσει ξένους επιστήμονες για την αξιολόγηση των Λαυρεωτικών μεταλλευμάτων. Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια, το 1835, ο Γερμανός Fielder θα επισκεφθεί το Λαύριο τέσσερις φορές. Τα συμπεράσματά του δεν θα είναι ιδιαίτερα ενθαρυντικά[2]. Αργότερα, ο, επίσης, Γερμανός Russenger θα υποστηρίξει την αναγέννηση της μεταλλευτικής βιομηχανίας με την αξιοποίηση όμως των μεταλλευμάτων σιδήρου και όχι μολύβδου τα οποία θεωρεί αναμφισβήτητα πιο φτωχά[3]. Ωστόσο, συμπληρώνει, "επειδή τα απαραίτητα κεφάλαια για το χτίσιμο αυτών των εγκαταστάσεων αλλά και η εξερεύνηση των μεταλλείων θα πρέπει να είναι αξιόλογα, θα συμβούλευα την ελληνική κυβέρνηση, λαμβάνοντας κυρίως υπόψη την οικονομική της κατάσταση να παραχωρήσει την επιχείρηση αυτών των εργασιών στην ιδιωτική βιομηχανία ή να περιμένει μια πιο ευνοϊκή στιγμή". Αρκετά χρόνια αργότερα ο Γάλλος γεωλόγος Gaudry θα επιστήσει τη προσοχή του στους μεγάλους σωρούς των αρχαίων σκωρίων, χωρίς όμως καμία αποτελεσματική ενέργεια για την αποδοτική εκμετάλλευση τους[4].

---

[1] Τα μεταλλεία αυτά ξεχασμένα και εγκατελλειμένα όχι μόνο κατά την διάρκεια της τουρκικής κατοχής αλλά στην διάρκεια δυο σχεδόν χιλιετηρίδων θα προσελκύσουν ξανά το ενδιαφέρον του νεοσύστατου κράτους, βλ. Κ. Κονοφάγος, *Το αρχαίο Λαύριο και η Ελληνική τεχνική παραγωγής του αργύρου*, Αθήνα, Εκδοτική Ελλάδος, 1980 .

[2] Συγκεκριμένα υποστηρίζει, "Σήμερα που το κάθε τι είναι ακριβότερο, τα εργατικά, τα υλικά, η μεταφορά, η ξυλεία, κ.λ.π. η επικερδής επανάληψη της εκμετάλλευσης των εγκατελλειμένων μεταλλείων που περιέχουν τόσο λίγο μετάλλευμα μολύβδου θα είναι αμφίβολη", βλ. Α. Κορδέλλας, *Το Λαύριον*, Λαύριο, Βιβλιοθήκη της Εταιρείας Μελετών Λαυρεωτικής, αριθ.6, 1993, σ.108. Επίσης Κ. Κονοφάγος, *Το αρχαίο Λαύριο και η ελληνική τεχνική παραγωγής του αργύρου*, Λαύριο, ό.π., σ.36, και Γ. Π. Μαρίνος και W. E. Petrascheck, *Λαύριον*, Ινστιτούτον Γεωλογίας και Ερευνών Υπεδάφους, 1956, σ.18.

[3] Βλ. Α. Κορδέλλας, Αυτόθι, σ.110.

[4] Οι αρχαίες σκωρίες αποτελούν τα απορρίμματα των αρχαίων εκμεταλλεύσεων και καμινείων ενώ οι εκβολάδες περισσεύματα των εξορυκτικών εργασιών των αρχαίων μεταλλείων. Οι σκωρίες υπολογίζονται σε 2εκατ. τόνους ενώ οι εκβολάδες σε 105εκατ., βλ. Γ. Γ. Ζούμπος, *Η συμβολή των Λαυρεωτικών*

Το Δεκέμβριο του 1860, ο υπουργός Οικονομικών Σίμος, θα στείλει τον Ανδ. Κορδέλλα, μηχανικό μεταλλείων, να εξετάσει τις δυνατότητες του Λαυρεωτικού υπεδάφους[5]. Στην έκθεσή του θα ζητήσει τη συγκρότηση επιστημονικής επιτροπής για την εξέταση της δυνατότητας επανακαμίνευσης των αρχαίων σκωρίων.[6] Οι πρώτες όμως προσπάθειες εργασιών στο Λαύριο προσκούουν στις δομικές αδυναμίες της Ελληνικής οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας. Δεν υπάρχουν εργαλεία, ειδικευμένοι εργάτες, χημικό εργοστάσιο και το κυριότερο εθνικά διαθέσιμα κεφάλαια. Οι εγχώριες παραγωγικές τάξεις αδυνατούν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις μιας αναπτυσσόμενης βιομηχανίας. Οι πλουτοπαραγωγικοί πόροι παρέμεναν ανεκμετάλλευτοι περιμένοντας ξένα κεφάλαια.

μεταλλείων στην ακμή της Αθηναϊκής πολιτείας, Αθήνα, 1986, σ.37, Α. Μηλιαράκης, "Μια ημέρα εν Λαύρειω" *Εστία,* 14 Νοεμβρίου 1882, αριθ.359, σ.719 και Α. Κορδέλλας, Αυτόθι, σ. 112.

[5] Το ταξίδι του στο Λαύριο το περιγράφει ο ίδιος ο Κορδέλλας, βλ. Α. Κορδέλλας, "Το Λαύριον και ο Ελληνικός άργυρος" *Παρνασσός,* τόμ.ΙΓ΄, 1890, σσ.67-85. Ο Α. Κορδέλλας ήταν μεταλλειολόγος-ορυκτολόγος από τη Σμύρνη, με σπουδές στη Βασιλική Μεταλλευτική Ακαδημία του Freiberg. Από το 1860-1864 εργαζόταν ως μηχανικός στο Υπουργείο Οικονομικών. Από το 1864-1873 διετέλεσε αρχιμηχανικός της Γαλλικής εταιρείας ενώ στο διάστημα από το 1887-1891 ήταν Διευθυντής της Ελληνικής Εταιρίας Μεταλουργείων Λαυρίου. Δημοσίευσε πολλά διδακτικά συγράμματα και επιστημονικές εργασίες. Πέθανε το 1909. Βλ. Γ. Γ. Ζούμπος, *Η συμβολή των Λαυρεωτικών μεταλλείων στην ακμή της Αθηναϊκής πολιτείας,* ό.π., σ.38.

[6] Βλ. Γ. Ν. Δερμάτης, *Τοπίο και μνημεία της Λαυρεωτικής,* Λαύριο, Δήμος Λαυρεωτικής, 1994, σσ.176-177.

1.1 ΔΙΕΘΝΗΣ ΣΥΓΚΥΡΙΑ

Στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα και κυρίως στις αρχές της δεκαετίας του 1860, αναπτύσσεται μια έντονη τάση διοχέτευσης Ευρωπαϊκών κεφαλαίων προς τις έξω-Ευρωπαϊκές χώρες και ιδιαίτερα την Ελληνική οικονομία.[7] Το μοντέλο των Ευρωπαϊκών επενδύσεων προσανατολίζεται προς χρηματοδοτήσεις, κυρίως, έργων κοινωνικής πρόνοιας, μεταλλευτικών-εξορυκτικών επιχειρήσεων και δανεισμό κυβερνήσεων.

Ο προσανατολισμός των ξένων κεφαλαίων προς τη περιφέρεια ερνηνεύεται κυρίως με όρους της Διεθνούς οικονομικής συγκυρίας. Η περίοδος από το 1873 ως το 1896, αποτελεί για τις Ευρωπαϊκές χώρες του Βιομηχανικού καπιταλισμού, την περίοδο της "Μεγάλης οικονομικής κρίσης".[8] Η κρίση της αγοράς, η πτώση των τιμών, η πολιτική προστατευτισμού των εθνικών αγορών, ο αυξανόμενος ανταγωνισμός των εθνικών κρατών, συνδέονται άμεσα με τη πτώση του ποσοστού κέρδους και της αποδοτικότητας των επενδύσεων. Η υπερσυσσώρευση μάζας αδρανών κεφαλαίων θα οδηγήσει τους Ευρωπαίους επενδυτές προς την αναζήτηση νέων χωρών όχι μόνο για την αγορά των προϊόντων τους αλλά, κυρίως, για την αποδοτικότερη τοποθέτηση των κεφαλαίων τους. Πρόκειται ουσιαστικά για περίοδο "εντατικής εξάπλωσης" των Ευρωπαϊκών κρατών προς τις αποικίες και την Ανατολή. Αναζητούνται "νέοι διέξοδοι", νέες χώρες για να απορροφήσουν τα πλεονάσματα που έχουν σχηματισθεί στις χώρες του κέντρου του Διεθνούς

---

[7] Τα Ευρωπαϊκά κεφάλαια δεν προσανατολίζονται ανεξαιρέτως σ' όλες τις χώρες τις περιφέρειας αλλά κυρίως σ' αυτές που' χουν ήδη διαμορφώσει, έστω σ' ένα πρώτο στάδιο, μια τοπική οικονομία της αγοράς. Έτσι, ο Βεργόπουλος αναφέρει ότι η Ελλάδα συγκεντρώνει μια σειρά από "ιδιαίτερα ευνοϊκές συνθήκες" για την εισροή ξένων κεφαλαίων, οι οποίες συνδέονται με το γεγονός ότι, ήδη, υπάρχει ένα διαμορφωμένο Ελληνικό κράτος, με Σύνταγμα, πολιτικά κόμματα και λειτουργικούς κρατικούς μηχανισμούς. Βλ. Κ. Βεργόπουλος, *Κράτος και οικονομική πολιτική στον 19ο αιώνα*, Αθήνα, Εξάντας, 1978, σ.198.

[8] Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από ισχυρές διακυμάνσεις της οικονομικής δραστηριότητας, από τους λεγόμενους κύκλους οικονομικών υφέσεων. Ωστόσο πολλοί ερευνητές, αναρωτιούνται κατά πόσο αυτοί οι κύκλοι διαμόρφωσαν μια οικονομική κρίση. Υπήρξε πράγματι μια "Μεγάλη οικονομική κρίση" στην Ευρωπαϊκή οικονομία ή μια σειρά διακοπτόμενων οικονομικών υφέσεων και ανακάμψεων . Βλ.Shepard P. Clough – Richard T. Rapp, *Ευρωπαϊκή Οικονομική Ιστορία*, Αθήνα, Παπαζήση, 1980, τόμ.Β΄, σσ.528-533. Πάντως, είναι γεγονός ότι οι κρίσεις αυτές αναστάτωσαν σημαντικά την οικονομική ζωή της εποχής και δρομολόγησαν κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές στο διεθνές πλαίσιο. Βλ. E. J. Hobsbawm, *Έθνη και Εθνικισμός, από το 1780 μέχρι σήμερα*, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1994, σ.154.

συστήματος. Οι χρηματιστηριακές επιχειρήσεις πολλαπλασιάζονται σε διεθνή κλίμακα.

Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες το ελληνικό κράτος πρώτη φορά αρχίζει να συγκεντρώνει κεφάλαια από κάθε προέλευση, κεφαλαιούχους με επενδυτικά σχέδια αλλά και έντονη διάθεση κερδοσκοπίας. Στους κεφαλαιούχους αυτούς των Ευρωπαϊκών χωρών ιδιαίτερη θέση κατέχουν και οι Έλληνες κεφαλαιούχοι του παροικιακού Ελληνισμού[9]. Πράγματι, οι έλληνες του εξωτερικού αναδεικνύονται σε μια σημαντική οικονομική δύναμη της Εγγύς Ανατολής, οι οποίοι, συμμετέχοντας ως συνέταιροι των μεγάλων επιχειρήσεων Ευρωπαϊκών χωρών (κυρίως Αγγλίας, Γαλλίας), πρωτοστατούν ως διαμεσολαβητές στην ισχυρή εμπορική διείσδυση που πραγματοποιούν οι Αγγλογάλλοι στο χώρο της Εγγύς Ανατολής[10]. Παράλληλα ο ελληνισμός της διασποράς επιδρά άμεσα και καθοριστικά στη ζωή του Ελληνικού Βασίλειου[11].

Η άνοδος των εθνικιστικών κινημάτων στην Ανατολική και Βαλκανική μεσόγειο άρχισε να περιορίζει τη δράση των ελλήνων επιχειρηματιών στα μέρη αυτά, αναγκάζοντας τους να επενδύσουν τα κεφάλαια τους στα σύνορα του Ελληνικού κράτους. Βαθμιαία η εισροή παροικιακών κεφαλαίων θα ξεκινήσει μετά την έξωση του Οθωνα (1862) ως και μέσα της δεκαετίας του 1870. Την ίδια πορεία ακολουθεί και το ξένο κεφάλαιο, διαμορφώνοντας απαραίτητους όρους για μια νέα περίοδο ενίσχυσης της εσωτερικής αγοράς του Ελληνικού κράτους.

Ωστόσο τα εισερχόμενα αυτά κεφάλαια επενδύονται κυρίως, σε τομείς που υπόσχονται ένα σίγουρο και γρήγορο κέρδος (τραπεζιτικές και χρηματιστικές

---

[9] Από τη σύσταση του Ελληνικού κράτους (1830) το Ελληνικό εθνικό σύνολο απαρτίζεται από δύο κόσμους. Ο ένας περιορίζεται στα σύνορα του νεοσύστατου ανεξάρτητου κράτους και ο άλλος περιλαμβάνει κοινότητες έξω από τα όρια του Ελληνικού κράτους, ιδιαίτερα στη Βαλκανική και Ανατολική Μεσόγειο. Βλ. Κ. Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, ο.π., σ.52-57.

[10] Ωστόσο, η δράση του Ελληνισμού αυτού, μπροστά στον ανταγωνισμό των Δυτικών Δυνάμεων, περιορίζεται στο τριτογενή τομέα (εμπόριο, ναυσιπλοΐα και τραπεζικές εργασίες). Η κυριαρχία του Ελληνισμού σ' αυτούς τους τομείς δεν είναι τυχαία. Η έλλειψη υποδομής και τεχνικής προετοιμασίας περιορίζουν το πλαίσιο δράσης τους. Βλ. Νικ. Γ. Σβορώνος, *Ανάλεκτα Νεοελληνικής Ιστορίας και ιστοριογραφίας*, Θ Αθήνα, εμέλιο, 1987, σ.289.

[11] Ο Τσουκαλάς παρομοιάζει την ελληνική αστική τάξη του εξωτερικού με εκείνη των Ευρωπαίων αποίκων. Παρά τις διαφορές τους-το γεγονός ότι οι έλληνες δεν προέρχονται από τις χώρες της καπιταλιστικής μητρόπολης- εμφανίζουν ομοιότητες όσον αφορά, το ρόλο που καλούνται να διαδραματίσουν προς τη χώρα του εποικισμού. Βλ. Κων. Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα(1830-1922)*, ό.π., σ.23.

επιχειρήσεις, κρατικές δανειοδοτήσεις, αγορά αστικής και αγροτικής γης) και όχι στην οργάνωση όρων υποδομής μιας μακροπρόθεσμης παραγωγικής αξιοποίησης τους. Από το πιστωτικό σύστημα κατά κύριο λόγο επωφελούνται το εμπόριο, οι τραπεζικές- τοκογλυφικές εργασίες και δευτερευόντως μόνο η βιοτεχνία-βιομηχανία[12]. Το παροικιακό κεφάλαιο λειτουργεί, κυρίως, ως μεσάζοντας των συμφερόντων ξένων χρηματιστικών κέντρων εκμεταλλευόμενο την αδυναμία της ελληνικής οικονομίας. Παραδείγματα αυτής της νοοτροπίας αποτελεί η ίδρυση της Γενικής Πιστωτικής τράπεζας, της Τράπεζας Βιομηχανικής Πίστης[13], όπως και της Τράπεζας Ηπειροθεσσαλίας (1882).

[12] Βλ. Χρ. Χατζηιωσήφ, *Η γηραιά σελήνη η βιομηχανία στην Ελληνική οικονομία 1830-1940,* ό.π., σ.43., ΕΤΒΑ, *Η Ελληνική βιομηχανία από τον 19ο ως τον 20ο αιώνα,* Αθήνα, 1985, σ.8.

[13] Η τράπεζα αυτή θα ιδρυθεί το 1873, με κεφάλαια 5.000.000δρχ. Ωστόσο η συμβολή της στη βιομηχανία θα είναι ασήμαντη και η ζωή της μικρή. Βλ. Χρ. Μπαλόγλου και Ευαγ. Βουρεκά, "Η εκμετάλλευση του νεότερου Λαυρίου και η δημιουργία του Λαυρεωτικού ζητήματος 1855-1873", *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, 6/1995, τόμος Δ', τεύχος 16, σ.221.

1.2 ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΙΤΑΛΟΓΑΛΛΙΚΗΣ ΜΕΤΑΛΛΕΥΤΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Το έτος 1861 θεσπίζεται νόμος "πέρι μεταλλείων" από τους Α. Κορδέλλα, Ι. Σούτσο και Π. Βουγιούκα[14]. Ο νόμος αυτός στηριζόμενος στον αντίστοιχο Γαλλικό νόμο του 1810 δεν θα λάβει υπόψη του τις ιδιαιτερότητες του Λαυρεωτικού χώρου, περιλαμβάνοντας διατάξεις μόνο για φυσικά μεταλλεία και όχι για τις αρχαίες σκωρίες και εκβολάδες. Ωστόσο, η διεθνής συγκυρία θα ενεργοποιήσει το ενδιαφέρον του παροικιακού και ξένου κεφαλαίου για τις Λαυρεωτικές σκουριές. Ηδη, δύο μήνες μετά τη ψήφιση του νόμου, ο Γ. Παχύς, έμπορος στο Gagliari της Σαρδηνίας θα ζητήσει τη παραχώρηση των παλιών μεταλλείων τη Λαυρεωτικής, δήθεν για τη κατασκευή γυάλινων ειδών με σκοπό όμως, τη μεταφορά των μεταλλευτικών σκωρίων για επεξεργασία στην ήδη αναπτυγμένη μεταλλευτική βιομηχανία της Σαρδηνίας. Πραγματικά εκεί, ο ίδιος, ήδη από το 1859, εκμεταλλεύεται ανάλογα υπολλείματα αρχαίων μεταλλείων, ανακαμινεύοντας τις σκωρίες των Ρωμαϊκών χρόνων. Ο Κορδέλλας και ο Δήμαρχος Λαυρίου θα αποκαλύψουν τους πραγματικούς σκοπούς του Παχύ. Ήδη, όμως, θα' χει προλάβει να μεταφέρει σωρούς σκουριών στη Σαρδηνία. Ενα χρόνο αργότερα θα έρθει στην Αθήνα ο Jean Baptiste Serpieri (Ιωάννης Βαπτιστής Σερπιέρη) ως αντιπρόσωπος των εταιρείων Bouques et Serpieri και Roux de Fraissinet, οι οποίες εκμεταλλεύονταν τα μεταλλεία της Σαρδηνίας. Βασικός στόχος του είναι να εξασφαλίσει τη παραχώρηση από το Ελληνικό κράτος των μολυβδούχων σκωρίων[15]. Παρόλο τη σύγχυση που

[14] Ο μεταλλειολόγος- ορυκτολόγος Παν. Βουγιούκας ήδη από το 1856, στη μελέτη του "Περιληπτική περιγραφή των άχρι τούδε γνωστών εν Ελλάδι ορυκτών" προσπαθεί να προσελκύσει το ενδιαφέρον για την υλοποίηση μεταλλευτικών έργων. Ωστόσο η συμβολή και προσφορά του δεν θα αναγνωρισθεί επάξια από το Ελληνικό κράτος σε σχέση με την αντίστοιχη του Α. Κορδέλλα, βλ. Χ. Μπαλόγλου και Ε. Βουρεκά, "Η εκμετάλλευση του νεότερου Λαυρίου και η δημιουργία του Λαυρεωτικού ζητήματος 1855-1873", *Το βήμα των κοινωνικών επιστημών,* Ιούνιος 1995, τόμ.Δ΄, τεύχ.16, σ.206.

[15] Έχει αναπτυχθεί μια ολόκληρη φιλολογία σχετικά με το πως ανακάλυψε ο Σερπιέρι το Λαυριακό πλούτο. Μια απ' αυτές, την οποία αναφέρει ο Μαρκεζίνης, υποστηρίζει ότι ενώ ο Σερπιέρι βρισκόταν στη προκυμαία στο λιμάνι του Κάλιαρι είδε σωρούς μεταλλεύματος εγκατελλειμένα από ένα Ελληνικό ιστιοφόρο. Ο Σερπίερι ρώτησε τον πλοίαρχο του ιστιοφόρου για τους σωρούς και αυτός απάντησε αδιάφορα ότι "εκεί στις κάβο κολώνες (Σούνιον) υπάρχει όση θέλεις και όποιος θέλει παίρνει". Μια άλλη εκδοχή υποστηρίζει ότι ο βασικός οδηγός του Σερπιέρη υπήρξαν οι αρχαίοι συγραφείς Στράβων και Παυσανίας. Τα πλούσια μεταλλεία της αρχαιότητας προσέλκυσαν το ενδιαφέρον του Σερπιέρι. Βλ. Μαρκεζίνης *Ιστορία της νεώτερης Ελλάδος,* τόμ. 2, Πάπυρος, 1973, σ.36.

επικρατούσε τότε λόγω της δικαστικής διαμάχης ανάμεσα στο Δημόσιο και τη κοινότητα της Κερατέας,- σχετικά με τη κυριότητα των δασώδων εκτάσεων, στις οποίες περιλαμβάνονταν και σκωρίες- ο Σερπιέρη θα εξασφαλίσει τη τελική έγκριση για την εκμετάλλευση των σκωρίων, με βάση τον ισχύοντα νόμο περί μεταλλείων και τη βοήθειά του τότε υπουργού Οικονομικών Ζ. Βάλβη (1863)[16] .

Στις 28 Απριλίου του 1864 ιδρύεται η μεταλλουργική εταιρεία Rou- Serpieri-Fraissinet C. E. Έδρα της εταιρείας είναι η Μασσαλία. Πρόεδρος και γενικός διευθυντής της εταιρείας εκλέχθηκε ο Ιλαρίων Ρου, τραπεζίτης στη Μασσαλία και γενικός διευθυντής στις μεταλλουργικές επιχειρήσεις στη Καρθαγένη της Ισπανίας. Η εταιρεία θα αγοράσει από τη κοινότητα Κερατέας και τη μονή Πεντέλης τις σκωρίες στο Κυπριανό, Πασσά, Πουνταζέζα και Πλάκα ενώ τελικά θα τις παραχωρηθούν και οι σκουριές στη θέση Εργαστήρια- παρόλο που ήταν στο επίκεντρο της προαναφερόμενης δικαστικής διαμάχης -ύστερα από υποχώρηση της κυβέρνησης μπροστά στη παρέμβαση της Γαλλικής πρεσβείας[17]. Συγκεκριμένα, ο αντιπρόσωπος της γαλλικής εταιρείας Ιλαρίωνος Ρου Σα τον Απρίλιον του 1864 υπέβαλλε αίτηση για την παραχώρηση μεταλλείων, η οποία επικυρώθηκε με Βασιλικό Διάταγμα στις 23 Αυγούστου του 1867 και 31 Δεκεμβρίου του 1868. Το μεταλλείο αυτό βρίσκεται στο κέντρο του μεταλλοφόρου τμήματος της Λαυρεωτικής, έχει έκταση 14.550.469τ.μ και συνορεύει με τα χωριά της Συντερίνης,

---

Ωστόσο η σύγχρονη ιστοριογραφία δέχεται ότι ο Σερπιέρι ενημερώθηκε για την ύπαρξη των σκωρίων από τις εκθέσεις του Κορδέλλα. Επίσης η Κόμμισα της Ιερσέης στο ημερολόγιο της θα γράψει ότι ο Σερπιέρη θα έρθει στο Λαύριο επηρεασμένος από τις εκθέσεις του Κορδέλλα. Βλ. Βλ. Γ. Ν. Δερμάτης, *Τοπίο και μνημεία της Λαυρεωτικής*, ό.π., σ.177 και Χρ. Μπαλόγλου και Ευαγ. Βουρεκά, "Η εκμετάλλευση του νεότερου Λαυρίου και η δημιουργία του Λαυρεωτικού ζητήματος 1855-1873" ό.π., σ.209.

[16] Ο Σερπιέρη παρουσιάζεται από το Κυριακίδη ως ευφυής και έντεχνος κερδοσκόπος ο οποίος με συνέταιρο τον Γ. Παχύ κατάφερε να πετύχει τη σύμπραξη του επιχειρηματία Hilarion Roux ο οποίος εκμεταλλευόταν σκωρίες στην Ισπανία και του ελληνικού εμπορικού οίκου Ροδοκανάκη για τη ίδρυση της πρώτης μεταλλευτικής εταιρείας . Βλ. Επαμ. Κυριακίδης, *Ιστορία του σύγχρονου Ελληνισμού 1832-1892*, Αθήναι, Εκ της βασιλικής τυπογραφίας Ν. Μ. Ιγγλέση, 1892, σ.516.

[17] Οι σκουριές στη θέση Εργαστήρια, καθαρής προσόδου πάνω από 8.000.000δρχ, θα παραχωρηθούν στη ξένη εταιρεία αντί μόνο 10.000δρχ, ποσό το οποίο τελικά δεν κατατέθηκε ποτέ στο Δημόσιο ταμείο.

Το ενδιαφέρον της εταιρείας για τα Εργαστήρια δικαιολογείται όχι μόνο για την εκμετάλλευση των σκωρίων αλλά κυρίως για τη λειτουργικότητα της περιοχής αυτής ως λιμάνι, απαραίτητο για τις φορτοεκφορτώσεις υλικών (μεταλλουργικών προϊόντων και καυσίμων υλών). Επίσης, εκεί κοντά υπήρχε μικρό έλος, χρήσιμο για την άντληση νερού για τη λειτουργία της ατμομηχανής, της τότε βασικής κινητήριας δύναμης των καμίνων.

Η αυθαιρεσία της εταιρείας θα φθάσει σε τέτοιο σημείο ώστε για να μην ανήκει πλέον η περιοχή αυτή στις επίδικες, φρόντισαν να καταστρέψουν τα δάση που κάλυπταν τα 6/7 των Εργαστηρίων. Βλ. Γ. Ν. Δερμάτης, *Οικονομική λειτουργία της πόλης του Λαυρίου 1865-1909*, ό.π., σ.24.

Καμαρίζης, Βερζέκου, Σουρίζης και Εργαστηρίων. Στις εκτάσεις αυτές ανήκουν τα σπουδαιότερα τμήματα των αρχαίων εκμεταλλεύσεων[18].

Το Μάιο του 1864 θα αρχίσουν οι πρώτες εργασίες εγκατάστασης της εταιρείας στη θέση Εργαστήρια ώστε τον επόμενο χρόνο να παραχθεί μόλυβδος. Πράγματι το 1865 η εταιρεία εγκαινίασε τα εργοστάσια της. Ο ίδιος ο Κορδέλλας, ο οποίος ήδη από τον Ιούνιο του 1865, αποτελεί διευθυντικό στέλεχος της ιταλογαλλικής εταιρείας, παρατηρεί ότι "Αυτή η εταιρεία έκτισε με μεγάλα έξοδα και σε πολύ λίγο χρόνο ένα μεγαλόπρεπο εργοστάσιο που θα το ζήλευε ακόμη κι ένας λαός γερασμένος στη βιομηχανία"[19].

Οι πρώτες εγκαταστάσεις περιλαμβάνουν την ανέγερση ισπανικού τύπου καμίνων συστήματος Καστιλιάνο (Castiliano)[20] για την παραγωγή αργυρούχου μολύβδου καθώς και καμίνους καθαρισμού, αναχώνευσης, και επεξεργασίας σκωρίων, καπνοδόχους για την απομάκρυνση των δηλητηριωδών αερίων και ατμομηχανές. Η εταιρεία συνεχώς θα διευρύνει τις εγκαταστάσεις της. Σε σύντομο χρονικό διάστημα οι εν ενεργεία κάμινοι, από 2-3 το πολύ, θα τριπλασιασθούν ξεπερνώντας τους 12[21]. Στο λιμάνι κατασκευάζεται ένας μώλος (150μ.) για τις ανάγκες θαλάσσιας μεταφοράς. Αυτές αποτελούν τόσο το φόρτωμα πλοίων μεγάλης χωρητικότητας για την εξαγωγή του μολύβδου και τη προμήθεια καυσίμου ύλης (κωκ για τις καμίνους και λιθάνθρακα για τις μηχανές), όσο και την είσοδο μικρών ιστιοφόρων από τη Πελοπόννησο με είδη διατροφής για τη συντήρηση του Λαυριωτικού πληθυσμού. Επίσης, κτίζονται 30.000μέτρα δρόμων για τη σύνδεση του εργοστασίου με τους χώρους εξόρυξης των σκωρίων και 3.000μέτρα σιδηρόδρομου ως τη Καμάριζα για τη μεταφορά των πρώτων υλών.

Τα μεταλλοφόρα κοιτάσματα του Λαυρείου ανήκουν στη κατηγορία των μικτών μαγματικών κοιτασμάτων και αποτελούν κυρίως κοιτάσματα μετασωματώσεως. Τα μεταλλεύματα του Λαυρίου περιέχουν κυρίως ορυκτά ψευδαργύρου και αργυρούχου

[18] Βλ. Α. Κορδέλλας, *Ο Μεταλλευτικό ςπλούτος και αι αλυκαί της Ελλάδος"*, Αθήνα, Π.Δ. Σακελαρίου, 1902, σ.62.
[19] Βλ. Αυτόθι, σ.52.
[20] Οι κάμινοι Καστιλιάνο δουλεύουν όλο το 24ωρο, ανά 6ωρο, επεξεργάζοντας μισό τόνο σκουριών ή μεταλλεύματος. Η λειτουργία τους απαιτούσε τη παρουσία ενός καμινευτή και του βοηθού του, βλ. Γ. Ν. Δερμάτης, *Τοπίο και μνημεία της Λαυρεωτικής*, ο.π., σ.182.

μολύβδου, μεταξύ των οποίων ανθρακικό ψευδάργυρο (σμιθσωνίτη-καλαμίνα), θειούχο και ανθρακικό μόλυβδο, αργυρούχο γαληνίτη (γαλένα) και ψιθυμίτη ή κερουσίτη (καρβονάτο), ανάμικτα θειούχα μεταλλεύματα (σφαλερίτη, σιδηροπυρίτη και γαληνίτη, γνωστά ως B.P.G.). Αυτά τα ορυκτά συνοδεύονται από σύνδρομα ορυκτά όπως ο χαλαζίας, ο ασβεστίτης, η γύψος, ο βαρίτης και ο φθορίτης. [22]

Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες ταχύτατης ανάπτυξης και ευημερίας η ιταλογαλλική εταιρεία θα προσπαθήσει να επεκτείνει τις εκμεταλλεύσεις της σε νέες εκτάσεις της Λαυρεωτικής. Έτσι, με βασιλικό διάταγμα τον Αύγουστο του 1867 θα παραχωρηθούν από το Ελληνικό κράτος τρία ακόμη μεταλλεία στη θέση Βελατούρι, Σπηλαρέζας, το μεταξύ των θέσεων Χαβούζι, Κλάφενα, Σούριζας και Σπιθαροπούσι καθώς και εκείνο της Καμάριζας. Ιδιαίτερα στη Καμάριζα από το 1869- 1870 η ανακάλυψη από το Κορδέλλα της καλαμίνας (ανθρακικός ψευδάργυρος) στο φρέαρ "Σερπιέρη" (αρχαίο μεταλλευτικό φρέαρ, το οποίο είχε διευρυνθεί) θα ωθήσει τις εξορύξεις αυξάνοντας τόσο τις εργασίες όσο και τα κέρδη της εταιρείας. Τα εξορυσσόμενα μεταλλεύματα ήταν αργυρούχος μόλυβδος μέσα σε τιτανόλιθο (Καμάριζα) και θειούχος αργυρούχος μόλυβδος σε φλέβες ή μέσα σε μεταλλεύματα σιδήρου. Συνολικά οι εκτάσεις που θα τις παραχωρηθούν υπολογίζονται σε 15,000 στρέμματα. Το 1867 κατείχε 10.791 στρέμματα τα οποία θα αυξηθούν κατά 4,196 στρέμματα το 1868[23].

Πράγματι η εταιρεία εκμεταλλευόμενη τις ασάφειες της Ελληνικής νομοθεσίας και τη γενικότερη κρίση της Ελληνικής πολιτικής περιόδου θα ξεκινήσει από το 1869, τη συνεκαμμίνευση όχι μόνο των αρχαίων σκωρίων αλλά και των εκβολάδων αυξάνοντας κατακόρυφα τα κέρδη της. Το 1870 ο Σερπιέρη με έγγραφο του προς τον Υπουργό Οικονομικών (Θ. Δελιγιάννη) θα γνωστοποιήσει το δικαίωμα του για εκμετάλλευση των ποσοτήτων των εκβολάδων. Σ' αυτή τη καταχρηστική νομή των

---

[21] Βλ. Α. Κορδέλλας, *Το Λαύριον και ο Ελληνικός άργυρος*, ό.π., σ.10 και Α. Κορδέλλας, *Έκθεσις του προσωρινού Διευθυντού της Εταιρείας Μεταλλουργείων του Λαυρίου*, Αθήναι, Εκ του τυπ. των αδελφών Πέρρη, 1873, σ.5.

[22] Τα ορυκτά αποτελούν κάθε φυσική ουσία με ομοιογένεια, με καθορισμένη φυσική ιδιότητα και χημική σύσταση που περιλαμβάνει μεταλλεύματα, βιομηχανικά ορυκτά και ενεργειακές πρώτες ύλες. Βλ. *Νεώτερο Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό Ηλιού*, τομ. ΙΒ΄, Εγκυκλοπαιδική Επιθεώρηση Ήλιος, Αθήναι, σσ.138-143 και Θ. Μ. Βρεττός, *Διεθνείς Εμπορικές σχέσεις και Οικονομική Γεωγραφία*, Αθήνα, Επιτροπή Εκδόσεων Ίδρυμα Ευγενίδου, 1985, σσ.47-48.

[23] Βλ. Μαρκεζίνης, *Ιστορία της νεώτερης Ελλάδος*, ο.π., σ.37 και Γ. Γ. Ζούμπος, *Η συμβολή των Λαυρεωτικών μεταλλείων στην ακμή της Αθηναϊκής πολιτείας*, ο.π., σ.39.

εκβολάδων[24] θα εναντιωθεί η Ελληνική κυβέρνηση. Με έγγραφό του Δελιγιάννη (13 Ιουνίου 1870) θα αναγνωρισθεί το δικαίωμα της Εταιρείας μόνο για εξόρυξη και όχι για ιδιοποίηση των έτοιμων μεταλλευμάτων, τα οποία, δεν περιλαμβάνονται στο νόμο πέρι μεταλλείων του 1861 (δεδομένου ότι ο νόμος αυτός αφορά "φυσικά μεταλλεύματα" και όχι προϊόντα ανθρώπινης εργασίας)[25].

[24] Εκβολάδες είναι τα φτωχά μεταλλεύματα που άφηναν ανεκμετάλλευτα στην επιφάνεια οι Αρχαίοι, ύστερα από χειροδιαλογή, καθώς και τα απορρίμματα των πλυντηρίων (πλυνίτες). Τα μεταλλεύματα αυτά είναι πλούσια σε ψευδάργυρο. Τον Οκτώβριο του 1869, η έκθεση του Γερμανού ορυκτολόγου Gisbens,είναι αυτή που θα γνωστοποιήσει στην Ελληνική κυβέρνηση την ύπαρξή τους στο χώρο του Λαυρίου, πολύ αργότερα από τον Σερπιέρη ο οποίος ήδη από το 1867 συγκαμμινεύει τις αρχαίες σκωρίες με τις εκβολάδες. Βλ. Κ. Κονοφάγος, *Το Αρχαίο Λαύριο και η Ελληνική τεχνική παραγωγής του αργύρου*,1980, σ.45 και Ι.Β. Σερπιέρης, *Γενική Έκθεση των αφορούντων τα μεταλλούχα χώματα του Λαυρίου μετά των σχετικών εγγράφων*, Αθήνα, 1871, σσ.411-412.

[25] Για μια ενδιαφέρουσα εξιστόρηση όλων των ενεργειών του Δελιγιάννη ως Υπουργού Οικονομικών για το Λαυρεωτικό ζήτημα, βλ. Ανώνυμος, "Αγόρευσις εν τη βουλή κατά την 18 Ιουλίου επί της περί διαθέσεως των εκβολάδων συμβάσεως", *Εθνοφύλαξ*, 27 Ιουλίου 1873, αριθ. 2756, σσ.2-4.

1.3 ΛΑΥΡΕΩΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

Αυτό θα οδηγήσει σε μια κλιμακωτή σύγκρουση του Ελληνικού κράτους με την εταιρεία, η οποία επίμονα διεκδικεί την κατοχή-ιδιοποίηση των εκβολάδων. Η κυβέρνηση, την οποία εν τω μεταξύ έχει αναλάβει ο Επ. Δεληγιώργης θα στείλει Επιτροπή για την ανάλυση και μελέτη των μεταλλευτικών χωμάτων. Το πόρισμα της Επιτροπής θα παρουσιάσει τις αρχαίες σκωρίες και εκβολάδες ως πλουτοφόρες πηγές ενώ θα κάνει λόγο για τεράστια κέρδη της Εταιρείας[26]. Το ζήτημα αυτό πήρε γρήγορα τεράστιες διαστάσεις, εξάπτοντας τη φαντασία του Ελληνικού λαού. Οι φήμες για τεράστια αποθέματα εθνικού πλούτου προς όφελος της ξένης εταιρείας θα ξεσηκώσουν την κοινή γνώμη. Ο πλούτος του Λαυρίου θα γίνει το μείζον θέμα προς συζήτηση στο κοινοβούλιο και ζήτημα άμεσης προτεραιότητας για τη νέα κυβέρνηση Κουμουνδούρου (Δεκέμβρη 1870).[27]

Το έδαφος ήταν πρόσφορο για πολιτικό σκάνδαλο. Αυτό ακριβώς θα προσπαθήσει ο Δεληγιώργης. Όπως αναφέρει ο Επ. Κυριακίδου "Το βέβαιον είναι ότι ο Δεληγιώργης έγειρε μείζονα του δέοντος πάταγον". Οι εφημερίδες της αντιπολίτευσης και οι οπαδοί της περιέγραφαν τις εκβολάδες του Λαυρίου ως χρυσοφόρα πηγή ικανή να πλουτίσει το ελληνικό κράτος[28]. Παράλληλα διαδίδονται φήμες για δωροδοκίες της Εταιρείας και για εξαγορά συνειδήσεων πολιτικών προσώπων.

---

[26] Ο Κορδέλλας, αργότερα, θα παραδεχθεί ότι το πόρισμα της Επιτροπής ήταν υπερβολικό, αποδίδοντάς το στην απειρία και άγνοια των Ελλήνων ειδικών για τα μεταλλευτικά έργα. Βλ. Α. Κορδέλλα, "Η βιομηχανία της Εταιρείας των μεταλλουργείων Λαυρίου και τα μεταλλευτικά και μεταλλουργικά αυτής προϊόντα", Αθήναι, *Δ΄ Ολυμπιακή Έκθεση*, 1888, σ.28.

[27] Ο Ευαγγελίδης αναφέρει ότι στις συζητήσεις για τις σκωρίες έλαβαν το λόγο σχεδόν όλοι οι βουλευτές, ένδειξη της αναστάτωσης που είχε προκαλέσει το ζήτημα όχι μόνο στη πρωτεύουσα αλλά σ΄ ολόκληρη την Ελλάδα. Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι έφθασαν στο σημείο να υποβάλλουν πρόταση στην βουλή να συσταθεί νέα Νομαρχία Λαυρίου και να διορισθεί Νομάρχης προκειμένου να ασφαλιστεί η φύλαξη των χρυσοφόρων εκβολάδων. Βλ. Τρ. Ευαγγελίδης, *Τα μετά του Όθωνα ήτοι ιστορία της μεσοβασιλείας και της βασιλείας Γεωργίου του Α΄ 1862-1898*, Γ. Δ. Φέξη, Αθήναι 1898, σσ.294-5.

[28] Κατά τις αφηγήσεις των παλαιοτέρων, εκείνη τη περίοδο περιφέρονταν στους δρόμους της Αθήνας δίτροχα επιδεικνύοντας το "χρυσοκίτρινο ορυκτόν σιδηροπυρίτη" δια να πεισθεί ο λαός για τον κρυμμένο θησαυρό του Λαυρίου, βλ. Γ. Π. Μαρίνος, και W. E. Petrascheck, *Λαύριον*, Αθήναι, Ινστιτούτον Γεωλογίας και Ερευνών Υπεδάφους, 1956, αριθ.1, σ.20. Επίσης, βλ. Επαμ. Κυριακίδης, *Ιστορία του σύχρονου Ελληνισμού 1832-1892*, Αθήναι, Εκ της βασιλικής τυπογραφίας Ν. Γ. Ιγγλέση, 1892, σ.519.

Κάτω από τη πίεση της κοινής γνώμης ο Κουμουνδούρος, το Μάρτιο του 1871, θα ψηφίσει νόμο σύμφωνα με τον οποίο θα απαγορευθεί οποιαδήποτε εκμετάλλευση των εκβολάδων μέχρι την οριστική διεκπεραίωση του θέματος. Συνέπεια του νόμου ήταν η διακοπή όλων των εργασιών της Εταιρείας στις εκβολάδες ύστερα από αποστολή στρατιωτικής δύναμης στο Λαύριο. Ενα μήνα αργότερα ο Υπουργός Οικονομικών Σωτηρόπουλος εισήγαγε νομοσχέδιο, με το οποίο, όλες οι εκβολάδες κηρύσσονταν εθνική ιδιοκτησία.

Τον Μάιο του 1871 ψηφίστηκε ο νόμος Υ "περί εκβολάδων" σύμφωνα με τον οποίο οι εκβολάδες, ως κρατική ιδιοκτησία μπορεί να διατεθούν προς εκμετάλλευση σύμφωνα πάντα προς τις διατάξεις του νόμου. Επίσης, στο εξής, το Δημόσιο θα διαθέτει τις εκβολάδες στους ενδιαφερόμενους κατόπιν διαγωνισμού και με ποσοστό 60% υπέρ του Δημοσίου (Άρθρ.3).

Ο νόμος αυτός θα θορυβήσει την Εταιρεία, η οποία θα διεκδικήσει τα συμφέροντα της μέσω των Πρεσβειών της Γαλλίας και Ιταλίας, οι οποίες υποστηρίζοντας ότι ο νέος νόμος αναστέλλει τις εργασίες της μεταλλευτικής εταιρείας και ουσιαστικά αποκλείει τη δυνατότητα διεκδίκησης των δίκαιων αιτημάτων της μέσω της δικαστικής οδού[29]. Έκτοτε θα ξεκινήσει μια διαδικασία ανταλλαγής διακοινώσεων ανάμεσα στις τρεις χώρες, ενώ σταδιακά η ανάμειξη των κυβερνήσεων Γαλλίας και Ιταλίας θα γίνει όλο και πιο πιεστική απαιτώντας τη σύσταση διαιτητικού δικαστηρίου με τη συμμετοχή δύο Ελλήνων, ενός Γάλλου, ενός Ιταλού και του Άγγλου πρεσβευτή ως προέδρου.

Η κυβέρνηση Ζαΐμη, που διαδέχτηκε τον Κουμουνδούρο το Νοέμβρη του 1871, απεύθυνε αρνητική απάντηση προς τους Πρεσβευτές Ιταλίας και Γαλλίας για τη σύσταση διαιτητικού δικαστηρίου. Η κυβέρνηση Βούλγαρη (Δεκέμβρη του 1871) κατορθώνει να δημιουργήσει με τον Ιταλό Πρέσβη ένα αμοιβαίο αίτημα για συμβιβαστική λύση. Ωστόσο η διένεξη της κυβέρνησης Βούλγαρη με το Στέμμα θα την οδηγήσει σε παραίτηση. Η παρέμβαση του Βασιλέα εναντίον της κυβέρνησης ακριβώς τη στιγμή που έχει πετύχει μια συμβιβαστική λύση θα προξενήσει απορία ακόμα και στους διπλωματικούς κύκλους της εποχής.

---

[29] Βλ. Τρ. Ευαγγελίδης, *Τα μετά του Όθωνα ήτοι ιστορία της μεσοβασιλείας και της βασιλείας Γεωργίου του Α΄ 1862-1898*, ο.π., σ.298.

Τελικά ο Βασιλέας θα καλέσει στη πρωθυπουργία το Επ. Δεληγιώργη για να δώσει μια λύση. Τον Αύγουστο του 1872, ο τελευταίος θα υποβάλλει μια προσωπική έκθεση του όλου ζητήματος προς το Υπουργικό Συμβούλιο στην οποία σε κάθε περίπτωση αρνείται την ξένη παρέμβαση σε θέματα Ελληνικής δικαιοσύνης[30]. Στην έκθεση Δεληγιώργη αντιδρά τόσο η Εταιρεία -ο Σερπιέρη θα στείλει αντέκθεση εμμένοντας σθεναρά στις θέσεις του[31]- όσο και οι Ιταλογαλλικές δυνάμεις, οι οποίες επέμεναν στην μεσολάβηση της Ρωσίας, Αγγλίας, Αυστρίας και Γερμανίας για τη λύση της διαφοράς. [32]

Τελικά, η λύση θα δοθεί από το παροικιακό κεφάλαιο. Ο Α. Συγγρός, αντιπρόσωπος και διαχειριστής της τράπεζας Κωνσταντινούπολης θα αγοράσει για 11,5εκ.φράγκα τις κτήσεις και τα μεταλλεία της Γαλλοϊταλικής εταιρείας (Φεβρουάριος του 1873)[33]. Δεκαπέντε μέρες αργότερα, θα υπογράφει το συμβόλαιο ίδρυσης της Ελληνικής Εταιρείας Μεταλλουργείων Λαυρίου. Ιδρυτικά μέλη της εταιρείας εκτός από τον Αν. Συγγρό και άλλους έλληνες κεφαλαιούχους[34] θα είναι και ο Ι. Β. Σερπιέρης, ο μόνος άλλωστε που κατέχει την μεταλλευτική τεχνογνωσία. Οι εργασίες της νέας εταιρείας θα περιορισθούν στην κατεργασία των αρχαίων σκωρίων και εκβολάδων. Η εξάντληση τους, όμως, θα σημάνει και την εξάντληση των εργασιών της Ελληνικής εταιρείας.

Τον Απρίλη του 1873, θα υπογραφεί σύμβαση, μεταξύ της κυβέρνησης και του αντιπροσώπου της Ελληνικής εταιρείας (Ε. Βαλτατζή) σύμφωνα με την οποία

---

[30] *Έκθεσιν προς το υπουργικόν συμβούλιον περί ζητήματος των εκβολάδων, από το πρόεδρο του υπουργικού συμβουλίου Επαμ. Δεληγιώργη*, σ.38-40. Ο Ευαγγελίδης αναφέρεται στην έκθεση αυτή ως υπόδειγμα λόγου δικανικότητας και νομικής ευρυμάθειας με ακριβείς αναφορές ακόμη και στη μουσουλμανική νομοθεσία προκειμένου να υποστηρίξει ορθά την επιχειρηματολογία του. Βλ. Τρ. Ευαγγελίδης, *Τα μετά του Όθωνα ήτοι ιστορία της μεσοβασιλείας και της βασιλείας Γεωργίου του Α΄ 1862-1898,* ο.π., σ.307.

[31] Ο Σερπιέρη υποστήριζε ότι εάν οι εκβολάδες άνηκαν στο κράτος δεν θα υπήρχε ανάγκη να κηρυχθεί αυτό με το νεώτερο νόμο του 1871 και επομένως θεωρεί ότι ο νόμος ανατρέπει ένα κεκτημένο της δικαίωμα, βλ. Επ. Κυριακίδης, *Ιστορία του σύγχρονου Ελληνισμού 1832-1892,* ο.π., σ.523.

[32] Οι μεγάλες δυνάμεις περιορίστηκαν σε συμβουλές συνδιαλλαγής και μόνο η Αυστρία έθεσε ζήτημα διαιτησίας αλλά ο Δεληγιώργης αρνήθηκε χαρακτηρίζοντας την προτεινόμενη διαιτησία ως αρχή ετεροδικίας. Η μεταξύ τους σύγκρουση κορυφώνεται σε τέτοιο σημείο ώστε να διαδοθεί από τη Γαλλική πρεσβεία η αναχώρηση τριών Γαλλικών πλοίων κατευθυνόμενων προς την Ελλάδα. Φήμη, η οποία τελικά αποδείχθηκε εντελώς αβάσιμη. Βλ. Γ. Γ. Ζούμπος, *Η συμβολή των Λαυρεωτικών μεταλλείων στην ακμή της αθηναϊκής πολιτείας,* ό.π., σ.42.

[33] Για την επίλυση του Λαυρεωτικού ζητήματος και τη σύνδεση του με τη δεδομένη διεθνή συγκυρία ως κινητήρια δύναμη της δράσης του ομογενειακού κεφαλαίου, βλ. Χρ. Μπαλόγλου και Ευαγ. Βουρεκά, "Η εκμετάλλευση του νεότερου Λαυρίου και η δημιουργία του Λαυρεωτικού ζητήματος 1855-1873, ό.π., σσ.220-227.

[34] Αυτοί είναι ο Ευάγ. Βαλτατζής, Αρ. Παππούδωφ, Ιωαν. Σκαλτσούνης. Βλ. Αυτόθι, σελ.226.

παραχωρείται στην εταιρεία το δικαίωμα να εκμεταλλεύεται τις εκβολάδες και τις σκωρίες παραχωρώντας στο Δημόσιο το 44% από το καθαρό κέρδος είτε σε είδος (αργυρούχος μόλυβδος) είτε σε χρήματα.

Το νομοσχέδιο της σύμβασης[35], το οποίο δέχτηκε έντονη πολεμική από την αντιπολίτευση και άλλες ενδιαφερόμενες εταιρείες· επικυρώθηκε τελικά στη βουλή με μεγάλη πλειοψηφία. Η κυβέρνηση θα κατηγορηθεί κυρίως για το γεγονός ότι υπόγραψε την σύμβαση χωρίς προηγουμένως την κήρυξη δημόσιου διαγωνισμού και χωρίς να ακολουθηθεί στη βουλή η απαιτούμενη διαδικασία συζήτησης, όπως αρμόζει σ' ένα θέμα, το οποίο είχε αναταράξει τη ζωή της Ελληνικής κοινωνίας[36].

Η δεύτερη φάση του Λαυρεωτικού ζητήματος ξεκινά με την έκδοση των μετοχών της νέας εταιρείας. Το κεφάλαιο της ορίστηκε σε 20εκ.δρχ, το οποίο διανεμήθηκε σε μετοχές συνολικής αξίας 100,000δρχ με τιμή διακοσίων δραχμών τη μία.

Ήδη από την αρχή εκδηλώθηκε εντονότατη κίνηση και επιθυμία από το κοινό για την αγορά των μετοχών. Στον μύθο του Λαυριακού πλούτου θα στηρίξουν τις ελπίδες τους για εύκολο πλουτισμό οι μικρομεσσαίοι αποταμιευτές της ελληνικής κοινωνίας. Η μέθη αυτή γρήγορα θα διπλασιάσει την αξία των μετοχών, οι οποίες

---

[35] Το τελικό κείμενο της σύμβασης, βλ. *Εφημερίς των συζητήσεων της βουλής*, σύν.Α΄, περ.Ε΄, τόμ.Β΄, σ.574.
Από τους 115 που ψήφισαν, οι 109 ψήφισαν υπέρ του νομοσχεδίου ενώ μόνο 5 ψήφισαν κατά, βλ. *Εφημερίς των συζητήσεων της βουλής*, συν.Α΄, περ.Ε΄, τόμ.Β΄, σ.575.
Υπάρχει μια Αγγλοελληνική εκκαμινευτική των εκβολάδων εταιρεία, η οποία ενδιαφερόταν άμεσα για τη παραχώρηση εκμετάλλευσης όλων των εκβολάδων και σκωρίων,όχι μόνο στο Λαύριο αλλά και στον ευρύτερο ελληνικό χώρο με όρους πολύ συμφέροντες για το Ελληνικό κράτος. Στη πρόταση αυτή συμμετέχουν 45 επώνυμοι Άγγλοι επιχειρηματίες. Οι εκπρόσωποι τους στην Ελλάδα, ο Ιωαννίδης και Καράλης, θα καταθέσουν αίτηση για την παραχώρηση των εκβολάδων. Η κυβέρνηση όμως, θα χειριστεί με ασυνέπεια, αναβλητικότητα και αδιαφορία τη συγκεκριμένη πρόταση. Αυτό είναι φυσικό, αφού η λύση ήταν ήδη έτοιμη και εξυπηρετούσε άλλους, βλ. Ανώνυμος, "Αγγλοελληνική Εκκαμινευτική των εκβολάδων Εταιρεία", *Εθνοφύλαξ*, αριθ.2704, 8 Μαΐου 1873, σσ.1-2. Επίσης, έντονο ενδιαφέρον εκδηλώθηκε την ίδια περίοδο και από το παροικιακό κεφάλαιο (τραπεζικοί από την Κωνσταντινούπολη, π.χ. Βέης, Δικότζης, Βούρος, Βαλτατζής κ.λ.π.), βλ. Α. Συγγρός, *Απομνημονεύματα*, Εστία, Αθήναι,1908, τόμ.Γ΄, σ.77 και Γ. Ν. Δερμάτης, *Η οικονομική λειτουργία της πόλης του Λαυρείου 1865-1909*, Βιβλιοθήκη Εταιρείας Μελετών Λαυρεωτικής, Λαύριο, αρθ.4, 1990, σσ.32-33.

[36] Βλ. *Εφημερίς των συζητήσεων της βουλής*, σύν.Β΄, περ.Ε΄, τόμ.Β΄, σ.451. Επίσης, ενδιαφέρουσες πηγές για τη διένεξη κυβέρνησης-αντιπολίτευσης όσον αφορά τη ψήφιση του νόμου της σύμβασης, βλ. Ανώνυμος, "Η επιψήφισις της νέας περί εκβολάδων συμβάσεως" *Εθνοφύλαξ*, 20 Ιουλίου 1873, αριθ.2752. Επίσης, Ανώνυμος, "Η περί της παραχωρήσεως των εκβολάδων συζήτησις", *Εθνοφύλαξ*, 14 Ιουλίου 1873, αριθ.2748, Ανώνυμος, "Αγόρευσις εν τη βουλή κατά την 18 Ιουλίου επί της περί διαθέσεως των εκβολάδων" *Εθνοφύλαξ*, 27 Ιουλίου 1873, αριθ.2756, σσ.4-8. Επίσης, Ανώνυμος, "Σκέψεις ενός πολίτου επί της λύσεως του Λαυρεωτικού ζητήματος", *Πλάστιξ*, Αθήναι, 1873, σ.6 και *Έκθεσις του προσωρινού Διευθυντή της εταιρείας των μεταλλουργείων του Λαυρίου*, Αθήναι, τυπ. Πέρρη, 1873, σσ.5-7.

πωλούνται 310 και 440δρχ εκάστη. Από το πρώτο χρόνο, όμως, φάνηκαν οι περιορισμένες δυνατότητες της Ελληνικής εταιρείας να ανταποκριθεί στα προσδωκόμενα κέρδη, οδηγώντας σε απότομη πτώση των μετοχών. Η ραγδαία αυτή υποτίμηση της τιμής των μετοχών θα αναγκάσει το Δημόσιο να περιορίσει τα δικαιώματα του επί των εισπράξεων, προκειμένου να μπορέσει η εταιρεία να συνεχίσει τις εργασίες της[37]. Έτσι τα κέρδη του Δημοσίου, τα οποία αναμένονταν να λύσουν όλα τα οικονομικά προβλήματα του Ελληνικού κράτους θα περιορισθούν σε 200.000 δρχ ετησίως. Μεγάλη αναστάτωση θα επέλθει στην ελληνική κοινωνία και θα γίνεται λόγος από την αντιπολίτευση για "σκοτεινή επιχείρηση" και "ληστεία του χρήματος των μικρών και μεσσαίων τάξεων".

Ο κύριος υποκινητής του όλου ζητήματος, ο Ε. Δεληγιώργης θα θεωρηθεί ο κύριος υπαίτιος της καταστροφής, ως συνεργός σε δολοπλοκίες και κερδοσκοπία εναντίον του Ελληνικού λαού. Αξιοσημείωτη είναι η συμβολή των ομογενών κεφαλαιούχων. Όπως αναφέραμε η διεθνής οικονομική ύφεση θα ωθήσει τα διαθέσιμα κεφάλαια των ομογενών στα όρια του Ελληνικού κράτους. Ωστόσο τόσο η επιχειρηματική παράδοση του παροικιακού ελληνισμού όσο και οι εσωτερικές παραγωγικές δυνατότητες θα ευνοήσουν τη δράση τους κατά κύριο λόγο στο χρηματιστικό τομέα. Στοχεύουν, επομένως στο αβίαστο, σίγουρο κέρδος και το πέτυχαν απόλυτα με την ανάμειξη τους στο Λαυρεωτικό ζήτημα.

Η επίλυση του Λαυρεωτικού ζητήματος οδήγησε στην ίδρυση δυο εταιρειών οι οποίες σφράγισαν τη πορεία της μεταλλευτικής-μεταλλουργικής βιομηχανίας όχι μόνο στο χώρο της Λαυρεωτικής αλλά σε ολόκληρο τον ελληνικό χώρο. Πρόκειται για την Ελληνική Μεταλλευτική Εταιρεία Λαυρίου, η οποία αναλάμβανε το δικαίωμα καμινείας μόνο των αρχαίων σκωρίων και εκβολάδων και τη Γαλλοελληνική εταιρεία των Μεταλλείων της Καμάριζας, η οποία αναλάμβανε την εκμετάλλευση των μεταλλείων της Καμάριζας.

[37] Για μια πολύ ενδιαφέρουσα καυστική/ σατιρική περιγραφή του πυρετού που ξεσήκωσαν οι λαυριακές μετοχές σ' όλα τα κοινωνικά στρώματα, βλ. Σ. Τρικούπης, "Λαυριακής μετοχής απομνημονεύματα", *Εστία*, 11 Ιουνίου 1878, αριθ.128, σσ.369-379.

1.4 ΣΧΕΣΗ ΜΕΤΑΛΛΕΥΤΙΚΩΝ ΕΤΑΙΡΕΙΩΝ ΜΕ ΕΘΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Οι μεταλλουργικές βιομηχανίες στον ελληνικό χώρο και ειδικότερα στον Λαυρεωτικό χώρο παράγουν για τις αγορές του εξωτερικού[38]. Η Γαλλική Εταιρεία συνεργάζεται κυρίως με τις αγορές του Βελγίου και της Γαλλίας ενώ η Ελληνική εταιρεία με την Αγγλία και τη Γαλλία. Επιδίδονται στην απλή εξόρυξη και εξαγωγή των μεταλλευμάτων σε ακατέργαστη ή ημικατεργασμένη μορφή. Αργότερα μόνο, επεξεργάζονται εισαγώμενα ενδιάμεσα προϊόντα, τα οποία όμως καλύπτουν ένα ασήμαντο μέρος των αναγκών της εγχώριας παραγωγής.

Συγκεκριμένα η Ελληνική εταιρεία θα συνεργαστεί με την εσωτερική αγορά το έτος 1889 όταν αναλαμβάνει την ίδρυση ενός μικρού εργαστηρίου για την παραγωγή μαλακού μολύβδου, ο οποίος προορίζεται για τα νεοϊδρυόμενα στην Αθήνα και τον Πειραιά εργοστάσια μολυβδοσωλήνων και σφαιριδίων[39]. Επίσης το 1918, η Εταιρεία Μεταλλουργείων Λαυρίου διέθεσε στην εσωτερική αγορά περί τους 70τόνους μολύβδου υπό μορφή κυνηγετικών σφαιριδίων και δευτερογενών προϊόντων μινίου και λιθαργύρου[40].

Αντίστοιχα η Γαλλική Εταιρεία θα αναπτύξει εγκαταστάσεις παραγωγής μολύβδου LAMINE, λιθαργύρου και μινίου για την ελληνική αγορά, από το έτος 1935, όταν επιβάλλεται δασμός στον εισαγώμενο μόλυβδο[41]. Ωστόσο οι απόπειρες αυτές σύνδεσης με την ελληνική αγορά δεν έχουν παρά παροδικό και σπασμωδικό χαρακτήρα και ουσιαστικά θεωρείται ότι ο μεταλλευτικός τομέας στον ελληνικό

---

[38] Φ. Ν. Στεφανόπουλος, "Το νεοκλασσσικό Λαύριο" *Τεχνικά Χρονικά*, έτος 45, Αύγουστος 1976, σ. 22.

[39] Χαρακτηριστικά, ο Α. Κορδέλλας αναφέρει "Ινα παράσχω εις την Εθνικήν βιομηχανία τον απαιτούμενον μαλακό μόλυβδο δια τη κατασκευή των μολυβδοσωλήνων και των χόνδρων (σκαγιών) εισήγαγον ως Γενικός Διευθυντής των Μεταλλουργίων εν έτει 1889, την "απαργύρωσιν του αργυρομιγούς μολύβδου δια ψευδαργυρώσεως". Το υπ' εμού εγκατασταθέν κατάστημα της αναγωγής είχε προορισθή να απαργυρώνη μικρόν μόνον ποσόν εκ της παραγωγής του αργυρομιγούς μολύβδου, ήτοι περί τους 500-1000 τόνους ετησίωσ. Τη 3η Μαΐου 1889 είχεν ήδη παραχθή ο πρώτος μαλακός μόλυβδος, την δε 23 Δεκεμβρίου του αυτού έτους αναπαρήχθη μετά πάροδον διακοπής πολλών εκατονταετηρίδων ο πρώτος "Λαυρεωτικός Άργυρος". Η κατανάλωσις του μαλακού μολύβδου θέλει σπουδαίως αυξήσει της νυν υπό της Εταιρείας του Ελληνικού πυριτιδοποιείου Χημικών και Βιομηχανικών προϊόντων παρά τας Αθήνας εισαχθείσης κατασκευής ψιμυθίου (στουπετσίου) δι' υγράς οδού. Βλ. Α. Κορδέλλας, *Ο Μεταλλευτικός πλούτος και αι αλυκαί της Ελλάδος*, Π. Δ. Σακελλαρίου, Αθήναι, 1902, σ.73.

[40] Βλ. Κ. Στεργίου, *Αι πρώται Βιομηχανίσιμοι ύλαι εν Ελλάδι, (Ορυκταί, Φυτικαί, Ζωϊκαί)*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήναι, 1925.

χώρο είναι αποκλειστικά στραμμένος προς τις ξένες αγορές και τον διαχειρίζονται ομάδες κεφαλαιούχων που συνδέονται με το χώρο των Ευρωπαϊκών χρηματιστηρίων[42].

Γενικότερα, στη δεκαετία του 1870 δεν μπορεί να γίνει λόγος για ύπαρξη ελληνικής μεταποιητικής βιομηχανίας. Η ιδιομορφία της ανάπτυξης των μεταλλουργικών εργασιών στον ελληνικό χώρο δεν συμβαδίζει με τη πορεία εξέλιξης των άλλων τομέων της ελληνικής βιομηχανίας. Στον ελληνικό χώρο δεν είχε αναπτυχθεί βιομηχανία για την επεξεργασία των πρωτογενών μεταλλευμάτων, τα οποία αναγκαστικά παίρνουν το δρόμο για το εξωτερικό σε ακατέργαστη ή ημικατεργασμένη μορφή.

Χαρακτηριστικά, το οικονομικό έτος 1907 η ποσότητα των, υπό εξαγωγή, ακατέργαστων ορυκτών και μετάλλων ξεπερνάει τους 660.000χιλ.τόνους αξίας 25,170,129εκ.δρχ. Από αυτά τα 9,5εκ. ακατέργαστων μεταλλευμάτων (μαγγανιούχος σίδηρος και αιματίτης σιδηρόλιθος) εξάγονται στην Αγγλία, 8εκ. εξάγονται στην Ολλανδία και ακολουθεί το Βέλγιο και η Γαλλία με εξαγωγή 4 και 3 εκατομμυρίων, αντίστοιχα, ακατέργαστων μετάλλων και ορυκτών[43].

---

[41] Βλ., Εθνική Τράπεζα Ελλάδος, *Τμήμα Επιθεωρήσεως Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου*, Νοέμβριος 1936, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τραπέζης, φακ. Βιομηχανική Πίστη.

[42] Βλ. Χρ. Αγριαντώνη, *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα*, Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τράπεζας Ελλάδος, Αθήνα, 1986, σ.260.

[43] Βλ. *Δελτίο Υπουργείου Οικονομικών*, "Το εξωτερικόν εμπόριον της Ελλάδος κατά το έτος 1907", Αθήναι, Εθνικό τυπογραφείο, 1908, σσ.279-284.

1.5 ΣΥΣΤΑΣΗ ΑΛΛΩΝ ΕΤΑΙΡΕΙΩΝ

Η συνεχής επιτυχία και πρόοδος των εργασιών της γαλλοϊταλικής εταιρείας (Roux et Serpieri) θα κινητοποιήσει το ενδιαφέρον των ελληνικών αστικών δυνάμεων για τις μεταλλουργικές εργασίες. Ήδη από το 1867 και μετά θα υποβληθούν στο Υπουργείο των Εσωτερικών 1,086 αιτήσεις για παραχώρηση μεταλλείων και ορυχείων. Ωστόσο εντονότερη κίνηση θα αναπτυχθεί τα έτη 1872-1873 κάτω από την επίδραση του Λαυρεωτικού ζητήματος[44]. Το 1874 θα γίνουν με σχετική απόφαση και Βασιλικό διάταγμα πάνω από 300 παραχωρήσεις, χωρίς όμως να αναπτύξουν αξιόλογη δράση. Συγκεκριμένα, η εκμετάλλευση του μεταλλευτικού πλούτου της χώρας, άγνωστη πρίν λίγα έτη, το 1875-76 αποτελεί σημαντικότατο κλάδο της ελληνικής βιομηχανίας, στον οποίο απασχολούνται καθημερινά πάνω από 2.000 εργάτες και εξάγονται κατά έτος μεταλλεύματα (σε κατάσταση φυσική ή τετηγμένα) αξίας περίπου 5 εκατομμυρίων δραχμών[45]. Το 1875 το σύνολο των μετοχικών κεφαλαίων των μεταλλευτικών εταιρειών ξεπερνά τα 43εκ. δραχμές, το διπλάσιο σε σύγκριση με την αξία των κεφαλαίων των βιομηχανιών της εποχής[46].

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η προέλευση των μετόχων στις μεταλλευτικές επιχειρήσεις. Στο σχετικό πίνακα που παραθέτει ο Χρ. Χατζηιωσήφ, εμφανίζεται μεγάλη διασπορά στη ταξινόμηση των επαγγελματικών κατηγοριών των μετόχων. Σε 17 ανώνυμες μεταλλευτικές εταιρείες στους 459 μετόχους συμμετέχουν από βουλευτές, δικαστικούς, στρατιωτικούς και κτηματίες ως μικροεμπόρους, κληρικούς και νοικοκυρές[47].

---

[44] Ενδιαφέρουσα είναι η άποψη του Χρ. Χατζηιωσήφ, ο οποίος αποδίδει τον υπέρμετρο αυτό ζήλο των επιχειρηματιών για τα μεταλλεία όχι μόνο στην επίδραση του Λαυρεωτικού ζητήματος αλλά και σ' αυτό πού αποκαλεί "φετιχισμό του μεταλλεύματος". Σύμφωνα μ' αυτή τη θέση το ίδιο το εξορρυσόμενο μετάλλευμα από μόνο του έχει ανταλλακτική αξία, θεωρώντας κάθε μεταλλευτική εργασία επικερδή. Επίσης η σύνδεση των μεταλλευτικών επιχειρήσεων με τη διεθνή αγορά έξαπταν την φαντασία για τη δυνατότητα μυθικών κερδών. Βλ. Χρ. Χατζηιωσήφ, *Η γηραιά σελήνη η ελληνική βιομηχανία 1830-1940,* Αθήνα, Θεμέλιο, 1993, σ.47-48.

[45] Βλ. Γ. Χαριτάκης, *Η Ελληνική Βιομηχανία (Βιομηχανία Μεταλλεία Εργασία)*, Αθήναι, Εστία, 1927, σ.17.

[46] Φυσικά τα 5/6 αυτού του κεφαλαίου αντιστοιχούν στα κεφάλαια των δυο κυρίαρχων εταιρειών στο χώρο του Λαυρίου, της Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου και της Ελληνικής Εταιρείας Μεταλλουργείων Λαυρίου. Βλ. Χρ. Αγριαντώνη , *Οι απαρχές εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα,* ό.π., σσ.260-61.

[47] Βλ. Χρ. Χατζηιωσήφ, *Η γηραιά σελήνη η ελληνική βιομηχανία 1830-1940,* ό.π., σ.46

Το έτος 1927 από τις 300 παραχωρήσεις οι 50 μόνο είναι εν ενεργεία απασχολώντας περίπου 10 χιλιάδες εργάτες[48]. Η πρόχειρη εκτίμηση της αξίας των παραχωρησάντων εκτάσεων, η έλλειψη διάθεσης επένδυσης σημαντικών ελληνικών κεφαλαίων, απαραίτητων για την λειτουργία των μεταλλείων και επομένως η μη εκτέλεση συστηματικών ερευνητικών μεταλλευτικών έργων, καθώς και η ανυπαρξία ειδικευμένων ατόμων στα θέματα μεταλλευτικής τεχνοτροπίας θα καταδικάσει σε αποτυχία τις περισσότερες απ' αυτές τις προσπάθειες.

Οι πιο σημαντικές από τις μεταλλευτικές εταιρείες, στο χώρο της Λαυρεωτικής είναι ο "Λαυρεωτικός Όλυμπος", ο "Περικλής" , το "Μεταλλείο του Νικίου" και το "Σούνιον".

Η μεταλλευτική εταιρεία "Περικλής" θα ιδρυθεί το 1869 με μετοχικό κεφάλαιο 3.000.000 δρχ. Το 1872 θα μετατραπεί σε ανώνυμη εταιρεία με συμμετοχή 10 περίπου ατόμων. Θα κατασκευάσει, μάλιστα, πλυντήριο και καμμινευτήριο.

Η γαλλική εταιρεία "Σούνιον" θα ιδρυθεί το 1872. Το μετοχικό της κεφάλαιο υπολογίζεται σε 1.400.000 δρχ. Θα περιορισθεί σε επιχείρηση προπαρασκευαστικών έργων ενώ ο αρχικός της στόχος ήταν η μετάλλευση αργυρούχου μολύβδου. Από το 1901 και μετά εντατικοποιούνται οι προσπάθειες ανόρυξης μεταλλευμάτων σιδήρου (αιματίτου σιδηρόλιθου και μαγγανιούχου σιδήρου), μολύβδου και ψευδαργύρου χωρίς όμως την αναμενόμενη επιτυχία. Ουσιαστικά πουλούσε τη παραγωγή της σε μολυβδούχα και ψευδαργυρούχα μεταλλεύματα στις δύο μεγάλες εταιρείες του Λαυρίου, ενώ το έτος 1910 βρίσκεται σε κατάσταση διάλυσης[49].

Η εταιρεία "Μεταλλεία Νικίας" θα συσταθεί το 1871 με τη συνεργασία 7 μετόχων[50]. Οι δυσκολίες από την αρχή θα είναι πολλές. Η κυριότερη απ' αυτές ήταν η έλλειψη ειδικευμένων επαγγελματιών μηχανικών στα όρια του Ελληνικού κράτους.

---

[48] Βλ. Γ. Χαριτάκης, *Η Ελληνική Βιομηχανία (Βιομηχανία Μεταλλεία Εργασία)*, ό.π., σ.66.

[49] Η. Π. Γούναρη, "Στατιστικόν περί των εν Ελλάδι μεταλλείων, ορυχείων, λατομείων και των εργασιών αυτών", *Δελτίο Υπουργείου Οικονομικών*, Αθήναι, Εθνικό Τυπογραφείο, 1908, σσ.357-359 και Η. Π. Γούναρης, "Η εκμετάλλευση των μεταλλείων της Ελλάδος κατά το έτος 1910", *Υπηρεσία Επιθεωρήσεως των Μεταλλείων*, Αθήναι, Ταρουσόπουλος, 1911, σ.71.

[50] Οι μέτοχοι ήταν ο Κεχαγιάς, ο Καλλιγάς, Επ. Δεληγιώργης, Ηλιακόπουλος, Μουσουδάκης, Ρούπας, Μπούμπουλης. Το μεταλλείο είχε ήδη ιδρυθεί από το 1867 με συμμετοχή του Καλλιγά, Κεχαγιά και Ηλιακόπουλου. Βλ. Γ. Ν. Δερμάτης, *Η οικονομική λειτουργία της πόλης του Λαυρίου 1865-1909*, ό.π., σ.27.

Ο "Λαυρεωτικός Όλυμπος" θα συσταθεί και αυτός με συνεταιρισμό πέντε ιδιοκτητών μεταλλείων με κεφάλαιο 600.000χιλ. δρχ.

Όπως έχουμε αναφέρει, οι εταιρείες αυτές βαθμιαία θα διαλυθούν και θα απορροφηθούν από τις δύο κυρίαρχες εταιρείες στο χώρο του Λαυρίου. Συγκεκριμένα, η Ελληνική εταιρεία θα αγοράσει το 1879 τα μεταλλεία των εταιρειών "Νικίας" αντί 230.000χιλ. δρχ, τον "Λαυρεωτικό Όλυμπο" κατά το ήμισυ αντί 325.000χιλ. δρχ και δέκα άλλες μικρότερες εταιρείες. Επίσης, θα λάβει ενεργό μέρος σε μεταλλευτικές επιχειρήσεις της Μακεδονίας και της Μικράς Ασίας.

Από την άλλη μεριά η Γαλλική εταιρεία θα αγοράσει το 1879 τα μεταλλεία "Περικλής" (18.000 στρέμματα) πλούσια σε κοιτάσματα μολύβδου ψευδαργύρου και μαγγανιούχων σιδηρομεταλλευμάτων. Το 1908 θα αγοράσει τη γαλλοελληνική εταιρεία "Δαρδέζα" καθώς και άλλες πλούσιες εκτάσεις.

Η γαλλική εταιρεία θα έχει τη πρωτοκαθεδρία στο χώρο σε σχέση με την αντίστοιχη Ελληνική όχι μόνο λόγω της ποσοτικής υπεροχής των εκτάσεών της- αν και θα κατορθώσει να της παραχωρηθεί όλο σχεδόν το υπέδαφος της Λαυρεωτικής ενώ η Ελληνική εταιρεία θα αγοράσει μόνο μικρής αξίας μεταλλεία- αλλά κυρίως λόγω της ποιοτικής ανωτερότητας, της συνεχώς εκσυχρονιζόμενης μεταλλουργικής της βιομηχανίας. Απόδειξη αποτελεί η επιβίωση της ως το 1977 σε αντίθεση με την Ελληνική εταιρεία, η οποία περιορίζοντας τη δραστηριότητα της στην εκμετάλλευση των αρχαίων σκωρίων και εκβολάδων, θα κλείσει με την εξάντληση τους, το 1917.

Συμπερασματικά, η πρωτοπορία των δυο εταιρειών στο Λαυρεωτικό χώρο εκφράζεται καθαρά από τον Α. Κορδέλλα ο οποίος παρατηρεί ότι από το Μάρτιο του 1865 μέχρι το Δεκέμβριο του 1899 τα παραχθέντα στο Λαύριο μεταλλεύματα και μεταλλουργικά προϊόντα ανέρχονται σε 3.253.000 τόνους, αξίας 312.389.900εκ. φράγκων. Όσον αφορά την καταναλώμενη καύσιμο ύλη -τόσο από το εξωτερικό όσο και από τα ελληνικά λιγνιτωρυχεία- ξεπέρασε τους 1.504.000τόνους, αξίας 43.728.474 εκ. φράγκων.[51]

[51] Βλ. Α. Κορδέλλας, *Ο Μεταλλευτικός πλούτος*, Αθήνα, 1902.

1.6 ΙΔΡΥΣΗ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΕΤΑΛΛΕΙΩΝ ΛΑΥΡΙΟΥ (ΓΕΜΛ)

Ο Ι. Β. Σερπιέρη, το 1875, θα ιδρύσει στο Παρίσι τη Compagnie Francaise de Mines du Laurium (Γαλλική Εταιρεία Μεταλλείων Λαυρίου), με αρχικό κεφάλαιο 13.5 εκ. φράγκα (το οποίο αργότερα αυξήθηκε σε 16,3 εκ. φράγκα)[52]. Αυτή η εταιρεία αποτελεί συνέχεια της γαλλοελληνικής εταιρείας "Μεταλλεία Καμάριζας", η οποία είχε ιδρυθεί με στόχο την εκμετάλλευση των μολυβδούχων μεταλλευμάτων στις παραχωρήσεις που είχε εξασφαλίσει ο Σερπιέρη από το 1867 ως το 1873. Το 1875, ο Σερπίερη, μπροστά στην επενδυτική αδιαφορία των ελλήνων κεφαλαιούχων για επενδύσεις τεχνολογικής ανάπτυξης θα στραφεί για τα απαιτούμενα κεφάλαια στο εξωτερικό (Γαλλία), δημιουργώντας τη προαναφερόμενη, Γαλλική Εταιρεία Μεταλλείων Λαυρίου, με έδρα της το Παρίσι. Η Γαλλική εταιρεία θα αναπτύξει παράλληλα έντονη εξορυκτική και μεταλλουργική δραστηριότητα. Από το 1875 ως το 1891 θα επεκτείνει τις εγκαταστάσεις του Μηχανουργείου ενώ ως τις αρχές του αιώνα το συγκρότημα του Χημείου θα αποκτήσει το τελικό του περίγραμμα.

Η κύρια δραστηριότητα της, αρχικά, εστιάζεται στα μεταλλεία της Καμάριζας. Εκεί εξορύσσει καλαμίνα[53] (ανθρακικός ψευδάργυρος) και κυρίως τη καλαμίνα που οι αρχαίοι είχαν απορρίψει μέσα στα μεταλλεία, απο την οποία αποκομίζει μεγάλα κέρδη. Από το 1877 η εταιρεία εκμεταλλεύεται μολυβδούχα μεταλλεύματα, δηλαδή, πρόκειται για κοιτάσματα γαληνίτη και ψιμμυθίτου στα οποία ευρίσκονται θειούχα

[52] Σύμφωνα με έκθεση της Εθνικής Τράπεζας Ελλάδος, η Γαλλική Εταιρεία Μεταλλείων Λαυρίου ιδρύθηκε στο Παρίσι στις 17 Σεπτεμβρίου1875, αρχικά για 50 έτη και αργότερα αποφάσισε παράταση του χρόνου δράσης της για άλλα 90 έτη, μέχρι, δηλαδή, τις 19 Σεπτεμβρίου 2015. Σκοπός της εταιρείας αποτελεί η απόκτηση και εκμετάλλευση των μεταλλείων μολύβδου και ψευδαργύρου του Λαυρίου, γνωστών τότε υπό την επωνυμίαν "παραχωρήσεις Σερπιέρη, Μερκάτη και Αντωνοπούλου", καθώς και άλλων μεταλλείων σε όλη την ελληνική επικράτεια και την κατεργασία και εμπορία μεταλλευμάτων (άρθρ.2).
Το μετοχικό της κεφάλαιο αρχικώς ορίσθηκε για 135εκατ. γαλλικά φράγκα, το οποίο ύστερα από έντονες διακυμάνσεις ανέρχεται από το έτος 1933 σε 4,5000,000έκ. φρ. διαιρούμενο σε 45,000 μετοχές με τιμή 100δρχ εκάστη. Βλ. Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, *Γαλλική Εταιρεία Μεταλλείων Λαυρίου,* Μάρτιος 1946, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τραπέζης, Φακ. Βιομηχανική Πίστη, σσ.1-2.

[53] Τα συνηθέστερα ορυκτά ψευδαργύρου είναι ο σμιθσωνίτης ή ανθρακική καλαμίνα και ο σφαλερίτης ή θειούχος ψευδάργυρος. Η καλαμίνα αποτελεί το κατεξοχήν μεταλλεύσιμο ψευδαργυρούχο ορυκτό. Η περιεκτικότητα του σε ψευδάργυρο υπολογίζεται σε 35 ως και 42%, ποσό ιδιαίτερα σημαντικό και ελπιδοφόρο για παραπέρα εκμετάλλευση. Χαρακτηριστικά για την εξαγωγή 100 klg ψευδαργύρου από καλαμίνα χρειάζονται 13-15 klg άνθρακα, ενώ για να παραχθεί η ίδια ποσότητα από σφαλερίτη (θειούχο ψευδάργυρο) χρειάζονται 128klg άνθρακα. Βλ. Καλαφάτη Ελ., «Το μεταλλουργικό συγκρότημα της ΓΕΜΛ στο Κυπριανό" *Σύχρονα Θέματα*, τ.χ.58-59, Ιανουάριος- Ιούνιος 1996, σσ.40-47.

και ανθρακικά μολυβδομεταλλεύματα από τα οποία παράγεται ο αργυρομόλυβδος σε χελώνες.

Το 1880 εντοπίστηκαν στο νότιο τμήμα της Λαυρεωτικής μεταλλεύματα σιδήρου. Τα σιδηρομεταλλεύματα αυτά είναι μαγγανιομιγή και εμφανίζονται είτε σε οξειδωμένη κατάσταση (μαγγανιούχος υδραιματίτης) είτε ενωμένα με ανθρακικό οξύ (μαγγανιούχος σιδηρίτης). Τα σιδηρομαγγανιούχα αυτά μεταλλεύματα έχουν περιεκτικότητα κατά 10-18% μαγγάνιο και 30-40% σίδηρο.

Τέλος, στο υπέδαφος της εντοπίζονται και μικτά θεϊούχα μεταλλεύματα τα γνωστά ως B.P.G (Blende-Pyrite-Galene), τα οποία περιέχουν θεϊούχες ενώσεις σιδήρου, ψευδαργύρου και μολύβδου από τα οποία τα πλουσιώτερα περιέχουν 15-20% ψευδάργυρο και 8-10% μόλυβδο, αντίστοιχα[54].

Σύντομα θα αγοράσει και άλλα σπουδαία μεταλλεία (μολύβδου, αργύρου, ψευδαργύρου, χαλκού, σιδήρου και μαγγανιούχου σιδήρου) τα οποία συνορεύουν με εκείνα της Καμάριζας. Τα μεταλλεία αυτά είναι του Αντωνοπούλου (30 Οκτωβρίου 1875) το οποίο περιέχει κυρίως ορυκτά τύπου αργυραδάμαντος, οι παραχωρήσεις του Μαρκάτη (20 Οκτωβρίου 1875) πλούσιες σε μεταλλεύματα μολύβδου και ψευδαργύρου, και αργότερα (20 Ιουνίου 1879) τα μεταλλεία της Εταιρείας "Περικλής", τα οποία εκτείνονται από τη Καμάριζα ως την Πλάκα και τη Διψελίζα και περικλείουν πλούσιες εκτάσεις μολυβδούχων και ψευδαργυρούχων κοιτασμάτων και κατ' εξοχήν μαγγανιούχων σιδηρομεταλλευμάτων"[55].

Οι εργασίες της θα αναπτυχθούν ταχύτατα και θα ανοίξει πολλά φρέατα, τα οποία θα ενώσει με υπόγειους υπονόμους μήκους πολλών χιλιάδων μέτρων. Ήδη από το 1877 θα έχει στη κατοχή της 32.000χιλ. στρέμματα συνεχόμενης μεταλλοφόρου έκτασης. Η εξόρυξη των μεταλλευμάτων γινόταν σε όλο σχεδόν το υπέδαφος της ανατολικής Λαυρεωτικής, αν και τα βασικά εξορυκτικά της κέντρα ήταν στη Καμάριζα, τη Σούριζα και στη Πλάκα[56].

Συγκεκριμένα, το αρχαίο φρέαρ της Καμάριζας το οποίο μετονομάστηκε σε φρέαρ J. B. Serpieri, βρίσκεται στο κέντρο του οικισμού της Καμάριζας-Αγίου

[54] Βλ Η. Π. Γούναρης, "Η μεταλλευτική βιομηχανία εν Ελλάδι", *Πλούτος,* Ιούνιος 1915, σσ.362-363.
[55] Α. Κορδέλλας, *Ο Μεταλλευτικός πλούτος και αι αλυκαί της Ελλάδος*, ό.π., σ.77.
[56] Α. Μαρκουλή- Ν. Μπελαβίλας, *Τα Ιστορικά Μεταλλευτικά φρέατα της Λαυρεωτικής*, Τ.Π.Π.Λ., Δεκέμβριος 1996, σσ.4-8.

Κωνσταντίνου. Αποτελεί το κεντρικότερο φρέαρ της Καμάριζας, το οποίο διευρύνθηκε κυρίως τις δεκαετίες 1860-70. Στη περιφέρεια της Καμάριζας ανευρίσκονται μεταλλεύματα μολύβδου και ψευδαργύρου, κυρίως οξειδωνούχα. Το 1961 έρευνα για την ποιότητα των εξορυσσόμενων μεταλλευμάτων στο συγκεκριμένο πηγάδι αναφέρει πολύ ικανοποιητικά αποτελέσματα.

Το μεταλλευτικό φρέαρ Σούρεζας βρίσκεται νοτιοανατολικά του οικισμού της Καμάριζας. Οι εργασίες στο εν λόγω φρέαρ ξεκίνησαν από το 1880 και συνεχίστηκαν με περιόδους διακοπής μετά το 1950. Χαρακτηριστικά, τα έτη 1925 και 1926 η συνολική παραγωγή ήταν 18.782χιλ. και 27.415χιλ. τόνοι, αντίστοιχα. Το μόνιμο εργατικό δυναμικό στο συγκεκριμένο φρέαρ ξεπερνούσε τους 200 εργαζόμενους.

Η Πλάκα, η οποία βρίσκεται βορειοδυτικά του Θορικού, αποτελεί σημαντικό βιομηχανικό κέντρο και ουσιαστικά, προέκταση της βιομηχανικής πόλης του Λαυρίου. Στη περιοχή αυτή η εκμετάλλευση υπήρξε έντονη από τα αρχαία χρόνια. Οι αρχαίοι άφησαν άθικτα σημαντικά ποσά μεταλλεύματος που ήταν μη εκμεταλλεύσιμα γι'αυτούς. Στα εκεί φρέατα σώζονται μέχρι σήμερα σημαντικά μεταλλουργικά και μηχανουργικά μνημεία. Συγκεκριμένα στη περιοχή της Πλάκας εντάσσονται τα εξής φρέατα:

Α) Φρέαρ Βίλλια, στο οποίο οι εργασίες ξεκίνησαν τη δεκαετία του 1880 από τη Γαλλική Εταιρεία με εξόρυξη μεταλλευμάτων πλούσιων σε μόλυβδο και σίδηρο.

Β) Φρέαρ Λουίζα, στο οποίο οι εργασίες εξορύξης δυσχεραίνονται από το κίνδυνο διείσδυσης των θαλάσσιων υδάτων στο εσωτερικό του φρέατος. Δεν υπάρχουν στοιχεία για τη ποιότητα της εξορυκτικής δράσης του φρέατος.

Γ) Φρέαρ Σκλίβες, στο οποίο οι εργασίες ανόρυξης και εκβάθυνσης του αρχαίου φρέατος ξεκίνησαν από το 1885. Το 1937 το βάθος του φρέατος θα φθάσει τα 202 μέτρα. Ωστόσο, ο επερχόμενος Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος θα αναστείλει κάθε περαιτέρω εργασία.

Το 1878 θα ιδρυθεί στη θέση Κυπριανός, βορειοδυτικά της πόλης του Λαυρίου, νέο μεταλλουργείο με σκοπό την εκμετάλλευση του υπέδαφους και τη συνέχιση του έργου των αρχαίων. Ο νέος χώρος περιλαμβάνει κτίρια διοίκησης, αποθήκες, σταύλους καθώς και εγκαταστάσεις μηχανικής επεξεργασίας των μεταλλευμάτων,

όπως μεταλλοπλύσια και καμίνους διαφόρων συστημάτων για τον εμπλουτισμό και τη καμινεία των μεταλλευμάτων της.

Η Γαλλική Εταιρεία εγκατέστησε καμίνους παραγωγής μεταλλικού μολύβδου και καμίνους φρύξεως θεϊούχων μεταλλευμάτων. Εν συνέχεια εγκατέστησε καμίνους για τη πύρωση ψευδαργυρούχων μεταλλευμάτων (φούρνοι καλαμίνας). Το 1877 κατασκευάζει δυο εργοστάσια εμπλουτισμού (πλυντήρια) των μεταλλευμάτων. Μέχρι το 1908 οι κάμινοι παραγωγής ήταν τύπου Piltz, μετά χρησιμοποιήθηκε η σύγχρονη κάμινος τύπου Water Jacket (W.J)[57]. Ως κινητήρια δύναμη θα χρησιμοποιήσει, αρχικά τον ατμό και αργότερα τον ηλεκτρισμό. Συγκεκριμένα, εγκατέστησε 3 πλυντήρια, 22 φούρνους για τη φρύξη της καλαμίνας και 9 καμίνους χώνευσης ως το 1888.

Το 1879 η Γαλλική Εταιρεία θα αγοράσει τα μεταλλεία της εταιρείας "Περικλής" με κοιτάσματα μολύβδου, ψευδαργύρου και μαγγανιούχων σιδηρομεταλλευμάτων ενώ το 1908 θα επεκτείνει τις κτήσεις της αγοράζοντας την γαλλο-ελληνική εταιρεία μεταλλείων "Δαρδέζα". Συγκεκριμένα το 1910 οι παραχωρήσεις της Γαλλικής εταιρείας φθάνουν τα 82,500χιλ. στρέμματα από τα οποία τα 62,800χιλ. είναι ενεργά υπό εκμετάλλευση. Παράλληλα θα επεκτείνει τη δράση της με την εκμετάλλευση μεταλλείων έξω από το Λαυρεωτικό χώρο, τα προϊόντα των οποίων επεξεργάζεται στις εγκαταστάσεις της στο Κυπριανό.

Η Γαλλική εταιρεία θα παράγει κυρίως μόλυβδο, ψευδάργυρο, μαγγανιούχο σίδηρο και αρσενικούχο οξύ. Από αυτά μόνο τα μολυβδούχα παραγόμενα μεταλλεύματα καμινεύονται στο Λαύριο, τα υπόλοιπα εμπλουτίζονται και εξάγονται στις αγορές της Ευρώπης και κυρίως στη Γαλλία. Η μέση ετήσια εξαγωγή αυτών των μεταλλευμάτων ήταν γύρω στους 10.000χιλ. τόνους το 1881-83, μειώνεται στους 7.000χιλ. τόνους το 1887, ενώ το 1896-97 ξεπερνά τους 70.000χιλ. τόνους προϊόντων μολύβδου, σε μορφή φύλλων. Συνολικά ο παραγώμενος αργυρούχος

[57] Η πύρωση της καλαμίνας συνιστά κύρια τεχνική διαδικασία απομάκρυνσης του νερού και του διοξειδίου του άνθρακος από το μετάλλευμα ώστε να μειωθεί το βάρος του και να αυξηθεί η περιεκτικότητα του. Βλ. Φ. Στεφανόπουλος, "Το νεοκλασσσικό Λαύριο", όπ., σσ.30-33, Ανώνυμος, "Εκδρομή Στ΄ των μελών του συλλόγου εις Λαύρειον κατά την 28ην Μαίου 1906", *Αρχιμήδης*, Ιούλιος 1906, τεύχ. 9, σ.34 και Γ. Ν. Δερμάτης, *Τοπίο και μνημεία της Λαυρεωτικής*, ό.π., σ. 234, Καλαφάτη Ελ., "Το Μεταλλουργικό συγκρότημα της Γ.Ε.Μ.Λ. στον Κυπριανό", *Σύγχρονα Θέματα*, τ.χ.58-59, σ.40.

μόλυβδος στα εκατό χρόνια λειτουργίας της Γαλλικής Εταιρείας θα φθάσει τους 490.000χιλ. τόνους[58].

Η Εταιρεία θα γνωρίσει μεγάλη περίοδο ακμής από το τέλος του 19ου αιώνα ως τα πρώτα έτη του 20ου. Τη περίοδο αυτή θα επεκτείνει και θα εκσυγχρονίσει τις εγκαταστάσεις της μειώνοντας σημαντικά το κόστος παραγωγής του αργυρούχου μολύβδου. Χαρακτηριστικά, το 1905 αναπτύσσεται ένα ολόκληρο πρόγραμμα εκσυγχρονισμού της διαδικασίας μεταλλουργίας του μολύβδου, το οποίο επιτυγχάνει την αύξηση του όγκου του παραγώμενου προϊόντος με μείωση τόσο του απαιτούμενου ποσού καυσίμου ύλης όσο και του απαραίτητου εργατικού προσωπικού. Είναι η περίοδος αύξησης της παραγωγής του μολύβδου γεγονός το οποίο επιτρέπει τόσο η αύξηση της τιμής του όσο και η συγκυρία μείωσης του ανταγωνισμού από την Ελληνική Μεταλλευτική Εταιρεία. Το έτος 1914 το εργοστάσιο κατάφερε να παράγει 20.000χιλ. τόνους μολύβδου σε χελώνες αγγίζοντας το υψηλότερο επίπεδο παραγωγής με το χαμηλότερο κόστος για την εποχή εκείνη.

Κατά τη διάρκεια του πολέμου η εταιρεία περνά φάση έντονης κρίσης περιορίζοντας αισθητά τις εργασίες της. Η κρίση αυτή, η οποία οφείλεται κυρίως στην έλλειψη καυσίμου ύλης και στη πτώση των τιμών των μετάλλων (κυρίως του μολύβδου), θα συνεχισθεί με παροδικές διακυμάνσεις όλη τη δεκαετία του 1920. Τελικά το 1930 οι εγκαταστάσεις της θα αγοραστούν από το γαλλικό συγκρότημα της μεταλλευτικής επιχείρησης Penarroya[59], το οποίο θα προσπαθήσει να ξανατονώσει τις μεταλλουργικές της εργασίες, χωρίς όμως επιτυχία.

Η εταιρεία λειτούργησε στο Λαύριο ως το 1982 εκμεταλλευόμενη μεταλλεύματα και άλλων περιοχών. Ομως ήδη από το 1977 θα έχει σταματήσει τις εξορυκτικές της εργασίες και θα κατεργάζεται μεταλλεύματα από το εξωτερικό. Το 1982 θα νοικιάσει τις εγκαταστάσεις της στην Ελληνική Μεταλλευτική-Μεταλλουργική Εταιρεία Λαυρίου (ΕΜΜΕΛ). Μέτοχοι της καινούργιας εταιρείας

[58] Γ. Ν. Δερμάτης, *Τοπίο και μνημεία της Λαυρεωτικής*, ό.π., σ. 235.

[59] Η Penarroya (STE MINIERE ET METALLRGIQUE DE PENARROYA) αποτελεί ανώνυμη γαλλική εταιρεία με κεφάλαια 650εκ. γαλλικά φράγκα η οποία εκμεταλλευόταν ολόκληρη σειρά μεταλλείων, ανθρακωρυχείων, μεταλλουργείων, εγκαταστάσεων παραγωγής χημικών προϊόντων κ.α. στη Γαλλία, Τύνιδα, Μαρόκο, Ισπανία, Ιταλία, Αγγλία, Ελβετία, Γιουγκοσλαβία και Αργεντινή. Βλ. Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, *Γαλλική Εταιρεία Μεταλλείων Λαυρίου,* Μάρτιος 1946,ό.π., σ. 1.

θα είναι ο Δήμος Λαυρεωτικής, η ΕΛΕΒΜΕ, η Τράπεζα Επενδύσεων και οι εργαζόμενοι στην εταιρεία. Το 1989 θα σταματήσει οριστικά τις μεταλλουργικές της εργασίες με τη δέσμευση να μετεξελιχθεί σε κέντρο έρευνας και μουσείο βιομηχανικής και μεταλλευτικής τεχνολογίας.

Κεφάλαιο ΙΙ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΛΑΥΡΙΟΥ

2.1 ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΛΑΥΡΕΩΤΙΚΗΣ

Ο Δήμος Λαυρίου υπάρχει από το 1835 με πρωτεύουσα τη Κερατέα και μικρότερους γύρω οικισμούς. Η αρχική σύσταση του έγινε με το διάταγμα "περί σχηματισμού των Δήμων της επαρχίας της Αττικής" της 1ης Οκτωβρίου 1835 (ΦΕΚ 17) που υπογράφει ο βασιλιάς Όθων. Ο νέος Δήμος είχε συνολικό πληθυσμό 1.238 κατοίκους που κατανέμονταν στους εξής οικισμούς[60]:

ΟΙΚΙΣΜΟΙ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ (χιλιάδες/ κάτοικοι)
Κερατέα	747
Ανάβυσσος	54
Όλυμπος	60
Κουβαράς	208
Εννέα Πύργοι	169

Το Λαύριο, το οποίο αποτελούσε μια έρημη, ακατοίκητη περιοχή εντάχθηκε στο δήμο Λαυρίου το 1865 με την εγκατάσταση της γαλλοϊταλικής μεταλλευτικής εταιρείας "Η. Roux et Cie" (1864) και τη συνακόλουθη αύξηση του πληθυσμού στη γενικότερη περιοχή της Λαυρεωτικής. Η επαναλειτουργία των αρχαίων μεταλλείων από το 1864 και μετά δημιούργησε ένα νέο οικιστικό και οικονομικό κέντρο, δυναμικό και πολυάνθρωπο σε μια περιοχή που ως τότε ήταν σχεδόν ολότελα έρημη. Οι λίγοι κάτοικοι των γύρω περιοχών ασχολούνταν κυρίως με το ψάρεμα και τις αγροκαλλιέργειες.

[60] Βλ. Ε. Κακαβογιάννη, "Επιλογή τοπωνυμίων της Λαυρεωτικής, *Πρακτικά Α' Επιστημονικής Συνάντησης Ν. Α. Αττικής*, Καλύβια, 1985, σσ.76-77.

Όπως αναφέρει ο Κορδέλλας στην πρώτη του επίσκεψη στο Λαύριο "Ο μικρός ούτος λιμήν (Εργαστήρια), ήτο τότε παντή έρημος και μόνο εν μικρόν σπαγγαλιευτικόν πλοιάριον ετάρασσε τα βαθέα ήρεμα και διαυγή αυτού ύδατα. Προς νοτιοδυτικά εκτείνονται έλη και σκωριούχοι εκτάσεις ενώ προς βορράν διεκόπτετο πολλαχού το δάσος υπό κεκαλλιεργημένων αγρών"[61]

Η ίδρυση της μεταλλευτικής εταιρείας δημιούργησε την ανάγκη διχοτόμησης του μέχρι τότε Δήμου Λαυρίου. Έτσι, με το Βασιλικό Διάταγμα της 4ης Ιουλίου 1890 (ΦΕΚ 162) ο δήμος Λαυρίου διασπάται σε δύο δήμους, το δήμο Θορικίων με πρωτεύουσα τη Κερατέα και το δήμο Σουνιέων με πρωτεύουσα τη κωμόπολη των Εργαστηρίων στο λιμάνι. Το 1891 ο δήμος Σουνιέων μετονομάζεται σε δήμο Λαυρεωτικής. Σύμφωνα με την απογραφή του πληθυσμού του 1896 ο δήμος Λαυρεωτικής περιλαμβάνει τα Εργαστήρια και το λιμένα των Εργαστηρίων, τη Καμάριζα[62], τον όρμο της Γαϊδουρόμανδρας, τον όρμο του Πασσά και το Σούνιο. Αντίστοιχα ο Δήμος Θορικίων περιλαμβάνει τη Κερατέα, τα Βίλλια, το Βρωμοπούσι (Παλαιοκαμάριζα), το Δασκαλειό, τη Διψελέζα, το Θορικό, τη Κουβαρά, τη Πλάκα και τον τον Όλυμπο.

Στις αρχές του αιώνα σύμφωνα με την επίσημη στατιστική της Ελλάδος ο πληθυσμός του Λαυρίου και της Καμάριζας ανέρχεται σε 10.864 κατοίκους από τους οποίους οι 7.719 κατοικούν στη πόλη του Λαυρίου και οι 3.145 στη Καμάριζα στην οποία υπάρχει ένα εκ των σπουδαιοτέρων μεταλλευτικών κέντρων στο χώρο της Λαυρεωτικής. Την ίδια εποχή ο Δήμος Λαυρεωτικής έχει τέσσερις ορθόδοξους ναούς (Αγίου Ανδρέα, Αγίας Παρασκευής Αγίων Θεοδώρων και Αγίου Κωνσταντίνου) και ένα καθολικό (Αγία Βαρβάρα). Όσον αφορά την εκπαίδευση έχει συνολικά 12 σχολεία αρρένων και θηλέων[63].

Σήμερα ο Δήμος Λαυρεωτικής περιλαμβάνει τη πόλη του Λαυρείου τον οικισμό Πασά, το άνω Θορικό (Καβοδόκονο), το Θορικό, το κάτω Σούνιο και τα Λεγραινά. Η πόλη του Λαυρίου άμεσα συνδεδεμένη με τη πορεία εξέλιξης των μεταλλευτικών εταιρειών θα αναπτυχθεί γρήγορα, ώστε στα τέλη της δεκαετίας του 1920, αποτελεί

[61] Βλ. Α. Κορδέλλας, *Το Λαύριον και ο Ελληνικός άργυρος*, Αθήναι, 1890, σσ.6-7.
[62] Το βιομηχανικό χωριό της Καμάριζας από το 1945 αποτελεί ξεχωριστή κοινότητα. Βλ. Γ. Ν. Δερμάτης, *Τοπίο και μνημεία της Λαυρεωτικής*, ό.π., σ.215.
[63] Βλ. Α. Κορδέλλας, *Ο Μεταλλευτικός πλούτος και αι αλυκαί της Ελλάδος*, ό.π., σσ 58-59.

έδρα της υποδιοικήσεως χωροφυλακής της Λαυρεωτικής, έχει λιμεναρχείο, ταχυδρομείο, τελωνείο, οικονομική εφορία, δασονομείο, ειρηνοδικείο και υποθηκοφυλακείο[64].

Στον παρακάτω πίνακα απογραφής του πληθυσμού στον χώρο της Λαυρεωτικής, για τα έτη 1848-1907, καταγράφεται παραστατικά η ιδιομορφία της πληθυσμιακής ανάπτυξης του:

ΕΤΗ	**ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ (χιλιάδες)**
1848	1,627
1853	1,516
1856	1,513
1861	2,338
1870	3,700
1879	8,345
1889	11,356
1896	18,294
1907	20,810

Όπως φαίνεται στον πίνακα ο γηγενής πληθυσμός του τότε Δήμου Λαυρίου από το 1848 ως και το 1861 δεν ξεπερνά τα 2.500χιλ. άτομα.

Από το 1870 ο πληθυσμός αυξάνεται αισθητά σε σχέση άμεσης αλληλοσύνδεσης με τις εργασίες της πρώτης γαλλοϊταλικής μεταλλευτικής εταιρείας στη Λαυρεωτική. Οι ανάγκες της εταιρείας για μόνιμο εργατικό δυναμικό στο γύρω χώρο συνεπάγεται την περιοδική εισροή πληθυσμών με τη μορφή κυρίως, εσωτερικής αλλά και εξωτερικής μετανάστευσης. Το μεγαλύτερο μέρος των εργατών είναι Έλληνες, και μόνο οι ειδικευμένοι εργάτες και οι επικεφαλείς τους είναι Ισπανοί, Γάλλοι ή Ιταλοί. Ήδη από το 1869 ο συνολικός πληθυσμός των Εργαστηρίων αριθμεί 3,000χιλ. κατοίκους ενώ ως το 1889 ο πληθυσμός του Δήμου Λαυρίου ξεπερνά τους 11,000χιλ. κατοίκους. Ενδιαφέρον παρουσιάζει να

[64] Βλ. *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τομ.15, Αθήνα, 1931, σσ.853-854.

μελετήσουμε τη κατανομή του πληθυσμού αυτού στους διάφορους οικισμούς του Δήμου[65]. Αναλυτικά:

ΔΗΜΟΣ ΛΑΥΡΙΟΥ- ΕΤΟΣ1889

ΟΙΚΙΣΜΟΙ	**ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ (χιλιάδες)**
Εργαστήρια	3,802
Κερατέα	1,817
Ανάβυσσος	46
Θορικό	202
Καλύβια	858
Καμάριζα	1,683
Κουβαρά	464
Κυπριανός	560
Νεάπολη	1,454
Όλυμπος	470
ΣΥΝΟΛΟ	**11,356**

Είναι εμφανές από τον παραπάνω πίνακα ότι το μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού συγκεντρώνεται, κυρίως, στους οικισμούς που έχουν δημιουργηθεί γύρω από τα μεταλλεία. Τα Εργαστήρια, παραδείγματος χάριν, ο οικισμός γύρω από τις εγκαταστάσεις της Ελληνικής Εταιρείας Μεταλλουργείων Λαυρίου, συγκεντρώνει το 33,5% του πληθυσμού και ακολουθεί η Καμάριζα, η Νεάπολη, ο Κυπριανός -από τα σημαντικότερα μεταλλευτικά -μεταλλουργικά "χωριά" της Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου- συγκεντρώνοντας το 33%, του πληθυσμού, αντίστοιχα. Συγκεκριμένα το 1888 ο εργατικός πληθυσμός στην Ελληνική Εταιρεία Μεταλλουργείων Λαυρίου και την Γαλλική Εταιρεία Μεταλλείων Λαυρίου υπολογίζονται σε 2.600 και 2.500χιλ. εργάτες αποτελώντας, δηλαδή, το 45% του

[65] Βλ. Μ. Χουλιαράκης, *Γεωγραφική Διοικητική και Πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος 1821-1971*, τομ.Α΄, Αθήνα, ΕΚΚΕ, 1974.

πληθυσμού του Δήμου. Ποσοστό το οποίο στις αρχές του αιώνα, περίοδο ακμής των μεταλλευτικών εργασιών, αυξάνεται τουλάχιστον κατά 15%[66].

Σύμφωνα με τον πίνακα, στα τέλη του 19ου αιώνα (έτος 1896) ο πληθυσμός στους δύο νεοϊδρυόμενους Δήμους (Θορικίων και Λαυρεωτικής) ακολουθεί αυξητική πορεία ξεπερνώντας συνολικά τους 18,000χιλ. κατοίκους, ενώ στις αρχές του αιώνα (έτος 1907) φθάνει τους 21.000χιλ. κατοίκους. Στην απογραφή του 1907 οι οικισμοί με τους περισσότερους κατοίκους είναι το Λαύριο[67] και η Καμάριζα με 10.007 και 1.652χιλ. κατοίκους αντίστοιχα. Ανήκουν και οι δυο στο Δήμο της Λαυρεωτικής και συγκεντρώνουν το 55.5% του πληθυσμού του Δήμου.

Συμπερασματικά ο πληθυσμός στο Δήμο του Λαυρίου αυξάνεται με εκπληκτικούς ρυθμούς από τα μέσα της δεκαετίας του 1860, γεγονός που συνδέεται με την έναρξη των εργασιών της γαλλοϊταλικής μεταλλευτικής εταιρείας στο χώρο. Μέσα σε 46 χρόνια, από το 1861 ως το 1907,ο πληθυσμός στο χώρο της Λαυρεωτικής θα αυξηθεί κατά 88,6%.

---

[66] Συγκεκριμένα το 1900 οι άρρενες εργάτες υπολογίζονται σε 5.000 στην Ελληνική εταιρεία και 4.500 αντίστοιχα στην Γαλλική Εταιρεία, ενώ την ίδια περίοδο ο Πειραιάς δεν ξεπερνούσε τους 20.000 εργάτες. Βλ. Λ. Μιχελή, *Αιγαίο, Νεοκλασσικές πόλεις και Λιμάνια του 19ου αιώνα*, Αθήνα, Δρώμενα, 1990, σ.144 και Φ. Ν. Στεφανόπουλος, "Το Νεοκλασσικό Λαύριο", *Τεχνικά Χρονικά* , έτος 45, Αύγουστος 1976, σ.20.

[67] Συγκεκριμένα, η πόλη του Λαυρίου με 3.802 κατοίκους το 1889 θα φθάσει στους 10.007 το 1907, εμφανίζοντας μια αύξηση 41.24% στον πληθυσμό της μέσα σε 18 έτη. Βλ. *Στατιστικά αποτελέσματα της γενικής απογραφής του πληθυσμού*, 27 Οκτωβρίου 1907, Αθήναι, Εθνικό Τυπογραφείο, 1909, σσ.104-105 και Μ. Χουλιαράκης, *Γεωγραφική Διοικητική και Πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος 1821-1971*, ό.π.

2.2 ΠΟΛΗ- ΜΕΤΑΛΛΕΙΟ

Είναι εμφανές από τα παραπάνω ότι, η ανάπτυξη της μεταλλουργικής βιομηχανίας στο χώρο ωθεί στη δημιουργία και οργάνωση μιας πόλης, η οποία θα ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της επιχείρησης.

Οι ιδρυτές της Γαλλικής Εταιρείας θα εφαρμόσουν στο Λαυρεωτικό χώρο το μοντέλο της Company town, όπως είχε αναπτυχθεί την ίδια εποχή στον ευρωπαϊκό χώρο. Η κατασκευή κατοικιών δίπλα σε απομονωμένες βιομηχανίες εξαπλώνεται κυρίως από τα μέσα του 19ου αιώνα ως τις αρχές του αιώνα. Πρώτη φορά το μοντέλο της πόλης -επιχείρησης, (company town) θα εφαρμοστεί το 1818 στα μεταλλεία του Grand-Horny στα γαλλο-βελγικά σύνορα. Ο Henry de Gorge ένας από τους βασικούς ιδιοκτήτες της μεταλλευτικής εταιρείας θα εφαρμόσει στο χώρο τις ιδέες του Fourier. Το πρώτο αυτό παράδειγμα ακολουθούν πολλά βιομηχανικά κέντρα προκειμένου να συγκρατήσουν και να συγκεντρώσουν το εργατικό δυναμικό στο χώρο εργασίας[68]. Οι απομονωμένες βιομηχανίες της ηπειρωτικής Ευρώπης θα εφαρμόσουν συστηματικά και με επιτυχία το μοντέλο αυτό.

Πυρήνα αυτών των πόλεων αποτελεί το εργοστάσιο και κύριος οργανωτής όλων των κοινωνικών, πολιτικών, πολιτιστικών θεμάτων της τοπικής κοινωνίας, η εταιρεία. Η παρουσία της είναι διάχυτη σε όλες τις πλευρές τις ζωής της πόλης. Χαρακτηριστικά στη γαλλική μεταλλευτική πόλη, Greusot, ο διευθυντής της εταιρείας είναι επίσης βουλευτής, γενικός σύμβουλος και δήμαρχος της πόλης[69]. Ο εργάτης-κάτοικος δεν χρειάζεται να φροντίζει για τίποτα. Ουσιαστικά αποτρέπεται από το να σχεδιάζει και να οραματίζεται το μέλλον το δικό του ή των παιδιών του. Όλα ακολουθούν μια φυσική πορεία αναπαραγωγής, όπως την καθορίζει η εταιρεία. Η πορεία της ζωής του εργάτη- μεταλλευτή είναι ήδη προδιαγεγραμμένη σύμφωνα με τις λειτουργικές ανάγκες της εταιρείας. Εξάλλου, η απομόνωση αυτών των εργατικών πόλεων σε συνδυασμό με τον ατομικό χαρακτήρα των μεταλλευτικών εργασιών (κυρίως εξορυκτικές εργασίες) δυσκολεύει τόσο την ανάπτυξη μιας κοινής

[68]Βλ. Αν. Βρυχέα, "Κυπριανός: Ένας βιομηχανικός εργατικός οικισμός του 19ου αιώνα", *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχ.58-59, 1996, σ.48-52.
[69] Βλ. *Ακρόπολις*, 21 Ιανουαρίου 1897, αριθ.8339.

συνείδησης διεκδίκησης των εργασιακών συμφερόντων όσο και την εισαγωγή διαρθρωτικών αλλαγών στη δόμηση της τοπικής κοινωνίας. Ο τρόπος οργάνωσης της παραγωγής και η μέθοδος στρατολόγησης του εργατικού δυναμικού καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τους όρους διαμόρφωσης ζητημάτων της οικογενειακής και ιδιωτικής ζωής των εργατών- κατοίκων, όπως θέματα οικογενειακών σχέσεων και προγραμματισμού, ψυχαγωγίας, κοινωνικής- τοπικής δράσης, άσκησης του πολιτικού δικαιώματος, κλπ.

Το Πατερναλιστικό μοντέλο αποτελεί μια μέθοδο έμμεσης, μη βίαιης επιβολής συγκεκριμένου τύπου εργασιακών κανόνων. Περιλαμβάνει μια σειρά από πρακτικές, συμβολικές και υλικές, οι οποίες αναπτύσσονται από τον εργοδότη- εταιρεία με στόχο την εκπαίδευση ενός πειθαρχημένου εργατικού δυναμικού σε θέματα εργασιακής οργάνωσης προκειμένου να εξασφαλισθεί, μέσω της ενίσχυσης του οικογενειακού θεσμού, η συνεχής αυτοαναπαραγωγή του. Ουσιαστικά βασίζεται σε μια μεταφορά των σχέσεων οικογενειακού τύπου στον εργασιακό χώρο[70]. Η οργάνωση της εργασίας με βάση τη προαναφερόμενη μεταφορά μετατρέπει τις εργασιακές σχέσεις σε οικογενειακού τύπου σχέσεις, δηλαδή εργοδότης και εργαζόμενοι οριοθετούν μια μεγάλη οικογένεια όπου στη θέση του αρχηγού-πατέρα τοποθετείται ο εργοδότης-εταιρεία. Σύμφωνα με τη πατριαρχική οργάνωση των οικογενειακών σχέσεων ο αρχηγός της οικογένειας αποτελεί τον αφέντη-εξουσιαστή και παράλληλα τον προστάτη τροφό της εστίας. Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες καλλιεργείται έντονα έστω ασυνείδητα στο "είναι" του εργαζόμενου ένα αίσθημα υπακοής και σεβασμού στις επιταγές της εταιρείας. Η αποδοχή των εργασιακών κανόνων προσλαμβάνονται ως κάτι το φυσικό και αυτονόητο ως αντιστάθμισμα στη παροχή εργασιακής ασφάλειας και ενός πλέγματος παροχών από την εταιρεία-εργοδότη. Οι προσφορές αυτές νοηματοδοτούνται από τον εργάτη ως "προνόμιο". Δεν τις αντιλαμβάνεται ως μέρος της υπεραξίας της εργασιακής του δύναμης, δηλαδή ως προϊόν της δικής του παραγωγής, αλλά ως δώρο-προσφορά του εργοδότη.

[70]Για μια αντιπροσωπευτική αναφορά στο πατερναλιστικό μοντέλο βλ. J. Carner, *The model company town*, Univercity Massachussets Press, Amhest, 1984. D. Reid, "In the name of the father: a language of labour relations in nineteeth-century France", *History Workshop*, iss. 38, 9/1994, Louise A. Tilly, "Coping with company paternalism", *Theory and Society*, vol. 14, No14, 7/1985, D. Reid, "Industrial paternalism: discourse and practice in nineteeth-century French mining and metallurgy", *Comparative studies in society*

Το δώρο όμως ως σύμβολο προσφοράς είναι μια έκφραση αμοιβαίας σχέσης[71]. Η προσφορά αυτή υποχρεώνει συνειρμικά το πρώην αγρότη να ανταποδώσει το δώρο/ εισφορά με κάποιο ανάλογο αντίτιμο. Η εταιρεία-εργοδότης δεν χρειάζεται υλικά δώρα/ παροχές από τους εργαζόμενους. Αυτό που απαιτεί είναι σημεία υποταγής και υπακοής, πράγμα το οποίο καταφέρνει να αποσπάσει από τον εργαζόμενο με βάση το προαναφερόμενο μεταφορικό συνειρμό.

Επομένως η εταιρεία νομιμοποιεί μέσω του μηχανισμού αυτού τη κυριαρχία της στους εργαζόμενους ενώ η επιτευχθείσα εργασιακή πειθαρχία λειτουργεί ως ασφαλιστική δικλείδα στη παραπέρα ανέλιξη της. Η επιτυχής εφαρμογή του μοντέλου αυτού "εγκλωβίζει" τη ζωή- δράση του εργάτη-κατοίκου στον εργασιακό χώρο και χρόνο ενώ παράλληλα περιορίζει την δυνατότητα-ικανότητα του να μετέχει έστω στοιχειωδώς στη διεκδίκηση και διαχείριση των εργασιακών του σχέσεων.

Το Λαύριο ανήκει και αυτό στη παράδοση της οργανωμένης βιομηχανικής πόλης. Η πόλη του Λαυρίου δεν προϋπάρχει στο χώρο αλλά δημιουργείται απο την εταιρεία για την ικανοποίηση βασικών λειτουργικών αναγκών της. Όλη σχεδόν η περιοχή του Λαυρίου ήταν έρημος και ακατοίκητη εκτός από τον οικισμό Κυπριανό το οποίο ήταν ψαροχώρι. Ο Ed. About και ο Ledoux σε άρθρο τους το 1872 θα

---

and history, vol. 27. No4, 10/1985 και M. Depouzy, "Paternalismes d'hier et d' aujourd' hui", *Le Mouvement Social*, No 144, 7-9/1988.

[71] Ο εργατικός αυτός πληθυσμός κατάγεται από "κοινότητες", στις οποίες η διάρθρωση της λογικής των κοινωνικών σχέσεων καθορίζεται από αρχές που διέπουν τις συναλλαγές μεταξύ των κατοίκων και συνιστούν το "ήθος" της κοινότητας. Στις παραδοσιακές μορφές συνεργασίας και συναλλαγής που διέπουν/ χαρακτηρίζουν την οργάνωση των κοινοτικών ομάδων, καθοριστικός είναι ο ρόλος/ λειτουργία της αρχής της αμοιβαιότητας για τη συνδετική οργάνωση και συνοχή της ομάδας. Η αρχή αυτή αναλύεται σε τρεις πράξεις: τη προσφορά, την αποδοχή και την ανταπόδοση, όπου η αποδοχή της προσφοράς δηλώνει τη υποχρέωση /δέσμευση δράσης του ατόμου σύμφωνα με τις σιωπηρές συμβάσεις του τοπικού αυτού δικτύου συναλλαγών. "Στην πράξη αυτό σημαίνει ότι όποιος λαμβάνει ένα δώρο ή μια χάρη, είναι υποχρεωμένος απέναντι στο δωρητή. Το χρέος αυτό αποτελεί ένα βάρος που τον "μειώνει" έναντι του εταίρου του και ξεπληρώνεται μόνο με την ανταπόδοση". Βλ. Ρ. Β. Μπουσχότεν, *Ανάποδα χρόνια*, Αθήνα, Πλέθρον, 1997, σ. 56 και Μάρσελ Μωρς. *Το Δώρο*, Αθήνα, Καστανιώτη, 1979.

Ένα παράδειγμα λειτουργίας του προαναφερόμενου μοντέλου στη πόλη-επιχείρηση του Λαυρίου αποτελεί το εξής: Μετά τον πόλεμο του 1897 η εταιρία είχε υποσχεθεί ότι θα προσλάμβανε ξανά όλους τους στρατευμένους εργάτες, πράγμα που η ευνοϊκή συγκυρία του επέτρεψε να κάνει, ξεπερνώντας τις προσδοκίες των εργατών της. Επίσης, όπως αναφέρει το σχετικό άρθρο της Ακρόπολις, "κατόπιν απεφάσισεν ο τότε διευθυντής των να κάνη τραπέζι εις πάντας τους εργάτας, οι οποίοι συμμετέσχον του πολέμου. Οι πτωχοί άνθρωποι ενόμιζον ότι ήταν ανάξιοι της τιμής αυτής και εξεδόθησαν τότε εγκύκλιοι και τους προσεκάλουν εις το τιμητικόν γεύμα.

Καταλαμβάνετε λοιπόν πόσον είναι σε θέσιν οι εργάται, οι οποίοι γνωρίζουν τα δικαιώματά τους, να τα διεκδικήσουν. Τους βλέπετε πόσον αγαθοί είναι και πόσον ημπορεί καθένας είς βάρος των να κάμη τον φιλάνθρωπον και να τους ζητή να σκοτώνωνται ή να εργάζονται νυχθημερόν χωρίς τίποτα, ή να τους φέρνη

υποστηρίξουν ότι οι ιδιοκτήτες της Γαλλικής εταιρείας, Roux και Serpieri, πρέπει να δημιουργήσουν στη Λαυρεωτική τα πάντα από την αρχή: το χυτήριο, οι εργάτες, οι μηχανές, οι δρόμοι, το λιμάνι, μέχρι και πόσιμο νερό που έλειπε από τη περιοχή. Ως το 1878 στον οικισμό Κυπριανό η Γαλλική εταιρεία εκτός από τις εγκαταστάσεις της είχε κατασκευάσει κατοικίες, σχολεία, ναούς και σιδηρόδρομο, ο οποίος ένωνε τον Κυπριανό με τα διάφορα μεταλλευτικά κέντρα της εταιρείας και το λιμάνι, στα Εργαστήρια. Ο Α. Κορδέλλας, Διευθυντής της Ελληνικής Εταιρείας Μεταλλουργείων Λαυρίου σε έκθεσή του το 1888 αναφέρει ότι είχε ήδη ιδρυθεί νοσοκομείο και μία ιατρική υπηρεσία από την εταιρεία ενώ είχαν οικοδομηθεί ως τότε, γύρω στις 800 κατοικίες για τη στέγαση του εργατικού δυναμικού της εταιρείας[72].

Η δράση αυτή των δυο εταιρειών αποτέλεσαν τη πρώτη βαριά βιομηχανία στην Ελλάδα και τη μεγαλύτερη στα Βαλκάνια. Το Λαύριο θα γίνει από τα πιο αξιόλογα μεταλλουργικά κέντρα στο κόσμο. Απόδειξη αποτελεί το γεγονός ότι μια περιοχή στο Μίτσιγκαν των ΗΠΑ με μεταλλευτικά κοιτάσματα θα ονομασθεί Λαύριον.

Η πρωτοποριακή ανάπτυξη των μεταλλείων της θα επιδράσει και άλλους τομείς της πόλης του Λαυρίου. Είναι η πρώτη πόλη που χρησιμοποιεί το τηλέφωνο το1882 και ηλεκτροφωτίζεται το 1887. Ο πρώτος σιδηρόδρομος στην Ελλάδα σύνδεσε το Λαύριο με την Αθήνα, το 1885. Ο σιδηρόδρομος αυτός κατασκευάσθηκε από την Ελληνική εταιρεία σε διακανονισμό με το Ελληνικό κράτος. Εκτός όμως από τον Αττικό σιδηρόδρομο η κάθε εταιρεία έχει αναπτύξει και το δικό της εσωτερικό τοπικό σιδηροδρομικό δίκτυο για τη μεταφορά προϊόντων και πρώτων υλών από τη μια περιοχή στην άλλη. Μοναδική θα είναι και η ανάπτυξη του λιμανιού στη θέση Εργαστήρια. Η περίοδος ακμής του ξεκινά ιδιαίτερα από το 1911 όταν η Ελληνική Εταιρεία Μεταλλουργείων Λαυρίου εγκαθιστά στο Λαύριο Κέντρο Ανεφοδιασμού των πλοίων. Παράλληλα, στις αρχές του αιώνα ήταν το μοναδικό ελληνικό λιμάνι που δεχόταν μεγάλα ατμόπλοια χωρητικότητας μέχρι και 1.000 τόνων και ατμόπλοια χωρητικότητας 2.000 τόνων.

είς το φιλότιμον, ή να τους ζητή αντί ενός δεκάρικου λόγου την υπερτάτην τιμήν να τον εκλέξουν βουλευτήν;". Βλ. σχετικά, *Ακρόπολις*, 20 Ιανουαρίου 1901, αριθ. 6,786.

[72] Α. Κορδέλλας, *Η βιομηχανία της εταιρίας των μεταλλουργίων Λαυρίου και τα μεταλλευτικά προϊόντα εν τη Δ΄ Ολυμπιακή Έκθεση*, Αθήνα, 1888.

Αναλυτικότερα, όπως φαίνεται και στον παρακάτω πίνακα, το έτος 1899 κατέπλευσαν στο λιμάνι του Λαυρίου συνολικά 231 ατμόπλοια προς φόρτωση σιδηρόλιθου, μολύβδου, speiss και άλλων ορυκτών και εκφόρτωση καυσίμου ύλης και εμπορευμάτων. Απ' αυτά τα 194 απέπλευσαν με φορτίο και τα υπόλοιπα 37 άνευ φορτίου[73]

ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ ΠΛΟΙΟΥ	ΦΟΡΤΙΟ ΚΑΥΣΙΜΟΥ ΥΛΗΣ	ΦΟΡΤΩΣΗ ΣΙΔΗΡΟΛΙΘΟΥ	ΦΟΡΤΩΣΗ ΜΟΛΥΒΔΟΥ	ΑΠΕΠΛΕΥΣΑΝ ΜΕ ΦΟΡΤΙΟ
Αγγλικά	26	93	---	98
Αυστριακά		16	---	15
Νορβηγικά	2	13	---	13
Ιταλικά	1	10	---	8
Γερμανικά	1	2	---	2
Ισπανικά	5	6	---	11
Σουηδικά	---	2	---	2
Ελληνικά	5	11	1	9
Ρώσικα	---	1	---	1
Βελγικά	3	1	---	4
Δανικά	2	5	---	5
Γαλλικά	---	__	25	26
Σύνολο	45	160	26	194

Η ανάπτυξη του χώρου ακολουθεί τους ρυθμούς ανάπτυξης της εταιρείας. Έτσι, από μικρός οικισμός 3,000χιλ. κατοίκων το 1869, ο Δήμος Λαυρεωτικής θα εξελιχθεί σε βιομηχανική πόλη 12,000χιλ. κατοίκων στις αρχές του αιώνα[74].

Συγκροτείται όμως ως πόλη-μεταλλείο, στην οποία ο χώρος κατοικίας και ο χώρος εργασίας συνιστούν μια αδιάσπαστη ενότητα. Η ιδιομορφία της δόμησης του

[73] Βλ Α. Κορδέλλας, *Ο Μεταλλευτικός πλούτος και αι αλυκαί της Ελλάδος*, Αθήναι, τυπ. Π.Δ. Σακελαρίου, 1902, σσ.57-58.
[74] *ΕΣΥΕ*, Στατιστική πληθυσμού , Δήμος Λαυρεωτικής, Οκτώβριος 1907.

χώρου ως πόλη-μεταλλείο αντανακλάται στην συγκριτική ανάλυση της πληθυσμιακής σύνθεσης του Δήμου Λαυρεωτικής για τα παρακάτω έτη:

ΔΗΜΟΣ ΛΑΥΡΕΩΤΙΚΗΣ

ΕΤΟΣ	ΔΗΜΟΤΕΣ	ΕΤΕΡΟΔΗΜΟΤΕΣ	ΑΛΛΟΔΑΠΟΙ
1870	2,311 (64,3%)	1,005 (27%)	354 (9,5%)
1907	4,442 (40,6%)	6,344 (52,6%)	1276 (10,5%)
1920	2,129 (3,5%)	2,668 (44,3%)	1,023 (17%)
1928	5,460 (69%)	1,986 (25%)	475 (6%)

Όπως παρατηρούμε, το ποσοστό των ετεροδημοτών από 27% το 1870 θα φθάσει το 52,6% στις αρχές του αιώνα-περίοδο ακμής των μεταλλευτικών εργασιών στο Λαύριο. Αν προσθέσουμε και τους αλλοδαπούς το έτος 1907 οι μη δημότες στο Δήμο της Λαυρεωτικής ξεπερνούν το 62% του πληθυσμού. Είναι εμφανές ότι ο πληθυσμός του Δήμου συγκροτείται, κυρίως, από περιοδικά κύματα μετανάστευσης εργατικού πληθυσμού σε άμεση πάντα αλληλεξάρτηση με τη πορεία εξέλιξης των μεταλλευτικών εργασιών.

Η οικονομική δόμηση προσδιορίζει καθοριστικά το κοινωνικό χώρο της πόλης. Όλες οι κοινωνικές λειτουργίες του Λαυρίου βρίσκονται κάτω από τον ολικό έλεγχο και προστασία της εταιρείας. Η πορεία ανάπτυξης των επιμέρους οικισμών του Δήμου και κατ' επέκταση των κατοίκων της βρίσκεται σε σχέση άμεσης εξάρτησης με κείνη της επιχείρησης. Το τοπικό εμπόριο, το σχολείο, η κατοικία, η δημοτική αρχή, η εκκλησία, το νοσοκομείο, οι πολιτιστικές εκδηλώσεις, όλα αποτελούν μέριμνα της εταιρείας. Η εργοδοτική πολιτική συγκροτεί ένα κράτος εν κράτει, το οποίο αντικαθιστά σε μεγάλο βαθμό μέριμνες που αφορούν το πεδίο δράσης του κρατικού μηχανισμού. Δεν υπάρχουν, δηλαδή, περιθώρια ανάληψης μιας αυτόνομης δράσης/ πρωτοβουλίας (π.χ. ενός προγράμματος κοινωνικού σχεδιασμού) από τους τοπικούς φορείς της πόλης πέρα και ανεξάρτητα από την πορεία και τις ανάγκες της μεταλλευτικής επιχείρησης. Στις αρχές του αιώνα οι μεταλλωρύχοι-κάτοικοι του Λαυρίου θα υποστηρίζουν ότι "Οι εταιρίες έχουν ένα καλό που δεν παύουν ποτέ εργάτη". Ακριβώς αυτή η αίσθηση εργασιακής ασφάλειας, σε συνδυασμό μ' άλλες,

έστω υποτυπώδεις παροχές από την εταιρεία δρουν εκτονωτικά ως προς την αυτόνομη οργάνωση των εργατικών στρωμάτων.

Αναλυτικά, από τις βασικές παροχές της πατερναλιστικής πολιτικής της Εταιρείας αποτελεί η παροχή κατοικίας στους εργαζόμενους. Γύρω από τα μεταλλευτικά φρέατα καθώς και στις περιοχές εγκατάστασης των μεταλλευτικών και μεταλλουργικών εργοστασίων της, συγκροτούνται μικροί οικισμοί υπό την επίβλεψη της εταιρείας-εργοδότη. Ο πρώτος εργατικός οικισμός που δημιουργείται στο λιμάνι, ήδη στα τέλη της δεκαετίας του 1860, θα φιλοξενήσει τους Ισπανούς ειδικευμένους εργάτες (καμινευτές), οι οποίοι θα μεταφερθούν από τα μεταλλεία της Καρθαγένης για να εργαστούν στην ανακαμίνευση των σκωρίων του Λαυρίου. Με τη βοήθεια ντόπιων άρχισαν να οικοδομούνται τα πρώτα σπίτια στο Λαύριο που συγκρότησαν τον οικισμό "Σπανιόλικα", τα "Ιταλικά" και μια γαλλική παροικία 500 μελών. Στον ίδιο χώρο θα κτιστεί η πρώτη κατοικία και τα γραφεία της ξένης εταιρείας. Επίσης, με τη συγκρότηση των δύο εταιρειών και τη επέκταση των εργασιών και των εγκαταστάσεων τους στον ευρύτερο χώρο της Λαυρεωτικής (κυρίως αυτό ισχύει για την Γαλλική Εταιρεία Μεταλλείων Λαυρίου) οργανώνονται αρκετοί συνοικισμοί με σημαντικότερους την Καμάριζα, το Κυπριανό, την Πλάκα, τη Νεάπολη, κ.λ.π.

Στο σχεδιασμό αυτών των εργατικών κατοικιών αποτυπώνεται η ταξική διαστρωμάτωση και ιεραρχία στον εργασιακό χώρο. Υπάρχει σαφής δομική χωροθέτηση και ποιοτικός διαχωρισμός ανάμεσα στις κατοικίες του ανώτερου προσωπικού της εταιρείας (υπάλληλοι, εργοδηγοί, μηχανικοί, επιστάτες, κ.λ.π.) και τους οικισμούς των μεταλλωρύχων εργατών. Η ιεράρχηση που διέπει τη διαδικασία παραγωγής αποτυπώνεται στη δόμηση του χώρου κατοικίας.

Ο σχεδιασμός των νέων οικιστικών περιοχών πραγματοποιείται κατά τέτοιο τρόπο ώστε να αποτελούν μικροσώματα της κοινωνικής ιεραρχίας που διέπει τον βιομηχανικό εργασιακό χώρο. Δηλαδή ο νέος τρόπος εργασιακής οργάνωσης διαπερνά ή τουλάχιστον επιδιώκει να επεκταθεί ακόμα και στο τρόπο διάρθρωσης της καθημερινής ζωής των εργατών-κατοίκων. Οι διακρίσεις, μάλιστα, προχωρούν ακόμη περισσότερο σε κατοικίες για εργαζόμενους με οικογένεια ή όχι. Στους εργαζόμενους με οικογένεια παρέχεται συνήθως ένα μόνο δωμάτιο, συχνά χωρίς κουζίνα. Η δόμηση των κατοικιών αυτών μαρτυρά το προσωρινό χαρακτήρα

διαμονής των εργατικών στρωμάτων. Οι κατοικίες αυτές έχουν τη μορφή κοιτώνα. Περιγράφονται ως μικρές καλύβες, λιτές, με 3-5 κρεβάτια και ένα ελάχιστο χώρο για τα προσωπικά αντικείμενα του κάθε εργάτη. Συγκεκριμένα άρθρο της Ακρόπολις του 1896 παρουσιάζει τις κατοικίες αυτές "ως πρόχειρα σπιτάκια, καλύβαις, χαμοκέλαις, όλα οικοδομηθείσαι από την ανάγκη.."[75]. Σε άλλο σημείο επισημαίνει ότι :"Εις το Λαύριον αί εταιρείαι έχουν κτίσει δωμάτια διά τους εργάται, όχι όμως επαρκή δι' όλους. Δια τούτο εντός ενός μικρού δωματίου διαμένουν δέκα άτομα και εκεί μαγειρεύουν, εκεί τρώγουν, εκεί έχουν τ' άπλυτά των, εκεί κοιμούνται".[76]

Σε αντιδιαστολή οι οικισμοί των υπαλλήλων της Εταιρείας περιγράφονται ως "πάλλευκοι, καθάριοι, με μικρούς κήπους, με ανθηρά, με κηγκλίδας, με σχέδιον, με παράθυρα, με κουζίνα, με υπηρέτας, κομψοί οικισμοί". Επίσης ο Σκιντζόπουλος σε άρθρο του για τις εργατικές κατοικίες στον ελληνικό χώρο αναφέρει σχετικά "τα εργατικά σπίτια του Λαυρίου πρέπει να χωρισθώσιν εις δύο εντελώς διαφορετικάς τάξεις, εις σπίτια υπαλλήλων (μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται εργοδηγοί, επιστάσαι και τεχνίται) και εις σπίτια καθ' εαυτό εργατικά. Τα πρώτα και μάλιστα των υπαλλήλων είναι ευρύχωρα, άνετα ίσως δεν στερούνται και πολυτελείας. Αποτελούνται από μονοκατοικίας, δια τους ανωτάτους υπαλλήλους, συνήθως όμως από πολυκατοικίας από 2 ως 4 υπαλλήλους. Είναι μονώροφα και όχι σπανίως έχουσι και μικρόν κήπον. Τα καθ' εαυτό εργατικά σπίτια είναι στοιχειωδέστατα εγκατεστημένα. Εις τους οικογενειάρχας εργάτας δίδεται έν μόνον δωμάτιον συχνά χωρίς μαγειρείον. Εργάτες χωρίς οικογένεια στρατωνίζονται από 10 ως 20 εις μεγάλα δωμάτια. Περί λουτρών και πλυντηρίων ουδείς λόγος. Αποχωρητήρια υπάρχουν κοινά πέριξ των συνικοισμών. Το σύνολον δεν ανταποκρίνεται βέβαια εις τας σημερινάς αξιώσεις του εργατικού σπιτιού."[77].

Η παρουσία της εταιρείας εμφανίζεται καθοριστική ακόμη και στην οργάνωση της τοπικής αγοράς. Σε κάθε μεταλλευτικό "χωριό" υπάρχει ένα μόνο μπακάλικο της εταιρείας, το οποίο απολαμβάνοντας το μονοπώλιο της τοπικής αγοράς διαμορφώνει τις τιμές στα ύψη με αποτέλεσμα την υπερχρέωση των εργατών-κατοίκων.

[75] Ακρόπολις, 20/4/1896, Έτος ΙΕ, Αριθ.5080.
[76] Βλ. σχετικά Ακρόπολις, 22 Ιανουαρίου 1901, έτος ΙΗ, αρ. 6,788.
[77] Βλ. Σκιντζόπουλος Α. Σ. , "Το πρόβλημα του εργατικού σπιτιού" *Βιομηχανική και Βιοτεχνική Επιθεώρησις*, Αριθ. 3, έτος 6, Ιούλιος 1919, σελ. 76.

Πράγματι, η Ακρόπολις σε άρθρο της υποστηρίζει ότι "Το βερεσέ εις το Λαύριον και είς την Καμάριζαν είνε γενικώτατον. Ο Εμπορικός Σύλλογος του Λαυρίου ηθέλησε νά παύση τάς πιστώσεις άλλ' ό φόβος τής εξεγέρσεως των πεινασμένων χιλιάδων τούς ημπόδισεν από τούτο". Σε άλλο σημείο ένας εργάτης υποστηρίζει ότι "ο εργολάβος μας αναγκάζει νά ψωνίζουμε από ωρισμένο μπακάλικο που έχουνε αυτοί συμπαιγνία και μας δίδουν τα τρόφιμα εκατό τοις εκατό ακριβώτερα. Δέν μπορούμε να πιάσουμε μία πεντάρα στά χέρια". Επίσης, η Ελληνική Εταιρεία Μεταλλουργείων Λαυρίου, από το 1890 ως το 1912, κυκλοφόρησε νόμισμα με το οποίο οι εργαζόμενοι στην Εταιρεία προμηθεύοταν τρόφιμα από τα τοπικά μαγαζιά. Τα παραπάνω δεν εκφράζουν παρά την εφαρμογή μιας εργοδοτικής πολιτικής απόλυτης εξάρτησης και εγκλωβισμού του εργάτη-κατοίκου στις απαιτήσεις και όρια του εργασιακού χώρου και χρόνου, εκμηδενίζοντας τις δυνατότητες μορφών αυτόνομης δράσης/ πρωτοβουλίας στον κοινωνικοοικονομικό τοπικό χώρο.[78]

Η περίθαλψη αποτελεί άλλο ένα τομέα παροχών της Εταιρείας. Το 19ο αιώνα το νέο Ελληνικό κράτος με κατεξοχήν αγροτικό χαρακτήρα, χαμηλούς ρυθμούς εκβιομηχάνισης και ελλιπή λειτουργία των θεσμών, δεν έχει ακόμη διαμορφώσει μια κρατική πολιτική εργασιακής πρόνοιας και περίθαλψης[79]. Έτσι στη πόλη-μεταλλείο του Λαυρίου -μοναδικό παράδειγμα βιομηχανικής πόλης στην ελληνική κοινωνία- τα οποιαδήποτε μέτρα ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης παρέχονται από τη Εταιρεία-Εργοδότη αντικαθιστώντας, τη κρατική μέριμνα. Συγκεκριμένα στο ιστορικό αρχείο της Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου υπάρχουν πληθώρα επιστολών του Ταμείου Ασφάλισης της Εταιρείας προς το Διευθυντή της Γαλλικής Εταιρείας για την ενημέρωση και έγκριση του σε ζητήματα παροχής ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης και σύνταξης των εργαζόμενων[80].

Σημαντική εμφανίζεται η συμβολή της εταιρείας και στο ζήτημα της εκπαίδευσης. Σύμφωνα με την απογραφή του 1870[81] υπάρχουν συνολικά τέσσερα

[78] Βλ. *Ακρόπολις*, αριθ.6,788, 22 Ιανουαρίου 1901 και *Ακρόπολις*, αριθ.8342, 24 Ιανουαρίου 1897.
[79] Σύμφωνα με τον "περί μεταλλείων νόμου" του 1861, εκδόθηκε βασιλικό διάταγμα (31/5/1882) "περί συστάσεως ειδικού ταμείου προς βοήθειαν και περίθαλψιν των εν τοις μεταλλείοις εργαζομένων εργατών και των οικογενειών αυτών εν περιπτώσει δυστυχημάτων" και ιδρύθηκε το πρώτο ταμείο περιθάλψεως το οποίο όμως δεν λειτούργησε ουσιαστικά και αποτέλεσε κυρίως κενό γράμμα. Βλ. Er. Herkner, επιμ. Δ. Ε. Καλιτσουνάκης, *Το εργατικό ζήτημα*, Ελευθερουδάκη & Μπάρτ, Αθήνα, 1919.
[80] Βλ. *Ιστορικό Αρχείο ΓΕΜΑ*, Φάκελλος Societe des Usines, αριθ. 15/Η31.
[81] *Στατιστική της Ελλάδος*, έτος 1870, Αθήναι, Εθνικό τυπογραφείο, σ.161.

δημοτικά σχολεία με 142 μαθητές. Ήδη από τις αρχές του αιώνα στη πόλη του Λαυρίου και το μεταλλευτικό χωριό της Καμάριζας υπάρχουν σχολεία δημόσια, ιδιωτικά Ελληνικά και Ιταλικά. Ειδικότερα το έτος 1901 μόνο στη πόλη του Λαυρίου και το μεταλλευτικό χωριό της Καμάριζας τα σχολεία υπολογίζονται σε δώδεκα (εκ των οποίων σχεδόν τα μισά ανήκουν σε ιδιωτική πρωτοβουλία) με 1,090 μαθητές συνολικά. Σύμφωνα με το παρακάτω πίνακα, το 1901, σ' ένα από τα πιο σημαντικά μεταλλευτικά "χωριά" της γαλλικής εταιρείας, τη Καμάριζα, υπάρχουν συνολικά τρία σχολεία εκ των οποίων τα δύο λειτουργούν υπό τη διεύθυνση της Εταιρείας συγκεντρώνοντας το 65% των μαθητών[82].

	ΚΑΜΑΡΙΖΑ	
ΣΧΟΛΕΙΑ	**Αρρένων**	**Θηλέων**
Δημοτικό Αρρένων	73	---
Δημοτικό Θηλέων	---	28
Γαλλικής Εταιρείας	40	120
Ιταλικής Παροικίας Αρρένων	28	---

Τέλος, η Εταιρεία πρωτοστατεί ακόμη και στην οργάνωση της κοινωνικο-πολιτιστικής ζωής των εργατών-κατοίκων με την ίδρυση μουσικών συλλόγων. Συγκεκριμένα, το 1893 η Γαλλική εταιρεία θα ιδρύσει το μουσικό σύλλογο "Ευτέρπη" ενώ ένα χρόνο αργότερα η Ελληνική εταιρεία θα ιδρύσει το "Σύλλογο Φιλομουσών". Οι μουσικοί-εργάτες είχαν ξεχωριστή/ προνομιακή μεταχείριση, που περιλάμβανε ελαστικό ωράριο εργασίας λόγω αδειών για μουσικές πρόβες (μια ώρα τρεις φορές τη βδομάδα), μουσικές παραστάσεις στην πόλη, καθώς και συμμετοχή σε μουσικές εκδηλώσεις στο εξωτερικό (Ιταλία)[83].

Επομένως, σε ένα πρώτο στάδιο η ανάγκη ενός μόνιμου εργατικού δυναμικού θα ωθήσει την εταιρεία μαζί με τις εγκαταστάσεις της επιχείρησης να αναλάβει και

[82] Βλ. Α. Κορδέλλας, *Ο Μεταλλευτικός πλούτος και αι αλυκαί της Ελλάδος"*, ό.π., σ.59.

την φροντίδα ανοικοδόμησης βασικών λειτουργικών χώρων μιας πόλης (ανέγερση εργατικών κατοικιών, σχολικών κτιρίων, εκκλησιών, εμπορικών μαγαζιών, μουσικών συλλόγων θεάτρων). Ουσιαστικά, ενεργοποιούνται οι διαδικασίες μιας "νέας" μορφής κοινωνικοποίησης στην οποία, σ' ένα πρώτο στάδιο, ο έλεγχος των κινήσεων και συμπεριφορών των ατόμων πραγματοποιείται μέσα από τον καθημερινό έλεγχο και την επιβολή, άρρητη ή ρητή, πολλαπλών κανόνων και απαγορεύσεων. Στόχος αυτής της διαδικασίας αποτελεί, σ' ένα δεύτερο στάδιο, ο έλεγχος αυτός να ενσωματωθεί από τα άτομα. Να μεταμορφώσουν, δηλαδή, τις απαγορεύσεις σε προσωπικούς αυτοματισμούς και με βάση αυτούς τους εσωτερικευμένους κοινωνικούς καταναγκασμούς να πράττουν τα δέοντα, όπως αυτά ορίζονται στο νέο χώρο.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο οι διάφοροι αυτοί κοινωνικοί χώροι της πόλης θα λειτουργήσουν ως μέσα-δίαυλοι (χώροι) ενσωμάτωσης ενός ανυπότακτου πρώτης γενιάς εργατικού πληθυσμού στις νέες λογικές μιας βιομηχανικής οργάνωσης της παραγωγής. Πράγματι, η καθολική εποπτεία της Εταιρείας-εργοδότη στα ζητήματα οργάνωσης της τοπικής κοινωνίας - από το σχολείο, το τοπικό τύπο, τη τοπική αγορά μέχρι ακόμη και το θεσμό της εκκλησίας- αποτυπώνεται με ποικίλες μορφές στη καθημερινή λειτουργία των επιμέρους τοπικών φορέων. Η ιδιομορφία των εργασιών στα μεταλλεία σχετίζεται με το ότι το αποτέλεσμα, ικανοποιητικό ή όχι, των εξορύξεων (οικονομικό κέρδος) εξαρτάται άμεσα από την παραγωγικότητα των εργατών-μεταλλευτών ενώ η δυνατότητα μηχανοποίησης της παραγωγής παίζει δευτερεύοντα ρόλο. Επομένως όλα σχεδόν εξαρτώνται από την προσέγγιση του "φιλότιμου" του εργάτη. Δηλαδή η εταιρεία έπρεπε να "κατασκευάσει" και να "παράγει" εργάτες-μεταλλευτές διαμορφώνοντας την συνείδηση τους και όχι επιβάλλοντας ωμά τις απαιτήσεις τους. Γι αυτό και οι εξουσιαστικές σχέσεις έχουν την μορφή "ιστού αράχνης", οι οποίες επεκτείνονται καλύπτοντας όλους τους τομείς ζωής των εργατών.

Ακόμη και ο κατεξοχήν χώρος έκφρασης παραδοσιακού πολιτισμού, η εκκλησία, μετατρέπεται, συγκυριακά, σε πομπό αποδοχής και νομιμοποίησης των προσταγών του οικονομικού συμφέροντος της πόλης-επιχείρησης. Συγκεκριμένα, ο

[83] Βλ. Γ. Ν. Δερμάτης, "Η καθημερινή ζωή των εργατών στο Λαύρειο απ' τα μέσα του 19ου αιώνα ως τις

μητροπολίτης Θεόφιλος στον αγιασμό των εγκαταστάσεων της μεταλλευτικής εταιρείας, το Μάρτιο του 1865, θα προτρέψει τους πιστούς μετά τη Θεία λειτουργία, ακόμη και σε μέρες αργίας και εορτών, να προσέρχονται στην εργασία τους αδιαμαρτύρητα προκειμένου να επιτευχθεί το ευάρεστο έργο της βιομηχανικής προόδου[84].

Η κυριαρχία της εταιρείας στην ζωή της πόλης- μεταλλείου είναι ιδιαίτερα εμφανής σε περιόδους κρίσης των μεταλλευτικών εργασιών όπου μεταφράζεται σε κρίση των φορέων της ίδιας της πόλης-μεταλλείου. Το μεγαλύτερο ποσοστό των κατοίκων του Δήμου είναι εργάτες στα μεταλλεία με αποτέλεσμα οποιαδήποτε περικοπή των εργασιών της εταιρείας να επιφέρει αλυσιδωτές αρνητικές επιπτώσεις τόσο στο τοπικό εμπόριο, τους μικροεπαγγελματίες, τεχνίτες χειρωνάκτες όσο και στο δημόσιο τομέα (μείωση εσόδων Δήμου).

Η σύνθεση του εργατικού πληθυσμού στον Λαυρεωτικό χώρο συνιστά ακόμη μια ιδιαιτερότητα του τρόπου δόμησης των οικισμών της. Η έλλειψη ειδικευμένης εργατικής δύναμης αναγκάζει τον Ι. Β. Σερπιέρη να φέρει Ισπανούς καμινευτές, αργότερα Ιταλούς μηχανικούς και Γάλλους τεχνίτες. Οι Έλληνες εργάτες που έρχονται να εργαστούν στα μεταλλεία του Λαυρίου συγκροτούν ένα ανομοιογενές στη καταγωγή του κοινωνικό στρώμα. Προέρχονται από διάφορα μέρη της Ελλάδας, κυρίως από αγροτικές περιοχές. Το κύριο σώμα των μεταναστών κατάγεται από τη Πελοπόννησο, τις ορεινές περιοχές της ανατολικής Θεσσαλίας, την Ήπειρο, τη δυτική Μακεδονία. Περιοχές στις οποίες κυριαρχούσε η παραδοσιακή αγροτική μικροϊδιοκτησία, η οποία πιεζόμενη τόσο από τη συνεχή εμπορευματοποίηση της αγοράς όσο και από τη κακή οικονομική συγκυρία θα αναζητήσει και αλλού εισόδημα. Επίσης, προέρχονται από νησιά όπως οι Κυκλάδες, τα Ιόνια και τα νησιά του Αιγαίου, ιδιαίτερα από νησιά με ανάλογη εμπειρία στις μεταλλευτικές εργασίες, όπως η Μήλος, η Πάρος, η Σαντορίνη.

Χαρακτηριστικά, με βάση την απογραφή του 1920 οι ετεροδημότες στο Δήμο Λαυρεωτικής συγκροτούν το 44,3% του πληθυσμού. Απ' αυτούς το 64% προέρχεται

αρχές του 20ου", *Δελτίο Συλλόγου Αρχιτεκτόνων* , τεύχ. 3, περ. Β', Ιούνιος 1992, σ.42.

[84] Χαρακτηριστικά διατυπώνει τα εξής : "Σας προτρέπω μετά τήν Θείαν λειτουργία τάς τε εορτάς και τάς Κυριακάς νά προσέρχησθε εις τά έργα, άτινα δέν επιδέχονται ανακοπήν, διότι απειράκις ευαρεστωτέρα είνε εις τον Θεόν ή εργασία της αεργίας, ήτις είναι μητήρ πασών των κακών". Βλ. Αρ. Θ. Μουράτογλου, "Εκδρομή ΣΤ΄ των μελών του συλλόγου εις Λαύρειον" *Αρχιμήδης*, τεύχ. 9, Ιούλιος 1906, σ. 33.

από διαφορετικό γεωγραφικό διαμέρισμα του Ελληνικού κράτους. Το μεγαλύτερο ποσοστό του εισερχόμενου αυτού εργατικού πληθυσμού κατάγεται από την Πελοπόννησο και τις Κυκλάδες αποτελώντας αντίστοιχα το 47% και 42,3% του πληθυσμού. Ακολουθούν η Κρήτη, η Ήπειρος, η Θεσσαλία, η Μακεδονία, τα νησιά του Αιγαίου και τέλος τα Ιόνια νησιά[85].

Το μεταναστευτικό ρεύμα των Ελλήνων αγροτών συνδέεται άμεσα με την ιδιαιτερότητα των δομών της ελληνικής αγροτικής οικονομίας. Με τη διανομή των εθνικών γαιών η ελληνική ύπαιθρος κατακερματίζεται σε μικρές και μεσαίες οικογενειακού τύπου καλλιέργειες. Η καλλιεργητική παραγωγική μορφή που κυριαρχεί είναι εκείνη του ιδιοκτήτη μικροκαλλιεργητή της γης στα πλαίσια της οικογενειακής εστίας. Αυτός ο αγρότης-μικροϊδιοκτήτης έρχεται στο Λαύριο. Η άφιξη του στο Λαύριο δε συνοδεύεται από εγκατάλειψη της αγροτικής οικογενειακής εστίας αλλά σκοπεύει στην οικονομική στήριξή της μέσω της προσωρινής εργασίας τους στα μεταλλεία, αποτελεί δηλαδή προσωρινή λύση ανάγκης.

Σε καμία περίπτωση η αγροτική αυτή έξοδος δεν επιφέρει καθολική οικονομική και πολιτισμική ρήξη/ ασυνέχεια με το τόπο προέλευσης. Ακόμη και όταν το διακύβευμα είναι η αναζήτηση μιας καλύτερης τύχης, η μετανάστευση αφορά κυρίως τον ανδρικό πληθυσμό ενώ η υπόλοιπη οικογένεια παραμένει στο χωριό αποτελώντας ζωτική πηγή ψυχολογικής αλλά και υλικής ασφάλειας και στήριξης. Ο εργάτης-πρώην αγρότης σπάνια θα έχει χάσει όλα τα περιουσιακά του στοιχεία (σπίτι, κτήμα). Η έξοδος των μικροκαλλιεργητών δε θα πάρει τη μορφή εξόδου "εξαθλιωμένων χωρίς μοίρα προλετάριων" αλλά προσωρινή έξοδο ανάγκης με βασικό στόχο τον επαναπατρισμό[86]. Αναζητεί απλώς, ένα προσωρινό συμπληρωματικό εισόδημα σε άλλες περιοχές χωρίς να εγκαταλείπει τον αγροτικό οίκο. Βασικός προσανατολισμός για το μεγαλύτερο ποσοστό των μεταναστών αποτελεί η προσωρινή εντατική εργασία τους στα μεταλλεία με κύριο μέλημα να ενισχύσουν το εισόδημα στο αγροτικό νοικοκυριό και στόχο την επιστροφή στην

[85] *Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας -Διεύθυνση Στατιστικής,* Απογραφή της 19 Δεκεμβρίου 1920, Αθήναι, Εθνικό Τυπογραφείο, 1921, σσ.405-406.
[86] Βλ. Κ. Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922),* Αθήνα, Θεμέλιο, 1992.

αγροτική εστία καταγωγής. Το έντονο αυτό αίσθημα προσωρινότητας[87] ανακόπτει τη διάθεση των κατοίκων να επενδύσουν στο χώρο συμμετέχοντας σε συλλογικού τύπου πρωτοβουλίες βελτίωσης του τρόπου οργάνωσης του χώρου εργασίας και κατοικίας. Ο καθημερινός τρόπος ζωής του καθορίζεται αποκλειστικά από τις απαιτήσεις-όρους της εργασίας (βάρδιες, υπερωρίες). Αναπτύσσουν μια καθαρά "εργαλειακή" μορφή σχέσης τόσο με το περιβάλλον εργασίας όσο και με το χώρο προσωρινής τους διαμονής, συνθήκη η οποία είναι αλληλοσυνδεόμενη με την διαμόρφωση ακρωτηριασμένων μορφών κοινωνικής επικοινωνίας και περιστασιακών σχέσεων μεταξύ των εργατών- κατοίκων[88].

Ο εργάτης-πρώην αγρότης μεταφέρει στις νέες συνθήκες το μοντέλο εικόνα οργάνωσης του αγροτικού οίκου. Στους εργατικούς συνοικισμούς που οικοδομούνται γύρω από τα μεταλλεία (π.χ. Καμάριζα, Πλάκα, Βρωμοπούσι) οι εργάτες-πρώην αγρότες αναπαράγουν παραδοσιακές αλληλεγγυότητες μέσω της συγκρότησης τοπικών συλλόγων-ομάδων. Χαρακτηριστικά ιδρύονται οι τοπικοί σύλλογοι των Θηραίων, Καρυσταίων, Πελοποννήσιων, Χειμαρριωτών, Μηλέων, κλπ. Πολλές φορές οι τοπικοί αυτοί σύλλογοι αναπτύσσουν αξιόλογη κοινωνική δράση, όπως ο σύλλογος των Πελοποννησίων "Πέλοψ", ο οποίος το 1898 ίδρυσε νυχτερινή σχολή απόρων παίδων με 250 μαθητές[89].

Επιπρόσθετα δημιουργούνται γειτονιές-συνοικίες, οι οποίες κατοικούνται μόνο από συμπατριώτες. Ο οικισμός της Νεάπολης και τα Μανιάτικα από Λάκωνες, οι Μηλιοί στα Μηλέϊκα, οι Καρυστινοί και οι Κουμιώτες στα Κουμιώτικα, οι Σαντορινιοί στα Σαντορινέϊκα κλπ. Συνήθως ο τόπος καταγωγής καθορίζει και την ειδικότητα στον μεταλλευτικό χώρο εργασίας. Έτσι οι Μανιάτες εργάζονται στο λιμάνι, οι Κουμιώτες και οι Μηλιοί στις εξορύξεις ενώ οι Σαντορινιοί στις

---

[87] Ενδεικτικό του έντονου στοιχείου προσωρινότητας των εργατών-κατοίκων αποτελεί το γεγονός ότι σε περιόδους κρίσεων των μεταλλευτικών εργασιών ένα μεγάλο μέρος του εργατικού πληθυσμού επιστρέφει στο τόπο καταγωγής του. Χαρακτηριστικά η κρίση των εργασιών της Γαλλικής εταιρίας στο πρώτο παγκόσμιο πόλεμο θα μειώσει το πληθυσμό του Δήμου Λαυρεωτικής κατά 50% και των Εργαστηρίων κατά 53%. Αυτό εμφανίζεται κυρίως στη περίοδο μεταξύ 1907 και 1920. Σύμφωνα με την Εθνική Στατιστική Πληθυσμού το έτος 1907 ο Δήμος Λαυρεωτικής έχει 12,062χιλ. κατοίκους ενώ το 1921 δεν ξεπερνά τους 6,000χιλ. κατοίκους. Βλ. *ΕΣΥΕ,* Στατιστική Πληθυσμού Δήμος Λαυρεωτικής, 1907 και 1921.

[88] Βλ. σχετικά, C. Charles, *A Social History of France in the 19th Century,* Berg, Oxford, 1994, σ. 237.

[89] Βλ.Γ. Πετράκη, "Η μονογραφία μιας απεργίας από τον εθνικό τύπο η απεργία των μεταλλωρύχων της Καμάριζας τον Απρίλη του 1896", ό.π., σ.527-528. Σακελλαρόπουλος Θ., «Η Μεταπολεμική Αγροτική Πολιτική και οι μακροπρόθεσμες τάσεις αλλαγής της» στο *Οικονομία και Πολιτική στην Σύγχρονη Ελλάδα,* τομ. Α΄, Αθήνα, Πληροφόρηση, 1992, σσ.110-113.

καμίνους[90]. Οι εστίες αυτές τοπικής αλληλεγγυότητας από τη μια μεριά διευκολύνουν την ενσωμάτωση των εργατών-κατοίκων στο νέο περιβάλλον τους από την άλλη όμως, λειτουργούν ως ανασταλτικοί παράγοντες διαμόρφωσης μιας ενιαίας- συλλογικής εργατικής συνείδησης.

[90]Αυτόθι, σ.42.

2.3 ΟΡΟΙ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗΣ ΤΩΝ ΠΡΩΗΝ ΑΓΡΟΤΩΝ- ΕΡΓΑΤΩΝ ΣΤΙΣ ΝΕΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ

Η επιτυχής λειτουργία ενός Πατερναλιστικού μοντέλου δεν εξαρτάται απλώς από την αυστηρή εφαρμογή ενός πλέγματος κανόνων. Η θέση αυτή που θεωρεί επαρκή την επιβολή έτοιμων εξουσιαστικών προτύπων έχει τις ρίζες της στο μονόπλευρο χαρακτήρα των θεωριών του οικονομικού ντετερμινισμού που υποβιβάζουν το δημιουργικό, ενεργητικό, συνειδητό στοιχείο της δράσης-πράξης των ατόμων-εργαζομένων μετατρέποντας τα σε παθητικούς και αδρανείς δέκτες των εξελίξεων.

Αντίθετα πρέπει να δοθεί έμφαση στην ιστορία του "άλλου", στο μηχανισμό του τρόπου πρόσληψης του πατερναλιστικού μοντέλου από τον εργατικό πληθυσμό, να αναζητηθεί η σιωπηρή συμβολή του στην εύρυθμη λειτουργία του. Μέσω ποιάς διαδικασίας οι εργάτες ενσωματώνουν και αποδέχονται τη λογική του μοντέλου αυτού; Σε ποιο βαθμό επιβάλλεται και σε ποιο βαθμό και μέσω ποιας διαδικασίας γίνεται "αδιαμαρτύρητα" δεκτή;

Επομένως, το θέμα του Πατερναλισμού δεν αποτελεί μια σχέση αποκλειστικής εξάρτησης του εργαζόμενου από την εταιρεία αλλά περισσότερο μια σχέση αλληλεξάρτησης και αλληλοπροσδιορισμού και των δυο φορέων. Ωστόσο οι σχέσεις αυτές αλληλοπροσδιορισμού προχωρούν πέρα από την υπολογιστική λογική του καθαρά οικονομικού συμφέροντος, δεδομένου ότι τα άτομα δεν δρουν αποκλειστικά και μόνο με γνώμονα το οικονομικό παράγοντα. Είναι και "κοινωνικά" άτομα, φορείς πολιτισμικών αξιών, αντιλήψεων, ιδεών, τα οποία συμβάλλουν στο τρόπο πρόσληψης του κοινωνικού περιβάλλοντος.

Αναλυτικότερα κάθε άτομο διαμορφώνει τη δική του πραγματικότητα μέσα από τους πολιτισμικούς κανόνες της κοινωνικής ομάδας στην οποία εντάσσεται και κοινωνικοποιείται. Η κοσμοθεωρία που διαμορφώνει κάθε κοινωνική ομάδα ως ενεργητικός τρόπος δράσης, ζωής, σκέψης είναι τόσο βαθιά ριζωμένη στη γλώσσα, τη πνευματική παράδοση και το τρόπο αντίληψης της κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας, όπου η επαναξιολόγηση της είναι εξαιρετικά δύσκολη. Αυτές

ακριβώς οι παραστάσεις και συμβολισμοί που του επιτρέπουν να αποκτήσει μια εικόνα λειτουργίας και δόμησης του κόσμου γύρω του, παίρνουν τη θέση του αυτονόητου. Επομένως η αντιληπτική ικανότητα του ατόμου, η διαδικασία, δηλαδή, μέσω της οποίας νοηματοδοτεί και εξορθολογικεύει φαινόμενα και καταστάσεις έξω από το χώρο του και ξένα ως προς αυτόν καθορίζεται απόλυτα από αυτό το ήδη διαμορφωμένο σύνολο των πολιτιστικά τυποποιημένων συμβολισμών, από τη κοσμοθεωρία του.

Ο Πατερναλισμός ως μηχανισμός αναπαραγωγής και εδραίωσης της εργοδοτικής εξουσίας και κυριαρχίας δεν συγκροτείται ως ένα απόλυτα παγιωμένο και αμετάβλητο μόρφωμα κανονισμών και στρατηγικών, το οποίο επιβάλλεται μονόπλευρα από τον κατά περίπτωση εργοδότη-εταιρεία. Αντίθετα έχει ιστορικό χαρακτήρα. Η μορφή, ο τρόπος δόμησης και λειτουργίας του διαφοροποιείται τοπικά και χρονικά, σε αλληλεξάρτηση με τις ιδιομορφίες τις κατά περίπτωση οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής συγκυρίας. Μόνο έτσι θα μπορούσαν να ερμηνευτούν οι ποικίλες διαφοροποιήσεις που εμφανίζονται ιστορικά στον τρόπο λειτουργίας του.

Επομένως, στο ιστορικό παράδειγμα της βιομηχανικής πόλης του Λαυρίου η επιτυχής λειτουργία του πατερναλιστικού μοντέλου δεν πρέπει να αποδοθεί απλώς στην εφαρμογή ενός πλέγματος παροχών-προσφορών από την εταιρεία. Είναι απαραίτητο να μελετηθεί σε διαλεκτική σχέση η συμβολή του παραδοσιακού πολιτιστικού κόσμου των πρώην αγροτών-εργατών στην διαδικασία νομιμοποίησης και σταδιακής αποδοχής του μοντέλου αυτού.

Λαμβάνοντας υπόψη την ιδιαιτερότητα της σύνθεσης του ελληνικού εργατικού πληθυσμού στο Λαυρεωτικό χώρο (πρώην αγρότες- αίσθημα προσωρινότητας), μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι ο πρώην αγρότης-εργάτης μεταφέρει στις νέες συνθήκες όπου καλείται να προσαρμοστεί την εικόνα οργάνωσης του αγροτικού του οίκου.

Το αίσθημα της ανασφάλειας και κυρίως ο φόβος μπροστά στο "άγνωστο" εντείνει την ανάγκη για αναβίωση στο νέο χώρο συνοικιών με πυρήνα παραδοσιακές υποομάδες τοπικής αλληλεγγυότητας οι οποίες λειτουργούν ως σωσίβια ασφάλειας, προστασίας και ηθικής υποστήριξης στις σκληρές απαιτήσεις των νέων βιομηχανικών συνθηκών. Οι τοπικές αυτές υποομάδες επιβιώνοντας έξω από το

χωρικό τους πλαίσιο, μεταφέρουν το τοπικό πνεύμα συλλογικότητας και οργάνωσης στο νέο χώρο ως πρακτική διαφύλαξης της πολιτισμικής ταυτότητας και υπόστασης της ομάδας καταγωγής. Κάθε εθνοτοπική υποομάδα διατηρεί το "ήθος" της, ως ένα σύστημα αξιών, κανόνων και πρακτικών συμπεριφοράς και δράσης. Η δυνατότητα αναβίωσης αυτού του ήθους διευκολύνει τη διαδικασία προσαρμογής του νεοφερμένου εργατικού δυναμικού στις νέες συνθήκες οικονομικής οργάνωσης. Οι τοπικές αυτές γειτονιές ως χώροι αποτύπωσης παραδοσιακών κοινωνικών πρακτικών και λειτουργιών συνιστούν σταθερό σημείο αναφοράς και σύνδεσης με το τόπο καταγωγής. Στο νέο, ξένο περιβάλλον οι γειτονιές αυτές φαντασιώνονται ως χώροι οικείοι, χώροι προστασίας και ασφάλειας. Οι ευνοϊκές συνθήκες διατήρησης του τοπικού πνεύματος προσδίδει στις εργατικές ομάδες τη ψευδαίσθηση της μη αφομοίωσης τους από το ξένο, το "άλλο" που νιώθουν να απειλεί την διαφορετικότητα τους και μέσα στο οποίο προσωρινά αναγκαστικά υπάρχουν.

Κάθε υποομάδα συγκροτεί ένα "εμείς", το οποίο προσπαθεί να διατηρηθεί μέσα στη νέα μορφή δόμησης του εργασιακού χώρου. Ουσιαστικά, αρνείται να αποποιηθεί αυτό που την ορίζει ως διαφορετικό "εμείς", γεγονός που θα σήμαινε προδοσία των αρχών της ομάδας καταγωγής. Οι ανομοιογενείς αυτές κλειστές "συνοικίες καταγωγής", σ' ένα πρώτο επίπεδο, δεν επενδύουν ούτε επιδιώκουν την ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας και αλληλεγγύης με τους "άλλους". Η εικόνα που κυριαρχεί στις εργασιακές σχέσεις είναι αυτή ενός κατακερματισμένου εργατικού πληθυσμού που τροφοδοτεί κυρίως μορφές αντιπαλότητας παρά συλλογικότητας και αμοιβαιότητας. Μορφές κοινωνικής επικοινωνίας και αλληλεγγυότητας περιορίζονται ανάμεσα στους συντοπίτες, γεγονός που δίνει τροφή στην καλλιέργεια τοπικών αντιπαλοτήτων, οι οποίες τις περισσότερες φορές μεταφέρονται και διατηρούνται στο νέο περιβάλλον από το τόπο καταγωγής.

Συγκεκριμένα, όπως έχουμε αναφέρει, το μεγαλύτερο ποσοστό του εργατικού δυναμικού προέρχεται από τη Πελοπόννησο, τη Στερεά και τα νησιά (ιδιαίτερα τις Κυκλάδες) γεγονός το οποίο ευνοεί τη μεταφορά/ αναπαραγωγή της μεταξύ τους χρόνιας αντιπάθειας/ αντιζηλίας και αντιπαλότητας στις νέες συνθήκες[91]. Επομένως,

[91] Μελετητές αναφέρουν ότι η αντιπάθεια των Ρουμελιωτών με τους Πελοποννήσιους ήταν ιδιαίτερα έντονη. Οι Ρουμελιώτες κατηγορούσαν τους ευπορότερους και φιλειρηνικούς Πελοποννήσιους ως "αναξιόπιστους και εκφυλισμένους", ενώ οι Πελοποννήσιοι θεωρούσαν τους φιλοπόλεμους Ρουμελιώτες

βασική πολιτική της εταιρείας στην εξασφάλιση συνθηκών εργασιακής πειθαρχίας αναδεικνύεται η διατήρηση και αναπαραγωγή των τοπικιστικών αυτών αντιπαλοτήτων, εντάσεων και διαφορών υιοθετώντας διάφορες στρατηγικές προκειμένου να τις ενισχύσει, προσδίδοντας τους κύρος και διάρκεια ή (γιατί όχι) ακόμα και να τις εφεύρει όταν δεν υπάρχουν.

Με βάση το δικό του λοιπόν εσωτερικευμένο "σύστημα αξιών" και αντιλήψεων για το τρόπο διάρθρωσης των εξουσιαστικών σχέσεων στο χώρο εργασίας θα προσπαθήσει να αποδώσει μια λογική στις νέες, πρωτόγνωρες για την εμπειρία του, βιομηχανικού τύπου εργασιακές συνθήκες. Η αποκωδικοποίηση των πολιτισμικών αυτών συμβολισμών όπως είναι συνυφασμένοι στις διάφορες πρακτικές της καθημερινής ζωής των εργατών στα μεταλλεία εκφράζει απόλυτα το στοιχείο αυτό της μεταφοράς του αγροτικού τους πολιτισμού. Το πώς και γιατί θα αποδεχτεί και θα ενταχθεί στο νέο περιβάλλον δεν έχει να κάνει μόνο με τα οικονομικά κίνητρα-κριτήρια (σταθερό εισόδημα) ή τη συγκεκριμένη πολιτική-τακτική διοίκησης της εταιρείας (πατερναλισμός), αλλά κυρίως με τη προαναφερόμενη μεταφορά. Αυτή η διαδικασία αποδοχής δεν είναι καθόλου απλή και αυτονόητη. Αποτελεί μια περίπλοκη, επίπονη και χρονοβόρα διαδικασία σύγκρουσης δύο κόσμων. Εκείνος του "χωριού" όπου κυριαρχεί ο ακανόνιστος ρυθμός εργασίας σε αντιδιαστολή με κείνο του "εργοστασίου" όπου εισάγει μια ριζική αναδιάρθρωση της κοινωνικής φύσης και των συνηθειών του πρώην αγρότη επιβάλλοντας μια καινούργια πειθαρχία οικονομίας του χρόνου.

Επομένως, ο πρώην αγρότης-εργάτης νοηματοδοτεί το νέο πλαίσιο μέσω μιας αναλογικής αντιστροφής των ρόλων και σχέσεων εξουσίας που ίσχυαν στον βιωμένο από αυτόν αγροτικό χώρο παραγωγής. Ο ρόλος του αρχηγού-Πατέρα -όπου στην οικογενειακή καλλιεργητική μονάδα κατέχει ο αγρότης- αποδίδεται τώρα (στο νέο πλαίσιο) στην Εταιρεία-Εργοδότη. Αυτή εμφανίζεται και ως προστάτης-τροφός αλλά και ως εξουσιαστής που απαιτεί υπακοή και σεβασμό από τα μέλη της. Ο πρώην

"καθυστερημένους και αγροίκους". Από την άλλη και οι Νησιώτες διαφοροποιούνται θεωρώντας όλους τους στεριανούς "υποδεέστερους". Βλ. J. A. Petropulos, *Πολιτική και Συγκρότηση Κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο (1833-1843)*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1985, Α' τόμος, σσ.27-31, Κ. Αρώνη-Τσίχλη, *Αγροτικές Εξεγέρσεις στην Παλιά Ελλάδα* 1833-1881, Αθήνα, Παπαζήση, 1985, σ. 369 και Ν. Β. Ροτζώκος, *Επανάσταση και Εμφύλιος στο εικοσιένα*, Αθήνα, Πλέθρον, 1997.

αγρότης, ξένος και μακριά από το χώρο κυριαρχίας του, δε διεκδικεί ρόλο εξουσίας αλλά αποδέχεται, σε ένα πρώτο τουλάχιστον επίπεδο ,το ρόλο του εξουσιαζόμενου.

Η συμβολική αυτή εξίσωση και μεταφορά του "παλιού" στο "νέο" προσφέρει υποδοχές στην λειτουργία της Πατερναλιστικής ηθικής. Ταυτόχρονα, όμως και το μοντέλο αυτό -ως μέθοδος μη βίαιης και ελαστικής εφαρμογής των νέων εργασιακών σχέσεων- ευνοεί τόσο τη αναπαραγωγή αγροτικών παραδοσιακού τύπου δομών όσο και τη μη αλλοίωση του πολιτισμού των πρώην αγροτών. Οικοδομείται επομένως μια διαλεκτική σχέση αλληλοεξυπηρέτησης ανάμεσα στους δυο φορείς. Από τη μια μεριά η Εταιρεία με την ευέλικτη στάση της ως προς τη δυνατότητα αναπαραγωγής των διαφορετικών πολιτιστικών μοντέλων αποτρέπει κοινωνικές εντάσεις που θα έθεταν σε αμφισβήτηση τη διάρθρωση των νέων εργασιακών σχέσεων ,ενώ οι εργάτες εξασφαλίζουν τους όρους για την ομαλή διαδικασία αποδοχής των νέων αυτών σχέσεων.

Τελικά μέσα σε αυτή τη δυναμική διαλεκτική σχέση, η μεταφορά της αγροτικής νοοτροπίας παίζει το ρόλο του λειτουργικού σταθεροποιητή στην ευόδωση του Πατερναλιστικού μοντέλου.

Δεύτερο Μέρος

ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ ΜΕΤΑΛΛΕΙΩΝ ΛΑΥΡΙΟΥ (ΓΕΜΛ)

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΤΗ 1900-1930

Κεφάλαιο ΙΙΙ. ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1900-1913

3.1 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΣΥΓΚΥΡΙΑ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

Στην Ευρωπαϊκή οικονομία στα τέλη του 19ου αιώνα σημειώνεται μια περίοδος διαδοχικών οικονομικών υφέσεων και ανακάμψεων, η οποία χαρακτηρίζεται από ισχυρές διακυμάνσεις της οικονομικής δραστηριότητας και μακρόχρονη πτώση των τιμών. Συγκεκριμένα, στην εξαετία 1873-1879 μια σημαντική πτώση της οικονομικής δραστηριότητας θα πλήξει τις περισσότερες Ευρωπαϊκές βιομηχανικές χώρες[92].

Τα έτη 1879-1882, θα αποτελέσουν προσωρινά περίοδο ανάκαμψης της οικονομικής δραστηριότητας, την οποία θα διαδεχθεί περίοδος οικονομικής ύφεσης από το 1882 ως το 1886. Το φαινόμενο αυτό των οικονομικών ανακυκλήσεων ολοκληρώνεται με το περιοδικό ξέσπασμα οικονομικής ανόδου/ επέκτασης (1886-1890) το οποίο πάλι θα δώσει τη θέση του στην οικονομική κρίση των ετών 1890-1896. Τη τελευταία αυτή περίοδο -γνωστή ως εποχή "μεγάλης οικονομικής ύφεσης" και "μακροχρόνιας πτώσης των τιμών"- ο Ευρωπαϊκός χώρος στιγματίζεται από τον οξύτερο σε ένταση και μακρύτερο σε διάρκεια αντιπληθωρισμό της ιστορικής του πορείας[93].

Οι κυκλικές αυτές αναταραχές της Ευρωπαϊκής οικονομίας αποτυπώνονται τόσο στον γενικότερο ελληνικό χώρο όσο και στις εργασίες των μεταλλευτικών εταιριών της Λαυρεωτικής, οι οποίες συνδέονται άμεσα με τις αγορές του εξωτερικού.

Έχοντας υπόψη την περιοδολόγηση της οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας με βάση τα «μεσαία» κύματα ανάπτυξης και την αλληλοσύνδεσή τους με την συνολική κοινωνική μεταβολή, όπως αυτή αναλύεται από τον Σακελλαρόπουλο Θ. στο βιβλίο «Οι κρίσεις στην Ελλάδα 1830-1857, Οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές όψεις»,

---

[92] Η Γερμανία τα έτη αυτά θα εμφανίσει μείωση της αγοράς του σιδήρου κατά 50% και συνακόλουθα πτώση των πραγματικών μισθών, αύξηση της ανεργίας και της συχνότητας των απεργιακών κινητοποιήσεων. Βλ. σχετικά, S. B. Clough και R. T Rapp, *Ευρωπαϊκή Οικονομική Ιστορία*, Αθήνα, Παπαζήση, 1980, σ.529.

[93] Βλ. Αυτόθι, σσ.528-533. Σακελλαρόπουλος Θ., *Οι κρίσεις στην Ελλάδα 1830-1857, Οικονομικές, Κοινωνικές και Πολιτικές Όψεις*, τομ. Α΄, Αθήνα, Κριτική, 1994.

μπορούμε να αντιληφθούμε την έννοια της οικονομικής διακύμανσης ως φαινόμενο με ετεροχρονισμένες μεταβολές ή αποκλίσεις και, κυρίως, την σημασία που πρέπει να αποδίδεται στην διαφορά του τύπου και της εξέλιξης της κάθε κρίσης παρά την διασύνδεση των φαινομένων της με την διεθνή αγορά.

Πραγματικά, η Γαλλική εταιρεία βιώνει τη πρώτη σοβαρή κρίση των εργασιών της τη δεκαετία του 1880-1890 ακολουθώντας τις εναλλασσόμενες οικονομικές μεταπτώσεις των Ευρωπαϊκών οικονομιών. Οι εργασίες των μεταλλείων της άμεσα συνδεδεμένες με το διεθνές εμπόριο ακολουθούν τις διακυμάνσεις της αγοράς του εξωτερικού. Τη περίοδο αυτή πτώσης της τιμής του μολύβδου και του αργύρου-κατά 40 και 45% αντίστοιχα, λόγω της συνεχούς μείωσης της ζήτησης τους στην αγορά του εξωτερικού, θα επιφέρει όχι μόνο στασιμότητα του επιπέδου των ημερομισθίων αλλά και μείωση του αριθμού των εργαζομένων στις μεταλλευτικές εργασίες της Εταιρείας. Τοπική εφημερίδα της εποχής, αναφέρει ότι ενώ μέχρι τότε η τιμή ενός τόνου μολύβδου κυμαινόταν γύρω στις 16 αγγλικές λίρες, εκείνη τη περίοδο, η τιμή του δεν ξεπερνά τις 7-9 αγγλικές λίρες[94].

Στην επόμενη δεκαετία 1890-1900, εξίσου ταραγμένη από τις έντονες διακυμάνσεις της αγοράς, μοναδική περίοδος παροδικής ακμής των μεταλλευτικών εργασιών θεωρείται εκείνη των ετών 1898 ως 1900. Χαρακτηριστικά, η περίοδος αυτή αναφέρεται στις ετήσιες εκθέσεις της Τακτικής Γενικής Συνέλευσης της γαλλικής εταιρείας[95] ως "periode brilliande" για την μεταλλευτική-μεταλλουργική βιομηχανία.

Οι συνθήκες αυτές οικονομικής κρίσης των μεταλλευτικών εταιριών εντάσσονται μέσα στην ιστορική συγκυρία οικονομικής και πολιτικής δυσκαμψίας που χαρακτηρίζει και το Ελληνικό κράτος. Τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, η ελληνική οικονομία χαρακτηρίζεται από κυκλικές οικονομικές κρίσεις. Η κήρυξη πτώχευσης το 1893, η κάμψη του εξωτερικού εμπορίου-κυρίως η κρίση της σταφιδικής οικονομίας[96]- σε συνδυασμό με τη πολιτική προστατευτισμού που θα

---

[94] Βλ. *Λαυρεωτική* , έτος Α΄, αρ.2, 10 Απριλίου 1894.

[95] Βλ. *Έκθεση της Τακτικής Γενικής Συνέλευσης της ΓΕΜΛ,* 14 Ιουνίου 1901, σ.4.

[96] Αυτή τη περίοδο παρατηρείται μια συνεχής πτωτική τάση των αγροτικών τιμών, η οποία συνδέεται άμεσα με τη μείωση της ζήτησης των εξαγωγικών προϊόντων -και κατεξοχήν της σταφίδας- στη διεθνή αγορά. Αυτό επιφέρει σημαντική και αναπόδραστη πτώση των αγροτικών εισοδημάτων τα οποία λόγω της ιδιομορφίας της ελληνικής αγροτικής δομής (οικογενειακές εμπορευματικού τύπου καλλιέργειες) αδυνατούν να αντισταθμίσουν τις απώλειες αυτές με τοπικούς μηχανισμούς αναζητώντας εισοδήματα στις πόλεις. Βλ. σχετικά, Χ. Αγριαντώνη, *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα,* όπ., σ. 252.

ακολουθήσει ο Τρικούπης θα πλήξει βασικούς παραγωγικούς τομείς της χώρας. Παράλληλα, οι πιέσεις επιβολής ενός διεθνούς οικονομικού ελέγχου και οι δυσβάστακτες οικονομικές υποχρεώσεις που απαιτούσε η κρίσιμη πολιτικοστρατιωτική κατάσταση στα Βαλκάνια, θα αυξήσει τις φορολογικές επιβαρύνσεις των κοινωνικών στρωμάτων μειώνοντας την αγοραστική τους δύναμη ως και 50%[97]. Ειδικότερα οι συνθήκες για τα εργατικά στρώματα θα γίνουν ακόμη πιο δύσκολες δεδομένου ότι κατά την περίοδο 1880-1909 το εθνικό εισόδημα τριπλασιάστηκε, ενώ το εργατικό εισόδημα παρέμεινε ουσιαστικά στάσιμο.

Το φαινόμενο αυτό των περιοδικά εναλλασσόμενων οικονομικών κύκλων καθώς και η χρηματοοικονομική και παραγωγική οργάνωση και πορεία της Γαλλικής Εταιρείας των Μεταλλείων Λαυρίου αποτυπώνεται αναλυτικά στις ετήσιες Εκθέσεις του Διοικητικού Συμβουλίου της προς την Τακτική Γενική Συνέλευση των μετόχων (Compagnie Francaise des Mines du Laurium, Assemblee Generale - Rapport du Conseil d' Administration) για τα οικονομικά έτη 1900-1930. Η Γενική Συνέλευση συνέρχεται στην έδρα της εταιρείας και εντός έξι μηνών από τη λήξη της ετήσιας χρήσης, συγκαλούμενη από το Διοικητικό Συμβούλιο της εταιρείας. Η Γενική Συνέλευση βρίσκεται σε απαρτία όταν ο αριθμός των μετόχων αντιπροσωπεύει, τουλάχιστον, το 1/5 του καταβεβλημένου κεφαλαίου.

Το οικονομικό έτος 1900, έτος έναρξης της μελέτης μπορεί να θεωρηθεί - για λόγους, κυρίως, ταξινομικής ανάλυσης- ως έτος σύνδεσης μιας προγενέστερης περιόδου αλλεπάλληλων οικονομικών διακυμάνσεων και προάγγελο μιας επερχόμενης περιόδου διαρθρωτικών αλλαγών στην οργανωτική και παραγωγική δόμηση της εταιρείας. Αποτελεί κομβικό σημείο στη διαδικασία έναρξης μιας περιόδου μετασχηματισμού και αναδιάρθρωσης της στρατηγικής πρακτικής της εταιρείας στην αντιμετώπιση των οικονομικών μεταπτώσεων/ διακυμάνσεων της διεθνούς αγοράς.

[97] Σύμφωνα με πίνακα τον οποίο παραθέτει ο Βεργόπουλος, το 1895 οι έμμεσοι φόροι θα αγγίξουν το 64,5% των φορολογικών εσόδων των πολιτών ξεσηκώνοντας την έντονη δυσαρέσκεια των λαϊκών στρωμάτων. Χαρακτηριστικά από το 1867 ως και το 1895 το ποσοστό των επιβληθέντων φόρων θα τριπλασιασθεί. Βλ. Κ. Βεργόπουλος, *Κράτος και οικονομική πολιτική στον 19ο αιώνα*, Αθήνα Εξάντας, 1978, , σσ.122-127.

3.2 1900-1902: ΔΙΑΚΥΜΑΝΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΤΙΜΕΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΛΛΩΝ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΑΠΟΔΟΣΗ ΤΗΣ ΓΕΜΑ

Η υποπερίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από μείωση της παραγωγικής απόδοσης της επιχείρησης με παράλληλη έντονη, αν και παροδική, διακύμανση των τιμών των μετάλλων. Ωστόσο η δυσμενής αυτή συγκυρία δεν θα πάρει τη μορφή παρατεταμένης κρίσης κλονίζοντας την λειτουργική δομή της μεταλλευτικής εταιρείας.

Τα έτη 1901 και 1902, το συνολικό ποσό της παραγωγής των τελικών μεταλλευτικών προϊόντων προς φόρτωση παρουσιάζει σημαντική μείωση ανά έτος. Στα έτη αυτά, το τελικό ποσό της παραγωγής παρουσιάζει μια συνολική μείωση ύψους 102,103χιλ.τον.

Ειδικότερα, η Γαλλική εταιρεία ασχολείται, κυρίως, με την εκμετάλλευση των μολυβδούχων, ψευδαργυρούχων και σιδηρομαγγανιούχων μεταλλευμάτων. Στο σχετικό πίνακα των παραγόμενων κατά έτος μεταλλευμάτων παρατηρείται για το έτος 1900 μια σημαντική μείωση της παραγωγής του αργυρούχου μολύβδου και των μεταλλευμάτων ψευδαργύρου. Μόνο η παραγωγή των σιδηρομαγγανιούχων μεταλλευμάτων παρουσιάζει μια σημαντική αύξηση, η οποία και εξισορροπεί το έλλειμμα στη συνολική ετήσια παραγωγή.

Το 1901 η παραγωγή του ψευδαργύρου και των σιδηρομαγγανιούχων μεταλλευμάτων ακολουθεί πορεία κάμψης, σε σύγκριση με το προηγούμενο οικονομικό έτος. Το 1902 το φαινόμενο της πτώσης της παραγωγής εντείνεται κυρίως για τα σιδηρομαγγανιούχα μεταλλεύματα με μοναδική εξαίρεση το ψευδάργυρο, του οποίου η παραγωγή παρουσιάζει αξιοσημείωτη αύξηση.

Τα υπό ανάλυση έτη, η παραγωγική αυτή συμπεριφορά της Εταιρείας αποδίδεται σε δύο φαινόμενα της διεθνούς αγοράς:

α) την άνοδο της τιμής της καυσίμου ύλης

β) την υποτίμηση των τιμών των μετάλλων, κυρίως, από το δεύτερο εξάμηνο του 1900.

Όσον αφορά τον πρώτο παράγοντα, στις αρχές του αιώνα ο άνθρακας (και τα παράγωγα του), ως βασικά αναγωγικά μέσα των μετάλλων, εξακολουθούν να αποτελούν τη βασική κινητήριο δύναμη της μεταλλουργικής βιομηχανίας. Γενικότερα ο άνθρακας αποτελεί το κυριότερο ενεργειακό καύσιμο κατά τον 19ο αιώνα και σημαντικό συγκριτικό πλεονέκτημα κάθε παραγωγικής μονάδας για την ανάπτυξη της. Η Αγγλία αποτελεί διεθνώς τη μεγαλύτερη παραγωγό γαιάνθρακα και την σημαντικότερη χορηγό/ προμηθευτή της γαλλικής εταιρείας[98], δεδομένου της αδυναμίας της εσωτερικής αγοράς να προσφέρει μια εναλλακτική συμφέρουσα λύση. Η Ελληνική αγορά δεν έχει να προσφέρει λιθάνθρακα, κατέχει, όμως, σε μεγάλες ποσότητες μια άλλη μορφή κινητήριας πρώτης ύλης, τον λιγνίτη, ο οποίος, ουσιαστικά, αποτελεί διαφορετικό είδος άνθρακα. Ωστόσο, η προτίμηση κατανάλωσης του ελληνικού λιγνίτη, συγκριτικά πάντα με τον γαιάνθρακα, θεωρείται οικονομικά ασύμφορη. Η ακαταλληλότητα του ελληνικού λιγνίτη αποδίδεται στην χαμηλή θερμαντική του δύναμη (υπολογίζεται στο μισό από κείνη του άνθρακα), στο αυξημένο κόστος παραγωγής και μεταφοράς του και κατά συνέπεια στη υψηλότερη τιμή πώλησης του[99]. Συγκεκριμένα, στα τέλη της δεκαετίας του 1900 ο άριστης ποιότητας λιγνίτης πωλείται 13,8-14,5 σελίνια κατά τόνο ενώ ο αγγλικός γαιάνθρακας παραδιδόμενος στον Πειραιά δεν ξεπερνά τα 20,3 σελ. κατά τόνο. Στον παρακάτω πίνακα δίνονται τα ποσά κατανάλωσης εισαγόμενου άνθρακα και ελληνικού λιγνίτη από την Γαλλική εταιρεία για τα έτη 1900, 1901[100].

---

[98] Η Αγγλία αποτελεί το σημαντικότερο προμηθευτή άνθρακα όχι μόνο για τη ΓΕΜΛ αλλά και για ολόκληρο το ελληνικό κράτος. Ενδεικτικά το 1901, από τους 241.580 χιλ. τον. γαιάνθρακα που φθάνουν στο ελληνικό λιμάνι, οι 201.894χιλ. τον. προέρχονται από την Αγγλία και μόνο 15.861 και 20.915χιλ.τον. εισάγονται από την Γερμανία και την Τουρκία, αντίστοιχα. Όπως αναφέρει ο Ζολώτας, "Η εισαγωγή λιθάνθρακος έχει σπουδαίαν σημασίαν δια την όλην ελληνικήν οικονομία. Σιτηρά και άνθραξ αποτελούσι τα δυο κύρια εισαγωγικά είδη τα οποία μεγάλως επιβαρύνουσι το παθητικόν του εμπορικού ισοζυγίου της χώρας". Συγκεκριμένα το ετήσιο ποσοστό των Αγγλικών εισαγωγών σε ορυκτά και μέταλλα ακατέργαστα, το 1907, ξεπερνά τους 300.000χιλ.τον. αξίας 7εκατ. από τα οποία τα περισσότερα αποτελούν γαιάνθρακες. Βλ. Ξ. Ε. Ζολώτας, *Η Ελλάς εις το στάδιον της εκβιομηχανίσεως,* Αθήναι, Ελευθερουδάκης, 1926, σ.44, Κ. Κονοπισόπουλος, "Το εξωτερικόν εμπόριον της Ελλάδος κατά το έτος 1907", *Δελτίον Υπουργείου Οικονομικών,* Αθήναι, Εθνικό τυπογραφείο, 1908, σ.282 και Σ. Ν. Τσοτσορός, *Η συγκρότηση του βιομηχανικού κεφαλαίου στην Ελλάδα (1898-1939),* Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1993, σ. 33.

[99] Ο Φ. Σερπιέρης θα αναλάβει την εκμετάλλευση κοιτασμάτων λιγνίτη στον Ωρωπό με στόχο τη χρησιμοποίηση του παραγόμενου γαιάνθρακα στη μεταλλουργία. Ωστόσο, όταν ύστερα από τις σχετικές μελέτες εξερεύνησης διαπιστώθηκε η ακαταλληλότητα του ελληνικού λιγνίτη το ενδιαφέρον για τα κοιτάσματα αυτά θα ατονήσει και το ορυχείο του Ωρωπού θα υπολειτουργήσει. Χ. Χατζηϊωσήφ, *Η γηραιά σελήνη: η βιομηχανία στην ελληνική οικονομία 1830-1940,* Αθήνα, Θεμέλιο, 1993, σ.176.

	ΕΤΟΣ	
ΚΑΥΣΙΜΗ ΥΛΗ (τόνοι)	**1900**	**1901**
Λιθάνθρακας	11,932	6,137
Κόκ	24,516	14,876
Λιγνίτης (Κύμης/ Ωρωπού)	506	706

Στον παραπάνω πίνακα διαφαίνεται η πρωτοκαθεδρία του αγγλικού άνθρακα στις καταναλωτικές προτιμήσεις της γαλλικής εταιρείας.

Είναι εμφανές ότι η κερδοφόρος πορεία της Εταιρείας καθορίζεται άμεσα από τις ευνοϊκές ή όχι συνθήκες προμήθειας του γαιάνθρακα. Η εισαγόμενη καύσιμος ύλη συνιστά από τους βασικότερους αστάθμητους παράγοντες του κόστους παραγωγής των προϊόντων δεδομένου ότι η τιμή της υπόκειται άμεσα στις διακυμάνσεις της διεθνούς αγοράς.

Όσον αφορά το δεύτερο παράγοντα, τις τιμές των μετάλλων, έχουμε προαναφέρει ότι οι μεταλλευτικές εταιρείες στον ελληνικό χώρο και ειδικότερα στο Λαύριο παράγουν ουσιαστικά για τη διεθνή αγορά[101]. Η ετήσια μείωση της παραγωγής αντανακλά, ουσιαστικά, μια μείωση της ζήτησης των μετάλλων στην παγκόσμια αγορά με συνέπεια την πτώση των τιμών τους.

Στο παρακάτω πίνακα παρατηρούμε ότι για τα έτη 1900-1902 η τιμή του μολύβδου στην διεθνή αγορά παρουσιάζει συνολικά μια μείωση 146,51φρ. Αντίστοιχα του ψευδάργυρου 43,75φρ. και του αργύρου 15,17φρ. Αποκορύφωμα αποτελεί το έτος 1902 στο οποίο η τιμή του μολύβδου εμφανίζει υποτίμηση 34φρ. και του αργύρου 11,34φρ. και μόνο η τιμή του ψευδαργύρου αυξάνεται κατά 37φρ.

---

[100] Βλ. Α. Κορδέλλας, *Ο μεταλλευτικός πλούτος και αι αλυκαί της Ελλάδος*, ό.π., σ.50.

[101] Ο Ζολώτας αναφέρει ότι το μεγαλύτερο μέρος των μεταλλευμάτων λόγω έλλειψης κατάλληλων μέσων κατεργασίας αποστέλλεται στην Ευρωπαϊκή βιομηχανία. Η μεταλλουργική επεξεργασία των εξορυσσόμενων μεταλλευμάτων, όσον αφορά την γαλλική εταιρεία περιορίζεται στη φρύξη και αναγωγική τήξη του μολύβδου και την πύρωση της καλάμινας. Τα εξορυσσόμενα μεταλλεύματα, λόγω της αδυνατότητας επεξεργασίας τους στο εσωτερικό, ουσιαστικά, εξάγονται αυτούσια και έπειτα ένα μέρος τους επαναεισάγεται στην Ελλάδα ως επεξεργασμένες πρώτες ύλες και βιομηχανικά προϊόντα. Βλ. Ξ. Ε. Ζολώτας, *Η Ελλάς εις το στάδιον της εκβιομηχανίσεως*, ό.π., σ.42 και Γ. Χαριτάκης, *Η Ελληνική βιομηχανία (Βιομηχανία- Μεταλλεία -Εργασία)*, ό.π., σσ.228-229.

μειώνοντας τις εισοδηματικές απώλειες στον ετήσιο ισολογισμό της Εταιρείας. Συγκεκριμένα:

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΤΟΣ	ΤΙΜΕΣ (francs)		
	Plomb	**Zing**	**Argent**
	(par Tonne)	**(par Tonne)**	**(par Kilogramme)**
1900	422,49	504,28	102,99
1901	309,98	423,53	99,16
1902	275,98	460,53	87,82

Συνέπεια των έντονων διακυμάνσεων των τιμών αποτελεί η απόφαση της εταιρείας να επιβραδύνει τις εργασίες σε συγκεκριμένα πολυδάπανα μεταλλευτικά πηγάδια ως μέτρο περιορισμού των ετήσιων εξόδων παραγωγής. Συγκεκριμένα στην ετήσια έκθεση, για το οικονομικό έτος 1901, αναφέρεται ότι η υποτίμηση της τιμής του μολύβδου (κατά 112,52φρ.) απαιτεί την παροδική έστω ελάττωση των πολυδάπανων εργασιών εξόρυξης μολυβδούχων και σιδηρούχων μεταλλευμάτων. Σε άρθρο της Ακρόπολις[102], το ίδιο έτος, ανακοινώνεται ότι η δυσμενής οικονομική συγκυρία επιβάλλει την ελάττωση των εργασιών στο κεντρικό μεταλλευτικό χωριό της Καμάριζας. Οι τρεις καθημερινές οχτάωρες βάρδιες περιορίζονται σε δυο μειώνοντας κατά το 1/3 το απαιτούμενο εργατικό δυναμικό. Ουσιαστικά, μέσα σε συνθήκες κάμψης της διεθνούς ζήτησης των μετάλλων, η ανισορροπία που επιφέρει η επερχόμενη πτώση των τιμών ανάμεσα στη τιμή πώλησης των μεταλλευτικών προϊόντων και στο κόστος παραγωγής τους καθιστά την διενέργεια εκτεταμένων εξορυκτικών εργασιών αντιοικονομική απαιτώντας την προσωρινή περικοπή τους.

Από την άλλη μεριά, το φαινόμενο της μείωσης της ετήσιας ποσότητας των παραγόμενων μεταλλευτικών προϊόντων συνδέεται και με την φτωχότητα της περιεκτικότητας και ποιότητας των εξορυσσόμενων μεταλλευμάτων σε σχέση με τα προηγούμενα έτη. Η μακρόχρονη εκμετάλλευση του Λαυρεωτικού υπεδάφους

[102] Βλ. *Ακρόπολις*, 22 Ιανουαρίου 1901, αριθ.6788.

αναδύει ζητήματα εξάντλησης των κοιτασμάτων του. Αυτό σημαίνει ότι η ίδια η ένταση των μεταλλευτικών εργασιών αποδίδει χαμηλότερης ποιότητας μεταλλευτικά προϊόντα αυξάνοντας απαγορευτικά τα απαιτούμενα έξοδα παραγωγής. Ήδη, στις αρχές του αιώνα, παρατηρείται εξάντληση των ψευδαργυρούχων κοιτασμάτων (καλαμίνα) και πραγματοποιείται στροφή προς την εκμετάλλευση των πλουσιότερων κοιτασμάτων μολύβδου (στη περιοχή του Θορικού και το Σπιθαροπούσι) και σιδηρομαγγανίου (στην Πλάκα και στη Διψελίζη)[103].

Παράλληλα, η γαλλική εταιρεία, προκειμένου να τροφοδοτεί τις εργασίες των μεταλλουργείων της, αγοράζει και μεταλλευτικά προϊόντα άλλων μεταλλείων τα οποία επεξεργάζεται στο Λαύριο. Στον ισολογισμό της, στον πίνακα ετήσιας παραγωγής των ακατέργαστων μεταλλευμάτων παραθέτει και το ποσό των αγορασμένων μεταλλευμάτων από τρίτους. Χαρακτηριστικά, στον ισολογισμό του 1903 το ποσό αυτό ανέρχεται σε 5.320χιλ.τον. Συνήθως τα μεταλλεία αυτά βρίσκονταν κοντά στη γύρω περιοχή, όπως είναι το μεταλλείο 'Μεγάλα Πεύκα" το οποίο εκμεταλλεύεται ο εργολάβος Α. Λιβάνιος. Το παραγόμενο μετάλλευμα (καλαμίνα) του μεταλλείου αυτού μεταφέρεται με κάρα στην Καμάριζα όπου πωλείται στη γαλλική εταιρεία[104].

Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες, η εταιρεία, -παρόλο τη δυσμενή οικονομική συγκυρία- επενδύει, ετησίως, σημαντικά ποσά σε μελέτες και έρευνες ανακάλυψης/ εντοπισμού νέων πλούσιων μεταλλοφόρων περιοχών προς εκμετάλλευση (champs d΄ exploitation). Ουσιαστικά, η εταιρεία μέσω της επιχορήγησης προγραμμάτων επέκτασης και ανανέωσης των πλουτοπαραγωγικών της πηγών αναζητά τρόπους μεγιστοποίησης των οικονομικών της αποτελεσμάτων /κερδών. Ωστόσο η επιτυχής απόληξη τέτοιου είδους ερευνητικών εργασιών δεν είναι καθόλου εγγυημένη. Το 1901 η εταιρεία θα δαπανήσει πάνω από ένα εκατομμύριο σε μελέτες πιθανής

[103] Στις αρχές του αιώνα ο Κορδέλλας αναφέρει ότι ενώ η παραγωγή των μεταλλευμάτων ψευδαργύρου φθίνει, η παραγωγή των μεταλλευμάτων του σιδήρου επαυξάνει. Τα πλούσια ψευδαργυρούχα μεταλλεύματα της Καμάριζας εξαντλούνται. Αντίθετα τα μολυβδούχα και μαγγανιούχα μεταλλεύματα, τα οποία ευρίσκονται στο βόρειο και ανατολικό τμήμα των παραχωρήσεων της εταιρείας, παρέχουν ελπίδα για πλούσια πρόσοδο. Βλ. Α. Κορδέλλας, *Ο μεταλλευτικός πλούτος και αι αλυκαί της Ελλάδος*, ό.π., σσ.53-54.

[104] Βλ. Βλ. Η. Π. Γούναρης "Η εκμετάλλευσις των μεταλλείων της Ελλάδος το έτος 1910", *Υπηρεσία Επιθεωρήσεως Μεταλλείων*, Αθήναι, Ταρουσόπουλος, 1911, σ.80.

επέκτασης των εξορυκτικών εργασιών της στα μεταλλευτικά χωριά Χριστιάνα και Σούριζα με πλήρως ανεπιτυχή αποτελέσματα[105].

Παράλληλα η Γαλλική εταιρεία συμμετέχει σε διάφορες μεταλλευτικές εκμεταλλεύσεις έξω από τις κτήσεις της στο Λαυρεωτικό χώρο. Στον ετήσιο ισολογισμό της στην υποκατηγορία "Participations diverses" καταχωρούνται τα ετήσια κεφάλαια που επενδύονται με στόχο την επέκταση της μεταλλευτικής επικράτειας της εταιρείας. Η επενδυτική δράση παίρνει διάφορες μορφές.

Σ' ένα πρώτο επίπεδο, η εταιρεία συστήνει επιτροπές έρευνας και μελέτης των ενδιαφερόμενων περιοχών και σε περίπτωση που αποβούν αποδοτικές εξασφαλίζει τη νόμιμη παραχώρηση των δεδομένων κοιτασμάτων μέσω της ίδρυσης εταιρείας εκμετάλλευσης τους.

Σ' αυτή τη κατηγορία ανήκει η περίπτωση αγοράς του μεταλλείου στο Bou-Thaleb της Αλγερίας. Η γαλλική εταιρεία αφού εξασφάλισε την παραχώρηση αδειών εκμετάλλευσης των κοιτασμάτων του, προχώρησε, το 1902, σε συνεργασία με την "Societe Generale des Mines d΄ Algerie-Tunisie" στην ίδρυση της "Societe des Mines du Bou-Thaleb" με έδρα τα κεντρικά γραφεία της εταιρείας στο Παρίσι. Η ΓΜΕΛ θα αγοράσει 2,000 μετοχές της νέας εταιρείας, τις οποίες θα αυξήσει κατά 730 μετοχές το 1904, κατέχοντας συνολικά 2,730 μετοχές.

Επίσης, το 1902 η εταιρεία θα αγοράσει το "Μεταλλείον Αντιπάρου" με πλούσια υποσχόμενα μεταλλοφόρα κοιτάσματα. Το μεταλλείο αυτό, το οποίο άνηκε πρωτύτερα στην Ελληνική Μεταλλευτική Εταιρεία (με Β.Δ. της 28/4/4873), έχει έκταση 3,697,150 στρέμματα και περιέχει μετάλλευμα υπό μορφή καλαμίνας, μέσης περιεκτικότητας σε ψευδάργυρο 28%. Ήδη, το οικονομικό έτος 1902, οι εργασίες εξόρυξης απέδωσαν 1.760χιλ.τον. καλαμίνας αρίστης ποιότητας. Το εξορυσσόμενο μετάλλευμα μεταφέρεται στις μεταλλουργικές εγκαταστάσεις της εταιρείας στο Λαύριο για περαιτέρω επεξεργασία[106].

Σ' άλλες περιπτώσεις επενδυτικής δράσης, η εταιρεία συμμετέχει ως μέτοχος σε υπάρχουσα ενεργά μεταλλεία. Όπως αναφέρονται στις ετήσιες εκθέσεις αυτά είναι:

---

[105] Βλ. *Ακρόπολις*, 22 Ιανουαρίου 1901, αριθ.6788.

[106] Χαρακτηριστικά ο Η. Π. Γούναρης αναφέρει ότι το εξαγόμενο μετάλλευμα μεταφέρεται με σιδηρόδρομο στην αποβάθρα και από εκεί με ιστιοφόρα στο Λαύριο, όπου ύστερα από μια πρώτη μορφή κατεργασίας εξάγεται. Βλ. Η. Π. Γούναρης "Η εκμετάλλευσις των μεταλλείων της Ελλάδος το έτος 1910", ό.π., σ.28.

Α) το μεταλλείο της εταιρείας "Δαρδέζα" (Societe des Mines de Dardesa). Η εταιρεία αυτή εκμεταλλεύεται μολυβδούχες παραχωρήσεις στην περιοχή Δροσόπουλου με Β.Δ, από τις 9/11/1876. Η γαλλική εταιρεία κατέχει από τις 24.000 κοινές μετοχές τις 6.000 μετοχές.

Β) τα μεταλλεία της "Societe des Mines de Capsalo"[107] στο οποίο η γαλλική εταιρεία έχει αγοράσει 100 μετοχές.

Γ) το μεταλλείο της "Compagnie Francaise des Mines du Sunium" το οποίο υπάρχει από το 1886 και ουσιαστικά, πωλεί τη παραγωγή του σε μολυβδούχα και ψευδαργυρούχα μεταλλεύματα στις δυο μεγάλες μεταλλευτικές εταιρείες στο Λαύριο. Η ΓΕΜΛ έχει την κυριότητα 50 μετοχών της εταιρείας.

Δ) η "Compagnie Francaise des mines de Siphnos et Eubie" στην οποία η γαλλική εταιρεία συμμετέχει με 250 μετοχές.

Οι ετήσιες διακυμάνσεις του Χαρτοφυλακίου τίτλων της εταιρείας συνδέεται με την κίνηση νέας αγοράς ή και ρευστοποίησης και την υψηλή ή όχι απόδοση των μετοχών και ομολογιών της οικονομικής επιχείρησης. Στον ισολογισμό του οικονομικού έτους 1900 παρατηρούμε μια αύξηση της ενσωματωμένης αξίας των χρεογράφων της εταιρείας κατά 103,336χιλ.φρ., σε σύγκριση με το προηγούμενο έτος, φθάνοντας το συνολικό ποσό των 4,010,770εκ.φρ. Η αύξηση αυτή αποδίδεται, στην ετήσια θετική απόδοση των μετοχών της επιχείρησης.

Σε αντιδιαστολή το έτος 1901 παρατηρείται μια μείωση της αξίας των τίτλων κατά 401.390χιλ.φρ. Η υποτίμηση των αξιών του Χαρτοφυλακίου αποδίδεται στην αγορά 450 ομολογιών από τη γαλλική εταιρεία, αξίας 20.400χιλ.φρ., για τη συνδρομή της στο κεφάλαιο της Εταιρείας Μεταλλείων "Bou-Thaleb", καθώς και στην εξαργύρωση 98 μετοχών της εταιρείας "Δαρδέζας" και 4 ομολογιών του Αττικού Σιδηρόδρομου.

Μια άλλη σημαντική υποκατηγορία του ετήσιου ισολογισμού της εταιρείας αποτελεί ο καθορισμός του ποσοστού της μερισματικής απόδοσης των μετόχων. Η ΓΕΜΛ έχει εκδόσει 32.600 μετοχές των 500φρ. "πλήρως εξοφλημένες". Ειδικότερα,

[107] Η εταιρεία Capsalo ιδρύθηκε το έτος 1900 με σκοπό την εκμετάλλευση των μεταλλείων στη Σίφνο. Συναντώνται, κυρίως μολυβδούχα, σιδηρούχα και λίγα ψευδαργυρούχα μεταλλεύματα, μέρος των οποίων μεταφέρεται για επεξεργασία στις εγκαταστάσεις της ΓΕΜΛ, στο μεταλλευτικό χωριό της Καμάριζας. Η συνολική αξία των εγκαταστάσεων του μεταλλείου αυτού ανέρχεται σε 400,000 χιλ. δρχ. Βλ. Η. Π. Γούναρης, "Η Μεταλλευτική Βιομηχανία εν Ελλάδι", *Πλούτος*, Ιούλιος 1915, σσ.375-378.

τα καθαρά κέρδη της εταιρείας μετά την αφαίρεση των ετήσιων δαπανών και τυχόν οφειλόμενων τόκων και αποσβέσεων διανέμονται σύμφωνα με το καταστατικό ως εξής:

α) κρατείται 5% προς σχηματισμό αποθεματικού κεφαλαίου

β) 5% επί του κεφαλαίου προς απόδοση του προμερίσματος στους μετόχους

γ) 82% στους μετόχους

δ) 6% στο Διοικητικό Συμβούλιο

ε) 12% στους ιδρυτές της εταιρείας (ιδρυτικός κλήρος).

Στο τρόπο καταβολής των μερισμάτων στους μετόχους είναι δυνατόν να τίθονται περιορισμοί (για το ανώτερο και το κατώτερο όριο) από τον νόμο. Πέρα απ' αυτό, κάθε ανώνυμη εταιρεία ακολουθεί τη δική της πολιτική ως προς τη διανομή μερισμάτων στους μετόχους. Σκοπός της πολιτικής αυτής, είναι η ισόρροπη διατήρηση και αύξηση της αποδοτικότητας της επιχείρησης και η παράλληλη ικανοποίηση των μετόχων.

Ωστόσο, ετήσια διάφοροι παράγοντες, ενδογενείς και εξωγενείς, επηρεάζουν την μερισματοπολιτική κάθε ανώνυμης εταιρείας. Έτσι, υπάρχει η πιθανότητα, με έγκριση του Διοικητικού Συμβουλίου της εταιρείας να μειωθούν οι προσδοκίες μερίσματος των επενδυτών μέσω της διαδικασίας απόληψης, τη δέσμευση, δηλαδή, ενός χρηματικού ποσού κατά τη διάρκεια της χρήσεως της εταιρείας για την εξυπηρέτηση βασικών τρεχουσών οικονομικών υποχρεώσεων. Έτσι, το έτος 1900 η εταιρεία προκειμένου να ανταποκριθεί σε αποσβέσεις επενδύσεων κεφαλαίου δέσμευσε προκαταβολικά ένα μέρος των κερδών της. Συγκεκριμένα, δέσμευσε συνολικά 327.149χιλ.φρ. μειώνοντας το ποσό του καθαρού κέρδους προς κατανομή στους μετόχους. Αφαιρώντας, επιπρόσθετα, τα επιδιδόμενα ποσά των ετήσιων εξόδων και φόρων[108] της εταιρείας απομένει προς μερισματική απόδοση ένα ποσό 857.894χιλ.φρ., το οποίο μεταφράζεται σε 25φρ. ανά μετοχή.

---

[108] Στην Ελλάδα η φορολόγηση των κινητών αξιών θεσμοθετείται το 1877. Μέχρι το 1909 η φορολογική επιβάρυνση των ξένων εταιρειών υπολογίζεται σ' ένα 5%. Αυτό αναλύεται σε φόρο 2% στο σύνολο των καθαρών κερδών της εταιρείας, σε 2% για τέλος χαρτόσημου επί των μερισματαποδείξεων και 1% υπέρ του ταμείου των μεταλλευτών. Βλ. Σ. Τσοτσορός, *Η συγκρότηση του βιομηχανικού κεφαλαίου, 1898-1939*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1994, Β' τόμος, σ.262.

Ουσιαστικά το προαναφερόμενο φαινόμενο μειωμένης απόδοσης μερίσματος αποτελεί την πιο υγιή μέθοδο αυτοχρηματοδότησης μιας εταιρείας με νέα κεφάλαια προκειμένου να ανταποκριθεί στις τρέχουσες επιχειρηματικές της δραστηριότητες.

3.3 1903-1906: ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟΥ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΥ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΝ ΓΕΜΑ

Την υπό μελέτη περίοδο (1903-1906) αυτό που χαρακτηρίζει την οικονομική πορεία της Γαλλικής εταιρείας είναι η μείωση της συναλλαγματικής αξίας της δραχμής σε σχέση με το γαλλικό φράγκο, το οποίο συνδέεται άμεσα με την ανατίμηση της στο εσωτερικό, από τις αρχές του αιώνα. Η πορεία εξυγίανσης της ελληνικής δραχμής είναι αποτέλεσμα της αντιπληθωριστικής πολιτικής που υποχρεώθηκε να εφαρμόσει η ελληνική κυβέρνηση υπό τις επιταγές του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου (ΔΟΕ). Η πολιτική αυτή εκτός των άλλων υποχρεώσεων απαιτούσε τη μείωση της κυκλοφορίας του νομίσματος κατά δυο εκ. δραχμές το έτος περιορίζοντας σημαντικά την υπό κυκλοφορία ποσότητα χρήματος στην ελληνική αγορά[109]. Η ελληνική δραχμή βρίσκεται σε υποτίμηση ήπιας μορφής από το 1882-1891, στη συνέχεια εντείνεται κατακόρυφα από το 1892 ως και τα τέλη του αιώνα[110]. Από το έτος 1898 η συστηματικά εφαρμοζόμενη πολιτική του αντιπληθωρισμού επέφερε την αύξηση της αγοραστικής δύναμης της δραχμής και κατά συνέπεια την ανατίμηση της εξωτερικής της αξίας. Σε όλη αυτή τη περίοδο, η μέση τιμή συναλλάγματος της δραχμής είναι ιδιαιτέρα αυξημένη παρουσιάζοντας το έτος 1895 μεγέθυνση κατά 80%.

Η πορεία εξυγίανσης της δραχμής και η συνακόλουθη βελτίωση της διεθνής της τιμής ξεκινά από το 1902 με αποκορύφωμα το 1910 όπου η τιμή συναλλάγματος της

[109] Ωστόσο η προαναφερόμενη συνθήκη χαρτονομισματικής στενότητας δεν αποτελεί το μοναδικό παράγοντα που επιφέρει τη μείωση της τιμής του συναλλάγματος. Υπάρχουν και άλλοι παράγοντες που επιδρούν λιγότερο ή περισσότερο στο φαινόμενο αυτό, όπως π.χ το κύρος της χώρας στο διεθνές επίπεδο, η εισροή κεφαλαίων από το εξωτερικό κλπ. Βλ. σχετικά Θ. Καλαφάτης, Θ. Σακελλαρόπουλος, Ζ. Δεμάθας, *Νόμισμα-Πίστη Οικονομική Ανάπτυξη (Ελληνική Οικονομία 1830-1930),* Πειραιάς, Σταμούλης, 1989, σ.85.

[110] Υπάρχει μια μεγάλη περίοδος η οποία θεωρείται περίοδος νομισματικής αστάθειας (1886-1904). Σ' αυτή τη περίοδο δεν υπήρχαν συναλλαγματικοί περιορισμοί και η δραχμή ήταν ελεύθερα μετατρέψιμη στην αγορά συναλλάγματος. Επομένως, η μακροχρόνια και έντονη αυτή πορεία υποτίμησης της δραχμής αποδίδεται εκτός από την επιβολή της αναγκαστικής κυκλοφορίας του νομίσματος (1885-1928) τόσο σε πρακτικές κερδοσκοπίας με το συνάλλαγμα όσο και σε λάθος χειρισμούς της δημοσιονομικής πολιτικής των εκάστοτε κυβερνήσεων. Βλ. σχετικά Π. Ε. Πετράκη, *Τα σημεία καμπής στη δραστηριότητα της Ελληνικής οικονομίας (1840-1913),* Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1992, σσ.60-61 και Γ. Δερτιλής, *Ελληνική Οικονομία (1830-1910) και βιομηχανική επανάσταση,* ό.π., σ.81 και Ξ. Ε. Ζολώτας, *Νομισματικά και Συναλλαγματικά φαινόμενα εν Ελλάδι, 1910-1927*, Αθήναι, Γκρέκα, 1928, σσ.7-9.

δραχμής ως προς τα ξένα νομίσματα και ειδικότερα το γαλλικό φράγκο, αποκαθίσταται στο άρτιο.

Στο σχετικό πίνακα της συναλλαγματικής αξίας τη δραχμής (Πίνακας 1) τα έτη 1903-1906 είναι εμφανής η προοδευτικά σταθερή ενίσχυση της τιμής της δραχμής σε σχέση με το γαλλικό φράγκο. Τη περίοδο αυτή η τιμή του συναλλάγματος μειώθηκε κατά 46 μονάδες. Χαρακτηριστικά, στους ετήσιους ισολογισμούς της εταιρείας το έτος 1903 γίνεται απλή ενημερωτική αναφορά για τη πτώση της τιμής του συναλλάγματος. Από το έτος 1904, όμως, καθώς εντείνεται η παρουσία του φαινομένου αυτού η εταιρεία ασχολείται συστηματικότερα με τις αρνητικές επιπτώσεις της απροσδόκητης αυτής εξέλιξης στον ισολογισμό των κερδών της Εταιρείας καθώς ζημιώνει, κυρίως, το εξαγωγικό εμπόριο στα πλαίσια του ελληνικού κράτους. Ουσιαστικά η υψηλή τιμή του συναλλάγματος αποτελεί για την ΓΕΜΛ ένα σημαντικό ετήσιο παράγοντα καθαρού κέρδους. Η Εταιρεία έχει την έδρα της στο εξωτερικό (Παρίσι) και το νόμισμα των συναλλαγών της είναι το γαλλικό φράγκο. Όταν, δηλαδή, η δραχμή βρίσκεται σε περίοδο υποτίμησης τα κέρδη της εταιρείας αυξάνονται δεδομένου ότι τα έξοδα της παραγωγής (π.χ. ημερομίσθια) πληρώνονται στο εσωτερικό σε δραχμές ενώ τα μεταλλευτικά προϊόντα πωλούνται στις αγορές του εξωτερικού σε χρυσό. Επομένως η μείωση της τιμής συναλλάγματος ανατρέπει μια σεβαστή μεταβλητή ετήσιου σταθερού κέρδους περιορίζοντας τα οφέλη από την πώληση των εμπορευμάτων σε ξένο νόμισμα.

Οι δυο βασικοί συντελεστές οι οποίοι διαμορφώνουν την οικονομική δραστηριότητα της επιχείρησης εξισορροπώντας το έλλειμμα από τη πτώση της συναλλαγματικής αξίας της δραχμής, είναι τόσο η ευνοϊκή συγκυρία αύξησης των τιμών των μετάλλων όσο και η αύξηση της ποσότητας των παραγόμενων μεταλλευτικών προϊόντων προς πώληση/ εξαγωγή.

Όσον αφορά τις τιμές των μετάλλων αποτελούν μια μεταβλητή έντονων και απρόβλεπτων διακυμάνσεων επιδρώντας άμεσα στην εισοδηματική και παραγωγική συμπεριφορά των εργασιών της εταιρείας. Ο αστάθμητος αυτός παράγοντας συνδέεται άμεσα με τη διεθνή οικονομική σκηνή και ειδικότερα με τη συγκυρία αυξημένης ή μειωμένης ζήτησης των μεταλλευτικών εμπορευμάτων στην παγκόσμια αγορά. Αναλυτικότερα:

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΤΟΣ	ΤΙΜΕΣ (francs)		
	Plomb (par Tonne)	Zing (par Tonne)	Argent (par Kilogramme)
1903	287,98	528,42	90,204
1904	297,65	569,34	96,222
1905	341,104	630,10	101,408
1906	431,017	672,06	112,573

Στο σχετικό πίνακα παρατηρούμε την ευνοϊκή συγκυρία για τις τιμές των μετάλλων. Συγκεκριμένα η τιμή του μολύβδου παρουσιάζει τα έτη αυτά μια αύξηση κατά 143φρ. Αντίστοιχα, η τιμή του ψευδαργύρου και του αργύρου αυξάνεται τα έτη αυτά κατά 144φρ. και 23φρ. αντίστοιχα. Η υπερτίμηση των τιμών των μετάλλων φθάνει στο απώγειο της το έτος 1906, όπου η τιμή του μολύβδου και του αργύρου αυξάνονται κατά 9φρ.και 11φρ., αντίστοιχα, σε σύγκριση με το προηγούμενο έτος. Όπως παρατηρεί η έκθεση της Τακτικής Γενικής Συνέλευσης της εταιρείας για το έτος 1906, η άνοδος αυτή των τιμών των μετάλλων συμβάλλει καθοριστικά στην μεγέθυνση του εισοδηματικού αποτελέσματος του έτους. Ειδικότερα, το ετήσιο καθαρό κέρδος από 772.105χιλ.φρ. το 1905 ξεπερνάει τα 930.000χιλ.φρ. το 1906.
Ο δεύτερος παράγοντας που χαρακτηρίζει τα έτη αυτά είναι η αύξηση του ποσού παραγωγής των τελικών προϊόντων προς εξαγωγή. Τα παραγόμενα μεταλλευτικά εμπορεύματα από 101.837χιλ.τον. το 1903 θα φθάσουν τους 145.323χιλ.τον. το 1906. Δηλαδή μέσα σε τρία οικονομικά έτη η παραγωγή παρουσιάζει μια αύξηση πάνω από 40%. Αναλυτικά το έτος 1904 η παραγωγή των εξορυσσόμενων ακατέργαστων μεταλλευμάτων παρουσιάζει μια αύξηση πάνω από 20.000χιλ.φρ. σε σύγκριση με το προηγούμενο έτος.

Όσον αφορά την ετήσια παραγωγή των τελικών προϊόντων, στο Πίνακα 2 "Παραγωγή Τελικών Προϊόντων" παρατηρούμε, επίσης, μια αύξηση της παραγωγής ιδίως των μεταλλευμάτων ψευδαργύρου και σιδηρομαγγανιούχων.

Το έτος 1905 η παραγωγή τόσο των ακατέργαστων μεταλλευμάτων όσο και των τελικών εμπορευμάτων εμφανίζει τη σημαντική αύξηση των 19.295χιλ.τον. και 3.974χιλ.τον., αντίστοιχα. Σημαντικότερο ποσοστό αύξησης εμφανίζουν κυρίως τα ψευδαργυρούχα, τα μικτά θειούχα και τα σιδηρούχα μεταλλεύματα.

Τέλος, αποκορύφωμα της τάσης μεγέθυνσης της παραγωγής εμφανίζεται το έτος 1906, στο οποίο το παραγόμενο ποσό των υπό εξαγωγή μεταλλευμάτων αυξήθηκε κατά 35.971χιλ.τον. Ειδικότερα τα αποτελέσματα της επεξεργασίας των μεταλλευμάτων ψευδαργύρου και της κατηγορίας "Σιδήρου και άλλων παρουσιάζουν, συνολικά, τη σημαντική αύξηση των 357.500χιλ.τον. Μόνο τα μεταλλεύματα του μολύβδου παρουσιάζουν μείωση, η οποία συνδέεται και εντείνει τις ανησυχίες της εταιρείας για πιθανή εξάντληση ή και πτώχευση της περιεκτικότητας των φλεβών των εκμεταλλευόμενων κοιτασμάτων.

Γενικότερα το φαινόμενο αυτό αύξησης του ετήσιου παραγωγικού αποτελέσματος αποδίδεται στις εξής μεταβλητές:

1) Το 1903 πραγματοποιείται επέκταση των υπό εκμετάλλευση μεταλλοφόρων εκτάσεων της επικράτειας της γαλλικής εταιρείας. Συγκεκριμένα το έτος αυτό έληξε μια δικαστική διαμάχη ανάμεσα στη γαλλική εταιρεία και στην ελληνική Εταιρεία των Μεταλλουργείων Λαυρίου.

Η ελληνική μεταλλευτική εταιρεία υπέβαλλε το Νοέμβριο του 1889 αγωγή εναντίον της γαλλικής εταιρείας με αίτημα τη διεκδίκηση συγκεκριμένων μεταλλευτικών εδαφών τα οποία άνηκαν ως τότε στις παραχωρήσεις της γαλλικής εταιρείας. Τελικά η διαμάχη έληξε οριστικά ύστερα από 14 χρόνια, το 1903, με ετυμηγορία του Αρείου Πάγου της Αθήνας υπέρ της γαλλικής εταιρείας. Έτσι, τα αμφισβητούμενα μεταλλοφόρα εδάφη, δεσμευμένα μέχρι τότε, εντάχθηκαν ξανά στις ενεργές εκμεταλλευόμενες εκτάσεις της επιχείρησης προσδίδοντας ελπίδες για μεγέθυνση των παραγωγικών κερδών της εταιρείας.

2) Ήδη, από τις αρχές του αιώνα αρχίζει να τίθεται ζήτημα πιθανής εξάντλησης των κοιτασμάτων του Λαυρεωτικού υπεδάφους. Η αφθονία των πρώτων υλών και η πλούσια μεταλλευτική περιεκτικότητα τους δεν είναι ανεξάντλητες. Χαρακτηριστικά το έτος 1903, ενώ το παραγόμενο ποσό των ακατέργαστων μολυβδούχων και ψευδαργυρούχων μεταλλευμάτων παρουσιάζει αύξηση, το παραγόμενο ποσό των

τελικών προϊόντων είτε εμφανίζει μικρή αύξηση στην περίπτωση του μολύβδου, είτε μείωση για τα μεταλλεύματα του ψευδαργύρου. Δηλαδή, παρόλο που η ποσότητα των εξορυσσόμενων μεταλλευμάτων είναι αυξημένη η περιεκτικότητα των τελικών μεταλλευτικών προϊόντων είναι φτωχότερης ποιοτικής απόδοσης.

Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια, στον ετήσιο ισολογισμό της Εταιρείας εγγράφονται σημαντικά ποσά στις τρέχοντες δαπάνες για "εργασίες έρευνας". Το οικονομικό έτος 1903, αναφέρεται ότι τα αποτελέσματα των δαπανών για τη βελτίωση και την επέκταση των μεταλλευτικών εργασιών συνέβαλλαν σημαντικά στη μεγέθυνση της παραγωγικής απόδοσης του έτους.

Εκτός από έρευνες και μελέτες για την καλύτερη αξιοποίηση των μεταλλοφόρων εκμεταλλεύσεων, η εταιρεία προκειμένου να αναζωογονήσει και να παρατείνει τη βιομηχανική ζωή του Λαυρίου προβαίνει σε εκσυγχρονισμό των τεχνικών εργασίας στους διάφορους κλάδους παραγωγικής διαδικασίας. Ακολουθεί ένα πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων για την ενεργοποίηση και την αναζωπύρωση των μεταλλευτικών εργασιών στο χώρο. Αυτό μεταφράζεται σε αναδιάρθρωση τόσο των εκτάσεων και τρόπων εκμετάλλευσης των μεταλλοφόρων κοιτασμάτων όσο και της διαδικασίας μεταλλουργικής επεξεργασίας των παραγόμενων μεταλλευτικών προϊόντων (καμινεία, εμπλουτισμός, φρύξη κλπ). Συγκεκριμένα η εταιρεία προβαίνει σε μεταρρυθμίσεις στους εξής τομείς:

1) Στη λειτουργία των πλυντηρίων με τη προσθήκη νέων μηχανημάτων (μύλων, λειοτριπτικών, ωστικών πλυνών, κλπ) τα οποία διευκολύνουν τη πλύση και τον εμπλουτισμό όχι μόνο των κατεξοχήν εκμεταλλεύσιμων μεταλλευμάτων της (μόλυβδος, ψευδάργυρος) αλλά κυρίως, των φτωχών απορριμμάτων των παλαιών πλυντηρίων και των πτωχών εκβολάδων. Την περίοδο αυτή εντατικοποιεί την εφαρμογή νέων μεθόδων επεξεργασίας εμπλουτισμού των φτωχών μεταλλευμάτων τα οποία υπάρχουν σε μεγάλες ποσότητες και παραμένουν ανεκμετάλλευτα στις παραχωρήσεις της εταιρείας.

2) Το έτος 1905, η βασική κινητήρια παραγωγική δύναμη της επιχείρησης αντικαθίσταται με την εγκατάσταση νέων ηλεκτροπαραγωγικών μονάδων που χρησιμοποιούν ως καύσιμη ύλη φωταέριο, το οποίο παράγεται στις εγκαταστάσεις της μεταλλουργίας με γκαζομηχανές. Στο κτίριο της ηλεκτρικής παραγωγής

στεγάζονται, επίσης, και τα νέα εξαρτήματα παραγωγής πεπιεσμένου αέρα, τα ονομαζόμενα "μεγάλα χωνία" ή ανεμιστήρες, απαραίτητα στη διαδικασία τήξης.

3) Αναμένεται η έναρξη λειτουργίας των καμίνων Αμερικανικού συστήματος (Four Americaine) τα οποία με τη χρήση υψηλής πιέσεως αέρα επιτρέπουν την αποδοτικότερη καμίνευση των μεταλλευμάτων ακόμα και των φτωχότερων. Από τα σπουδαιότερα μέρη του συστήματος αυτού αποτελεί η "Χοάνη", η οποία σε αντίθεση με τις παλαιές φλογοβόλους καμίνους έχει ορθογώνιο σχήμα με τέσσερα ανοίγματα για την εξαγωγή των συλλεγόμενων υλών. Προκειμένου δε να είναι ανθεκτική στις υψηλές θερμοκρασίες και να διατηρείται μακροπρόθεσμα σε καλή κατάσταση κατασκευάζεται από ειδικούς πυρίμαχους πλίνθους από μαγνήσιο και χρώμιο. Η καινοτομία του νέου συστήματος βρίσκεται στο ότι αντικαθιστά τη καμινευτική ικανότητα οχτώ καμίνων παλαιού τύπου καμινεύοντας ως και 250 τόνους μεταλλεύματος ημερησίως.

Από την άλλη πλευρά για τη διαδικασία τήξης εφαρμόζονται νέοι κάμινοι, ορθογωνικής διατομής, που ονομάζονται Water-Jacquets. Η καινοτομία τους εντοπίζεται στην κατασκευή χαλύβδινων κιβωτίων μέσα στα οποία κυκλοφορούν διαρκώς ψυχόμενα ρεύματα νερού προφυλάσσοντας το υπό μεταχείριση μετάλλευμα από τη φθορά της υψηλής θερμότητας.

Άλλο σημαντικό μέρος των καμίνων του συστήματος αυτού αποτελεί η τροφοδότηση και η απομάκρυνση των αναπτυσσόμενων κατά τη καμινεία αερίων, τα οποία είναι ανθυγιεινά και δηλητηριώδη καθώς περιέχουν οξείδια του μολύβδου, του αρσενικού κλπ και ενυπάρχει ο κίνδυνος μόλυνσης των συνοικισμών της πόλης-μεταλλείου. Η απορρόφηση γίνεται μέσω μιας "σιδηράς καπνοδόχου" η οποία ήδη το 1906 βρίσκεται σε λειτουργία στις εγκαταστάσεις της εταιρείας στο μεταλλουργείο του Κυπριανού.

Τέλος, πρέπει να σημειώσουμε ότι το υπό ολοκλήρωση αυτό πρόγραμμα τεχνολογικού εκσυγχρονισμού επιφέρει σημαντικά αποδοτικότερα οφέλη ως προς τη μέθοδο καμινείας του κατεξοχήν πλουτοφόρου εμπορευματικού μεταλλεύματος της εταιρείας, του μολύβδου. Το σύστημα αυτό αυξάνει τη μηχανική δυναμικότητα του εργοστασίου επεξεργασίας με σημαντική μείωση των αναγκών του σε καύσιμη ύλη. Αυτό μεταφράζεται σε ότι πιο επιθυμητό στους οικονομικούς όρους μιας

επιχείρησης με στόχο πάντα τη μεγιστοποίηση των κερδών της. Επιτυγχάνεται, δηλαδή, αύξηση της παραγωγικότητας του μολύβδου με παράλληλη μείωση του κόστους παραγωγής του. Η έναρξη της λειτουργίας των νέων αυτών καμίνων Αμερικανικού συστήματος θα πραγματοποιηθεί το Δεκέμβρη του 1907.

Αστάθμητοι παράγοντες, πέρα από τη δικαιοδοσία της εταιρείας, ανέβαλλαν την προγραμματισμένη για τα τέλη του 1906 λειτουργία του οικονομικού αυτού συστήματος καμινείας μέχρι τα τέλη του 1907.

Η περίοδος αυτή ανασυγκρότησης των εγκαταστάσεων της εταιρείας εντείνεται από το οικονομικό έτος 1904. Χαρακτηριστικά στον ισολογισμό του έτους αυτού κρίνεται απαραίτητη η εισαγωγή μιας νέας υποκατηγορίας καταχώρησης των δαπανών που επενδύονται σε εργασίες/ έρευνες τεχνολογικού μετασχηματισμού της παραγωγικής διαδικασίας. Η υποκατηγορία αυτή με το όνομα "Installattion Nouvelles" θα καταχωρείται στον ετήσιο ισολογισμό της εταιρείας ως το έτος 1911. Στον παρακάτω πίνακα δίνονται αναλυτικά, τα ετήσια ποσά των επενδυτικών δαπανών για τα έτη που εξετάζουμε (1903-1906):

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΤΟΣ	**Installattion Nouvelles (Francs)**
1903	–
1904	254.264
1905	472.774
1906	875.502

Όπως αποτυπώνεται στο παραπάνω πίνακα οι δαπάνες επένδυσης αυξάνονται προοδευτικά από έτος σε έτος φθάνοντας το συνολικό ποσό του 1.602.504χιλ.φρ. και για τα τρία έτη. Ένα σημαντικό θέμα του ετήσιου ισολογισμού της εταιρείας το οποίο συνδέεται άμεσα με τις δαπάνες του "Installattion Nouvelles" αφορά τη ακολουθούμενη πολιτική απόσβεσης των εξόδων αυτών. Αναλυτικά:

Τα πραγματοποιούμενα έξοδα

ως τις 31 Δεκεμβρίου του 1905 ανέρχονται σε:	472.774χιλ.φρ.
Απ' αυτά ορίστηκε με απόφαση του Διοικητικού	
Συμβουλίου της εταιρείας απόσβεση για:	245.045χιλ.φρ.
μειώνοντας το υπόλοιπο λογαριασμού σε:	227.719χιλ.φρ.
Τα έξοδα για το έτος 1906 είναι:	875.502χιλ.φρ.
ανεβάζοντας το σύνολο του λογαριασμού	
δαπανών σε:	1.103.222χιλ.φρ.
Με απόφαση του Δ.Σ. της εταιρείας	
αποφασίσθηκε η απόσβεση ενός μέρους	
των δαπανών ίσο με:	570.079χιλ.φρ.
με υπόλοιπο λογαριασμού:	533.143χιλ.φρ.

Επίσης, το οικονομικό έτος 1906 προτείνεται στη Τακτική Γενική Συνέλευση της εταιρείας να εγκριθεί η προείσπραξη από τα κέρδη του έτους ενός ποσού 19.099χιλ.φρ. προκειμένου να ενισχυθεί το κεφάλαιο του τακτικού αποθεματικού της Εταιρείας. Κανόνες ασφάλειας και προνοητικότητας σε περιόδους αυξημένων επενδυτικών δαπανών, απαιτούν να οριστεί το αποθεματικό της εταιρείας τουλάχιστον σε 1.800.000χιλ.φρ. ξεπερνώντας κατά 170.000χιλ.φρ. το επιβαλλόμενο ελάχιστο που ορίζει ο νόμος.

Τη περίοδο που εξετάζουμε η ευνοϊκή χρηματοοικονομική πορεία της γαλλικής εταιρείας αποτυπώνεται και στο ετήσιο ποσό της μερισματικής απόδοσης προς τους μετόχους της επιχείρησης. Το καταβαλλόμενο ποσό του μερίσματος αυξάνει προοδευτικά από έτος σε έτος. Ειδικότερα, από 20φρ. την μετοχή το έτος 1903 το μέρισμα αυξάνεται σε 22,50φρ. το 1905 για να ξεπεράσει τα 27φρ. το 1906. Αυτό, φυσικά, προϋποθέτει την παράλληλη μεγέθυνση του ετήσιου ποσοστού καθαρού κέρδους προς κατανομή επιβεβαιώνοντας την ευνοϊκή περίοδο εισοδηματικής συμπεριφοράς της εταιρείας.

Όσον αφορά την αξία του Χαρτοφυλακίου τίτλων για τα υπό μελέτη έτη δεν διακρίνεται καμία απρόβλεπτη διακύμανση. Στον σχετικό πίνακα, το μόνο έτος μείωσης της τιμής του Χαρτοφυλακίου αποτελεί το 1904. Σ' αυτή τη πτώση συνέλαβε η αρνητική οικονομική πορεία της Εταιρείας των Μεταλλείων της

Δαρδέζης. Η σημαντική μείωση του ετήσιου καθαρού κέρδους της εταιρείας αυτής- λόγω τόσο της υποτίμησης της τιμής του συναλλάγματος όσο και της αρνητικής συγκυρίας πώλησης των εμπορευμάτων κάτω από το κόστος παραγωγής- δεν επιτρέπει το έτος αυτό να αποδοθεί το αναλογούν μέρισμα στους μετόχους της.

Ένας άλλος παράγοντας αποτελεί το γεγονός ότι το έτος αυτό η τιμή του Χαρτοφυλακίου μειώθηκε κατά 50.000χιλ.φρ. ύστερα από ακύρωση του ιδρυτικού μερίσματος που κατείχε η γαλλική εταιρεία στην "Societe des Mines du Bou-Thaleb". Αυτό πραγματοποιήθηκε με κοινή απόφαση των δικαιούχων ως μια πρακτική τόνωσης των δυνατοτήτων οικονομικής ανόρθωσης της εταιρείας αυτής. Αντίθετα, στον ισολογισμό των επόμενων ετών η τιμή του Χαρτοφυλακίου τίτλων κυμαίνεται στα αναμενόμενα επίπεδα χωρίς να εμφανίζεται καμία ιδιαίτερα αξιοσημείωτη μεταβολή.

3.4 1907-1910: ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΜΠΟΡΙΚΗ- ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ- ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΤΗΣ ΓΕΜΛ

Τα οικονομικά αυτά έτη αποτελούν μια περίοδο έντονης εμπορικής και οικονομικής κρίσης, όπως αυτή εκδηλώνεται σε διεθνές επίπεδο. Η πορεία της εταιρείας στιγματίζεται κυρίως, από τις έντονες διακυμάνσεις των τιμών των μετάλλων, τη συνακόλουθη μείωση του ποσού ετήσιας παραγωγής και τη ραγδαία πτώση της συναλλαγματικής τιμής της δραχμής.

Η εμπορική αυτή κρίση αποτυπώνεται κυρίως στη πορεία των τιμών των μετάλλων τα, υπό ανάλυση, οικονομικά έτη. Αναλυτικότερα, στο παρακάτω πίνακα παρατίθονται οι τιμές των μετάλλων για τα έτη 1907- 1910:

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΤΟΣ	**ΤΙΜΕΣ (francs)**		
	Plomb (par Tonne)	Zing (par Tonne)	Argent (par Kilogramme)
1907	470,73	591,71	110,195
1908	335,42	500,86	88,76
1909	326,6	549,88	86,53
1910	323	571	90,16

Στο σχετικό πίνακα παρατηρούμε ότι το έτος 1907 μόνο η τιμή του μολύβδου εμφανίζει μια μικρή έστω αύξηση κατά 397,1φρ. Αντίθετα, τόσο η τιμή του ψευδάργυρου όσο και του αργύρου μειώνεται. Το 1908, η πτώση των τιμών εντείνεται ακόμη περισσότερο. Η τιμή του μολύβδου εμφανίζει τη μεγαλύτερη πτώση κατά 135,31φρ. και ακολουθεί ο ψευδάργυρος και ο άργυρος με μείωση 90,85φρ. και 21,43φρ., αντίστοιχα. Η υποτίμηση αυτή των τιμών, παρόλο που δεν φθάνει τα επίπεδα της μεγάλης υποτίμησης της περιόδου 1894-1902, ωστόσο ελαττώνει σημαντικά την τιμή πώλησης των εμπορευματικών μεταλλευτικών

προϊόντων προς εξαγωγή επιφέροντας μια ετήσια μείωση στα έσοδα της εταιρείας πάνω από δυο εκ. φράγκα. Η μείωση αυτή των εσόδων υπολογίζεται ως εξής για τα κυριότερα μεταλλευτικά προϊόντα:

Μολυβδούχα μεταλλεύματα	1,248,000φρ.
Καλαμίνα	742,000φρ.
Αργυρούχα μεταλλεύματα	299,000φρ.
ΣΥΝΟΛΟ	2,289,000φρ.

Το επόμενο οικονομικό έτος (1909), οι τιμές συνεχίζουν την ίδια συμπεριφορά απρόβλεπτων αυξομειώσεων. Η τιμή του μολύβδου και του αργύρου ακολουθούν πτωτική πορεία, ενώ εξαίρεση αποτελεί η τιμή του ψευδάργυρου, η οποία αυξάνεται κατά 49,2φρ. σε σύγκριση με το προηγούμενο οικονομικό έτος.

Από το έτος 1910 αρχίζει να διαφαίνεται η ανοδική κατεύθυνση της διαμόρφωσης των τιμών των μετάλλων. Η ανοδική πορεία των τιμών το 1910 ευνόησε την πραγματοποίηση συνολικού κέρδους ίσο με 143,000χιλ.φρ. από τη πώληση των εμπορευματικών μεταλλευτικών προϊόντων. Το μεγαλύτερο ποσοστό του κέρδους αντιστοιχεί στη πώληση της καλαμίνας (105,000χιλ.φρ.) ενώ τα υπόλοιπα 38,000χιλ.φρ. προέρχονται από την πώληση του αργυρούχου μολύβδου.

Οι διακυμάνσεις των τιμών της περιόδου αντανακλώνται και στη κατά έτος παραγωγική απόδοση της εταιρείας. Αναλυτικότερα, το έτος 1907 το παραγωγικό αποτέλεσμα παρουσιάζει μια ιδιομορφία. Παρόλο που η παραγωγή των ακατέργαστων μεταλλευμάτων κυμαίνεται στα ίδια περίπου επίπεδα με το προηγούμενο έτος δεν υπάρχει ισοδυναμία όσον αφορά τα οικονομικά αποτελέσματα ανάμεσα στα δυο έτη. Δηλαδή, το ποσό της συνολικής παραγωγής των τελικών προϊόντων προς πώληση είναι κατά πολύ μειωμένο.

Αναλυτικότερα, το παραγόμενο ποσό του αργυρούχου μολύβδου και των μεταλλευμάτων ψευδαργύρου παρουσιάζει μικρή έστω αύξηση κατά 995 και 2,447χιλ.τον. Η τρίτη όμως κατηγορία των διαφόρων μεταλλευτικών προϊόντων, εμφανίζει σημαντικότατη μείωση κατά 27,233χιλ.τον. ανατρέποντας την ισορροπία

της ετήσιας παραγωγής. Έτσι, από 145,323χιλ.τον. το 1906 η συνολική παραγωγή των τελικών προϊόντων δεν ξεπερνά τους 121,532χιλ.τον. το 1907.

Αυτή η δυσαναλογία αποδίδεται κυρίως στις ανατροπές που επιφέρουν οι συνεχείς διακυμάνσεις των τιμών των μετάλλων. Στην ετήσια έκθεση της Τακτικής Γενικής Συνέλευσης της εταιρείας αναφέρεται ότι μια συγκριτική μελέτη της τιμής πώλησης των μεταλλευτικών προϊόντων προς εξαγωγή για τα δυο προηγούμενα έτη μας δίνει τα εξής αποτελέσματα: η τιμή του παραγόμενου αργυρούχου μολύβδου παρουσιάζει αύξηση κατά 311,000χιλ.φρ., αντίθετα, οι τιμές των μεταλλευμάτων ψευδαργύρου και αργύρου παρουσιάζουν μείωση κατά 720,000χιλ.φρ. και 25,000χιλ. φρ, αντίστοιχα. Συνολικά οι ετήσιες απώλειες στα κέρδη της εταιρείας υπολογίζονται σε 434,000χιλ.φρ.

Το έτος 1908 τόσο η παραγωγή των ακατέργαστων μεταλλευμάτων όσο και των τελικών προϊόντων μειώνεται αξιοσημείωτα. Αναλυτικότερα όμως παρατηρούμε ότι τα μολυβδούχα και ψευδαργυρούχα μεταλλεύματα είναι αποδοτικότερα από τα σιδηρούχα μεταλλεύματα. Τα τελευταία τόσο στην ακατέργαστη όσο και στην επεξεργασμένη τους μορφή εμφανίζουν σημαντικότατη μείωση κατά 20,516χιλ.τον. και 15,886χιλ τον. Η χαμηλή αποδοτικότητα των μεταλλευμάτων αυτών που συνδέεται άμεσα με τη μείωση της ζήτησης τους στη διεθνή αγορά καθιστά επίκαιρη και συμφέρουσα την απόφαση της εταιρείας για ελάττωση των εργασιών παραγωγής τους. Αντίθετα, η παραγόμενη ποσότητα του αργυρούχου μολύβδου και της καλαμίνας εμφανίζουν σημαντική αύξηση. Το παραγωγικό αυτό αποτέλεσμα θεωρείται αξιοσημείωτο αν ληφθεί υπόψη ότι ουσιαστικά έχει παραχθεί από ένα αναλογικά μικρότερο ποσοστό παραγωγής των ακατέργαστων μεταλλευμάτων μολύβδου και ψευδαργύρου. Αυτή η αύξηση της παραγωγής συνδέεται άμεσα με το εφαρμοζόμενο από την εταιρεία πρόγραμμα εκσυγχρονισμού της διαδικασίας μεταλλουργικής επεξεργασίας των μεταλλευμάτων στο οποίο θα αναφερθούμε παρακάτω.

Το έτος 1909 η αστάθεια των τιμών των μετάλλων εξακολουθεί να αντανακλάται στα ποσά της ετήσιας παραγωγής των μεταλλευμάτων. Το ποσό των ακατέργαστων μεταλλευμάτων αυξάνεται κατά 1,365χιλ.τον., μεγέθυνση η οποία ουσιαστικά αποδίδεται στην αύξηση της παραγωγής των σιδηρούχων και

ψευδαργυρούχων μεταλλευμάτων. Το παραγόμενο ποσό των υπό πώληση προϊόντων εμφανίζει αύξηση κατά 3,664χιλ.τον. Την μεγαλύτερη αύξηση και εδώ εμφανίζουν τα σιδηρούχα και ψευδαργυρούχα μεταλλεύματα, ενώ η παραγωγή των μεταλλευμάτων μολύβδου μειώνεται κατά 1,000 τόνους.

Τέλος το 1910 η ετήσια παραγωγή αυξάνεται σημαντικά ακολουθώντας την ανοδική τάση διαμόρφωσης των τιμών των μετάλλων. Ειδικότερα το σύνολο της παραγωγής των τριών κατεξοχήν εμπορευματικών μεταλλευτικών προϊόντων παρουσιάζει την αξιόλογη αύξηση των 38,000χιλ.τον. Ωστόσο η αναλογία της αύξησης στο καθένα απ' αυτά παρουσιάζει σημαντικές διαφοροποιήσεις. Η κατηγορία των σιδηρούχων μεταλλευμάτων εμφανίζει τη μεγαλύτερη ετήσια αύξηση κατά37,217χιλ.τον. Ακολουθεί ο αργυρούχος μόλυβδος με 3,000χιλ.τον. ενώ τα ψευδαργυρούχα μεταλλεύματα παρουσιάζουν μείωση της παραγωγής τους κατά 2,292χιλ.τον.

Μια άλλη μεταβλητή που έρχεται, επίσης, να εντείνει αυτή τη περίοδο οικονομικής αστάθειας αποτελεί η συνεχής πτώση της συναλλαγματικής αξίας της δραχμής, η οποία τείνει να προσεγγίσει το άρτιο. Ήδη από τη προηγούμενη υποπερίοδο (1903-1906) είχε αναφερθεί η τάση αυτή ανατίμησης της δραχμής και η αρνητική επίδραση της στα κέρδη της γαλλικής εταιρείας. Στην υπό μελέτη περίοδο συνεχίζεται η ίδια πορεία υποτίμησης της συναλλαγματικής αξίας της δραχμής φθάνοντας από 107,22 μονάδες το 1907 στις 103 μονάδες το έτος 1909. Πραγματικά το φαινόμενο αυτό επιφέρει βαθιά αναταραχή και ανατροπή στα οικονομικά δεδομένα της εταιρείας. Στο παρακάτω πίνακα αποτυπώνεται καθαρά η ευρύτητα της απώλειας μιας σημαντικής πηγής ετήσιου κέρδους για την επιχείρηση[111]:

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΤΗ	ΚΕΡΔΟΣ ΑΠΟ ΣΥΝΑΛΛΑΓΜΑ
1904	1.650.139
1905	1.044.770
1906	489.853
1907	430.172
1908	386.738
1909	116.518

Μέσα σε έξι χρόνια από το 1904 ως το 1909 το ετήσιο κέρδος της εταιρείας από το συνάλλαγμα από 1.650,000έκ.φρ. μειώθηκε σε 116.518χιλ.φρ. Δηλαδή, τα έτη αυτά εξαντλείται ένα σημαντικό σταθερό οικονομικό έσοδο της επιχείρησης σ' ένα ποσοστό πάνω από 99%. Ωστόσο το αποκορύφωμα αυτής της πορείας συνεχούς μείωσης του συναλλαγματικού κέρδους αποτελεί το έτος 1910 στο οποίο για πρώτη φορά στην ιστορική διαδρομή της εταιρείας, η τιμή του συναλλάγματος όχι μόνο δεν αφήνει κέρδος αλλά, αντίθετα, παρουσιάζει και έλλειμμα ύψους 50.352χιλ.φρ. Το μέγεθος της ζημιάς στο ισολογισμό του έτους μπορεί να εκτιμηθεί αν λάβουμε υπόψη ότι το αναμενόμενο ετήσιο κέρδος της εταιρείας από το συνάλλαγμα ξεπερνούσε συνήθως το ένα εκατομμύριο φράγκα.

Στις ετήσιες Εκθέσεις της γαλλικής εταιρείας αναφέρεται ότι τη περίοδο αυτή παρόλο τη δυσμενή συγκυρία εμπορικοοικονομικής κρίσης, σε γενικές γραμμές η οικονομική κατάσταση της εταιρείας χαρακτηρίζεται σχετικά καλή. Στον παρακάτω πίνακα, στον οποίο απεικονίζονται τα ποσά των μικτών κερδών της εταιρείας τα έτη αυτά παρατηρούνται μεν έντονες διακυμάνσεις από έτος σε έτος αλλά δεν εμφανίζεται απειλητική μείωση του ετήσιου ποσού των μικτών κερδών της εταιρείας θέτοντας σε κίνδυνο την ίδια τη λειτουργική της ύπαρξη και πορεία.

[111] Βλ. *Έκθεση της Τακτικής Γενικής Συνέλευσης της Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου*, 10 Μαΐου 1910, σ.6.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΤΗ	ΜΙΚΤΟ ΚΕΡΔΟΣ (francs)
1906	1,766,347
1907	1,409,555
1908	1,339,251
1909	1,095,582
1910	1,626,496

Η σχετικά εύρυθμη λειτουργία της εταιρείας μέσα στις αντίξοες και απρόβλεπτες συνθήκες διεθνούς χρηματοοικονομικής αστάθειας αποδίδεται σε ένα συνδυασμό παραγόντων, οι οποίοι επιτυγχάνουν να μετριάσουν τις αρνητικές συνέπειες της δυσμενούς αυτής συγκυρίας.

Ο κυριότερος παράγοντας στην στρατηγική ελαχιστοποίησης των ζημιογόνων αποτελεσμάτων της κρισιακής αυτής συνθήκης στην οικονομική πορεία της εταιρείας αποτελεί η απόφαση απερίφραστης συνέχισης και ολοκλήρωσης του προγράμματος τεχνολογικού εκσυγχρονισμού των εγκαταστάσεων της εταιρείας και παράλληλα, την επέκταση των εκμεταλλευόμενων μεταλλοφόρων εκτάσεων της.

Ήδη από τη προηγούμενη υποπερίοδο έχει ξεκινήσει η προσπάθεια αναδιάρθρωσης του μηχανολογικού εξοπλισμού των εγκαταστάσεων επεξεργασίας των εξορρυσόμενων μεταλλευμάτων με κεντρικό άξονα τη λειτουργία του συστήματος της Αμερικανικής καμίνου και των ηλεκτρικών γκαζομηχανών ως βασική κινητήρια δύναμη των εργασιών. Το οικονομικό έτος 1908 η επιτυχής λειτουργία της Αμερικάνικης καμίνου απέδωσε κέρδος ύψους 600,000χιλ.φρ. Το νέο αυτό σύστημα εγκατάστασης σε σύγκριση με τους παλαιούς φούρνους προσδίδει ένα κέρδος πάνω από 100φρ. για κάθε τόνο παραγόμενου προϊόντος και κυρίως, αργυρούχου μολύβδου.

Η εταιρεία, μάλιστα, το ίδιο έτος ανακοινώνει την απόφαση εγκατάστασης και δεύτερου φούρνου /καμίνου του ίδιου τύπου. Συγκεκριμένα, το 1910 όταν τέθηκε σε

λειτουργία η δεύτερη Αμερικάνικη κάμινος, η παραγόμενη ποσότητα του αργυρούχου μολύβδου παρουσίασε την αξιοσημείωτη αύξηση των 11,323χιλ.τον. τονώνοντας την ετήσια οικονομική απόδοση της επιχείρησης. Το βασικό επίτευγμα του προγράμματος αυτού συνίσταται στη σημαντική αύξηση της περιεκτικότητας των επεξεργασμένων προϊόντων, δηλαδή μεγέθυνση του παραγόμενου αποτελέσματος σε συνδυασμό με μείωση του κόστους παραγωγής τόσο όσον αφορά το εργατικό δυναμικό όσο και τις απαιτούμενες πρώτες ύλες (καύσιμος ύλη).

Τα επιτυχή αποτελέσματα του προγράμματος ανασυγκρότησης ενθαρρύνουν τη περαιτέρω εφαρμογή επενδύσεων τεχνολογικής ανακαίνισης. Το 1907 στο μεταλλευτικό χωριό της Καμάριζας βρίσκεται υπό μελέτη η οργάνωση ενός ηλεκτροκίνητου μηχανήματος άντλησης των υδάτων τα οποία συναντώνται στα εκεί φρέατα και εμποδίζουν την εκμετάλλευση των μεταλλοφόρων κοιτασμάτων. Πραγματικά σημαντικά ποσά νερού κατακλύζουν κατά βάθος τα μεταλλευτικά φρέατα της Καμάριζας[112], στο επίπεδο περίπου της επιφάνειας της θάλασσας, καθιστώντας αδύνατη την μεταχείριση των πλούσιων μολυβδούχων και ψευδαργυρούχων κοιτασμάτων στη στάθμη αυτή.

Ωστόσο ως το 1910 η εγκατάσταση του συστήματος αυτού δεν έχει ακόμη τεθεί σε εφαρμογή. Λειτουργικά προβλήματα μηχανολογικής φύσης σε συνδυασμό με αντίξοες καιρικές συνθήκες (συνεχείς βροχοπτώσεις) επιβραδύνουν την ολοκλήρωση του έργου αυτού. Στην ετήσια έκθεση της εταιρείας για το 1910, αποφασίσθηκε η συστηματική επιδίωξη αποπεράτωσης του έργου αυτού μέσα στο τρέχον έτος.

Επίσης, το 1907 συνεχίζονται με επιμονή οι μελέτες επεξεργασίας πυριτο-ψευδαργυρούχων μεταλλευμάτων, ανεκμετάλλευτων μέχρι τότε, με την ελπίδα ότι η δυνατότητα περαιτέρω κατεργασίας των θεωρούμενων φτωχών αυτών μεταλλευμάτων θα προσφέρει κερδοφόρα εμπορεύσιμα μεταλλευτικά προϊόντα.

Το έτος 1909 εντατικοποιείται το πρόγραμμα ανασυγκρότησης των επιμέρους εξαρτημάτων και βοηθητικών μηχανημάτων στη διαδικασία μεταλλουργικής κατεργασίας των προϊόντων, όπως το εργοστάσιο αποθείωσης (grillage), της

[112] Σημαντικά ποσά νερού εμφανίζονται και σε άλλα μεταλλευτικά φρέατα της Λαυρεωτικής όπως, στις Σκλίβες, το Πασαλιμάνι, το Βερζέκι και το Άρυ. Βλ. Α. Κορδέλλας, *Ο μεταλλευτικός πλούτος και αι αλυκαί της Ελλάδος*, ό.π., σ.6.

πλινθοποίησης και του χυτηρίου. Ο μετασχηματισμός αυτός των εργοστασίων υπολογίζεται να έχει ολοκληρωθεί ως το τέλος του 1911 καθιστώντας το μηχανολογικό εξοπλισμό της εταιρείας ισάξιο με κείνο των μεταλλευτικών εταιρειών της Μεσογείου.

Η απόδοση του προγράμματος τεχνολογικού εκσυγχρονισμού των εγκαταστάσεων της επιχείρησης απαιτεί την ύπαρξη προς εκμετάλλευση εκτεταμένων διαθέσιμων μεταλλοφόρων εκτάσεων. Προς αυτή τη κατεύθυνση η γαλλική εταιρεία ερευνά συστηματικά την απόκτηση νέων παραχωρήσεων τόσο στα όρια του Λαυρεωτικού εδάφους όσο και έξω απ' αυτά. Το έτος 1908 στον ισολογισμό της εταιρείας εγγράφεται στο τμήμα εξόδων, το σημαντικό ποσό των 82,000χιλ.φρ. για εργασίες έρευνας και εξερεύνησης νέων πλουτοπαραγωγικών εδαφών.

Έτσι, η εταιρεία στην ετήσια έκθεση του 1907 ανακοινώνει την επέκταση του εν ενεργεία μεταλλευτικού χώρου στο Λαύριο με την προσάρτηση της Εταιρείας Μεταλλείων Δαρδέζας στις κτήσεις της.

Τα μεταλλεία Δαρδέζας έχουν έκταση 1,049 εκτάρια, τα οποία από τις τρεις πλευρές περικλείονται από τις εκτάσεις της γαλλικής εταιρείας. Η εταιρεία αυτή εκμεταλλεύεται κυρίως σιδηρομαγγανιούχα μεταλλεύματα, η συνολική παραγωγή των οποίων μέχρι το 1908 ξεπερνά τους 497,000χιλ. τον[113]. Ωστόσο η εξάντληση μεγάλου μέρους των κοιτασμάτων σε συνδυασμό με την συνεχή υποτίμηση της τιμής του προϊόντος αυτού καθιστά την ανεξάρτητη λειτουργία της εταιρείας αυτής οικονομικά ασύμφορη. Η γαλλική εταιρεία αποτελώντας έναν από τους σημαντικότερους μετόχους των μεταλλείων Δαρδέζας προχώρησε σε συμφωνία προσάρτησης όλων των μεταλλείων και των κτήσεων της εταιρείας, του ακίνητου και κινητού ενεργητικού της με τις δικές της παραχωρήσεις. Μόνο μέσα από τη συνένωση και παράλληλη εκμετάλλευση των δικών της παραχωρήσεων με κείνα της Δαρδέζας επιτυγχάνεται η μείωση των εξόδων παραγωγής αφήνοντας περιθώρια κερδοφόρου αποτελέσματος. Το έτος 1909 η γαλλική εταιρεία προχωρά στην επικύρωση του προαναφερόμενου συμφωνητικού σχεδίου. Το έτος 1909, κατοχυρώνεται και νομικά η προσάρτηση των μεταλλείων Δαρδέζας στις κτήσεις

[113] Βλ. Η. Π. Γούναρης "Η εκμετάλλευσις των μεταλλείων της Ελλάδος το έτος 1910", ό.π., σ.72.

της εταιρείας και καταγράφεται πλέον επίσημα στο ενεργητικό του ετήσιου ισολογισμού της.

Από την άλλη μεριά η γαλλική εταιρεία στρέφει τη δράση της στην αναζήτηση μεταλλευτικών εκτάσεων και στο εξωτερικό. Τα κοιτάσματα στο Λαυρεωτικό υπέδαφος βρίσκονται υπό συνθήκες αδιάκοπης εκμετάλλευσης από το 1864 και συνεπώς η εξάντληση ή έστω η ελάττωση της αποδοτικότητας τους είναι παραπάνω από αναμενόμενη. Με αυτή τη λογική η γαλλική εταιρεία επενδύει σημαντικά ποσά σε έρευνες ανακάλυψης νέων προσοδοφόρων μεταλλευτικών κοιτασμάτων σε μια ακτίνα δράσης από την Ελλάδα, την Μακεδονία την Τουρκία, και την Ασία. Η βασική αναγκαιότητα της εταιρείας εστιάζεται, λοιπόν, στην εξασφάλιση νέων πλουτοφόρων πηγών, οι οποίες θα προμηθεύουν με άφθονα μέταλλα την ανεπτυγμένη μεταλλουργική βιομηχανία της στο χώρο της Λαυρεωτικής.

Παράδειγμα αποτελεί το μεταλλείο του Garn-Alfaya, το οποίο παράγει σημαντικές ποσότητες γαληνίτη, η επεξεργασία του οποίου πραγματοποιείται στις εγκαταστάσεις της γαλλικής εταιρείας τονώνοντας το ετήσιο οικονομικό της αποτέλεσμα. Μάλιστα, η εταιρεία θα αγοράσει δυο ατμόπλοια, μια θαλαμηγό για την μετακίνηση των μηχανικών της στα υπό μελέτη μεταλλεία, και ένα φορτηγό για τη μεταφορά των μεταλλευμάτων από τις εκμεταλλεύσεις της εταιρείας στα μεταλλεία του εξωτερικού[114].

Ειδικότερα, το 1907 η γαλλική εταιρεία συμμετέχει δυναμικά σε μια αγγλική εταιρεία, την "Caramanian Iron Corporation" με κύρια δράση την αξιολόγηση παραχωρήσεων κοντά στο Asie Mineure, τα οποία αποτελούν παραθαλάσσιες περιοχές πλούσιες σε μολυβδούχα και ψευδαργυρούχα κοιτάσματα και απέχουν μόνο 48 ώρες από το Λαύριο. Η εταιρεία αυτή, ήδη από το 1908, αναπτύσσει επιτυχή δράση ανακαλύπτοντας στις περιοχές αυτές, νέα πλουσιοφόρα κοιτάσματα υποσχόμενα σημαντικά κέρδη. Παράλληλα το ίδιο έτος η γαλλική εταιρεία σε σύμπραξη με ένα ελληνικό βιομηχανικό συγκρότημα, ιδρύει την εταιρεία "Greek Iron Ore Corporation, Limited", με αγγλική υπηκοότητα και κεφάλαιο ύψους 80,000χιλ.φρ. με σκοπό την εκμετάλλευση σημαντικών σιδηρούχων μεταλλευμάτων στην Λοκρίδα.

[114] Βλ Η. Π. Γούναρης, "Η μεταλλευτική βιομηχανία εν Ελλάδι", *Πλούτος*, Ιούνιος 1915, σσ.362-363.

Ένα άλλο μέτρο στην πολιτική που ακολουθεί η εταιρεία για την αντιμετώπιση της δυσμενούς οικονομικής συγκυρίας τη περίοδο αυτή, αποτελεί η απόφαση ετήσιας δέσμευσης ενός σημαντικού ποσοστού από το καθαρό κέρδος της για την ενίσχυση τόσο του αποθεματικού της όσο και την απόσβεση, έστω μέρους, των αυξημένων ετήσιων επενδυτικών της εξόδων. Η τακτική αυτή κράτησης μέρους του ετήσιου καθαρού κέρδους μεταφράζεται, παράλληλα, σε μείωση του ετήσιου ποσού μερισματικής απόδοσης προς τους μετόχους και ουσιαστικά εφαρμόζεται ύστερα από κοινή έγκριση του Διοικητικού Συμβουλίου της εταιρείας.

Στον παρακάτω πίνακα δίνονται τα ετήσια ποσά που αφαιρούνται τη περίοδο αυτή από το ποσό καθαρού κέρδους προς κατανομή της εταιρείας:

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΤΗ	**ΠΟΣΟ ΔΕΣΜΕΥΣΗΣ (Francs)**
1907	367,813
1908	250,652
1909	377,692
1910	452,223

Αναλυτικότερα, το 1907 το μικτό κέρδος της εταιρείας υπολογίζεται σε 1,596,708έκ.φρ. Απ' αυτό αφαιρώντας το ποσό των ετήσιων εξόδων και κρατήσεων της εταιρείας απομένει προς κατανομή στους μετόχους ένα ποσό ίσο με 733,500χιλ.φρ. το οποίο μεταφράζεται σε ετήσια μερισματική διανομή 22,50φρ. ανά μετοχή.

Το 1908 παρόλο που το ετήσιο μικτό κέρδος εμφανίζει μείωση πάνω από 360,000χιλ.φρ. σε σύγκριση με το προηγούμενο έτος, το οικονομικό αποτέλεσμα του έτους θεωρείται θετικό αν λάβουμε υπόψη μας ότι το έτος αυτό εντείνεται η αρνητική συγκυρία της διεθνούς εμπορικής κρίσης. Έτσι, ύστερα από έγκριση κράτησης ενός ποσού 250,652χιλ.φρ. για αποσβέσεις το τελικό ποσό προς μερισματική απόδοση δεν ξεπερνά τα 326,000χιλ.φρ. αποδίδοντας, δηλαδή, στους μετόχους ένα ποσό ίσο με 10φρ. ανά μετοχή.

Το 1909, το συνολικό μικτό κέρδος της εταιρείας εμφανίζει αύξηση ξεπερνώντας τα 1,400,000έκ.φρ. Αυτό αποδίδεται τόσο στην ευνοϊκή συγκυρία υπερτίμησης της τιμής των ψευδαργυρούχων μεταλλευμάτων όσο και στην μεγέθυνση του παραγωγικού αποτελέσματος με τον εκσυγχρονισμό των εγκαταστάσεων της εταιρείας. Το ευνοϊκό οικονομικό αποτέλεσμα του έτους επιτρέπει τόσο την αύξηση κατά 127,000χιλ.φρ. του ετήσιου ποσού που διατίθεται για το κεφάλαιο των αποσβέσεων όσο και του καθαρού κέρδους προς κατανομή. Έτσι το ετήσιο αποδιδόμενο μέρισμα προς τους μετόχους ορίζεται σε 15φρ. ανά μετοχή παρουσιάζοντας και αυτό αύξηση κατά 5φρ. σε σύγκριση με το προηγούμενο έτος.

Τέλος, το έτος 1910 παρατηρείται, επίσης, μια αύξηση του ετήσιου μικτού κέρδους της εταιρείας κατά 287,245χιλ.φρ. Ωστόσο και το έτος αυτό η μερισματική απόδοση προς τους μετόχους της εταιρείας δεν εμφανίζει παρά μόνο μια μικρή αύξηση ύψους μόλις 2,50φρ. ανά μετοχή σε σύγκριση με το προηγούμενο οικονομικό έτος.

3.5 1911-1913: ΕΥΝΟΪΚΗ ΣΥΓΚΥΡΙΑ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΑΝΤΙΞΟΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ

Η υποπερίοδος αυτή ανάλυσης χαρακτηρίζεται από τη σημαντική παραγωγική απόδοση των μολυβδούχων μεταλλευμάτων, η οποία σε συνδυασμό με την ευνοϊκή συγκυρία της ανόδου των τιμών των μετάλλων, κατορθώνει να αντισταθμίσει τις αντιξοότητες της αρνητικής συγκυρίας τόσο των βαλκανικών πολέμων όσο και της κακής οικονομικής συμπεριφοράς των ψευδαργυρούχων και σιδηρομαγγανιούχων μεταλλευμάτων.

Το έτος 1911, η συνολική παραγόμενη ποσότητα των τελικών προϊόντων προς εξαγωγή εμφανίζει σημαντική μείωση πάνω από 24,000χιλ.τον., σε σύγκριση με το προηγούμενο έτος. Αναλυτικότερα, μόνο η παραγωγή των μεταλλευμάτων ψευδαργύρου κυμαίνεται στα ίδια περίπου επίπεδα με το προηγούμενο έτος. Η παραγόμενη ποσότητα του αργυρούχου μολύβδου παρουσιάζει ελάττωση κατά 1,070 τόνους, αξίας 90,000χιλ.φρ., ενώ η παραγωγή των σιδηρομαγγανιούχων μεταλλευμάτων εμφανίζει τη μεγαλύτερη μείωση πάνω από 23,000χιλ.τον.

Το φαινόμενο αυτό μείωσης της εμπορευματικής απόδοσης των σιδηρομαγγανιούχων μεταλλευμάτων αποδίδεται στην αύξηση της τιμής της ναύλωσης για τη μεταφορά των μεταλλευμάτων αυτών στις αγορές του εξωτερικού σε συνδυασμό με την πτώση της αξίας απόδοσης ως προς τη περιεκτικότητα των μεταλλευμάτων αυτών.

Ο πρώτος παράγοντας βρίσκεται σε σχέση άμεσης αλληλεξάρτησης με την άνοδο της τιμής της καυσίμου ύλης, η οποία συμπαρασύρει την υπερτίμηση των εξόδων ναύλωσης. Η αρνητική απόδοση των σιδηρομαγγανιούχων μεταλλευμάτων προσανατολίζει την εταιρεία σε μελλοντικό περιορισμό των εργασιών παραγωγής των φτωχών αυτών μεταλλευμάτων.

Τα επόμενα οικονομικά έτη (1912,1913) η ετήσια παραγωγή των μεταλλευτικών προϊόντων προς εξαγωγή παρουσιάζει μείωση ύψους 40,039χιλ.τον. Μόνο η παραγωγή του αργυρούχου μολύβδου αυξάνεται, ενώ η παραγωγή τόσο των

μεταλλευμάτων ψευδαργύρου όσο, κυρίως, εκείνη των σιδηρομαγγανιούχων μεταλλευμάτων εμφανίζουν σημαντικότατη μείωση. Η πρωτοκαθεδρία αυτή του αργυρούχου μολύβδου, αποδίδεται στην ευνοϊκή συγκυρία δυο παραγόντων:

1) στο γεγονός ότι η παραγόμενη ποσότητα του αργυρούχου μολύβδου δεν προέρχεται ολοκληρωτικά από τις εκμεταλλεύσεις των μεταλλείων Λαυρίου. Η εταιρεία προμηθεύτηκε πάνω από το 1/4 της ολικής ποσότητας, από τις εκμεταλλεύσεις της στα μεταλλεία του εξωτερικού.

Συγκεκριμένα τη γαλλική εταιρεία ανεφοδιάζουν με μολυβδούχα μεταλλεύματα κυρίως, τα μεταλλεία στο "Cabal-el-Rossas" στην Κόκκινη θάλασσα, το μεταλλείο του Garn-Alfaya στην Ασία και εκείνα στη περιοχή της Τυνησίας.

2) στην ευνοϊκή συγκυρία προμήθειας της γαλλικής εταιρείας με μεγάλες ποσότητες μεταλλευμάτων προς επεξεργασία από τα μεταλλεία του εξωτερικού. Συγκεκριμένα η διακοπή των εργασιών δυο σημαντικών εργοστασίων μεταλλουργικής κατεργασίας στη λεκάνη της Μεσογείου ανάγκασε τους παραγωγούς των κοντινών μεταλλείων, -φοβούμενοι μια απρόβλεπτη υποτίμηση των τιμών των μετάλλων- να πωλήσουν τη παραγωγή τους σε πολύ χαμηλότερες τιμές στην γαλλική εταιρεία.

Παρόλο όμως τη μείωση που παρατηρείται στην ετήσια παραγόμενη ποσότητα των τελικών προϊόντων προς εξαγωγή το ποσό του ετήσιου μικτού κέρδους, τα έτη αυτά, παρουσιάζει μια σημαντική αύξηση.

Αναλυτικότερα, το έτος 1911 το ποσό αυτό υπολογίζεται σε 2,061,527έκ.φρ., αυξημένο κατά 435,030χιλ.φρ. σε σύγκριση με το προηγούμενο οικονομικό έτος. Αντίστοιχα το έτος 1912 παρατηρείται μεγαλύτερη αύξηση του ετήσιου κέρδους της εταιρείας, το οποίο κυμαίνεται στα 2,630,000έκ.φρ. Το ποσό αυτό ξεπερνά ακόμη και τις ευοιωνότερες προσδοκίες της εταιρείας και απαιτεί να ανατρέξουμε σε περιόδους πριν από τριάντα έτη προκειμένου να βρούμε ανάλογα ποσά ετήσιου κέρδους στον ισολογισμό της. Τέλος, και τα οικονομικά αποτελέσματα του έτους 1913 θεωρούνται ικανοποιητικά παρόλο τη μικρή μείωση που εμφανίζει το ποσό του μικτού κέρδους κατά 190,147χιλ.φρ. Το φαινόμενο αυτό μείωσης αποδίδεται τόσο στην κάμψη της παραγωγικής απόδοσης των ψευδαργυρούχων μεταλλευμάτων- τα οποία το έτος αυτό δεν συμβάλλουν στο ετήσιο κέρδος της εταιρείας παρά μόνο με

ένα ποσό 560,000χιλ.φρ.- όσο και στην πορεία υποτίμησης των τιμών των μετάλλων, κυρίως δε εκείνη των ψευδαργυρούχων και των σιδηρομαγγανιούχων μεταλλευμάτων, για τα οποία θα αναφερθούμε αναλυτικά παρακάτω.

Τα έτη αυτά η θετική οικονομική πορεία της εταιρείας ερμηνεύεται από τη σύμπραξη μιας ομάδας παραγόντων/ μεταβλητών διαφορετικής, εν τούτοις, υφής.

Ο πρώτος έχει συγκυριακό χαρακτήρα και αφορά την άνοδο των τιμών των μετάλλων. Το έτος 1911 μόνο η τιμή του αργύρου κυμαίνεται στα ίδια με το προηγούμενο οικονομικό έτος επίπεδα ενώ τόσο η τιμή του μολύβδου όσο και εκείνη του ψευδάργυρου εμφανίζουν σημαντική αύξηση κατά 24,6φρ. και 53,6φρ., αντίστοιχα. Το επόμενο έτος οι τιμές των μετάλλων ακολουθούν την ίδια ευνοϊκή πορεία ανόδου. Συγκεκριμένα, η τιμή του αργύρου παρουσιάζει τη μεγαλύτερη αύξηση ύψους 12,51φρ. Ακολουθεί η τιμή του μολύβδου με αύξηση 9,71φρ. και τέλος, του ψευδάργυρου με αύξηση 25φρ.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΤΟΣ	**ΤΙΜΕΣ (francs)**		
	Plomb (par Tonne)	**Zing (par Tonne)**	**Argent (par Kilogramme)**
1910	323	571	90,16
1911	347,6	624,6	89,96
1912	444,7	649,6	102,47
1913	454,5	563,8	100,84

Ουσιαστικά όμως η οικονομική επιτυχία του έτους αυτού αποδίδεται στην άριστη οικονομική και παραγωγική συμπεριφορά του μολύβδου. Η μέση τιμή πώλησης του αργυρούχου μολύβδου από 456φρ. ανά τόνο το 1911 αυξάνεται σε 547φρ. -παρουσιάζει, δηλαδή, τη σημαντική μεγέθυνση των 91φρ. μέσα σε ένα οικονομικό έτος, αυξάνοντας το ετήσιο κέρδος της εταιρείας κατά 570,000χιλ.φρ. Το έτος 1913 εμφανίζεται μια κάμψη στις τιμές των μετάλλων. Η τιμή του μολύβδου δεν διαφοροποιείται σε σχέση με το προηγούμενο έτος. Αντίθετα η τιμή του

ψευδαργύρου και του αργύρου μειώνονται σημαντικά κατά 85,8φρ. και 1,63φρ., αντίστοιχα.

Ο δεύτερος παράγοντας είναι αποτέλεσμα της μακροχρόνιας εφαρμογής από την εταιρεία του προγράμματος επέκτασης των μεταλλοφόρων εκτάσεων της και εκσυγχρονισμού του μηχανολογικού εξοπλισμού της. Οι συστηματικές έρευνες της εταιρείας ευνόησαν την ανακάλυψη στις παραχωρήσεις του Λαυρίου πλούσιων μολυβδούχων και ψευδαργυρούχων κοιτασμάτων, τα οποία προμηθεύουν με σημαντικά ποσά το εργοστάσιο τήξης αυξάνοντας τις ελπίδες της επιχείρησης για σημαντικά κερδοφόρα αποτελέσματα στο μέλλον.

Ειδικότερα, η οικονομική επιτυχία της εταιρείας, τα υπό ανάλυση έτη, συνδέεται άμεσα με τον εκσυγχρονισμό της μεταλλουργίας του μολύβδου. Η περίοδος αυτή θεωρείται σταθμός μετάβασης στην παραγωγική πορεία της εταιρείας. Τη θέση της καλαμίνας ως το κύριο κερδοφόρο εμπορευματικό προϊόν της επιχείρησης κατέχει πλέον η παραγωγή του αργυρούχου μολύβδου. Χαρακτηριστικά το έτος 1913 στην συνολική αξία των ετήσιων πωλήσεων της εταιρείας, η αξία των πωλήσεων του αργυρούχου μολύβδου κατέχει το 82%, ενώ η αξία των πωλήσεων των ψευδαργυρούχων μεταλλευμάτων δεν ξεπερνά το 18%. Το σημαντικότερο όμως είναι ότι η άριστη απόδοση του μεταλλεύματος αυτού καταφέρνει να αντισταθμίσει και ουσιαστικά, να εκμηδενίσει τις σημαντικές απώλειες κέρδους που παρουσιάζουν τα άλλα μεταλλεύματα (ψευδαργυρούχα και σιδηρομαγγανιούχα). Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια η εταιρεία σχεδιάζει την ενίσχυση των εργασιών παραγωγής του αργυρούχου μολύβδου και κατά συνέπεια τη περικοπή των εργασιών εκμετάλλευσης των άλλων μεταλλευμάτων.

Ο τρίτος παράγοντας που συμβάλλει στην θετική οικονομική πορεία της επιχείρησης αποτελεί η συνέχιση της πολιτικής απόληψης σημαντικών ποσών από τα ετήσια κέρδη της εταιρείας για την απόσβεση των τρεχουσών επενδυτικών, κυρίως, δαπανών και οικονομικών της υποχρεώσεων. Έτσι τα οικονομικά αυτά έτη. εγκρίνεται η δέσμευση ενός ποσού από τα ετήσια κέρδη της εταιρείας για την απόσβεση των εξόδων του προγράμματος επένδυσης και ανασυγκρότησης της εταιρείας. Εξάλλου τη περίοδο αυτή έντονων και απρόβλεπτων αναταραχών (πχ

Βαλκανικοί πόλεμοι) η εφαρμογή της πολιτικής αυτής επιβάλλεται ως ασφαλιστική δικλείδα στις αντιξοότητες των συγκυριών.

Η αξιοσημείωτη οικονομική απόδοση της εταιρείας τα έτη αυτά αποκτά ακόμη περισσότερο σπουδαιότητα αν λάβουμε υπόψη μας τις ανισορροπίες που επέφερε στις εργασίες της επιχείρησης η κήρυξη των Βαλκανικών πολέμων[115].

Η κήρυξη του πολέμου τον Οκτώβριο του 1910 υποθάλπει την εκδήλωση έντονων αναταραχών σε διάφορους παραγωγικούς τομείς λειτουργίας της εταιρείας. Πρώτ' απ' όλα ο πόλεμος επιβάλλει την μετακίνηση, ακούσια ή εκούσια, ενός σημαντικού αριθμού του εργατικού δυναμικού. Το γεγονός αυτό ανάγκασε την εταιρεία να περιορίσει τις εργασίες της στους βασικότερους μόνο τομείς της παραγωγικής διαδικασίας. Συγκεκριμένα στην ετήσια έκθεση της εταιρείας για το 1913, αναφέρει ότι η συνέχιση του πολέμου (Β΄ Βαλκανικός πόλεμος) εντείνει το πρόβλημα έλλειψης διαθέσιμου εργατικού δυναμικού και κυρίως του τεχνικά ειδικευμένου και καταρτισμένου προσωπικού της. Η γαλλική εταιρεία, έστω με δυσκολία, κατορθώνει να εξασφαλίσει την απαραίτητη εργατική δύναμη για την λειτουργία των εργασιών εξόρυξης και των εργοστασίων κατεργασίας των μεταλλευμάτων της αλλά αναγκάζεται να περιορίσει, σχεδόν ολοκληρωτικά, το έργο ανασυγκρότησης των εγκαταστάσεων της και επέκτασης των εκμεταλλεύσεων της. Ήδη από το οικονομικό έτος 1912 θα επιβραδυνθούν σημαντικά οι εργασίες εκσυγχρονισμού των εργοστασίων της εταιρείας.

Επίσης, ο πόλεμος αναστέλλει σημαντικά τη δυνατότητα ομαλής διακίνησης των εμπορευμάτων. Συγκεκριμένα το έτος 1912 τα μεταλλεία στο "Cabal-el-Rossas" στη Κόκκινη θάλασσα, στα οποία συμμετέχει και η γαλλική εταιρεία παρήγαν 5,000χιλ.τον. καλής ποιότητας μολυβδούχων και ψευδαργυρούχων μεταλλευμάτων. Η παραγόμενη αυτή ποσότητα, τελικά, δεν κατόρθωσε να μεταφερθεί για

[115] Οι βαλκανικοί σύμμαχοι μετά την απόρριψη από την τουρκική κυβέρνηση των αιτημάτων τους που αφορούσαν στη διασφάλιση της εθνικής αυτονομίας των εθνοτήτων της αυτοκρατορίας, κηρύσσουν τον πόλεμο κατά της Τουρκίας τον Οκτώβρη του 1910. Ο Α΄ Βαλκανικός πόλεμος έληξε με την υπογραφή της συνθήκης του Λονδίνου τον Μάιο του 1913. Το κείμενο της συνθήκης του Λονδίνου περιείχε ασάφειες και παραλείψεις. Κυριότερο μειονέκτημα είναι το γεγονός ότι δεν έγινε δυνατό να καθορισθούν τα σύνορα μεταξύ των συμμαχικών βαλκανικών κρατών. Το πρόβλημα της διανομής της Μακεδονίας και της Θράκης θα οδηγήσει σε νέα σύγκρουση μεταξύ των συμμάχων. Ο Β΄ Βαλκανικός πόλεμος ξεκινά τον Ιούνιο του 1913 με επίθεση των βουλγαρικών δυνάμεων εναντίον των ελληνικών στη Νιγρίτα. Τελικά, η λήξη του Β΄ Βαλκανικού πολέμου επικυρώνεται με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου τον Ιούλιο του 1913 με ήττα της Βουλγαρίας.

κατεργασία στις εγκαταστάσεις της γαλλικής εταιρείας λόγω των ανατροπών που επέφερε ο πόλεμος στις θαλάσσιες μεταφορές. Το ίδιο ισχύει τόσο για την εκμετάλλευση των μεταλλείων στο Caramanie όσο και για τις εργασίες της εταιρείας Greek Iron Corporation Limited, οι οποίες αναστέλλονται προσωρινά λόγω των πολεμικών γεγονότων.

Η συγκυρία του πολέμου επιφέρει και την αύξηση των φορολογικών υποχρεώσεων της εταιρείας προς το ελληνικό κράτος. Στο παρακάτω πίνακα δίνονται τα ετήσια ποσά της κατηγορίας "Φορολογικές Υποχρεώσεις στο Ελληνικό Κράτος" στο τμήμα εξόδων στον ισολογισμό της επιχείρησης.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΤΗ	**ΠΟΣΟ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΩΝ ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΩΝ (Francs)**
1911	105,412
1912	154,842
1913	222,692

Όπως παρατηρούμε. το έτος 1912 το καταβαλλόμενο ποσό αυξάνεται κατά 49,430χιλ.φρ. ενώ το επόμενο έτος η αύξηση της κρατικής φορολογικής επιβάρυνσης θα ξεπεράσει το ποσό των 67,800χιλ.φρ. Συνολικά, τη περίοδο αυτή η κρατική φορολογία παρουσιάζει μια μεγέθυνση σχεδόν διπλάσια από κείνη των προπολεμικών ετών. Ουσιαστικά στις μεταλλευτικές εταιρείες στον ελληνικό χώρο επιβάλλονται τρία είδη φόρων: υπέρ του δημοσίου, υπέρ του ταμείου μεταλλευτών και υπέρ των Δήμων και κοινοτήτων.

Επίσης, στον ετήσιο ισολογισμό της εταιρείας αξιοσημείωτη αύξηση, τη πολεμική αυτή περίοδο, παρουσιάζει και η κατηγορία των ετήσιων παροχών και επιδομάτων της εταιρείας προς τους εργαζόμενους "Έξοδα για το Ταμείο Αλληλοβοήθειας και για παροχές Προσωπικού".

Αναλυτικότερα, στο παρακάτω πίνακα παρατηρούμε ότι το αποδιδόμενο ετήσιο ποσό των παροχών αυξάνεται το 1912 κατά 62.000χιλ.φρ. σε σχέση με το προηγούμενο οικονομικό έτος, ενώ το 1913 η αύξηση ξεπερνά τα 78.000χιλ.φρ.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΤΗ	ΠΟΣΟ ΠΑΡΟΧΩΝ (Francs)
1911	171,107
1912	233,156
1913	311,610

Στη δύσκολη συγκυρία του πολέμου η πατερναλιστική πολιτική της εταιρείας απαιτεί μεγαλύτερη μέριμνα για την οικονομική ενίσχυση και πρωτίστως την εξασφάλιση της επιβίωσης τόσο των οικογενειών των εργατών-στρατιωτών όσο και των τραυματιών πολέμου.

Στις δυσάρεστες συνέπειες του πολέμου πρέπει να προσθέσουμε και την ατυχή συγκυρία της διάλυσης της εταιρείας MM. Rodrigues et Co, του βασικού, δηλαδή, αγοραστή της παραγωγής αργυρούχου μολύβδου της γαλλικής εταιρείας, το έτος 1912. Το απροσδόκητο αυτό γεγονός επέφερε μια πίστωση αξίας 343,760χιλ.φρ. στον ετήσιο ισολογισμό της εταιρείας. Ήδη από το επόμενο έτος η εταιρεία θα ακολουθήσει την οδό της δικαστικής δίωξης για την διεκδίκηση των χρημάτων της χωρίς ωστόσο να διαφαίνεται μια άμεση ικανοποιητική λύση του ζητήματος.

Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες πολεμικού συναγερμού η εταιρεία θεωρεί επιτακτική την εφαρμογή μέτρων ελαχιστοποίησης των πολλαπλών αρνητικών συνεπειών του πολέμου. Έτσι, προσανατολίζεται στην αντιμετώπιση δυο βασικών κινδύνων για τη λειτουργία της εταιρείας. Δηλαδή, την εξασφάλιση της προμήθειας της εταιρείας σε καύσιμο ύλη και σε άμεση αλληλοσύνδεση μ' αυτό, τη κατοχύρωση ενός θαλάσσιου μέσου μεταφοράς, για τη μετακίνηση τόσο των πρώτων υλών προς την εταιρεία όσο και των παραγόμενων μεταλλευτικών προϊόντων της προς τις αγορές του εξωτερικού. Στην ετήσια έκθεση του 1912, η εταιρεία προτείνει, από τη μια μεριά, για την αντιμετώπιση των προαναφερόμενων κινδύνων, την εγκατάσταση ενός εργοστασίου παραγωγής κώκ στο χώρου του Λαυρίου και από την άλλη, την αγορά ενός ατμόπλοιου προκειμένου να εξασφαλίσει τις μεταφορικές ανάγκες της επιχείρησης υπό συμφέροντες όρους.

Όπως προαναφέραμε, τη περίοδο αυτή το πρόγραμμα εκσυγχρονισμού και επέκτασης προσωρινά αναστέλλεται από τη συγκυρία του πολέμου. Ωστόσο παρόλο τις δυσμενείς συνθήκες η εταιρεία επιτυγχάνει τα εξής:

Όσον αφορά την ανασυγκρότηση του μηχανολογικού εξοπλισμού των εργοστασίων της εταιρείας, στις αρχές του 1912 τέθηκε σε λειτουργία το εργοστάσιο πλινθοποιίας ενώ αναμένεται το δεύτερο εξάμηνο του 1912 να λειτουργήσει και ο "Four de grillage mecanique". Επίσης, το έτος 1912, ξεκινούν οι εργασίες γεωλογικής εξερεύνησης των κοιτασμάτων στη 3η επαφή στο βόρειο τμήμα των παραχωρήσεων της γαλλικής εταιρείας. Συγκεκριμένα ανοίχτηκε πηγάδι βάθους 165 μέτρων και ξεκίνησε η επιχείρηση ανόρυξης των εκεί υδάτινων στρωμάτων.

Παράλληλα η εταιρεία σχεδιάζει την εγκατάσταση, ως το τέλος του 1913, ενός μηχανουργείου με σκοπό την παραγωγή αρσενικώδους οξέως με πρώτες ύλες τα αρσενικούχα υπολείμματα/ περιττώματα των καμίνων τήξης ενώ προγραμματίζει, μετά τον πόλεμο, την οικοδόμηση τρίτης καμίνου Αμερικανικού συστήματος για τη καμινεία του μολύβδου καθώς και δεύτερου "Four de grillage mecanique".

Τέλος, η γαλλική εταιρεία για τη συγκέντρωση και τη συμπύκνωση των καπνών των καμίνων -οι οποίοι ήταν πλούσιοι σε ατμούς μολύβδου, αρσενικού και θείου- είχε κατασκευάσει κτιστούς θολωτούς υπονόμους μεγάλης διατομής που κατέληγαν σε ψηλές χτιστές καμινάδες τοποθετημένες στους γύρω λόφους. Κατά τακτά χρονικά διαστήματα συλλέγονταν οι συμπυκνωμένοι καπνοί των καμίνων, η ανακαμίνευση των οποίων παράγει μεταλλικό μόλυβδο. Ακριβώς τον εκσυγχρονισμό και αυτού του παραγωγικού συστήματος σχεδιάζει η εταιρεία προκειμένου να πετύχει υψηλότερα ποσά παραγωγικής απόδοσης.

Επίσης, τη περίοδο αυτή επεκτείνεται η δράση της εταιρείας στο εξωτερικό καθώς οι εκεί εκμεταλλεύσεις της αποδίδουν κιόλας ένα ποσοστό μεταλλευμάτων προς κατεργασία στις μεταλλουργικές εγκαταστάσεις της. Ωστόσο θεωρείται νωρίς ακόμη να αποφανθούν με βεβαιότητα για την αποδοτικότητα των εκμεταλλεύσεων αυτών δεδομένου ότι οι επενδυτικές εξερευνήσεις δεν παρουσιάζουν κανένα, προς το παρόν, οριστικό αποτέλεσμα. Ουσιαστικά αναμένουν τη λήξη του πολέμου για να εντατικοποιήσουν τις εργασίες έρευνας στις μεταλλοφόρες αυτές περιοχές.

Τέλος, θεωρούμε απαραίτητη μια συνοπτική αναφορά στη συναλλαγματική κατάσταση της περιόδου που τόσο πολύ είχε θορυβήσει τα προηγούμενα έτη την οικονομική πορεία της επιχείρησης. Τα υπό ανάλυση έτη το νομισματικό σύστημα της Ελλάδας λειτούργησε σε γενικές γραμμές ομαλά. Το έτος 1910 ψηφίσθηκε ο νόμος ΓΧΜΒ', ο οποίος θεωρείται νόμος σταθμός στη νεώτερη νομισματική ιστορία του ελληνικού κράτους. Το σύστημα του νόμου αυτού θα εξασφαλίσει τη σταθεροποίηση της αξίας του εθνικού νομίσματος τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό. Δηλαδή, η τιμή του συναλλάγματος, όλη αυτή τη περίοδο, παραμένει σε ισοτιμία με τα ξένα νομίσματα, με ελάχιστες μόνο διακυμάνσεις. Οι Βαλκανικοί πόλεμοι δεν επέφεραν σημαντικές διαταραχές στη σταθερότητα της αξίας της δραχμής και κατά συνέπεια στο επίπεδο των τιμών. Συγκεκριμένα, στην ετήσια έκθεση της εταιρείας για το 1911, αναφέρεται ότι η απώλεια κέρδους από τη τιμή του συναλλάγματος παρουσιάζει το έτος αυτό σημαντικότατη ελάττωση. Από 50,000χιλ.φρ. το έτος 1910 θα πέσει στο ποσό των 9,541χιλ.φρ. για το έτος 1911.

Κεφάλαιο IV. ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1914-1921)

4.1 1914-1917 : ΑΝΑΤΡΟΠΗ ΟΡΩΝ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΑΓΟΡΑΣ- Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Στην Β΄ αυτή περίοδο παρουσιάζονται έντονες βραχυχρόνιες και μεσοχρόνιες διαταραχές στο διεθνές κοινωνικό οικονομικό και πολιτικό επίπεδο με πολλαπλές διαστάσεις και επιπτώσεις στην οικονομική πορεία της γαλλικής εταιρείας. Οι συνεχείς αυτές μεταβολές και ανακατατάξεις στη διάρκεια του ίδιου, πολλές φορές, οικονομικού έτους απαιτούν διαφοροποίηση της αναλυτικής μας μεθόδου. Δηλαδή, τη περίοδο αυτή η ανάλυσή μας επικεντρώνεται στην περιγραφική μελέτη και εξέταση των αλλεπάλληλων αυτών ανατροπών σε ετήσια βάση (από έτος σε έτος).

Τα έτη αυτά η πορεία της γαλλικής εταιρείας καθορίζεται απόλυτα από τη κήρυξη του Α' παγκοσμίου πολέμου, τον Αύγουστο του 1914. Τη περίοδο αυτή πραγματοποιούνται, όχι μόνο από οικονομικό έτος σε οικονομικό έτος αλλά και στη διάρκεια του ίδιου έτους απροσδόκητες οικονομικές αναστατώσεις και καταλυτικές μεταβολές στους όρους της διεθνούς αγοράς.

Αναλυτικότερα, το οικονομικό έτος 1914 συνεχίζεται η παραγωγική πρωτοπορία του αργυρούχου μολύβδου. Ωστόσο το μεγαλύτερο ποσό της ετήσιας παραγωγής προέρχεται από τη κατεργασία μεταλλευμάτων, τα οποία είχαν αγοραστεί από μεταλλεία του εξωτερικού, το προηγούμενο οικονομικό έτος.

Οι εργασίες εξόρυξης της γαλλικής εταιρείας, το έτος αυτό, περιορίσθηκαν κατά το 1/5 λόγω των ανατροπών που επέφερε ο πόλεμος, όπως θα δούμε παρακάτω. Η δε τιμή πώλησης του αργυρούχου μολύβδου ορίστηκε στα 503φρ. ανά τόνο, μειωμένη κατά 33φρ. σε σύγκριση με το προηγούμενο έτος. Η ετήσια οικονομική απόδοση της παραγωγής του αργυρούχου μολύβδου θεωρείται ικανοποιητική αν λάβουμε υπόψη μας τη μείωση της παραγωγικής και οικονομικής συμπεριφοράς των άλλων μεταλλευμάτων, και ειδικότερα εκείνη του αργύρου, καθώς και τις αρνητικές συνέπειες του πολέμου με κυριότερη τη συνεχή υπερτίμηση του κόστους παραγωγής. Συγκεκριμένα το κέρδος από την πώληση του μεταλλευτικού αυτού

προϊόντος συνιστά τα 3/4 του συνολικού ποσού του ετήσιου μικτού κέρδους της εταιρείας.

Με την έκρηξη του πολέμου μια από τις πρώτες κινήσεις της εταιρείας αποτέλεσε η εξασφάλιση αγορών πώλησης της παραγωγής της. Πράγματι η γαλλική εταιρεία υπέγραψε συμφωνία αγοράς της ετήσιας παραγωγής της σε αργυρούχο μόλυβδο, με τους Άγγλους υπό συμφέροντες όρους. Παράλληλα εξασφάλισε τη πώληση του μεγαλύτερου μέρους της παραγωγής της σε ψευδαργυρούχα μεταλλεύματα σε δυο ολλανδικές εταιρείες. Η επίτευξη των συμφωνιών αυτών τόνωσαν και εξασφάλισαν, έστω προσωρινά, τη συνέχιση της λειτουργίας της επιχείρησης.

Σε γενικές γραμμές ο ισολογισμός του έτους αυτού θεωρείται ικανοποιητικός. Το ποσό του ετήσιου καθαρού κέρδους φθάνει τα 705,934χιλ.φρ. το οποίο θα αποδοθεί για αποσβέσεις. Στη περίοδο αυτή έντονης αβεβαιότητας και ασάφειας ως προς τη τροπή των γεγονότων επιβάλλεται η συνέχιση της πολιτικής της απόληψης ακόμη και αν σημαίνει αναβολή της μερισματικής απόδοσης προς τους μετόχους. Είναι απαραίτητο, δηλαδή, να υπάρχουν στο τακτικό αποθεματικό της εταιρείας διαθέσιμα ρευστά κεφάλαια για τη κάλυψη τρεχουσών οικονομικών δαπανών και υποχρεώσεων της εταιρείας.

Επιπρόσθετα, σε περιόδους έντονου κλονισμού της πίστης των εμπορικών συναλλαγών οι αγοραπωλησίες δεν μπορούν παρά να γίνονται τοις μετρητοίς, απαιτώντας διαθέσιμα κεφάλαια ασφαλείας στο ταμείο της εταιρείας για τις επί τόπου πληρωμές. Η αναγκαιότητα αυτή αναδύεται στο παρακάτω παράδειγμα. Η γαλλική εταιρεία, το έτος 1914, υπολόγιζε, υπό φυσιολογικές συνθήκες, την ενίσχυση του ταμείου της, το μήνα Αύγουστο, με ένα ποσό γύρω στα 2,000,000έκ.φρ. από εισπράξεις, κυρίως, αγοροπωλησιών με εταιρείες του εξωτερικού. Η κήρυξη, όμως, του πολέμου ανέτρεψε τελείως τον οικονομικό προγραμματισμό της εταιρείας και τελικά βρέθηκε με ένα διαθέσιμο ρευστό κεφάλαιο στο ταμείο της το οποίο δεν ξεπερνούσε τα 200,000χιλ.φρ. Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες η εταιρεία προκειμένου να ανταποκριθεί στις τρέχουσες οικονομικές της υποχρεώσεις και κυρίως στη καταβολή των μισθών του εργατικού της δυναμικού, οι οποίοι ξεπερνούσαν το ποσό των 400,000χιλ.φρ., αναγκάσθηκε να

πάρει δάνειο 500,000χιλ.φρ από την Εθνική τράπεζα ύστερα από σκληρές διαπραγματεύσεις και υπό δυσβάσταχτους όρους.

Το έτος 1914 αποφασίσθηκε η δέσμευση του ποσού του ετήσιου καθαρού κέρδους προς μερισματική απόδοση, για την απόσβεση τρεχουσών δαπανών της εταιρείας. Πρώτη φορά από το έτος 1900 δεν αποδίδεται μέρισμα προς τους μετόχους της εταιρείας. Ωστόσο στην έκθεση της εταιρείας για το έτος αυτό επιβεβαιώνεται ότι με τη πρώτη ευνοϊκή τροπή των γεγονότων θα αποδοθεί στους μετόχους το αναλογούν μερίδιο του κέρδους τους. Η απόφαση αυτή μη απόδοσης μερίσματος προς τους μετόχους συνδέεται άμεσα με το ατυχές γεγονός της δήμευσης του φορτίου του πλοίου Paraniello το οποίο έπληξε σημαντικά το αποθεματικό της εταιρείας.

Συγκεκριμένα στις 11 Αυγούστου του 1914 ξεκίνησε το Paraniello φορτωμένο με πουλημένα εμπορεύματα σε γερμανικές εταιρείες με προορισμό την Αμβέρσα και το Newcastle. Με τη κήρυξη του πολέμου μια από τις πρώτες ενέργειες της εταιρείας ήταν να πετύχει την αλλαγή της πορείας του πλοίου προς την Αμβέρσα δεδομένου ότι απαγορευόταν, πλέον, οποιαδήποτε εμπορική συναλλαγή με τον εχθρό. Πράγματι η εταιρεία κατάφερε να κατευθύνει το πλοίο προς την Αγγλία προκειμένου να εκμηδενιστεί οποιοσδήποτε κίνδυνος για την ασφάλεια του φορτίου. Προς έκπληξη όμως της εταιρείας η Αγγλική κυβέρνηση αποφάσισε τη κατάσχεση του φορτίου του πλοίου αξίας πάνω από 400,000χιλφρ. Η δήμευση αυτή πραγματοποιήθηκε με βάση τη πολεμική νομοθεσία η οποία ορίζει τη κατάσχεση εμπορεύματος που προορίζεται για εχθρική χώρα. Στη διάρκεια του πολέμου βασική πολιτική των συμμαχικών κρατών αποτελούσε ο ναυτικός αποκλεισμός των Κεντρικών δυνάμεων. Η ναυτιλία της Γερμανίας και της Αυστρίας, όχι μόνο εκτοπίστηκε από τις θάλασσες αλλά παρεμποδίζονταν όλα τα πιθανά μεσογειακά δρομολόγια απαγορεύοντας ακόμη και τη μεταφορά τροφίμων που προορίζονταν για ουδέτερες χώρες, γειτονικές των Κεντρικών δυνάμεων. Επιπλέον, επιχειρήσεις για τις οποίες υπήρχε υποψία ότι είχαν συναλλαγές με τον εχθρό καταχωρήθηκαν στο μαύρο κατάλογο και το εμπόριο με χώρες, που συνορεύουν με εχθρικά κράτη, τέθηκε υπό αυστηρό περιοριστικό έλεγχο[116]. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες, η εμμονή της αγγλικής κυβέρνησης για τη

[116] Βλ. Glough & Rapp, *Ευρωπαϊκή Οικονομική Ιστορία*, ό.π., σ.542.

κατάσχεση του φορτίου του πλοίου της γαλλικής εταιρείας ισχυροποιήθηκε και με την απόφαση του Privy Council στις 13 Απριλίου του 1915. Τελικά μόνο ύστερα από προσφυγή της εταιρείας προς το Αγγλικό Στέμμα για απόδοση χάριτος, στις αρχές του 1917, αποφασίσθηκε η εκποίηση του φορτίου και αποδόθηκε στην γαλλική εταιρεία το ποσό των 5,000χιλ.φρ. από τα 18,000χιλ.φρ. της συνολικής αξίας του εμπορεύματος.

Η έναρξη του πολέμου επέφερε αναπόφευκτα ισχυρή αναστάτωση στην εμπορική αγορά των μεταλλευτικών προϊόντων. Αυτή ακριβώς η ανατροπή των σχέσεων ισορροπίας στην διεθνή αγορά σε συνδυασμό με την αδυνατότητα οποιασδήποτε πρόβλεψης για το τι μέλλει γενέσθαι, ουσιαστικά καθιστά την πραγματοποίηση μιας εμπορικής συναλλαγής υπερβολικά ανασφαλή και διαρκώς αναστρέψιμη. Η έλλειψη άμεσης φερεγγυότητας μειώνει τόσο τις επενδύσεις όσο και τη κατανάλωση. Οι υπηρεσίες του πολέμου και του αποκλεισμού δημιουργούν τις δικές τους αυθαίρετες απαιτήσεις και διαστρεβλώνουν τα φυσιολογικά σχήματα της παγκόσμιας παραγωγής και εμπορίου. Άμεση συνέπεια των προαναφερόμενων αποτελεί η αναστολή των περιθωρίων εμπορικής πίστωσης, η διαμόρφωση όρων χρηματοοικονομικής στενότητας και η κρίση του τραπεζικού συστήματος.

Από τα διάφορα προβλήματα που έχει να αντιμετωπίσει η εταιρεία τη πολεμική αυτή περίοδο, δυο αποτελούν τα κρισιμότερα καθώς ενέχουν το κίνδυνο ολοκληρωτικής παράλυσης των εργασιών της.

Το πρώτο αφορά τη κρίση στη ναύλωση μέσου μεταφοράς (ναυλαγορά). Το βασικό πρόβλημα εστιάζεται όχι μόνο στην υπερβολική αύξηση της τιμής των ναύλων αλλά, κυρίως, στη δυσκολία ανεύρεσης διαθέσιμου πλοίου προς ναύλωση. Ο αγγλικός και γαλλικός στόλος απασχολούνται κατά κύριο λόγο με τη μεταφορά του στρατού και των πολεμοφοδίων. Τα γερμανικά καταδρομικά και οι πλωτές τορπίλες δυσχεραίνουν την ναυσιπλοΐα. Η αύξηση των ασφαλίστρων κατά των κινδύνων του πολέμου επιβαρύνουν σημαντικά τα έξοδα μεταφορών και κατά συνέπεια η υπερτίμηση αυτή των ναύλων ουσιαστικά, παραλύει τις διεθνείς εμπορικές σχέσεις. Συγκεκριμένα το σύνολο των δαπανών της επιχείρησης για ναύλωση από 249,000χιλ.φρ. το πρώτο εξάμηνο του 1914 ανέρχονται σε 493,000χιλ.φρ. ως το

δεύτερο εξάμηνο του ίδιου έτους, παρόλο που το βάρος του φορτίου προς μεταφορά μειώθηκε.

Οι όροι του εξωτερικού εμπορίου άμεσα εξαρτώμενοι από τις θαλάσσιες οδούς έχουν διαταραχθεί τελείως. Η εταιρεία, ήδη από το 1914, είχε ναυλώσει πλοίο, χωρητικότητας 3,600 τόνων με μηνιαία προκαθορισμένη τιμή. Παρόλο το υψηλό κόστος αυτής της ναύλωσης είχε κατοχυρώσει τον ανεφοδιασμό της τόσο σε καύσιμο ύλη όσο και τη μεταφορά των μεταλλευτικών προϊόντων της. Τον Απρίλιο, όμως, του 1914 η Αγγλική κυβέρνηση επίταξε το πλοίο αυτό για τις ανάγκες του πολέμου. Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες η εταιρεία στις αρχές του 1915 συμφώνησε την αγορά του Rhodesian, ενός ατμόπλοιου, χωρητικότητας 4,500 τόνων, το οποίο παρά την ηλικία του βρισκόταν σε άριστη κατάσταση. Η αγορά αυτή επιβάρυνε τον ισολογισμό της εταιρείας με το σημαντικό ποσό των 25,000χιλ.φρ. Ωστόσο πίστευαν ότι με τις τρέχουσες τιμές ναύλωσης τα πλεονεκτήματα από την αγορά αυτή θα επέτρεπε απόσβεση του κόστους αυτού σε λιγότερο από ένα έτος.

Ο δεύτερος ζωτικός παράγοντας για τη λειτουργία της εταιρείας αφορά τη προμήθεια της σε καύσιμο ύλη. Με το ξέσπασμα του πολέμου η Αγγλία- βασικός προμηθευτής γαιάνθρακα της Ευρώπης- προγραμματίζει την ελάττωση των εξαγωγών της ακόμη και στα συμμαχικά ή ουδέτερα κράτη. Η μείωση του εργατικού δυναμικού λόγω επιστράτευσης στα αγγλικά ανθρακωρυχεία, το έτος 1915, επιφέρει πτώση του παραγόμενου αποτελέσματος κατά 13,5%. Η ελάττωση αυτή της παραγωγής θορύβησε την αγγλική κυβέρνηση η οποία έθεσε νέους περιοριστικούς κανόνες της ποσότητας του εξαγόμενου άνθρακα (κατοχή από τους εισαγωγείς σχετικής άδειας). Το ίδιο έτος, το αγγλικό Ναυαρχείο κατέστησε επιτακτικό στους γαιανθρακοπαραγωγούς να κρατούν την παραγωγή του χονδρού γαιάνθρακα για τις ανάγκες του πολέμου. Έτσι η εξαγόμενη ποσότητα του γαιάνθρακα από 73,5 έκ. τόνους το έτος 1913 μειώθηκε σε μόλις 43,5έκ.τόνους για το έτος 1915.

Ωστόσο την ομαλή εξαγωγή των γαιανθράκων παρακωλύουν και άλλοι παράγοντες όπως, η έλλειψη διαθέσιμων ατμόπλοιων για μεταφορές, οι συνεχείς πολεμικές συγκρούσεις, η υπερβολική ανύψωση των τιμών των ναύλων και κατά συνέπεια των τιμών αγοράς του άνθρακα. Με το πόλεμο η τιμή του charbon και του coke διπλασιάστηκαν. Χαρακτηριστικά το 1914 η γαλλική εταιρεία θα αγοράσει την

ίδια ποσότητα άνθρακα με το προηγούμενο έτος 600,000χιλ.φρ. ακριβότερα χωρίς να περιλαμβάνονται σ' αυτή τη τιμή τα έξοδα μεταφοράς. Η εταιρεία προσπάθησε το έτος αυτό να κλείσει μια συμφωνία διαρκείας με τους Άγγλους για τη προμήθεια της σε γαιάνθρακα, χωρίς, ωστόσο επιτυχία. Μέσα σε συνθήκες γενικής αναταραχής των παραδοσιακών προτύπων εμπορικών συμφωνιών και πληρωμών και έντονων διακυμάνσεων των τιμών του γαιάνθρακα δεν είναι δυνατό να επιτευχθεί μακροχρόνια συμφωνία εμπορικής συνεργασίας. Η διεθνής πολεμική συγκυρία δεν επιτρέπει παρά το μοτίβο των jour α jour συναλλαγών.

Στις αρνητικές συνέπειες του πολέμου έρχεται να προστεθεί και η σημαντική αύξηση των ετήσιων οικονομικών δαπανών/ υποχρεώσεων της επιχείρησης, όπως αποτυπώνεται ιδιαίτερα σε δυο κατηγορίες του "Ισολογισμού Κερδών και Ζημιών" στον ετήσιο ισολογισμό της.

Η πρώτη αφορά τη κατηγορία των επιβαλλόμενων δασμών και φόρων από την ελληνική κυβέρνηση. Τη πολεμική αυτή περίοδο η αύξηση των φόρων αποτελεί την πιο πρόσφορη τακτική για την άμεση αντιμετώπιση των τεράστιων πολεμικών εξόδων. Συγκεκριμένα η φορολογική νομοθεσία, όλη αυτή τη περίοδο, υπέστη συνεχείς τροποποιήσεις, καταργήσεις και διαρρυθμίσεις των φορολογικών της κλιμακίων. Στο σχετικό πίνακα παρατηρούμε ότι στα υπό ανάλυση οικονομικά έτη η αξία των ετήσιων φόρων και δασμών είναι άκρα επιβαρυντική παρουσιάζοντας μια αύξηση πάνω από 400%, αν λάβουμε υπόψη μας ότι στα προπολεμικά χρόνια οι επιβαλλόμενοι φόροι και δασμοί δεν ξεπερνούσαν τα 50,000χιλ.φρ.

Η δεύτερη κατηγορία του ισολογισμού αφορά εκείνη των ετήσιων παροχών και επιδομάτων της εταιρείας προς τους. Στο παρακάτω πίνακα αποτυπώνεται καθαρά το ποσό της μεγέθυνσης των εισφορών αυτών τη πολεμική περίοδο.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΤΗ	**ΠΟΣΟ ΠΑΡΟΧΩΝ (Francs)**
1914	177,232
1915	290,726
1916	291,289
1917	326,901

Στη διάρκεια αυτών των οικονομικών ετών, όπως παρουσιάζεται στον παραπάνω πίνακα, οι εισφορές αυτές αυξάνονται 45%. Η ανάγκη εξασφάλισης ενός μόνιμου εργατικού δυναμικού στη πόλη- μεταλλείο του Λαυρίου προϋποθέτει τη παροχή ελκυστικών κινήτρων προς τους εργαζόμενους- κατοίκους με τη μορφή τόσο της εργασιακής ασφάλειας και προστασίας όσο και με ένα πλέγμα προσφορών-παροχών τα οποία καλύπτουν τις βασικές ανάγκες αναπαραγωγής του εργατικού πληθυσμού (π.χ. στέγαση, περίθαλψη, εκπαίδευση, ψυχαγωγία). Τη πολεμική αυτή περίοδο έντονων αναταραχών και οικονομικής κρίσης οι αυξημένες υποχρεώσεις του πλέγματος εισφορών /παροχών μετατρέπονται σε δυσβάστακτη δαπάνη στον ετήσιο ισολογισμό της επιχείρησης.

Μέσα στη γενικότερη συνθήκη συνεχούς υπερτίμησης του κόστους των διάφορων συντελεστών της παραγωγικής διαδικασίας παρατηρείται ανάλογη αύξηση των τιμών των μετάλλων. Ήδη από το έτος 1914 τα μεταλλεύματα μολύβδου και κυρίως, ψευδαργύρου παρουσιάζουν σημαντική άνοδο των τιμών τους. Συγκεκριμένα, στα τέλη του έτους η αύξηση της τιμής του ψευδάργυρου άγγιξε το 200% ενώ η αντίστοιχη του μολύβδου ξεπέρασε το 50%. Η αύξηση αυτή των τιμών ακολουθεί την υπερτίμηση των τιμών της καυσίμου ύλης, της ναυλαγοράς, των εργατικών ημερομισθίων αλλά και των τιμών του συναλλάγματος. Το οικονομικό έτος 1915 οι τιμές των μετάλλων ακολουθούν την ίδια ανοδική πορεία αν και ιδιαίτερα αυτό παρατηρείται στις τιμές εκείνων των μετάλλων που χρησιμοποιούνται στη πολεμική βιομηχανία. Η τιμή του ψευδάργυρου παρουσιάζει τη μεγαλύτερη αύξηση, από 20 στερλίνες, στις αρχές του έτους, ανέβηκε στις 115 στερλίνες στις αρχές του δευτέρου εξαμήνου και έκλεισε στις 88 στερλίνες στα τέλη του 1915.

Η υπερτίμηση αυτή του ψευδάργυρου δεν συνδέεται με την έλλειψη του μετάλλου αυτού στην αγορά αλλά κυρίως με τον ανεπαρκή αριθμό των εν λειτουργία εργοστασίων περαιτέρω κατεργασίας του. Χαρακτηριστικά στην ετήσια έκθεση της εταιρείας για το 1915, τονίζεται το φαινόμενο αυτό δυσαναλογίας ανάμεσα στη τιμή πώλησης των εξορυσσόμενων ψευδαργυρούχων μεταλλευμάτων, η οποία κυμαίνεται στα 40φρ. και στη τιμή πώλησης του κατεργασμένου πλέον μεταλλεύματος του ψευδάργυρου, η οποία ξεπερνά τα 100φρ. Προπολεμικά τα δυο βασικά εργοστάσια κατεργασίας του ψευδαργύρου, στο Βέλγιο και τη Γερμανία,

παρήγαγαν συνολικά πάνω από 480,000χιλ.τον. μεταλλεύματος το χρόνο. Αντίθετα από το έτος 1914 τα ενεργά εργοστάσια στην Ευρώπη, -ένα στην Ολλανδία και τρία στην Γαλλία- δεν κατορθώνουν να παράγουν συνολικά πάνω από 80,000χιλ.τον. μεταλλεύματος. Αυτή η έλλειψη ευνοεί την κυριαρχική παρουσία της αμερικάνικης αγοράς στην εμπορία αυτού του μεταλλεύματος. Η Αμερική, αποτελώντας το κύριο παραγωγό ψευδάργυρου, τη περίοδο αυτή, ουσιαστικά διαμορφώνει τα επίπεδα της παγκόσμιας κατανάλωσης ανεβάζοντας τις τιμές στα ύψη.

Σημαντική, εξίσου, αύξηση παρατηρείται και στη τιμή του μολύβδου. Το μέταλλο αυτό χρησιμοποιείται ευρύτατα στη κατασκευή πολεμοφοδίων γεγονός το οποίο δικαιολογεί την ιδιαίτερα αυξημένη ζήτηση του τη περίοδο αυτή. Το έτος 1916 η Αγγλική κυβέρνηση (Υπουργείο Πολεμοφοδίων) μπροστά στο φαινόμενο της ασυγκράτητης ανόδου των τιμών των μετάλλων εκδίδει διαταγή σύμφωνα με την οποία απαγορεύει την ελεύθερη αγοραπωλησία ορισμένων μετάλλων ανάμεσα τους ο μόλυβδος, ο ψευδάργυρος και ο σίδηρος ως μέτρο φραγμού της ανεξέλεγκτης ανόδου των τιμών.

Τέλος, τη περίοδο αυτή αναστέλλονται δραστικά οι εργασίες του προγράμματος εκσυγχρονισμού των εγκαταστάσεων και επέκτασης των εκμεταλλεύσεων της γαλλικής εταιρείας. Το έτος 1914 το μόνο εν λειτουργία επενδυτικό έργο της εταιρείας αποτελεί το εργοστάσιο κατεργασίας του αρσενικού (arsenic). Επίσης, το επόμενο έτος θα επαναληφθούν οι ανασκαφές/ εργασίες εξερεύνησης στη 3η συναφή με τη διάνοιξη στοών στις παραχωρήσεις της γαλλικής εταιρείας στο βόρειο τμήμα. Από την άλλη μεριά και η επενδυτική δράση της εταιρείας στα μεταλλεία του εξωτερικού θα ανακοπεί με το ξέσπασμα του πολέμου. Συγκεκριμένα οι εργασίες στα υπό εκμετάλλευση μεταλλεία στο Caramanie διακόπηκαν με την είσοδο της Τουρκίας στα πολεμικά γεγονότα, αφήνοντας ανεκμετάλλευτα πάνω από 15,000χιλ.τον. άριστης ποιότητας μεταλλευμάτων. Επίσης, η εκμετάλλευση των μολυβδούχων και ψευδαργυρούχων κοιτασμάτων στις παραχωρήσεις της εταιρείας στην Αίγυπτο κοντά στη Κόκκινη θάλασσα βρίσκονται υπό εξάντληση. Συνολικά τα μεταλλεία αυτά προμήθευσαν τη γαλλική εταιρεία με τη σημαντική ποσότητα των 19,000χιλ.τον. σε μολυβδούχα και ψευδαργυρούχα μεταλλεύματα τονώνοντας την οικονομική της πορεία τα προηγούμενα έτη.

4.1.1 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΤΟΣ1915 : ΔΙΑΤΑΡΑΞΗ ΝΑΥΣΙΠΛΟΪΑΣ ΚΑΙ ΟΡΩΝ ΠΡΟΜΗΘΕΙΑΣ ΚΑΥΣΙΜΟΥ ΥΛΗΣ

Το οικονομικό έτος 1915 το επίπεδο της συνολικής παραγωγής κυμαίνεται σε αποδεκτά όρια. Αναλυτικότερα, παράγονται 7,757χιλ.τον. αργυρούχου μολύβδου, οι οποίοι εξάγονται στην Αγγλία και 12,964χιλ.τον. ψευδαργυρούχων μεταλλευμάτων τα οποία εξάγονται στην Ολλανδία. Ωστόσο και το έτος αυτό το κρισιμότερο πρόβλημα που αναχαιτίζει το λειτουργικό προγραμματισμό της εταιρείας συνεχίζει να αποτελεί η ασφάλεια των θαλάσσιων μεταφορών. Στην ετήσια έκθεση της εταιρείας για το 1915 υποστηρίζεται καθαρά ότι αν δεν υπήρχε το πρόβλημα της μεταφοράς η παραγωγική λειτουργία της εταιρείας θα συνεχιζόταν σχεδόν με κανονικούς ρυθμούς απόδοσης, μαχόμενη τόσο την στενότητα των πρώτων υλών όσο και την έλλειψη της ειδικευμένης εργατικής δύναμης.

Στη δυσμενή αυτή κατάσταση ήρθε να προστεθεί και το ατυχές γεγονός της προσάραξης του ατμόπλοιου Rhodesian, το οποίο είχε αγοράσει η γαλλική εταιρεία το προηγούμενο οικονομικό έτος. Η απόκτηση του πλοίου αυτού αποτέλεσε το σημαντικότερο παράγοντα εξασφάλισης της λειτουργίας της εταιρείας. Δυστυχώς όμως, το μήνα Μάιο στο ταξίδι επιστροφής του από το Newcastle προσάραξε και ουσιαστικά θεωρείται χαμένο από την επιχείρηση.

Παρόλα αυτά η οικονομική απόδοση του έτους 1915 θεωρείται απόλυτα ικανοποιητική. Το ετήσιο ποσό του καθαρού κέρδους υπολογίζεται σε 1,259,328έκ.φρ. αυξημένο κατά 553,394χιλ.φρ. σε σύγκριση με το προηγούμενο έτος. Από το ποσό αυτό 515,000χιλ.φρ. θα διανεμηθούν στους μετόχους της εταιρείας προς 25φρ. ανά μετοχή ενώ το υπόλοιπο ποσό των 444,328χιλ.φρ. θα αποδοθεί για αποσβέσεις τρεχουσών οικονομικών υποχρεώσεων της εταιρείας.

4.1.2 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΤΟΣ 1916 : ΝΑΥΤΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ & ΑΝΑΣΤΟΛΗ ΕΜΠΟΡΙΚΩΝ ΣΥΝΑΛΛΑΓΩΝ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Το οικονομικό έτος 1916 η παραγωγική πορεία της εταιρείας έβαινε ικανοποιητικά μέχρι την επιβολή του ναυτικού αποκλεισμού της Ελλάδας από τις Συμμαχικές Δυνάμεις[117]. Από τη πρώτη κιόλας στιγμή της επιβολής του ναυτικού αποκλεισμού η γαλλική εταιρεία ξεκίνησε προσπάθειες διαπραγμάτευσης με την αγγλική κυβέρνηση με στόχο τη παροχή ειδικής άδειας για την εξαγωγή των μεταλλευμάτων της και τον ανεφοδιασμό της σε πρώτες ύλες (π.χ γαιάνθρακα) χωρίς ωστόσο άμεσο αποτέλεσμα. Βασικό επιχείρημα της αποτελούσε τόσο η υπηκοότητα της εταιρείας όσο και η παραγωγή χρήσιμων μετάλλων στη πολεμική βιομηχανία.

Στους κρίσιμους αυτούς μήνες πλήρης κυβερνητικής αναρχίας οι εργασίες εξόρυξης και μεταλλουργίας της γαλλικής εταιρείας, ουσιαστικά διακόπηκαν, ελλείψει καυσίμου ύλης και αδυνατότητας οποιασδήποτε εμπορικής συναλλαγής. Η εταιρεία, αναμένοντας την εκτόνωση της κατάστασης σε σύντομο χρονικό διάστημα, συγκέντρωσε τις προσπάθειες της στην συνέχιση της λειτουργίας αν όχι και των εργοστασίων της μεταλλουργίας τουλάχιστον των μεταλλείων της εξόρυξης. Μέσα από πολλαπλές καθημερινές δυσκολίες -φθάνοντας στο σημείο να χρησιμοποιηθούν μέχρι και κώνοι έλατος προκειμένου να λειτουργήσουν οι μηχανές εξαγωγής μεταλλεύματος στα διάφορα φρέατα, κατάφερε να συνεχιστεί η παραγωγική της λειτουργία. Ωστόσο η ετήσια παραγωγή υπολογίζεται σε 11 μήνες απόδοσης των εργασιών της δεδομένου ότι ο μήνας Δεκέμβριος παρέμεινε εντελώς μη παραγωγικός. Στους 11 αυτούς μήνες λειτουργίας παρήγε 7,089χιλ.τον. αργυρούχου μολύβδου και 12,336χιλ.τον. καλαμίνας. Το μήνα Μάρτιο, η εταιρεία, μπροστά στη κρισιμότητα της κατάστασης υποχρεώθηκε να περιορίσει τα έξοδα παραγωγής της

[117] Συγκεκριμένα τον Ιούνιο του 1916 οι Άγγλοι κηρύσσουν μερικό αποκλεισμό της χώρας από τη θάλασσα και μαζί με τους Γάλλους ζητούν την αποστράτευση της Ελλάδας και τη κατάργηση της βασιλικής δικτατορίας με την επάνοδο του κοινοβουλευτισμού. Ειδικότερα, το Νοέμβριο του 1916 μπροστά στην άρνηση της κυβέρνησης της Αθήνας για συμμετοχή των ελληνικών στρατευμάτων στο πλευρό της Αντάντ, ο γαλλικός στόλος βομβαρδίζει τα βασιλικά ανάκτορα και επιβάλλουν αυστηρό αποκλεισμό στη παλαιά Ελλάδα απαιτώντας την υποχώρηση όλων των ελληνικών στρατευμάτων στην Πελοπόννησο. Αυτόθι.

στο ελάχιστο δυνατό. Οι μηνιαίες δαπάνες της επιχείρησης, προοδευτικά, μειώθηκαν σε εκείνα που απαιτούσε, κυρίως, η συντήρηση των εργαζομένων της. Η εταιρεία έφθασε στο σημείο, λόγω της έλλειψης τροφίμων που επέφερε ο αποκλεισμός, να προβεί στη διανομή συσσιτίου και την παροχή οικονομικών βοηθημάτων για την επιβίωση των εργαζομένων της και των οικογενειών τους.

Ωστόσο παρόλο την αυστηρή εφαρμογή της πολιτικής περιορισμού των δαπανών της, το κεφάλαιο του τακτικού αποθεματικού της έβαινε επικίνδυνα προς εξάντληση. Το έτος αυτό το ποσό του καθαρού κέρδους της εταιρείας φθάνει τα 940,738χιλ.φρ. το οποίο θα κρατηθεί στο αποθεματικό της επιχείρησης, χωρίς να αποδοθεί μέρισμα στους μετόχους της, προκειμένου να αντισταθμίσει τις οικονομικές απώλειες τους έτους, και να εξασφαλίσει την αναπαραγωγή του εργατικού δυναμικού της.

Το έτος 1916, αυτό που εξακολουθεί να προβληματίζει ιδιαίτερα την εταιρεία πέρα από το ζήτημα του αποκλεισμού αποτελεί το θέμα της ναύλωσης. Συγκεκριμένα η γαλλική εταιρεία προχώρησε στην αγορά ενός νέου ατμόπλοιου, του Islandia, προς αντικατάσταση του Rhodesian, χωρητικότητας 2,600χιλ. τόνων, το οποίο ξεκίνησε το πρώτο του ταξίδι τον Ιούλιο του 1916. Στο τέλος του 1916 η εταιρεία απόκτησε και δεύτερο ατμόπλοιο, το Gartness, 3,650χιλ. τόνων βαρύ φορτίου, το οποίο μαζί με το Islandia κάλυπταν ικανοποιητικά τις ανάγκες διακίνησης της επιχείρησης. Τα δυο ατμόπλοια μετέφεραν καύσιμο ύλη από την Αγγλία στην Γαλλία, σ' ένα από τα μεγαλύτερα μεταλλουργικά κέντρα της γαλλικής εταιρείας και στην επιστροφή τους ανεφοδίαζαν τον αγγλικό στρατό. Σύμφωνα με διάταγμα της αγγλικής κυβέρνησης τα δυο ατμόπλοια συγχωνεύτηκαν σε μια αγγλική εταιρεία, η οποία λειτουργούσε υπό τον αυστηρό έλεγχο του αγγλικού Ναυαρχείου.

Αρχικά η διάθεση των ατμόπλοιων στις επιταγές του αγγλικού στόλου ευνόησε την εταιρεία κυρίως, επειδή εξασφάλιζε τον ανεφοδιασμό της σε πρώτες ύλες και ελαχιστοποιούσε τους κινδύνους απώλειας των πλοίων της από το γερμανικό υποβρύχιο πόλεμο. Η πορεία εξέλιξης των γεγονότων και οι αυξανόμενες ανάγκες του πολέμου υποχρέωσαν, όμως, το Ναυαρχείο να προχωρήσει σε επίταξη πολλών εμπορικών πλοίων. Έτσι, το Δεκέμβριο του 1916 το Ναυαρχείο έθεσε στις υπηρεσίες του και το ατμόπλοιο Islandia της γαλλικής εταιρείας.

4.1.3 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΤΟΣ 1917 : ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ-ΚΕΡΔΟΦΟΡΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΑΡΣΕΝΙΚΟΥΧΟΥ ΟΞΕΩΣ

Το οικονομικό έτος 1917, από το πρώτο εξάμηνο, η αυστηρότερη επιβολή του ναυτικού αποκλεισμού διέκοψε κάθε επικοινωνία της διοίκησης της εταιρείας, στο Παρίσι, τόσο με τα γραφεία της στην Αθήνα όσο και με το χώρο των εγκαταστάσεων της στο Λαύριο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το γεγονός ότι για να μεταφερθεί η μισθοδοσία του εργατικού πληθυσμού της εταιρείας από τα κεντρικά της γραφεία στο Παρίσι απαιτήθηκε ειδική εξουσιοδότηση από την αγγλική κυβέρνηση.

Το διάστημα αυτό λειτούργησαν μόνο οι εργασίες εξόρυξης στα μεταλλευτικά πηγάδια λόγω αδυναμίας όχι μόνο περαιτέρω κατεργασίας τους αλλά και εμπορίας τους. Έτσι το μεγαλύτερο ποσοστό των εξορυσσόμενων μεταλλευμάτων παρέμεναν ανεκμετάλλευτα ως στοκ στις αποθήκες της εταιρείας. Στο παρακάτω πίνακα δίνεται η ετήσια αξία των εξορυσσόμενων μεταλλευμάτων, τα οποία παραμένουν "εγκλωβισμένα" στις αποθήκες της εταιρείας:

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΤΗ	ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΣΕ ΑΠΟΘΕΜΑ
1914	2,435,733
1915	3,516,458
1916	3,252,574
1917	4,458,615

Παρατηρούμε ότι η αξία του στοκ από 2,435,733έκ.φρ. το έτος 1914 θα ξεπεράσει τα 4,400,000έκ.φρ. το 1917, παρουσιάζοντας μια αύξηση πάνω από 45%. Ωστόσο η μακροχρόνια διατήρηση του φαινομένου αυτού εγκυμονεί σοβαρούς κινδύνους στη μελλοντική λειτουργική εξέλιξη της εταιρείας. Η συνεχής αυτή

συσσώρευση απούλητων εμπορευμάτων οδηγεί σε υπαξίωση του κεφαλαίου, σε πτώση των τιμών τους, σε περιορισμό των εργασιών παραγωγής και μακροπρόθεσμα στην εξάντληση του τακτικού αποθεματικού κεφαλαίου της επιχείρησης.

Η ετήσια παραγωγή καθορίστηκε απόλυτα από την άφιξη, στις 28 Ιουλίου 1917, του ατμόπλοιου Gartness φορτωμένο με 1,600χιλ. τόνους κώκ και 700 τόνους άνθρακα. Αυτή η ποσότητα αποτέλεσε τη μοναδική προμήθεια της εταιρείας σε καύσιμο ύλη για όλο το έτος. Ωστόσο, το ατμόπλοιο Gartness, στις αρχές Αυγούστου, τορπιλίστηκε αφαιρώντας από την εταιρεία το μοναδικό μέσο ανεφοδιασμού της σε συνθήκες οικονομικής κρίσης, οι οποίες δεν επέτρεπαν την άμεση αντικατάσταση του.

Η εταιρεία παρόλο τα συνεχή διαβήματα προς την αγγλική κυβέρνηση για την παροχή μέσου μεταφοράς δεν κατάφερε να εξασφαλίσει ούτε καν τη περιοδική έστω διάθεση του δεύτερου ατμόπλοιου της, του Islandia, το οποίο είχε επιτάξει το Ναυαρχείο από το Δεκέμβριο του 1916. Επομένως, υπό αυτές τις συνθήκες, η συνολική παραγωγή του έτους καθορίστηκε στους 1,400χιλ. τόνους σε αργυρούχο μόλυβδο και στους 5,000χιλ. τόνους σε καλαμίνα. Η παραγωγή αυτή των βασικών μεταλλευτικών προϊόντων της εταιρείας, ουσιαστικά, δεν κάλυπτε τις ετήσιες δαπάνες λειτουργικών υποχρεώσεων της εταιρείας δεδομένου ότι μόνο τα έξοδα παραγωγής ξεπερνούσαν τα 3,300,000έκ.φρ.

Ουσιαστικά, η επίτευξη της οικονομικής αναπαραγωγής του έτους αποδίδεται στη κερδοφόρα παραγωγή ενός νέου προϊόντος του αρσενικούχου οξέως (acid arsinieux). Προπολεμικά, μέσα στα πλαίσια του προγράμματος εκσυγχρονισμού των εγκαταστάσεων, η εταιρεία είχε ξεκινήσει το έργο οικοδόμησης ενός εργοστασίου παραγωγής οξειδίων του αρσενικού μέσω της κατεργασίας των αρσενικούχων υποπροϊόντων της μεταλλουργίας του μολύβδου. Η συγκυρία του πολέμου καθυστέρησε το χρονοδιάγραμμα αποπεράτωσης του έργου αυτού, το οποίο τελικά, τέθηκε σε λειτουργία το δεύτερο εξάμηνο του 1917. Το έτος αυτό παράγονται 430 τόνοι αρσενικούχου οξέως, άριστης ποιότητας. Η αυξημένη ζήτηση του προϊόντος αυτού στη διεθνή αγορά ευνοεί τη πώληση του σε ιδιαίτερα υψηλές τιμές τονώνοντας τον ετήσιο ισολογισμό της επιχείρησης. Το αρσενικό και ιδιαιτέρα οι ενώσεις τους βρίσκουν εκτεταμένη εφαρμογή στη φαρμακευτική, τη παραγωγή

εντομοκτόνων, αλλά, κυρίως, στη χημική βιομηχανία, για τη παραγωγή πολεμικών αερίων[118]. Ουσιαστικά η πώληση του προϊόντος αυτού κατάφερε να εξισορροπήσει την απώλεια κέρδους από τη χαμηλή παραγωγή των άλλων μεταλλευμάτων (μολυβδούχα και ψευδαργυρούχα) επιτρέποντας στην εταιρεία να αντεπεξέλθει, προσωρινά έστω, τη κρισιμότητα της οικονομικής της κατάστασης.

Το έτος 1917 το καθαρό κέρδος της εταιρείας υπολογίζεται σε 283,766χιλ.φρ. μειωμένο κατά 656,972χιλ.φρ. σε σύγκριση με το προηγούμενο έτος. Η οικονομική αυτή απόδοση του έτους, δεδομένου των ιδιαίτερα αρνητικών συγκυριών, θεωρείται τουλάχιστον ικανοποιητική. Ωστόσο, όπως και το προηγούμενο οικονομικό έτος, η οικονομική αναστάτωση που δημιούργησε ο πόλεμος και η ανασφάλεια των μελλοντικών εξελίξεων δεν αφήνει περιθώρια για μερισματική απόδοση προς τους μετόχους της εταιρείας. Επομένως, το συνολικό ποσό του καθαρού κέρδους θα κρατηθεί στο τακτικό αποθεματικό της εταιρείας ως ασφαλιστική δικλείδα σε μελλοντικές απροσδόκητες ανατροπές.

[118] βλ. Κ. Στεργίου, *Αι πρώται βιομηχανήσιμοι ύλαι της Ελλάδος, Ορυκταί- Φυτικαί- Ζωϊκαί,* Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1923, σσ.52-56.

4.2 1918-1921 : ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΔΥΣΚΑΜΨΙΑ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Στις αρχές του 1918 η επικρατούσα χρηματοπιστωτική και παραγωγική κατάσταση κρίνεται ως κρίσιμη για την οικονομική πορεία της γαλλικής εταιρείας. Η λειτουργία των φούρνων της είχε, ουσιαστικά, διακοπεί από το Σεπτέμβριο του 1917, τα πλοία της εταιρείας είχαν βυθιστεί ή τα είχαν επιτάξει για τις ανάγκες του πολέμου και, επομένως, ο ανεφοδιασμός της σε πρώτες ύλες ήταν ανέφικτος.

Μόνο το Φεβρουάριο του 1918 ύστερα από μακρές και επίμονες διαπραγματεύσεις της εταιρείας με την επιτροπή του Αγγλικού Υπουργείου του Στρατού κατέληξαν να υπογράψουν μια συμφωνία η οποία εξασφάλιζε τον ανεφοδιασμό της γαλλικής εταιρείας σε πρώτες ύλες. Συγκεκριμένα, η αγγλική επιτροπή ανέλαβε την προμήθεια της γαλλικής εταιρείας σε καύσιμο ύλη και αντίστροφα η εταιρεία αποδέχτηκε τη πώληση της παραγωγής της σε μόλυβδο με τιμή 20φρ. αντί της τιμής των 30φρ. που ίσχυε, τη περίοδο εκείνη, στη διεθνή αγορά. Η συμφωνία αυτή, παρόλο που δεν άφηνε περιθώρια σημαντικών κερδών θεωρήθηκε, σε γενικές γραμμές, ευνοϊκή λόγω της δυνατότητας, βασικά, που παρείχε για άμεση ρευστοποίηση του αποθέματος της επιχείρησης σε μεταλλεύματα. Το πρώτο πλοίο έφθασε στη πόλη του Λαυρίου στις 13 Μάιου 1918 φορτωμένο με 2,300χιλ. τόνους κώκ. το οποίο, όμως, παρέμεινε ανεκμετάλλευτο πάνω από δυο μήνες. Η απεργία των εργατών στους φούρνους δεν επέτρεψε τη λειτουργία τους παρά μόνο στις αρχές του Αυγούστου.

Οι έντονες κοινωνικοοικονομικές αναστατώσεις και ανατροπές που επέφερε ο Α΄ παγκόσμιος πόλεμος αποτυπώνεται με ένα πρωτόγνωρο κύμα απεργιακών κινητοποιήσεων με χαρακτήρα εξέγερσης στη πόλη-μεταλλείο του Λαυρίου. Τη περίοδο αυτή οι απεργίες στο μεταλλευτικό χώρο παίρνουν μορφή ενδημικού φαινομένου. Μικροταραχές, στάσεις εργασίας και κινητοποιήσεις πραγματοποιούνται σχεδόν σε καθημερινό επίπεδο. Πρόκειται, κυρίως, για αυθόρμητες μορφές κοινωνικής διαμαρτυρίας, χωρίς οργανωτικό σχέδιο δράσης και με έντονα βίαιο χαρακτήρα. Συγκεκριμένα, ήδη, από τον Απρίλιο του 1918 οι

εκφορτωτές καλαμίνας και τσίγκου απεργούν με βασικό αίτημα την αύξηση του ημερομισθίου τους. Τον Μάιο του ίδιου έτους οι μεταλλουργοί απεργούν απαιτώντας την εφαρμογή του 8ωρου και την αύξηση των αποδοχών τους. Οι κινητοποιήσεις αυτές εντατικοποιούνται το επόμενο έτος. Τον Απρίλιο του 1919, 350 τεχνίτες-μεταλλουργοί θα απεργήσουν πάνω από μια βδομάδα απαιτώντας αύξηση των μισθών τους κατά 20-30%.

Οι εργατικές αυτές απεργίες δεν αποτελούν μόνο τοπικά φαινόμενα μιας συγκυριακής εκτόνωσης της δυσαρέσκειας των εργατικών στρωμάτων αλλά εκφράζουν και τη συνεχώς αυξανόμενη επιρροή και δράση των νέων αναρχοσοσιαλιστικών τάσεων στους εργασιακούς χώρους παραγωγής.

Μετά το Α΄ παγκόσμιο πόλεμο, η κοινωνική ρευστότητα και η διάσπαση του πολιτικού συστήματος ευνοεί την ανάπτυξη ριζοσπαστικών αντιλήψεων στην εργατική τάξη. Παρά τη κηδεμονία των εργατικών σωματείων από τη κυβέρνηση οι σοσιαλιστικές ιδέες βρίσκουν πρόσφορο έδαφος στα μέλη των εργατικών οργανώσεων. Το Λαύριο κατεξοχήν παράδειγμα πόλης-επιχείρησης στον ελληνικό χώρο συγκεντρώνει ένα μεγάλο αριθμό εργατικού πληθυσμού γεγονός το οποίο ευνοεί τη διάδοση των νέων σοσιαλιστικών ιδεών και κυρίως των νέων ριζοσπαστικών αντιλήψεων εργασιακής οργάνωσης και διεκδίκησης.

Επίσης, όπως έχουμε αναλύσει, βασική στρατηγική της γαλλικής εταιρείας για την επιτυχή ενσωμάτωση των εργατών-μεταλλευτών της στις επιταγές της εύρυθμης οικονομικής της λειτουργίας αποτελεί η επιβολή ενός ολόκληρου πλέγματος πάγιων κανονισμών ως προς το τρόπο και το χρόνο εργασίας και μιας σειράς τεχνικών καθημερινού ελέγχου των εργατικών στρωμάτων (όπως είναι ο ρόλος του επιστάτη, η επιβολή προστίμων, τα μισθολογικά κίνητρα, ο καταμερισμός εργασίας κλπ). Η συγκυρία του πολέμου με όλες τις κοινωνικοοικονομικές ανατροπές που επέφερε διατάραξε την αποδοχή του κανονιστικού αυτού προτύπου από του εργαζόμενους της εταιρείας. Έτσι, μεταπολεμικά, ένα από τα βασικά μελήματα της εταιρείας, -όπως αυτό διατυπώνεται στην έκθεση της Τακτικής Γενικής Συνέλευσης της εταιρείας για το 1918- αποτελεί την ανάκτηση της χαμένης ισχύς των επιβαλλόμενων αυτών κανόνων εργασιακής πειθαρχίας από τον εργατικό της πληθυσμό.

Το έτος 1918, παρά την υπογραφή των όρων ανακωχής του πολέμου, παρατηρείται προσωρινά διατήρηση των συνθηκών κρίσης στις διεθνείς οικονομικές σχέσεις. Συγκεκριμένα οι κυβερνήσεις ακυρώνουν όλες τις εμπορικές συμφωνίες και συναλλαγές αναμένοντας μια πιθανή μείωση των τιμών ή και την αποκατάσταση της διαταραγμένης φερεγγυότητας στις εμπορικές σχέσεις. Αυτό, ακριβώς, το κλίμα κοινωνικοοικονομικής και πολιτικής ρευστότητας και σύγχυσης εντείνεται με τη συνεχή αύξηση των τιμών όλων ανεξαιρέτως των πρώτων υλών -το κόστος των οποίων έτεινε να φθάσει το maximum το πρώτο τρίμηνο του 1920-, με τη πληθωριστική νομισματική κυκλοφορία για τα περισσότερα Ευρωπαϊκά κράτη, με την αύξηση του τιμάριθμου της καθημερινής ζωής, με την έλλειψη διαθέσιμου εργατικού δυναμικού και συνεπακόλουθα, με τις δυσβάστακτες αυξήσεις των εργατικών ημερομισθίων, οι οποίες το έτος 1920 ξεπερνούν το επίπεδο του τιμάριθμου του κόστους ζωής.

Μέσα σε αυτά τα πλαίσια η παραγωγή για το έτος 1918 δεν ξεπερνά τους 4,092χιλ.τον. μολύβδου, 3,200χιλ.τον. καλαμίνας και 937τόνους αρσενικούχου οξέως. Το αποδοτικό οικονομικό αποτέλεσμα του έτους αποδίδεται αποκλειστικά στη κερδοφόρα πώληση της παραγωγής του αρσενικούχου οξέως. Έτσι, παρόλο τη χαμηλή παραγωγική απόδοση των άλλων μεταλλευτικών προϊόντων στον ετήσιο ισολογισμό της επιχείρησης, το έτος αυτό, το ενεργητικό ρευστοποιήσιμο ξεπερνά κατά 8,200,000έκ.φρ. το παθητικό τρέχουσας χρήσης. Επίσης, το ετήσιο ποσό μικτού κέρδους ανέρχεται σε 2,100,000έκ.φρ. αυξημένο κατά 479,389χιλ.φρ. σε σύγκριση με το προηγούμενο οικονομικό έτος.

Ωστόσο η επικράτηση μιας περιρρέουσας ατμόσφαιρας ανασφάλειας και αβεβαιότητας επιτάσσουν την προνοητικότητα ενίσχυσης του αποθεματικού κεφαλαίου της εταιρείας αναστέλλοντας, έστω προσωρινά την απόδοση μερίσματος προς τους μετόχους της. Έτσι, η εταιρεία εγκρίνει τη διάθεση του συνολικού ποσού του ετήσιου καθαρού κέρδους του ισολογισμού της -το οποίο ανέρχεται σε 587,057χιλ.φρ.- στην κατηγορία των ετήσιων Αποθεμάτων ασφαλείας .

4.2.1 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΤΟΣ 1919 : ΝΕΟ ΞΕΚΙΝΗΜΑ ΓΙΑ ΓΕΜΛ- ΣΥΝΑΨΗ ΣΥΜΦΩΝΙΑΣ ΜΕ ΑΓΓΛΙΑ ΓΙΑ ΑΝΕΦΟΔΙΑΣΜΟ ΠΡΩΤΩΝ ΥΛΩΝ

Το επόμενο οικονομικό έτος, το 1919, η παραγωγή κυμαίνεται στα ίδια περίπου επίπεδα με το προηγούμενο έτος. Αναλυτικά, η ετήσια παραγωγή του μολύβδου είναι ίση με 3,841χιλ.τον. ενώ εκείνη του αρσενικούχου οξέως δεν θα ξεπεράσει τους 790τόνους μειωμένη κατά 147 τόνους σε σύγκριση με το προηγούμενο οικονομικό έτος. Η μειωμένη παραγωγική απόδοση οφείλεται και το έτος αυτό στις ανωμαλίες των θαλάσσιων μεταφορών.

Συγκεκριμένα, στις αρχές Ιανουαρίου η αγγλική κυβέρνηση επέστρεψε το ατμόπλοιο Islandia στη διάθεση της εταιρείας. Στη διάρκεια του έτους το πλοίο αυτό κατάφερε να πραγματοποιήσει τέσσερα μόνο ταξίδια προμηθεύοντας την εταιρεία με 5,000χιλ. τόνους κώκ και 1,000 τόνους ανθρακίτη και κάρβουνο, ποσότητα ανεπαρκή για την ικανοποιητική λειτουργία των καμίνων τήξης της εταιρείας. Το φαινόμενο αυτό αποδίδεται στη χρονοβόρα διαδικασία φόρτωσης του πλοίου λόγω της κυκλοφοριακής συμφόρησης που συναντάται στα λιμάνια του εξωτερικού τη περίοδο αυτή, αλλά, κυρίως, και στις συνεχιζόμενες και απρόβλεπτες απεργίες των φορτοεκφορτωτών στα εκεί λιμάνια, δυσχεραίνοντας ανεπανόρθωτα την ομαλή διακίνηση της ζωτικής αυτής πρώτης ύλης.

Το έτος αυτό το ετήσιο μικτό κέρδος της εταιρείας ίσο με 1,661,211έκ.φρ., παρουσιάζει μια μείωση κατά 438,789χιλ.φρ. σε σχέση με το προηγούμενο οικονομικό έτος. Παρόλο, όμως, τις αρνητικές συγκυρίες που είχε να αντεπεξέλθει η επιχείρηση στη διάρκεια του έτους αυτού, κατάφερε να έχει καθαρό κέρδος στον ετήσιο ισολογισμό της ίσο με 464,475χιλ.φρ. Το παράδοξο αυτό φαινόμενο δεν μπορεί να ερμηνευτεί παρά μόνο με βάση τις κυρίαρχες συνθήκες οικονομικής αταξίας και σύγχυσης που χαρακτηρίζουν το διεθνή χώρο τη μεταπολεμική περίοδο. Το ετήσιο αυτό ποσό καταχωρείται και το έτος αυτό για την ενίσχυση του Αποθεματικού ασφαλείας, το οποίο θα φθάσει το σημαντικό ποσό των 1,495,562έκ.φρ. Το έτος 1919 το αποθεματικό κεφάλαιο της επιχείρησης

ενδυναμώνεται με την απόφαση του Διοικητικού Συμβουλίου της εταιρείας να μεταφερθεί στη κατηγορία αυτή και το ποσό των 316,000χιλ.φρ., τα οποία αντιστοιχούν σε 800 εξαγορασμένες μετοχές της εταιρείας.

4.2.2 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΤΟΣ 1920 : ΣΥΓΚΥΡΙΑ ΥΠΕΡΤΙΜΗΣΗΣ ΑΝΘΡΑΚΑ & ΥΠΟΤΙΜΗΣΗΣ ΤΙΜΩΝ ΜΕΤΑΛΛΩΝ

Το οικονομικό έτος 1920 διαφάνηκαν στην αρχή κάποιες αναπτυξιακές δυνατότητες. Συγκεκριμένα, στις αρχές Ιανουαρίου, η Laurium Transport Limited -η υπεύθυνη υπηρεσία για την οργάνωση των θαλάσσιων μεταφορών της εταιρείας- προχώρησε στην αγορά ενός ατμόπλοιου, του Royal Sceptre, χωρητικότητας 6,600χιλ. τόνων, το οποίο εξασφάλιζε με το παραπάνω τις ανάγκες μεταφορών της εταιρείας. Οι προβλέψεις δεν μπορούσαν παρά να είναι ευοίωνες για το έτος αυτό καθώς είχε αντιμετωπιστεί ικανοποιητικά το βασικό ζήτημα των ομαλών θαλάσσιων μεταφορών.

Παράλληλα, όμως, τη περίοδο αυτή εντείνεται το πρόβλημα της μείωσης των διαθέσιμων ποσοτήτων αγγλικού γαιάνθρακα προς εξαγωγή. Η συνεχής παραγωγική μείωση των αγγλικών γαιανθρακωρυχείων, συνδέεται άμεσα με την έλλειψη ειδικευμένου εργατικού δυναμικού λόγω επιστράτευσης. Το φαινόμενο αυτό ανάγκασε τα συμμαχικά κράτη να επιβάλλουν έλεγχο στο στρατεύσιμο ανθρώπινο δυναμικό.

Συγκεκριμένα η αγγλική στρατιωτική υπηρεσία, τον Ιανουάριο του 1919 αποφάσισε την αποστράτευση 100,000χιλ. γαιανθρακωρύχων προκειμένου να τονωθεί η εν ενεργεία εργατική δύναμη της χώρας[119], δεδομένου ότι η μέση παραγωγή κατά άγγλο γαιανθρακωρύχο δεν ξεπερνούσε τους 294τόνους ενώ η αντίστοιχη του αμερικάνου ανερχόταν σε 901 τόνους. Επίσης, τη περίοδο αυτή, τόσο οι γαιανθρακωρύχοι όσο και οι λιμενεργάτες πραγματοποιούν οργανωμένες απεργίες μακράς διάρκειας. Οι ισχυρές εργατικές τους οργανώσεις πετυχαίνουν τόσο τη συνεχή αύξηση των ημερομισθίων τους -η αμοιβή τους αυξάνεται κατά 94% σε σύγκριση με τη προπολεμική περίοδο[120]- όσο και τη θεσμοθέτηση του 7ώρου. Αυτό, όμως, μεταφράζεται σε νέα μείωση του παραγόμενου προϊόντος καθιστώντας τα

[119] Βλ. Ανώνυμος, "Η έλλειψις γαιάνθρακος εν τω εξωτερικώ" *Πλούτος,* 13 Ιανουαρίου 1919, αριθ.186-187, σ.54.
[120] Βλ. Ανώνυμος, "Η ακρίβεια του γαιάνθρακος", *Πλούτος,* 9 Σεπτεμβρίου 1918, αριθ.170, σσ.1679-1680.

αποθέματα γαιάνθρακα ανεπαρκή όχι μόνο για ανεφοδιασμό των ξένων αγορών αλλά και για την κάλυψη των αναγκών της αγγλικής εγχώριας κατανάλωσης.

Η αγγλική κυβέρνηση στις 3 Αυγούστου του 1919, με τηλεγράφημα της προς την Ανώτατη Διεύθυνση Μεταφορών ανακοινώνει την ακύρωση της φόρτωσης των ελληνικών πλοίων λόγω απειλητικής μείωσης της εγχώριας παραγωγής γαιάνθρακα. Η ποσότητα του εξαγωγικού γαιάνθρακα από 73,000,000έκ.τόνους προπολεμικά μειώθηκε στους 23,000,000έκ. τόνους μετά τη λήξη του πολέμου[121]. Αντίστοιχα η εισαγόμενη ποσότητα γαιάνθρακα στον ελληνικό χώρο μειώνεται πάνω από 50% τη περίοδο από το 1914 ως και το 1920. Δηλαδή, οι εισαγωγές, στο ελληνικό κράτος, από 447,750χιλ.τον., το έτος 1914, δεν θα ξεπεράσουν το ποσό των 21,000χιλ.τον. το έτος 1920[122].

Η μείωση αυτή της ετήσιας παραγωγής αγγλικού γαιάνθρακα οδηγεί σε υπερβολική αύξηση των τιμών της πρώτης αυτής ύλης. Η τιμή πώλησης του γαιάνθρακα, από 40δρχ. το οικονομικό έτος 1914, ανέρχεται στις 180 δρχ. ως το τέλος του 1916 ενώ μεταπολεμικά η αύξηση της τιμής τους κυμαίνεται σε ένα ποσοστό 1,500%-2,000%.

Η συγκυρία αυτή υπερτίμησης της τιμής του άνθρακα σε συνδυασμό με την, παράλληλη, υποτίμηση των τιμών των μετάλλων ελαττώνει σημαντικά το ετήσιο κέρδος της επιχείρησης. Τη περίοδο αυτή, ειδικότερα, η τιμή του μολύβδου παρουσιάζει βαθιά πτώση στην διεθνή αγορά, η οποία ξεπερνά ακόμη και το επίπεδο των τιμών του στη προπολεμική περίοδο. Ειδικότερα η τιμή πώλησης του μολύβδου από 37,16φρ. το 1920 μειώνεται σε 22,15φρ. το 1921. Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες οι φούρνοι της εταιρείας δεν λειτούργησαν πάνω από 110 μέρες και η ετήσια παραγωγή περιορίστηκε σε 4,815χιλ.τον. μολύβδου, 850τόνους αρσενικούχου οξέως και 930 τόνους μεταλλευμάτων ψευδαργύρου.

---

[121] Ανώνυμος, "Η παγκόσμιος κρίσις του άνθρακος", *Δελτίο Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Αθηνών*, τ.χ.1-4, σσ.75-78.

[122] Βλ. *Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας -Διεύθυνση Εμπορίου και Βιομηχανίας*, "Η ελληνική βιομηχανία: Εκθέσεις και πορίσματα", Αθήνα, Σ. Κ. Βλαστός, 1931, σ.524.

4.2.3 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΤΟΣ 1921 : ΥΠΟΤΙΜΗΣΗ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΣ- ΕΥΝΟΪΚΗ ΣΥΓΚΥΡΙΑ ΓΙΑ ΕΤΗΣΙΟ ΙΣΟΛΟΓΙΣΜΟ ΓΕΜΛ

Η γαλλική εταιρεία ακολουθεί την ίδια φθίνουσα παραγωγική πορεία και το επόμενο οικονομικό έτος. Το 1921 η ετήσια παραγωγή της επιχείρησης αποτελείται μόνο από 5,570χιλ.τον. μεταλλεύματος μολύβδου και 770 τόνους αρσενικούχου οξέως. Το χαμηλό αυτό παραγωγικό αποτέλεσμα συνδέεται άμεσα με τις αναστατώσεις που επέφερε η συνέχιση του πολέμου ανάμεσα στους Έλληνες και τους Τούρκους[123] τόσο σε διαθέσιμο εργατικό δυναμικό όσο και στη προμήθεια πρώτων υλών. Το ετήσιο μικτό κέρδος της εταιρείας παρουσιάζει το 1921 τη σημαντική ελάττωση των 646,388χιλ.φρ. Από 1,661,211έκ.φρ. το 1920 μειώνεται σε 1,014,823έκφρ. το 1921. Η αρνητική αυτή πορεία στον ετήσιο ισολογισμό της εταιρείας δεν επιτρέπει και το έτος αυτό την απόδοση μερίσματος προς τους μετόχους της.

Επιπρόσθετα, μια από τις ανατροπές που επέφερε η μακρά πολεμική περίοδος στη παραγωγική λειτουργία της εταιρείας αποτέλεσε και τη μείωση του εργατικού της πληθυσμού σε ποσοστό πάνω από 75%. Χαρακτηριστικά, ο πληθυσμός του δήμου Λαυρεωτικής μειώνεται κατά 50% ανάμεσα στο 1907 και το 1920. Η εταιρεία, με το τέλος του πολέμου, ξεκινά μια πολιτική ανασυγκρότησης και επανάκτησης της εργασιακής της δύναμης στα παλιά επίπεδα της προπολεμικής περιόδου. Εντονότερο πρόβλημα αντιμετωπίζει στην αναπλήρωση του έμπειρου και τεχνικά ειδικευμένου εργατικού της προσωπικού, η απώλεια του οποίου πλήττει σημαντικά την ετήσια παραγωγική της λειτουργία. Ένας παράγοντας ο οποίος ευνοεί τη τόνωση του εργατικού πληθυσμού της εταιρείας -ιδιαίτερα από το έτος 1920- αποτελεί το γεγονός ότι πολλές από τις βιομηχανίες ελληνικού λιγνίτη -των οποίων η ανάπτυξη είχε ευνοηθεί τη πολεμική περίοδο- παρακμάζουν μέσα στις νέες συνθήκες

[123] Συγκεκριμένα, στις 27 Ιουνίου 1921 ξεκίνησε η επίθεση των ελληνικών στρατευμάτων με στόχο τη κατάληψη της Άγκυρας. Ως τις 4 Αυγούστου ο ελληνικός στρατός θα πλησιάσει στον Σαγγάριο όπου ύστερα από μια πολύνεκρη μάχη -υπολογίζονται πάνω από 25,000 έλληνες στρατιώτες νεκροί και τραυματίες- ο Κεμάλ θα ανακόψει την προέλαση των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων.

ελευθερίας του εμπορίου. Η προοδευτική αυτή ελάττωση των εργασιών τους τονώνει την αγορά πώλησης εργατικής δύναμης και τα διαθέσιμα αυτά εργατικά στρώματα αναζητούν απασχόληση σ' άλλες μεταλλευτικές επιχειρήσεις.

Μέχρι το Α΄ παγκόσμιο πόλεμο η εκμετάλλευση του ελληνικού λιγνίτη περιορίζεται στα πλαίσια μικρών εξορυκτικών επιχειρήσεων, οι οποίες δεν καλύπτουν παρά αυστηρά τοπικές ανάγκες. Η αδιαφορία αυτή αναστέλλεται τη πολεμική περίοδο όταν η αδυναμία ανεφοδιασμού της εγχώριας παραγωγής με γαιάνθρακα από το εξωτερικό εξωθεί την ελληνική οικονομία σε μια πρωτοφανή σε έκταση αξιοποίηση των εγχώριων ενεργειακών της πηγών. Έτσι, μέσα σ' ένα εξαιρετικά σύντομο χρονικό διάστημα από το 1915 ως το 1918 εκδηλώνονται σημαντικές επενδύσεις για την αξιοποίηση του εγχώριου λιγνίτη. Το 1915 έχει, ήδη, ξεκινήσει η διαδικασία ανασυγκρότησης των εγκαταστάσεων του ανθρακωρυχείου της Κύμης από την Ανώνυμη Εταιρεία Επιχειρήσεων, όπου η μηνιαία παραγωγή ξεπερνά τους 2,500χιλ. τόνους. Επίσης, το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας με νομοθετικό διάταγμα, στις 31 Μαρτίου 1916, προχώρησε στην έκδοση 160 νέων εκχωρήσεων μεταλλείων προς εκμετάλλευση[124] Αξίζει να παρακολουθήσουμε την εξέλιξη της ετήσιας παραγωγής του ελληνικού λιγνίτη τα έτη αυτά όπως παρουσιάζεται στο παρακάτω πίνακα:

[124] Μεταπολεμικά, μάλιστα, ιδρύεται "Βιομηχανική Επιτροπή Καυσίμων", η οποία αναπτύσσει αξιόλογη δράση με συνεχή υπομνήματα προτάσεων προς το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας για την αποδοτικότερη εκμετάλλευση των κοιτασμάτων του ελληνικού λιγνίτη. Βλ. Ανώνυμος, "Το παρόν και το μέλλον του ελληνικού λιγνίτη", *Πλούτος,* 7 Οκτωβρίου 1918, αριθ.174, σσ.1719-1720 και Δ. Κυριαζής, "Πρακτικά Επιτροπής 1923 προς υποστήριξιν και προαγωγήν των ελληνικών λιγνίτων", *Αρχείο Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών (ΑΟΚΕ)* τόμ. 4, Απρίλιος -Ιούνιος 1924, σσ.158-159. Επίσης αναλυτική αναφορά στο ζήτημα της "εκμετάλλευσης των ελληνικών λιγνίτων" βλέπε Μ. Σαπνά, "Περί παραγωγής και συνδικάτου καταναλώσεως λιγνίτων", *ΑΟΚΕ,* τόμ. 3, Μάρτιος -Σεπτέμβριος 1923, σσ.202-225.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΤΗ	ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΛΙΓΝΙΤΗ (τόνοι) [125]
1913	170
1914	20,002
1915	39,745
1916	11,946
1917	157,956
1918	213,488
1919	182,951
1920	197,454
1921	168,576
1922	132,333
1923	118,927

Από το έτος 1914 και μετά παρατηρείται μια αξιοσημείωτη αύξηση της ετήσιας παραγωγής του εγχώριου λιγνίτη. Από 20,002χιλ.τον. το 1914 η παραγωγή ανέρχεται στο σημαντικό ποσό των 213,488χιλ.τον. το 1918. Δηλαδή, μέσα στα τέσσερα αυτά πολεμικά έτη η παραγωγή θα αυξηθεί κατά 1000%. Ωστόσο με το τέλος του πολέμου η προσπάθεια αυτή δεν μπόρεσε να ανταγωνισθεί τη πρωτοπορία του εισαγόμενου άνθρακα και παρατηρείται προοδευτική πτώση της παραγωγής του σε επίπεδα, πάντως, ανώτερα από κείνα της προπολεμικής εποχής.

Τα δυο τελευταία οικονομικά έτη (1920-1921) η πορεία υποτίμησης του ελληνικού νομίσματος αποτελεί ένα ευνοϊκό παράγοντα ο οποίος τονώνει απροσδόκητα το ετήσιο κέρδος της εταιρείας. Ειδικότερα, το έτος 1920 το κέρδος της εταιρείας από τη συναλλαγματική πορεία της δραχμής ανέρχεται στο σημαντικό ποσό των 406,076χιλ.φρ. Σ' όλη τη διάρκεια του πολέμου η δραχμή διατηρεί την συναλλαγματική της ισοτιμία (1δρχ =1χρ.φρ.) και οι εξωτερικές της συναλλαγές κινούνται σε επίπεδα κατά 30% περίπου υψηλότερα από τις αρχές του αιώνα. Η

[125] Αυτόθι, σ. 1720.

νομισματική αποσταθεροποίηση εμφανίζεται από το έτος 1916 για να πάρει απειλητικές διαστάσεις τα έτη 1920-1923. Γενικότερα από τα τέλη του 1919 ξεκινά μια περίοδος έντονων διακυμάνσεων της τιμής του συναλλάγματος. Από τις αρχές του Αυγούστου του 1919 οι τιμές πώλησης του ξένου συναλλάγματος άρχισαν να αυξάνονται προοδευτικά. Η εθνική τράπεζα, μπροστά σ' αυτή την άνοδο της τιμής του συναλλάγματος, εφαρμόζει μια σειρά από στρατηγικές/ πολιτικές για την αναστροφή του φαινομένου αυτού. Πραγματικά από τα μέσα Νοεμβρίου του 1919 παρατηρείται μια νέα περίοδος υποτίμησης της εξωτερικής αξίας της δραχμής. Η πρόσκαιρη αυτή υποτίμηση της συναλλαγματικής τιμής της δραχμής σε συνδυασμό με την πορεία υποτίμησης της εσωτερικής αξίας του γαλλικού φράγκου μεταφράζεται στον ετήσιο ισολογισμό της γαλλικής εταιρείας με ένα έλλειμμα πάνω από 156,000χιλ.φρ., το οποίο καταγράφεται στη κατηγορία Απώλειες Νομισματικής Ισοτιμίας. Το φαινόμενο αυτό μεταβάλλεται σταθερά από τις αρχές του 1920 όπου και παρατηρείται μια συνεχής άνοδος της συναλλαγματικής αξίας της δραχμής. Η τιμή του γαλλικού φράγκου από 106,38 μονάδες το έτος 1919 ανέρχεται στις 185,18 μονάδες το 1920. Το επόμενο οικονομικό έτος (1921) συνεχίζεται η ίδια πορεία αύξησης της συναλλαγματικής αξίας της δραχμής η οποία κορυφώνεται τον Απρίλιο του 1921 όταν η τιμή της δραχμής σε σχέση με την αγγλική λίρα ανέρχεται από 32,45δρχ το 1920 στις 72,80δρχ το 1921, τιμή η οποία προσδίδει ένα σημαντικό ποσοστό κέρδους στον ετήσιο ισολογισμό της εταιρείας.

Τέλος, τη περίοδο αυτή (1918-1921) ξεκινά μια προσπάθεια επαναδραστηριοποίησης του επενδυτικού προγράμματος εκσυγχρονισμού των εγκαταστάσεων και επέκτασης των εκμεταλλεύσεων της εταιρείας. Ειδικότερα στις εγκαταστάσεις της γαλλικής εταιρείας στο Λαυρεωτικό χώρο συνεχίζονται εντατικά οι έρευνες στη 3^{η} επαφή στο βόρειο τμήμα των παραχωρήσεων της. Το έτος 1919 η εταιρεία μελετά την εφαρμογή μιας νέας μεθόδου, η οποία θα επιτρέψει την αποδοτικότερη εκμετάλλευση φτωχών ανεκμετάλλευτων, ως τώρα, μεταλλευμάτων, τα οποία εντοπίζονται σε μεγάλες ποσότητες στο Λαυρεωτικό υπέδαφος και αποκτούν ιδιαίτερη αξία σε περιόδους συστηματικής ανόδου των τιμών των μετάλλων.

Όσον αφορά τη δράση της εταιρείας στα μεταλλεία του εξωτερικού, το έτος 1918 έχουμε την επανεκμετάλλευση των κοιτασμάτων στα μεταλλεία στο Caramanie καθώς και τη μελέτη διαφόρων μεταλλείων στη Σαρδηνία και τη Τυνησία για την αξιολόγηση του μεταλλευτικού τους υπεδάφους. Το 1919, η ανεπάρκεια εργατικού δυναμικού θα αναστείλει τις μελέτες εξερεύνησης των παραχωρήσεων της εταιρείας στα μεταλλεία της Τυνησίας. Το έτος, όμως, αυτό συνεχίζουν οι εργασίες στα μεταλλεία της Σαρδηνίας, όπου η γαλλική εταιρεία το 1921 θα προχωρήσει στην αγορά μιας δυνάμει πλουτοφόρας μεταλλευτικής περιφέρειας. Επίσης, οι εργασίες εξόρυξης στις εκμεταλλεύσεις της εταιρείας στο Caramanie διακόπηκαν προσωρινά λόγω καταχρήσεων των Τούρκων στις εκεί εγκαταστάσεις. Η εταιρεία αποφάσισε να ξαναρχίσουν οι εργασίες στα εκεί μεταλλεία μόνο ύστερα από ικανοποίηση του αιτήματος της για πλήρη αποζημίωση από τους σφετερισμούς των Τούρκων στην εκεί ιδιοκτησία της. Τέλος το 1921 εντατικοποιεί τις ερευνητικές της εργασίες σε μια νέα περιοχή, την Sicile η οποία προσφέρει ικανοποιητικές συνθήκες για μια κερδοφόρα μεταλλευτική εκμετάλλευση.

Κεφάλαιο V. ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1922-1930

5.1 1922-1925 : ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΑΝΑΤΡΟΠΩΝ Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Η υπο ανάλυση περίοδος, ουσιαστικά, αποτελεί μια μεταβατική εποχή αποκατάστασης των αναρίθμητων κοινωνικοοικονομικών ανατροπών που επέφερε ο πόλεμος. Σε γενικές γραμμές θεωρείται μια ευνοϊκή περίοδος με έντονες όμως διακυμάνσεις, στην οποία εμφανίζονται τόσο τα πρώτα, έστω αργά, βήματα ανασυγκρότησης της διεθνούς οικονομίας όσο και μια πορεία χρηματοοικονομικής ανάκαμψης της Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου.

Το παραγωγικό και οικονομικό αποτέλεσμα της περιόδου αυτής καθορίζεται από τη στενότητα του διαθέσιμου εργατικού δυναμικού. Η συνέχιση του ελληνοτουρκικού πολέμου ως και τον Αύγουστο του 1922 (Μικρασιατική καταστροφή) απαιτούσε τη διαρκή δέσμευση σημαντικού ποσοστού ανθρώπινου δυναμικού για τις στρατιωτικές επιχειρήσεις. Η έλλειψη αυτή ανάγκασε την γαλλική εταιρεία να περιορίσει την ετήσια παραγωγική της δράση σε εργασίες εξόρυξης, μειώνοντας ή και αναστέλλοντας προσωρινά, τις επενδυτικές εργασίες επέκτασης-έρευνας. Έτσι, αυτό που χαρακτηρίζει τα υπό ανάλυση οικονομικά έτη είναι η χαμηλή ετήσια παραγωγική τους απόδοση.

Στον παρακάτω πίνακα αποτυπώνεται το παραγωγικό αποτέλεσμα της εταιρείας για τα υπό ανάλυση έτη:

	ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΣΕ ΤΟΝΟΥΣ		
ΕΤΗ	**ΑΡΓΥΡΟΥΧΟΣ ΜΟΛΥΒΔΟΣ**	**ΑΡΣΕΝΙΚΟΥΧΟ ΟΞΥ**	**ΚΑΛΑΜΙΝΑ**
1922	4403	960	1400
1923	4234	1084	6797
1924	4838	1000	5200
1925	4494	462	1393

Η παραγωγή των ετών αυτών κυμαίνεται περίπου στα ίδια επίπεδα. Η σημαντική ελάττωση του παραγόμενου αρσενικούχου οξέως -πάνω από 530 τόνους- συνδέεται άμεσα με την έντονη κάμψη της ζήτησης του προϊόντος αυτού στην διεθνή αγορά. Ουσιαστικά η ποσότητα της ετήσιας παραγωγής ενισχύεται από την αποδοτική μεταλλουργική κατεργασία αποθέματος φτωχών μεταλλευμάτων, τα οποία παράγουν 6,300χιλ.τον. εμπορεύσιμων μεταλλευτικών προϊόντων.

Ωστόσο παρόλη τη χαμηλή παραγωγική απόδοση των οικονομικών αυτών ετών, τα ετήσια οικονομικά αποτελέσματα θεωρούνται τουλάχιστον ικανοποιητικά. Τη μεταπολεμική αυτή περίοδο αναδιάρθρωσης της διεθνούς αγοράς εμφανίζονται ευνοϊκοί παράγοντες τόνωσης της χρηματοοικονομικής πορείας της εταιρείας. Πρώτα απ' όλα επιτυγχάνεται σταδιακή αποκατάσταση των συνθηκών ανεφοδιασμού της εταιρείας σε καύσιμο ύλη. Όπως παρατηρούμε στο παρακάτω πίνακα, η εισαγόμενη ποσότητα του αγγλικού γαιάνθρακα στο ελληνικό κράτος αυξήθηκε από το έτος 1923 κατά 100%.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΤΗ	**ΠΟΣΟΤΗΤΑ ΕΙΣΑΓΟΜΕΝΟΥ ΑΓΓΛΙΚΟΥ ΓΑΙΑΝΘΡΑΚΑ (τόνοι)** [126]
1923	320,000
1924	420,000
1925	625,000

Παράλληλα τη περίοδο αυτή σταδιακά ομαλοποιούνται και σταθεροποιούνται σε χαμηλότερα επίπεδα οι τιμές του γαιάνθρακα ανακουφίζοντας τις επιχειρήσεις από ένα σημαντικό κόστος παραγωγής.

Επίσης, σημαντικός παράγοντας στην θετική οικονομική πορεία της εταιρείας αποτελεί η καλή συμπεριφορά των τιμών των μετάλλων. Πραγματικά όλη αυτή τη περίοδο εμφανίζεται μια συνεχής ανοδική πορεία της ζήτησης των μετάλλων στη διεθνή αγορά, γεγονός το οποίο οδηγεί σε αντίστοιχη αύξηση των τιμών πώλησης τους. Ειδικότερα από το έτος 1924 παρατηρείται αξιοσημείωτη αύξηση της τιμής

[126] Βλ Ανώνυμος, "Η Βιομηχανική κίνησις παρ ημίν", *ΔΕΒΕΑ,* αριθμ.8, Αύγουστος 1926, σ.265.

του μολύβδου τονώνοντας σημαντικά το ετήσιο ποσοστό κέρδους της εταιρείας από την πώληση αυτού του προϊόντος.

Από την άλλη μεριά, ένα σημαντικό κέρδος στον ετήσιο ισολογισμό της εταιρείας, τα έτη αυτά, πηγάζει από τη συνεχή πορεία υποτίμησης του ελληνικού νομίσματος. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από έντονες διακυμάνσεις της τιμής του συναλλάγματος. Ουσιαστικά, από τον Αύγουστο του 1919 το εφαρμοζόμενο σύστημα του νόμου ΓΧΜΒ' ατόνισε. Η δε συναλλαγματική πολιτική κατά τη περίοδο 1922-1925 υπήρξε ασταθής. Οι συνέπειες του Α΄ παγκοσμίου πολέμου, η εθνική καταστροφή, το προσφυγικό ζήτημα, οι τεράστιες κρατικές δαπάνες δυσχέραιναν την εφαρμογή μιας αξιόπιστης νομισματικής και δημοσιονομικής πολιτικής η οποία θα θωράκιζε την ελληνική οικονομία από τους διεθνείς κραδασμούς και θα δημιουργούσε πρόσφορες συνθήκες για την σταθεροποίηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας. Τα ληφθέντα μέτρα περιορισμού της ελεύθερης κινήσεως του συναλλάγματος αντί να μειώσουν ή έστω να σταθεροποιήσουν τη τιμή του συναλλάγματος επέφεραν ακριβώς τα αντίθετα αποτελέσματα, ενισχύοντας ένα κλίμα δυσπιστίας προς το εθνικό νόμισμα και πολλαπλασιάζοντας τις πράξεις κερδοσκοπίας στην αγοραπωλησία συναλλάγματος.

Το Μάρτιο του 1922, τα δυσβάστακτα έξοδα της μικρασιατικής εκστρατείας σε συνδυασμό με τη σταθερή άρνηση των συμμαχικών κρατών για οποιαδήποτε οικονομική ή στρατιωτική ενίσχυση των ελληνικών δυνάμεων[127] υποχρέωσαν την ελληνική κυβέρνηση να συνάψει ένα ιδιόρρυθμο εσωτερικό αναγκαστικό δάνειο, -ύψους 1,550,070,545δις.δρχ. Σύμφωνα με το δάνειο αυτό το υπό κυκλοφορία νόμισμα χάνει τη μισή του αξία, η οποία κατατίθεται στο δημόσιο ταμείο οδηγώντας σε νέα απότομη άνοδο της συναλλαγματικής τιμής της δραχμής.

Στον παρακάτω πίνακα αποτυπώνεται καθαρά η πορεία υπερτίμησης της συναλλαγματικής αξίας της δραχμής τα έτη αυτά:

[127] Οι συμμαχικές δυνάμεις, ήδη από το Νοέμβριο του 1920, αρνήθηκαν να πραγματοποιήσουν τις υποσχόμενες πιστώσεις προς το ελληνικό κράτος και απέκλεισαν κάθε περαιτέρω οικονομική ενίσχυση του. Βλ. Ξ. Ε. Ζολώτας, *Νομισματικά και Συναλλαγματικά φαινόμενα εν Ελλάδι, 1910-1927*, ό.π., σ.191.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΤΗ	ΤΙΜΗ 100χρ.φρ. σε δρχ[128]
1922	667
1923	1,250
1924	1,111
1925	1,240

Το έτος 1924 η Εθνική τράπεζα με την εφαρμογή μιας σειράς μέτρων προσπάθησε να περιορίσει τις διακυμάνσεις της εξωτερικής αξίας της δραχμής, χωρίς ωστόσο επιτυχία. Η ανατιμητική τάση της συναλλαγματικής αγοράς συνεχίζεται και το επόμενο οικονομικό έτος (1925) μέσα σ' ένα κλίμα νομισματικής σύγχυσης και συνεχών αυξομειώσεων των τιμών αγοράς[129]. Η συνεχής αυτή υποτίμηση του ελληνικού νομίσματος μεταγράφεται σε ένα ποσό σταθερού κέρδους στον ετήσιο ισολογισμό της γαλλικής εταιρείας.

Οι συνθήκες αυτές έντονης νομισματικής αστάθειας χαρακτηρίζουν, μεταπολεμικά, όχι μόνο το ελληνικό κράτος αλλά και τον ευρύτερο διεθνή χώρο. Ουσιαστικά η χρηματοδότηση του παγκόσμιου πολέμου προκάλεσε πολλαπλά οικονομικά και αργότερα πολιτικά προβλήματα. Η δημοσιονομική πολιτική των περισσότερων εμπόλεμων κρατών δεν μπορούσε να ανταποκριθεί στις τεράστιες πολεμικές δαπάνες μόνο με την επιβολή φόρων και τη σύναψη δανείων. Έτσι, τα περισσότερα κράτη προέβησαν στην έκδοση πληθωρικού χαρτονομίσματος επιφέροντας πτώση της αξίας των εθνικών νομισμάτων τους, ύψωση των τιμών των εμπορευμάτων και έντονες διακυμάνσεις των συναλλαγματικών αξιών δυσχεραίνοντας την ομαλότητα των εμπορικών συναλλαγών.

Έχοντας υπόψη τις δομικές αυτές χρηματοοικονομικές παραμορφώσεις που προκάλεσε ο πόλεμος καμία ευρωπαϊκή χώρα δεν ήταν έτοιμη να ακολουθήσει τις Ηνωμένες Πολιτείες μεταπολεμικά στον χρυσό κανόνα. Η φαινομενικά οικονομική

[128] Βλ. Γ. Χαριτάκης, *Η Ελληνική βιομηχανία (Βιομηχανία- Μεταλλεία- Εργασία)*, ό.π., σ.58.

[129] Βλ. σχετικά, Ανώνυμος, "Ανασκόπησις χρηματιστηριακής, εμπορικής και βιομηχανικής κινήσεως κατά το μήναν Ιούνιον", *ΔΕΒΕΑ*, τ.χ.9-10, Σεπτέμβριος/ Οκτώβριος 1925, σσ.438-443 και Π.Ε. Γαρουφαλιάς, "Χρόνια κρίσις εν Ελλάδι", *Νέα Εποχή*, τ.χ.15, Ιανουάριος 1925, σσ.20.

και εμπορική σταθεροποίηση της παγκόσμιας οικονομίας κατά τα μέσα της δεκαετίας του 1920 βασιζόταν σε πολύ πιο ασταθή θεμέλια από κείνα πριν το Α΄ παγκόσμιο πόλεμο. Αν και ο χρυσός κανόνας, τη περίοδο αυτή, είχε, τελικά, επανέλθει στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες ωστόσο ένα σημαντικό αποτέλεσμα της εξελίξεως αυτής ήταν η εντυπωσιακή μεταβολή της γεωγραφικής θέσεως και του τεχνολογικού χαρακτήρα της διεθνούς οικονομικής δραστηριότητας. Το κέντρο της παγκόσμιας οικονομίας είχε πλέον μετατοπισθεί από την άλλη πλευρά του Ατλαντικού, στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Οι χαλαρές νομισματικές και οικονομικές πολιτικές προκάλεσαν διαρκή αύξηση του πληθωρισμού ενώ οι συνεχείς ανταγωνιστικές υποτιμήσεις των ευρωπαϊκών νομισμάτων ισχυροποιούσαν περισσότερο το κλίμα νομισματικής σύγχυσης και αστάθειας. Το διεθνές εμπόριο και η κίνηση των κεφαλαίων διαταράσσονται έντονα τη περίοδο αυτή από το φαινόμενο του νομισματικού πληθωρισμού, το οποίο θα επιφέρει συνεχείς διακυμάνσεις στις συναλλαγματικές τιμές των ευρωπαϊκών νομισμάτων.

Οι ασυνήθιστες αυτές πληθωριστικές πιέσεις εμφανίζονται έντονα στη Γαλλία εξασθενίζοντας το φράγκο στην αγορά συναλλάγματος. Χαρακτηριστικά, το γαλλικό φράγκο το οποίο ισοδυναμούσε με 20σέντς το 1914, δεν ξεπερνά τα 0,389σέντς το 1926[130]

Η σημαντική πτώση του γαλλικού νομίσματος απεικονίζεται καθαρά στο παρακάτω πίνακα με τις τιμές συναλλαγματικής ισοδυναμίας του γαλλικού φράγκου με την αγγλική λίρα για τα υπό ανάλυση οικονομικά έτη:

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΤΗ	**ΤΙΜΗ 1 λίρας σε φράγκα**
1922	63
1923	79,65
1924	86
1925	125

[130] Βλ. Δ. Σ. Στεφανίδης, "Η σύγχρονος κρίσις της παγκόσμιου οικονομίας και τα σπουδαιότερα αίτια της", *ΔΕΒΕΑ*, 31 Ιανουαρίου 1924, τ.χ.2, σσ.49-57.

Όπως διαφαίνεται η συναλλαγματική τιμή του φράγκου τα έτη 1922 ως και 1925 σχεδόν διπλασιάζεται. Ήδη από το 1922 στην ετήσια έκθεση της γαλλικής εταιρείας τονίζεται η άμεση εξάρτηση του ετήσιου ισολογισμού της επιχείρησης από την πορεία της αγγλικής λίρας δεδομένου ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των εμπορικών της συναλλαγών πραγματοποιούνται στον αγγλικό χώρο. Από το έτος 1922 η αξία του ετήσιου ισολογισμού της επιχείρησης υπολογίζεται σε αγγλικές λίρες. Ωστόσο οι έντονες νομισματικές διακυμάνσεις της περιόδου μεταγράφονται στις διάφορες κατηγορίες της ετήσιας απογραφής[131] της επιχείρησης, οι οποίες μεταβάλλονται και επαναξιολογούνται σε διαρκή βάση. Έτσι, το 1922 ο υπολογισμός των πάγιων περιουσιακών αξιών του Ενεργητικού της εταιρείας, με βάση την λίρα, δεν ξεπερνά τα 8,613,504έκ.φρ., -εκτίμηση κατά πολύ υποτιμημένη σε σύγκριση με την πραγματική τους αξία. Αντίστοιχα υποτιμημένη εμφανίζεται και η εκτίμηση των μεταβλητών αξιών του Ενεργητικού της εταιρείας, το κατεξοχήν, δηλαδή, κυκλοφορούν κεφάλαιο της, το οποίο δεν ξεπερνά τα 8,958,319έκ.φρ.

Στον ετήσιο ισολογισμό του 1922, το ετήσιο ποσό του μικτού κέρδους της επιχείρησης υπολογίζεται σε 1,770,427έκ.φρ., ενώ το ετήσιο καθαρό κέρδος ανέρχεται σε 476,628χιλ.φρ., παρουσιάζοντας μια αύξηση πάνω από 87,000χιλ.φρ. σε σύγκριση με το προηγούμενο οικονομικό έτος. Ένα μέρος από τα καθαρά κέρδη της εταιρείας, ίσο με 397,500χιλ.φρ., θα διανεμηθεί προς μερισματική απόδοση στους μετόχους της εταιρείας, το οποίο μεταφράζεται σε απόδοση ενός ποσού ίσου με 12,50φρ. ανά μετοχή. Είναι απαραίτητο να σημειώσουμε ότι το έτος 1922 αποτελεί το πρώτο μεταπολεμικό έτος επαναδραστηριοποίησης της μερισματικής πολιτικής της επιχείρησης, η οποία υποχρεωτικά είχε αναστείλει τα δύσκολα έτη του πολέμου (1916-1921).

Το επόμενο έτος (1923) το οικονομικό αποτέλεσμα θεωρείται απόλυτα ικανοποιητικό. Συγκεκριμένα το ετήσιο μικτό κέρδος της εταιρείας υπολογίζεται σε 3,304,833έκ.φρ., παρουσιάζοντας μια αύξηση ίση με 1,534,406έκ.φρ. σε σύγκριση με το προηγούμενο οικονομικό έτος. Αντίστοιχα το ποσό του ετήσιου καθαρού

[131] Η απογραφή είναι το σύνολο των ενεργειών με τις οποίες προσδιορίζεται, σε ορισμένη στιγμή το Ενεργητικό και Παθητικό μια οικονομικής μονάδας. Η απογραφή που γίνεται στη λήξη κάθε χρήσεως, περιλαμβάνει λεπτομερή κατάσταση: α) των αξιών που κατέχει η εταιρεία, β) των απαιτήσεων που έχει προς τρίτους, γ) των οφειλών της προς τρίτους.

κέρδους εμφανίζει μια αύξηση κατά 50%. Η εταιρεία το έτος αυτό θα δεσμεύσει ένα μέρος των κερδών για την ενίσχυση τόσο του τακτικού αποθεματικού της όσο και για την πραγματοποίηση αποσβέσεων σε τρέχουσες οικονομικές της υποχρεώσεις. Το υπόλοιπο ποσό από τα ετήσια κέρδη θα δοθεί προς μερισματική απόδοση στους μετόχους ισοδυναμώντας με 15φρ. ανά μετοχή.

Το οικονομικό έτος 1924, το ποσό του ετήσιου μικτού κέρδους ανέρχεται στα 4,430,293έκ.φρ., μεγεθυμένο κατά 1,125,460έκ.φρ. σε σχέση με το 1923. Επίσης, το ποσό του ετήσιου καθαρού κέρδους ξεπερνά τα 1,369,000έκ.φρ. Το έτος αυτό αποφασίζεται να αποδοθεί στους μετόχους μέρισμα το οποίο αγγίζει προπολεμικά ποσά, ίσο με 20φρ. ανά μετοχή.

Η ενίσχυση του εργατικού πληθυσμού της πόλης- μεταλλείου του Λαυρίου συμβάλλει καθοριστικά στην ικανοποιητική παραγωγική απόδοση του έτους. Ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες τόνωσης του εργατικού δυναμικού της εταιρείας αποτελεί ο ερχομός των προσφύγων στη πόλη- μεταλλείο. Ουσιαστικά, πρόσφυγες από διάφορους μικρασιατικούς οικισμούς φθάνουν, κυρίως, στο Λαύριο τη περίοδο από το 1922 ως και το 1924. Συνολικά οι πρόσφυγες αποτελούν το 20% του πληθυσμού της Λαυρεωτικής σύμφωνα με την απογραφή στις 15 Μαΐου του 1928. Συγκεκριμένα τον Απρίλιο του 1923 υπολογίζονται 2,826 πρόσφυγες (1,493 γυναίκες και 1,333 άνδρες) στο Λαύριο και 274 (140 γυναίκες και 134 άνδρες) στο μεταλλευτικό χωριό της Καμάριζας[132]. Πολλοί απ' αυτούς θα εργασθούν στη γαλλική εταιρεία τονώνοντας τη παραγωγική λειτουργία της επιχείρησης.

Επίσης, τη περίοδο αυτή εισροής νέου ανθρώπινου δυναμικού στη πόλη- μεταλλείο η γαλλική εταιρεία θα προσπαθήσει να οικοδομήσει ξανά -τους διαταραγμένους από τις ανατροπές του πολέμου- δεσμούς εργασιακής αλληλεγγύης και πειθαρχίας των εργατών- μεταλλευτών με την εταιρεία- εργοδότη. Η ανάγκη αυτή ενδυνάμωσης της πατερναλιστικής πολιτικής της εταιρείας γίνεται επιτακτική μέσα σε συνθήκες έντονης ισχυροποίησης του εργατικού- συνδικαλιστικού κινήματος στον ελληνικό χώρο.

Πραγματικά αυτή τη περίοδο παρατηρείται αλματώδης αύξηση των εργατικών σωματείων και των αριθμών των μελών τους. Ο αριθμός των εργατικών σωματείων

αυξήθηκε από 389 με 86,298χιλ. μέλη το έτος 1919, σε 560 με 167,509χιλ. μέλη ως το έτος 1928[133]. Στη πόλη του Λαυρίου το πρώτο εργατικό σωματείο θα ιδρυθεί το Δεκέμβρη του 1905 ως "Σωματείο Εργατών Λαυρίου" ή "Αλληλοβοήθεια". Πρώτος πρόεδρος είναι ο Σ. Γούζαρης μηχανουργός της Ελληνικής Εταιρείας. Το Σωματείο αυτό από τα πρώτα βήματα του θα περιλαμβάνει μόνο εργάτες αποτελώντας ξεχωριστό οργανισμό από το Ταμείο Αλληλοβοήθειας. Το 1914 με τη θέσπιση του εργατικού νόμου 281 το Σωματείο αλλάζει το καταστατικό του και μετονομάζεται σε "Σωματείο Μεταλλευτών Λαυρίου". Στόχο του θα ορίσει τη προστασία και προαγωγή των οικονομικών και επαγγελματικών συμφερόντων των μελών του. Στα τέλη του 1917 η συνολική του δύναμη υπολογίζεται σε 1,755 μέλη. Απ` αυτά τα τακτικά μέλη δεν ξεπερνούν τα 600 άτομα. Την ίδια περίοδο στο Λαύριο υπάρχουν πολλά σωματεία με τη μορφή κυρίως συλλόγων τοπικού και επαγγελματικού χαρακτήρα. Ωστόσο τα δύο επαγγελματικά σωματεία που κυριαρχούν στην οργάνωση της συνδικαλιστικής δράσης στο χώρο είναι το "Σωματείο Εργατών Μεταλλευτών Λαυρίου" και ο "Σύνδεσμος Τεχνιτών Μεταλλουργείων Λαυρίου"[134].

Επομένως, μέσα στις νέες αυτές συνθήκες η εταιρεία επανεργοποιεί συστηματικά την εφαρμογή της πολιτικής των παροχών- προσφορών στο εργατικό της πληθυσμό ως βασικό μηχανισμό ενσωμάτωσης του, στις απαιτήσεις της βιομηχανικής παραγωγής αλλά και διασφάλισης των όρων εργασιακής ειρήνης[135]. Η στρατηγική αυτή δράσης της επιχείρησης αποτυπώνεται στον ετήσιο ισολογισμό της, με την μεγέθυνση του ετήσιου ποσού στο τμήμα "Έξοδα για το Ταμείο

---

[132] Βλ. Μ. Χουλιαράκης, *Γεωγραφική, Διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1871-1971*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, 1975, Β΄ τόμος, σ.434.

[133] Βλ. Χ. Τζεκίνης, *Το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα, 1870-1987*, Αθήνα, Γαλαίος, 1987, σ.59.

[134] Βλ. Γ. Πετράκη, "Το Σωματείο των εργατών-μεταλλευτών Λαυρίου: 1911-1919", *Πρακτικά Γ΄ επιστημονικής Συνάντησης Ν.Α. Αττικής*, Καλύβια, 1988, σσ.276-280.

[135]Όλη αυτή την περίοδο, παρά τις προσπάθειες της εταιρείας, θα πραγματοποιούνται περιοδικά κινητοποιήσεις με βασική διεκδίκηση την αύξηση των ημερομισθίων.
Αναλυτικότερα, ήδη από το Μάρτιο του 1921 θα ξεσπάσει μια σημαντική απεργία από τους εργάτες των μεταλλείων. Στις αρχές Ιουλίου του 1923 θα απεργήσουν ξανά διεκδικώντας εκτός από αύξηση των ημερομισθίων και 8ωρη εργασία. Το ίδιο έτος θα συμμετέχουν σε εκδηλώσεις διαμαρτυρίας για την δολοφονία εργατών στην πορεία της Πρωτομαγιάς του 1924.
Γενικότερα, είναι εμφανές ότι τόσο οι νέες σοσιαλιστικές ιδέες όσο και το νέο κλίμα μια κοινής οργάνωσης του εργατικού κινήματος αρχίζουν να διεισδύουν και να βρίσκουν ανταπόκριση στην μορφή διεκδίκησης των εργατών-μεταλλευτών. Για μια αναλυτικότερη περιγραφή των κινητοποιήσεων της περιόδου, βλέπε Αν. Δήμα- Ελ. Ανδρέου, "Εργατικό κίνημα-Εργατικό Κέντρο Λαυρίου" στο *Πρακτικά Γ΄ Επιστημονικής Συνάντησης Ν.Α. Αττικής*, ό.π., σσ.235-237.

Αλληλοβοήθειας και για Παροχές Προσωπικού" στον Ισολογισμό Κερδών και Ζημιών, για τα έτη αυτά:

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΤΗ	ΕΤΗΣΙΟ ΠΟΣΟ ΠΑΡΟΧΩΝ (francs)
1922	440,104
1923	395,706
1924	349,835
1925	507,858

Όπως παρατηρούμε στο παραπάνω πίνακα το ετήσιο ποσό των εισφορών από 440,104χιλ.φρ., το έτος 1922, ανέρχεται σε 507,858χιλ.φρ., το έτος 1925, παρουσιάζοντας μια συνολική αύξηση πάνω από 67,000χιλ.φρ. τα έτη αυτά. Επίσης, οι εισφορές αυτές συγκρινόμενες με τις αντίστοιχες προπολεμικές έχουν σχεδόν διπλασιασθεί.

Τέλος, το οικονομικό έτος 1925, παρόλη τη χαμηλή παραγωγική απόδοση σε σύγκριση με το 1924, το ετήσιο χρηματοοικονομικό αποτέλεσμα της επιχείρησης παρουσιάζει αξιοσημείωτα ποσοστά κερδοφορίας. Ειδικότερα το ποσό του ετήσιου μικτού κέρδους κυμαίνεται στα 6,431,671έκ.φρ. αυξημένο πάνω από 2,000,000έκ.φρ. Αντίστοιχα το ποσό του ετήσιου καθαρού κέρδους ανέρχεται στο σημαντικό ποσό των 1,693,723έκ.φρ. Το ποσό του καθαρού κέρδους, και το έτος αυτό, θα κατανεμηθεί προς τους μετόχους της εταιρείας αποδίδοντας μέρισμα ίσο με 25φρ. ανά μετοχή, αυξημένο κατά 5φρ. σε σύγκριση με το προηγούμενο οικονομικό έτος.

Τα υπό ανάλυση έτη το επενδυτικό πρόγραμμα επέκτασης και εκσυγχρονισμού των εγκαταστάσεων της εταιρείας εξαρτάται από το διαθέσιμο ποσοστό εργατικού δυναμικού. Η γαλλική εταιρεία, φυσικά, επιδιώκει την συστηματική συνέχιση του προγράμματος αυτού τόσο στο Λαυρεωτικό χώρο όσο και στο εξωτερικό με στόχο τη μεγιστοποίηση του ετήσιου παραγωγικού αποτελέσματος. Το έτος 1923 οι εργασίες του επενδυτικού προγράμματος της εταιρείας εντατικοποιούνται χάρη στην

ευνοϊκή συγκυρία της μεγέθυνσης του αριθμού των ειδικευμένων εργατών-μεταλλευτών της.

Έτσι, το έτος αυτό επιτυγχάνεται η αύξηση της ισχύς της ηλεκτρικής κινητήριας δύναμης κατά 180ch και ξεκινούν οι εργασίες βυθομέτρησης με τη διάνοιξη στοών στη 3η επαφή στα βόρεια των παραχωρήσεων της. Το έτος 1924 συνεχίζονται ακατάπαυστα οι εργασίες μελέτης του υπεδάφους αυτού. Κατά τη διάρκεια του έτους αυτού θα πραγματοποιηθεί μια πρώτη βυθομέτρηση, η οποία θα ξεπεράσει τα 110 μέτρα κάτω από την επιφάνεια της θάλασσας, με στόχο πάντα τον εντοπισμό ασβεστούχων κοιτασμάτων, χωρίς ωστόσο επιτυχία. Το έτος 1925, μια δεύτερη βυθομέτρηση θα φθάσει τα 140 μέτρα ενώ προγραμματίζεται συνέχιση των εργασιών εξερεύνησης σε ακόμη μεγαλύτερο βάθος προκειμένου να εντοπισθεί η ακριβής θέση των πλουτοφόρων ασβεστούχων μεταλλευμάτων.

Παράλληλα η εταιρεία τη περίοδο αυτή εντείνει τη δράση της στα μεταλλεία του εξωτερικού. Συγκεκριμένα, το έτος 1923, στις υπό εκμετάλλευση παραχωρήσεις της στη Σαρδηνία θα παραχθούν πάνω από 2,000χιλ. τόνοι μετάλλων τα οποία μεταφέρονται στις μεταλλουργικές εγκαταστάσεις της γαλλικής εταιρείας προς κατεργασία. Τα επόμενα οικονομικά έτη -1924 και 1925- η μεταφερόμενη ποσότητα μετάλλων προς κατεργασία από τις εκεί εκμεταλλεύσεις θα ξεπεράσει τους 3,000 και 2,000 τόνους, αντίστοιχα.

Την ίδια περίοδο, στη περιοχή της Αλγερίας, κοντά στα μεταλλεία του Bou- Thaleb, ανακαλύφθηκαν πλούσια κοιτάσματα ενός νέου μεταλλευτικού προϊόντος, του arsuniate de plomb. Η γαλλική εταιρεία, το έτος 1923, προχώρησε σε συμφωνία με την εκεί μεταλλευτική εταιρεία Bou- Thaleb για τη συνεχή προμήθεια της με το νέο αυτό μετάλλευμα δεδομένου ότι η κατεργασία του προϊόντος αυτού -μέσω της διαδικασίας τήξης- παρέχει σημαντικές εμπορεύσιμες ποσότητες μεταλλευμάτων μολύβδου και αρσενικού τονώνοντας την ετήσια παραγωγική απόδοση της επιχείρησης.

Το έτος 1925 η γαλλική εταιρεία διευρύνει τις κτήσεις της με την αγορά των παραχωρήσεων της, υπό διάλυση, μεταλλευτικής εταιρείας "Syphnos & Eubee" στο νησί της Σίφνου. Στο υπέδαφος της περιοχής αυτής εντοπίζονται πλούσιες ποσότητες ευδιάλυτων μολυβδούχων και σιδηρούχων μεταλλευμάτων. Επίσης, θα εκμισθώσει,

στη Σάμο, σημαντικές μεταλλευτικές εκμεταλλεύσεις με ενδιαφέρουσες προοπτικές κερδοφορίας. Η γαλλική εταιρεία σχεδιάζει τη διεύρυνση των κτήσεων της με την αγορά πλουτοφόρων παραχωρήσεων και στα μεταλλεία της Sicile. Ωστόσο ως και το 1925 δεν θα προχωρήσει στην αγορά αυτή αναμένοντας την εφαρμογή από την ιταλική κυβέρνηση μιας ευνοϊκότερης μεταλλευτικής νομοθεσίας.

Τέλος, οι εργασίες της εταιρείας στα μεταλλεία του Caramanie στη Τουρκία, έχουν ανασταλεί, αυτή τη περίοδο, λόγω της γενικότερης αναταραχής που επικρατεί στο γύρω χώρο με την εφαρμογή των όρων της συνθήκης της Λοζάννης για τις ανταλλαγές των πληθυσμών. Ωστόσο αναμένεται επανάληψη των εργασιών της γαλλικής εταιρείας στις εκεί εκμεταλλεύσεις της το φθινόπωρο του 1925.

5.2 1926-1930 : ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΔΙΕΘΝΗΣ ΚΡΙΣΗ ΑΓΟΡΑΣ ΜΕΤΑΛΛΩΝ

Τα υπό ανάλυση οικονομικά έτη στιγματίζονται από τη μεταπολεμική διεθνή κρίση της αγοράς των μετάλλων η οποία, ουσιαστικά, επιφέρει ολοκληρωτική ανατροπή της παραγωγικής και χρηματοοικονομικής πορείας της εταιρείας.

Όσον αφορά την παραγωγική απόδοση της εταιρείας το έτος 1926 κυμαίνεται περίπου στα ίδια επίπεδα με το προηγούμενο οικονομικό έτος. Εξαίρεση αποτελεί μόνο η παραγωγή των μεταλλευμάτων ψευδαργύρου, η οποία εμφανίζει σημαντική μείωση.

Στην έκθεση της Τακτικής Γενικής Συνέλευσης για το έτος 1927 δεν αναφέρονται αναλυτικά τα ποσά των παραγόμενων μεταλλευτικών προϊόντων, εκτός από την παραγωγή των μολυβδούχων μεταλλευμάτων, η οποία δεν ξεπερνά τους 4,800χιλ.τον. Σε γενικές γραμμές η παραγωγική απόδοση, το έτος αυτό, αγγίζει ακόμη χαμηλότερα επίπεδα από κείνα του 1926.

Το επόμενο οικονομικό έτος (1928) η ετήσια παραγωγή του μολύβδου. παρουσιάζει σημαντική αύξηση κατά 2,476χιλ.τον. Αυτή η μεγέθυνση συνδέεται άμεσα με το εφαρμοζόμενο από τη γαλλική εταιρεία, πρόγραμμα αναδιάρθρωσης τών παραγωγικών της δομών στο οποίο θα αναφερθούμε αναλυτικά παρακάτω.

Το οικονομικό έτος 1929, το ετήσιο παραγόμενο αποτέλεσμα διατηρείται στα ίδια χαμηλά επίπεδα λόγω τόσο της αντανάκλασης της διεθνούς κρίσης της αγοράς των μετάλλων όσο και της πολυήμερης απεργιακής κινητοποίησης των εργατών-μεταλλευτών (1 Φεβρουαρίου ως 20 Μαρτίου 1929) της εταιρείας. Συγκεκριμένα, η παραγωγή του μολύβδου εμφανίζεται μειωμένη κατά 1,946χιλ.τον. σε σύγκριση με το 1928. Η παραγόμενη αυτή ποσότητα του μολύβδου προέρχεται από τη τήξη 56,615χιλ.τον. ακατέργαστων μεταλλευμάτων με μέση περιεκτικότητα σε μόλυβδο 10,40%[136].

[136] Ειδικότερα, παράγονται 3,217χιλ.τον. συμπεπυκνωμένων, δια εμπλουτισμού, μεταλλευμάτων, μέσης περιεκτικότητας 46% σε μόλυβδο και 5,929χιλ.τον. συμπεπυκνωμένων μεταλλευμάτων από το Πλυντήριο, μέσης περιεκτικότητας 18% σε μόλυβδο.

Τέλος το οικονομικό έτος 1930, η ετήσια παραγωγή εμφανίζει σημαντική μείωση της ετήσιας παραγωγής της καλαμίνας, η οποία αποδίδεται στην απόφαση της εταιρείας για την οριστική διακοπή των εργασιών κατεργασίας της λόγω της σημαντικής υποτίμησης της τιμής του ψευδάργυρου στις αγορές του εξωτερικού.

Από την άλλη μεριά η οικονομική απόδοση της γαλλικής εταιρείας τα υπό ανάλυση έτη, παρουσιάζει έντονη πορεία κάμψης. Το φαινόμενο αυτό συνδέεται άμεσα με την εμπορική και βιομηχανική κρίση που διανύει η παγκόσμια οικονομία από τη δεκαετία του 1920 και κορυφώνεται με τη μεγάλη διεθνή οικονομική κρίση του 1929. Οι αιτίες της διεθνούς αυτής ύφεσης εντοπίζονται στη διαδικασία υπερσυσσώρευσης κεφαλαίων σε συνδυασμό με την υπερπαραγωγή εμπορευμάτων, τον υπερδανεισμό χρηματικών μέσων, το νομισματικό χάος και τον πληθωρισμό, όπως αυτά διαμορφώθηκαν με τον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο και αναστάτωσαν τη διεθνή οικονομία και το διεθνή μηχανισμό των τιμών[137]. Τη περίοδο αυτή οι εργασίες της εταιρείας απειλούνται, κυρίως, από τη κρίση της παγκόσμιας αγοράς των μετάλλων και κατά επέκταση από τις έντονες διακυμάνσεις των τιμών τους και ειδικότερα εκείνη του μολύβδου, το οποίο, άλλωστε, αποτελεί τη βάση της παραγωγικής δράσης της γαλλικής εταιρείας[138]. Η διεθνής αυτή κρίση των τιμών των μετάλλων ακολουθεί το νόμο της προσφοράς και της ζήτησης. δηλαδή, παρατηρείται αύξηση της παραγόμενης ποσότητας των μετάλλων με αντίστροφη μείωση της παγκόσμιας ζήτησης για κατανάλωση[139].

Η συνεχής αυτή υποτίμηση των τιμών των μετάλλων σε συνδυασμό με τη φυσική εξάντληση των πλουσιότατων άλλοτε σε μόλυβδο πλουτοφόρων πρώτων υλών θα κλονίσει την οικονομική αντοχή της γαλλικής εταιρείας τη περίοδο αυτή. Συγκεκριμένα το έτος 1926 η τιμή του αργυρούχου μολύβδου μειώνεται κατά 6,5 λίρες (μέση τιμή 31,36 λίρες) σε σύγκριση με το 1925, γεγονός το οποίο μεταφράζεται σε μια ελάττωση των ετήσιων εσόδων της εταιρείας κατά

[137] Βλ Θ. Δ. Σακελλαρόπουλος, *Οικονομία Κοινωνία Κράτος στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου,* Αθήνα, Πληροφόρηση, 1991, σσ.20-25 και Σ. Κ. Πουλόπουλος, *Η Παγκόσμιος Οικονομία μεταξύ των δυο πολέμων*, Αθήνα, Επιθεώρησις Ελληνικής Οικονομίας, 1952, σσ.8-11.

[138] Συγκεκριμένα η αξία της παραγωγής του μολύβδου αποτελεί το 88,1% της αξίας της μεταλλουργικής παραγωγής το 1921, το 94,2% το 1928 και το 98,2% το 1939. Βλ. Σ. Ν Τσοτσορός, *Η συγκρότηση του βιομηχανικού κεφαλαίου στην Ελλάδα, 1898-1939,* ό.π., σ.130.

2,500,000έκ.φρ. Το επόμενο οικονομικό έτος (1927) η μέση τιμή πώλησης του αργυρούχου μολύβδου κυμαίνεται, στους πρώτους μήνες του έτους στις 24,8 λίρες, μειωμένη κατά 6,17 λίρες. Η τιμή αυτή θεωρείται ευνοϊκή αν λάβουμε υπόψη μας ότι τους επόμενους μήνες η μέση τιμή κατέρχεται στις 20 λίρες. Έτσι αν υπολογίσουμε ότι η ετήσια παραγωγή αργυρούχου μολύβδου είναι 4,800χιλ.τον. η μείωση της τιμής του επιφέρει μια ελάττωση στα ετήσια έσοδα της εταιρείας πάνω από 4,000,000έκ.φρ. Παράλληλα έντονες διακυμάνσεις εμφανίζονται και στις τιμές των άλλων μετάλλων. Το έτος 1927 η πτώση της τιμής του ψευδάργυρου κυμαίνεται στις 6 λίρες. Παρόλο που η εμπορία της καλαμίνας δεν αποτελεί παρά το 22% των ετήσιων πωλήσεων της γαλλικής εταιρείας ωστόσο η προαναφερόμενη κάμψη της τιμής της συνεπάγεται μια ελάττωση πάνω από 1,000,000έκ.φρ. στα ετήσια έσοδα της.

Το οικονομικό έτος 1928 η κρίση στις τιμές των μετάλλων συνεχίζεται αδιάκοπα επιδεινώνοντας την χρηματοοικονομική πορεία της εταιρείας. Αν μελετήσουμε τη πορεία της τιμής του μολύβδου για το έτος αυτό -ως το βασικό εμπορευματικό προϊόν της εταιρείας- θα παρατηρήσουμε ότι η απώλεια του ετήσιου κέρδους λόγω των διακυμάνσεων της τιμής του υπολογίζεται σε 2,172,000έκ.φρ.

Ειδικότερα, η μέση τιμή του μετάλλου αυτού το 1928 είναι 21,3 λίρες. Η τιμή του κόστους παραγωγής του αργυρούχου μολύβδου ανέρχεται σε 26,13 λίρες ενώ η μέγιστη τιμή πώλησης του δεν θα ξεπεράσει τις 24,5 λίρες ανά τόνο. Επομένως η ετήσια μικτή ζημιά από την πώληση του μολύβδου ξεπερνά τις 2,6 λίρες ανά τόνο. Αν λάβουμε υπόψη μας ότι τους τέσσερις πρώτους μήνες του έτους η παραγόμενη ποσότητα του προϊόντος αυτού είναι 1,820χιλ.τον. με ζημιά πώλησης 8,2 λίρες ανά τόνο συνεπάγεται ότι μόνο για το διάστημα αυτό η απώλεια οικονομικού κέρδους της εταιρείας ανέρχεται σε 1,818,000έκ.φρ. αποτελώντας το 84% του συνολικού ετήσιου ελλείμματος στον ισολογισμό της επιχείρησης. Ανάλογη εμφανίζεται το έτος αυτό και η πτώση της τιμής των μεταλλευμάτων ψευδαργύρου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το γεγονός ότι ποσότητα καλαμίνας με περιεκτικότητα 30% σε ψευδάργυρο πωλείται το 1928 στα ειδικά εργοστάσια

[139] Χαρακτηριστικά η παγκόσμια αυτή κρίση θα οδηγήσει αρκετές μεταλλευτικές επιχειρήσεις τόσο στην Ευρώπη όσο και στην Β. Αφρική να διακόψουν προσωρινά τις εργασίες τους αναμένοντας μια βελτίωση στη παγκόσμια αγορά των μετάλλων.

κατεργασίας ακριβώς στη μισή τιμή από κείνη που ίσχυε το προηγούμενο οικονομικό έτος.

Η κατάρρευση των διεθνών τιμών των μετάλλων συνεχίζεται σταθερά και το 1929. Για πρώτη φορά αναφέρεται στην έκθεση της Τακτικής Γενικής Συνέλευσης της εταιρείας η απειλή που ενέχει η συνεχής κάμψη των τιμών των μετάλλων για τη δυνατότητα της παραπέρα ομαλής λειτουργίας και χρηματοπιστωτικής επιβίωσης της εταιρείας. Το τελευταίο τρίμηνο του 1929 οι τιμές των μετάλλων άγγιξαν τα κατώτερα όρια απαιτώντας να ανατρέξουμε σε δεκάδες έτη πριν προκειμένου να εντοπίσουμε ανάλογες τιμές[140]. Αναλυτικά η τιμή του κόστους παραγωγής του μολύβδου υπολογίζεται σε 26,2 λίρες ενώ η τιμή πώλησης του για το έτος αυτό δεν ξεπερνά τις 25,6 λίρες ανά τόνο αργυρούχου μολύβδου. Ειδικότερα η μέση τιμή πώλησης του προϊόντος αυτού -με βάση τις διακυμάνσεις σ' όλη τη διάρκεια του έτους- κυμαίνεται στις 23,5 λίρες ανά τόνο. Το έτος αυτό η πτώση των τιμών των μετάλλων παρουσιάζει συνεχείς πρωτοφανείς αυξομειώσεις πέρα από κάθε δυνατότητα πρόβλεψης. Αρκεί να αναφέρουμε ότι κατά τη διάρκεια του μήνα Νοεμβρίου η τιμή του μολύβδου υποτιμήθηκε από 22 λίρες σε 17,17 λίρες ανά τόνο, του ψευδαργύρου από 22 λίρες σε 16,12 λίρες ανά τόνο και του αργύρου από 23 σε 17πέννες κατά ουγγία (pence l'once).

Η ολοκληρωτική ανατροπή που επέφερε η ραγδαία αυτή κάμψη των τιμών στην παραγωγικο-οικονομική πορεία της εταιρείας δεν θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί αν δεν είχε τεθεί σε εφαρμογή το πρόγραμμα αναδιοργάνωσης των τεχνικών της εκμετάλλευσης, όπως θα δούμε παρακάτω. Έτσι και το οικονομικό έτος 1929 το ετήσιο έλλειμμα στον ισολογισμό της επιχείρησης ξεπερνά τα 3,000,000έκ.φρ.

Τέλος και η οικονομική απόδοση του 1930 επηρεάζεται άμεσα από τη βαθιά διεθνή πτώση των τιμών. Οι διακυμάνσεις που εγγράφονται, το έτος αυτό, στις τιμές των μετάλλων που εμπορεύεται η γαλλική εταιρεία έχουν ως εξής:

[140] Το έτος 1929 η τιμή του μολύβδου θεωρείται η κατώτερη διεθνής τιμή που έχει παρουσιασθεί εδώ και 17 έτη ενώ αντίστοιχα η τιμή του ψευδάργυρου η κατώτερη για τα τελευταία 27 έτη. Βλ. *Έκθεση του Διοικητικού Συμβουλίου και της εξελεγκτικής επιτροπής της Ελληνικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου προς την Γενική Τακτική Συνέλευση των μετόχων της*, 28 Ιουνίου 1930, σ.3.

ΕΤΟΣ 1930	Plomb (par Tonne)	Zing (par Tonne)	Argent (par Kilogramme)
2 Ιανουαρίου 1930	21,9	20,1	23 d,31
Maximum 1930	21,13	20,5	23 d,31
Mimimum 1930	14,13	13,1	15 d,53
31 Δεκέμβρη 1930	18,1	13,7	
Μέση Τιμή Έτους	18,1	16,7	19 d,01

Είναι εμφανές από το παραπάνω πίνακα ότι και το έτος αυτό κυριαρχούν οι απότομες αυξομειώσεις στις τιμές των μετάλλων. Σε σύγκριση με τις τιμές του προηγούμενου οικονομικού έτους (1929) η μέση τιμή του μολύβδου έχει υποτιμηθεί κατά 5,4 λίρες ανά τόνο, του ψευδάργυρου κατά 8,1λίρες και του αργύρου κατά 7d, 41.

Συμπερασματικά η διεθνής κρίση των τιμών των μετάλλων αποτυπώνεται συνοπτικά στον παρακάτω πίνακα με τις μέσες τιμές των κυριότερων εμπορευματικών μετάλλων της γαλλικής εταιρείας, όπως αυτές διαμορφώνονται τα οικονομικά έτη 1926-1930:

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΤΟΣ	ΤΙΜΕΣ (francs)		
	Plomb (par Tonne)	Zing (par Tonne)	Argent (par Kilogramme)
1926	31,4	34,9	---
1927	24,7	28,9	28d,05
1928	21,3	25,5	28d,86
1929	23,4	24,1	26d,43
1930	18,1	16,1	19d,01

Μέσα σ' αυτές τις αντίξοες συνθήκες της παγκόσμιας κατάρρευσης των τιμών η γαλλική εταιρεία και γενικότερα οι μεταλλευτικές εταιρείες της Ευρώπης έχουν να

αντιπαλέψουν με την ισχυρή μεταλλευτική αγορά της Αμερικής. Το πλούσιο υπέδαφος της ηπείρου αυτής σε συνδυασμό με την πρωτοπορία της μεταλλουργικής της βιομηχανίας εξασφαλίζει την κυριαρχία της στην αγορά των μετάλλων καθορίζοντας τις τιμές τους σε τόσο χαμηλά επίπεδα τα οποία αδυνατούν, όχι μόνο να ανταγωνισθούν αλλά και να ακολουθήσουν οι ευρωπαϊκές μεταλλευτικές επιχειρήσεις. Η δυνατότητα ελάττωσης των τιμών πώλησης των μετάλλων ισοδυναμεί με μείωση του κόστους παραγωγής τους -αμεσότερη μορφή της οποίας αποτελεί η μείωση των εργατικών αποδοχών. Η ιδιαίτερα όμως κρισιακή οικονομική κατάσταση του ελληνικού κράτους τη περίοδο αυτή αφαιρεί κάθε δυνατότητα από τη γαλλική εταιρεία για περαιτέρω συμπίεση των εργατικών της ημερομισθίων.

Όπως έχουμε αναφέρει η παράταση της πολεμικής περιόδου, οι μεγάλες δαπάνες της μικρασιατικής εκστρατείας και οι αυξημένες δαπάνες για την επιβίωση του προσφυγικού πληθυσμού αποτελούν τις κύριες αιτίες δημιουργίας και συντήρησης στον ελληνικό χώρο του πληθωριστικού φαινομένου με άμεση συνέπεια τη σημαντική μείωση του πραγματικού εισοδήματος των μισθωτών. Μέσα σε συνθήκες οικονομικής κρίσης με αυξάνοντα πληθωρισμό, η πραγματική αξία των μισθών παραμένει στάσιμη ή και μειώνεται καθώς ο μακροχρόνιος πληθωρισμός τις καθηλώνει κάτω από το επίπεδο του 1914-1916. Συγκεκριμένα ο τιμάριθμος ακρίβειας της ζωής σχεδόν διπλασιάζεται από το 1923 ως το 1930. Ανάμεσα στα έτη αυτά οι τιμές αυξήθηκαν κατά 207% ενώ οι μισθοί μόνο κατά 83% επιδεινώνοντας τις συνθήκες διαβίωσης. Η τιμή του πληθωρισμού, ύστερα από ένα άλμα κατά 85,7% το 1923, τα μετέπειτα έτη και ιδιαίτερα από τον Ιανουάριο του 1929 θα τεθεί υπό έλεγχο. Στον παρακάτω πίνακα αποτυπώνονται οι διακυμάνσεις του τιμάριθμου ακρίβειας της ζωής για τα έτη 1923-1930, με βάση το έτος 1914 = 100 μονάδες:

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΤΗ	ΤΙΜΑΡΙΘΜΟΣ ΑΚΡΙΒΕΙΑΣ ΖΩΗΣ[141]
1923	1,181
1924	1,235
1925	1,414
1926	1,633
1927	1,790
1928	1,858
1929	1,923
1930	1,682

Ήδη στην ετήσια έκθεση της Τακτικής Γενικής Συνέλευσης αναφέρεται ότι η ακρίβεια της ζωής στα όρια του ελληνικού κράτους εμφανίζει μια αύξηση πάνω από 1500% σε σύγκριση με το προπολεμικό κόστος ζωής.

Επομένως η γαλλική εταιρεία, τη περίοδο αυτή, δεν έχει να αντιμετωπίσει μόνο την παγκόσμια μεταλλευτική κρίση αλλά και το δυσμενή παράγοντα της συνεχούς ακρίβειας του επιπέδου ζωής στον μεταπολεμικό ελληνικό χώρο. Η ανεξέλεγκτη αυτή πορεία του μεταπολεμικού πληθωρισμού όχι μόνο δεν αφήνει περιθώρια στην εταιρεία για μείωση των εργατικών ημερομισθίων αλλά αναδύει αιτήματα αύξησης τους με δυναμικές κινητοποιήσεις των εργατών- μεταλλευτών.

Τον Φεβρουάριο του 1929 θα απεργήσουν οι εργάτες- μεταλλωρύχοι της γαλλικής εταιρείας. Η κινητοποίηση αυτή, η οποία διακρίνεται για τον έντονα αγωνιστικό της χαρακτήρα θα διαρκέσει 48 μέρες (1 Φεβρουαρίου μέχρι 20 Μαρτίου 1929). Κύριοι οργανωτές της απεργίας είναι αρχικά οι τεχνίτες του εργοστασίου, γρήγορα όμως θα ακολουθήσουν και οι εργαζόμενοι στις διάφορες ειδικότητες των μεταλλευτικών εργασιών της εταιρείας. Βασικό αίτημα των

[141] Βλ. Κ. Β. Μπανταλούκας, "Η ελληνική οικονομία 1923-1940, σύντομος στατιστική σκιαγράφησις", *Σπουδαί,* τ.χ.3-4, Ιούλιος- Δεκέμβριος 1984, σ.59.

απεργών- μεταλλευτών αποτελεί η αύξηση του ημερομισθίου κατά 30%[142]. Οι απεργοί με καθημερινές βίαιες συγκεντρώσεις θα πετύχουν τελικά, ανάμεσα στα άλλα, και τη χορήγηση αύξησης ύψους 10% σ΄ όλους τους εργαζόμενους της εταιρείας δυσχεραίνοντας ακόμη περισσότερο τη κατηγορία των ετήσιων δαπανών στον ισολογισμό της επιχείρησης.

Τη περίοδο αυτή ο μοναδικός ευνοϊκός παράγοντας στην ενίσχυση των οικονομικών εσόδων της εταιρείας αποτελεί η συγκυρία νομισματικής αποσταθεροποίησης και η πορεία υποτίμησης της δραχμής σε σχέση με τα ξένα νομίσματα και το χρυσό ως το έτος 1928[143]. Συγκεκριμένα, στις 23 Ιανουαρίου 1926 η ελληνική κυβέρνηση θα συνάψει δεύτερο εσωτερικό αναγκαστικό δάνειο, αξίας 1,250,000,000διςδρχ., μειώνοντας την αξία των χαρτονομισμάτων κατά 25%. Το δάνειο αυτό, όπως ήταν αναμενόμενο, προκάλεσε νέα υποτίμηση της δραχμής κατά 19% έναντι της αγγλικής λίρας ενώ ο πληθωρισμός έφθασε στο 20,6%.

Από το επόμενο έτος (1927) αρχίζουν οι πρώτες προσπάθειες για την εξυγίανση του εθνικού νομίσματος και κατ' επέκταση της ελληνικής οικονομίας. Ουσιαστικά μέσα στα πλαίσια των συμφωνιών διακανονισμού των πολεμικών χρεών, ανοίγει ο δρόμος για τη σύναψη του τριμερές δανείου των 9,000,000έκ. λιρών, το οποίο εκδόθηκε στις 31 Ιανουαρίου 1928, υπό την αιγίδα της Κοινωνίας των Εθνών. Ωστόσο βασική προϋπόθεση την οποία έθετε η Κοινωνία των Εθνών για τη δανειοδότηση αποτελούσε η σταθεροποίηση της ελληνικής δραχμής. Έτσι, στις 14 Μαϊου 1928 η δραχμή εισέρχεται σε καθεστώς σταθεροποίησης με τη καθιέρωση

---

[142] Όπως θα αναφερθούμε αναλυτικά παρακάτω στην απεργία αυτή, εκτός από την αύξηση του ημερομίσθιου άλλα αιτήματα αφορούν την καθιέρωση του 8ωρου, την ίδρυση ταμείου συντάξεως και τη θεσμοθέτηση ίσων αποδοχών για τις γυναίκες- εργάτριες και τα παιδιά. Βλ. Φ. Ορφανού, "Οι πρώτες εργατικές κινητοποιήσεις στο Λαύριο", *Δοκιμές*, τ.χ.7, Άνοιξη 1998, σσ.136-139.

[143] Επίσης, ευνοϊκή θεωρείται και η ρύθμιση μείωσης της φορολογίας των κερδών ανωνύμων εταιρειών από την κυβέρνηση Βενιζέλου. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Δ. Σ. Βεζάνης "Με την επάνοδό του στην κυβέρνηση ο Βενιζέλος θα προβεί σε φορολογικές μειώσεις και διευκολύνσεις 3 ειδών :
1) ελαττώσεις ποσοστών φόρων ή και ολοκληρωτική κατάργηση ορισμένων φόρων
2) διευκολύνσεις δια την τμηματικήν εις δόσεις καταβολήν παλαιών οφειλομένων φόρων
3) διαρρύθμισις ορισμένων φορολογιών χάρις εις την οποίαν ελαφρώνεται αισθητώς ο φορολούμενος.
Ειδικότερα, όσον αφορά τις ανώνυμες εταιρείες, εμειώθη η φορολογία Γ΄ κατηγορίας επί των μερισμάτων ανωνύμων εταιρειών, των ποσοστών κλπ ως και φοροσήμου κατά 20% και εμειώθη κατά 10% ο φόρος επί των κερδών των αλλοδαπών εταιρειών, εξισωθεισών ως προς τα πρόσθετα ποσοστά προς τας ημεδαπάς ανωνύμους εταιρείας. Βλ. Δ. Σ. Βεζάνης, *Το έργον της κυβερνήσεως Βενιζέλου κατά την τετραετίαν 1928-1932,* Αθήναι, 1932.

της αγγλικής λίρας ως εξωτερικού συναλλάγματος χρυσής βάσης[144] με ισοτιμία 375δρχ η λίρα. Το πρόγραμμα αυτό εξασφάλισε τη σταθερότητα της συναλλαγματικής τιμής της δραχμής αποτελώντας το ρυθμιστή της νομισματικής κυκλοφορίας του ελληνικού κράτους. Η παγίωση αυτή του ελληνικού νομίσματος μόνο προσωρινά περιόρισε το ποσό του ετήσιου κέρδους της γαλλικής εταιρείας από την συναλλαγματική της ισοτιμία με τη δραχμή, δεδομένου ότι δεν θα διατηρηθεί για πολύ. Η διεθνής κρίση του 1929 ανέτρεψε τη πορεία της νομισματικής σταθεροποίησης και του ελληνικού νομίσματος. Υποστηρίζεται, μάλιστα, ότι η νομισματική κρίση αποτέλεσε τη κύρια έκφραση της διεθνούς κρίσης στον ελληνικό χώρο[145].

Όπως είδαμε, η μεταπολεμική διεθνής κρίση της αγοράς των μετάλλων καθιστά την χρηματοοικονομική, πορεία της γαλλικής εταιρείας ιδιαίτερα ευάλωτη και εύθραυστη στις συνεχείς διαταραχές της αγοράς. Η μεταλλευτική εταιρεία, ως πολιτική άμυνας στην απειλητική αυτή κρισιακή συνθήκη, θα ξεκινήσει ένα τεχνικό πρόγραμμα αναδιοργάνωσης και ριζικής ανακαίνισης των εγκαταστάσεων της και των δομών της παραγωγικής της φυσιογνωμίας με την υπογραφή, δύο συμφωνητικών σχεδίων συνεργασίας με την ελληνική Εταιρεία Μεταλλουργείων Λαυρίου και την Ergasteria Flottation Co LTD.

Η γαλλική εταιρεία θα συνάψει ειδική συμφωνία με ένα άγγλο-αμερικάνικο βιομηχανικό συγκρότημα, την εταιρεία Ergasteria Flottation Co[146] για την εφαρμογή της διαδικασίας εμπλουτισμού των φτωχών μεταλλευμάτων βάση μιας νέας μεθόδου, της Επίπλευσης. Από τη λειτουργία των παλαιότερων πλυντηρίων της εταιρείας είχε συσσωρευτεί μια ποσότητα 600,000χιλ.τον. περιττωμάτων από την κατεργασία θειούχων μεταλλευμάτων στο μεταλλευτικό φρέαρ της Πλάκας. Τα φτωχά αυτά μεταλλεύματα θεωρούνταν μέχρι τώρα απρόσοδα και παρέμεναν ανεκμετάλλευτα. Τη περίοδο όμως αυτή, χάρη στην, ευρείας κλίμακας

[144] Ο κανόνας Συναλλάγματος Χρυσού αποτελεί μια από τις τρεις μορφές εφαρμογής του "χρυσού κανόνα", σύμφωνα με τον οποίο η αξία της νομισματικής μονάδας της χώρας που εισέρχεται στο σύστημα αυτό προσδένεται με το νόμισμα της χώρας, το οποίο συνδέεται άμεσα με το χρυσό. Βλ. Μ. Ρηγίνος, *Παραγωγικές δομές και εργατικά ημερομίσθια 1909-1936*, ό.π., σ.172.

[145] Βλ. Ανώνυμος, "Η οικονομική κατάστασις της Ελλάδος κατά το 1928", *ΔΕΒΕΑ,* τ.χ.6-7, Ιούνιος- Ιούλιος 1929, σσ.168-169.

[146] Η εταιρεία αυτή βρίσκεται υπό τον απόλυτο έλεγχο του συγκροτήματος Pennaroya, το οποίο κατέχει τη πλειοψηφία των μετοχών της.

εφαρμοζόμενη στην Αμερική, μέθοδο της επίπλευσης, μπορεί να πραγματοποιηθεί περαιτέρω επεξεργασία των περιττωμάτων αυτών.

Σύμφωνα με τη σύμβαση, η εταιρεία αυτή αναλαμβάνει με δικά της έξοδα την οικοδόμηση ειδικού εργοστασίου εμπλουτισμού τουλάχιστον 100τόνων περιττωμάτων την μέρα, για τα οποία θα καταβάλλει 6 shillings στην γαλλική εταιρεία ενώ τα παραγόμενα μολυβδούχα υποπροϊόντα θα παραχωρούνται, επίσης, στη γαλλική εταιρεία για περαιτέρω επεξεργασία στις μεταλλουργικές της εγκαταστάσεις (διαδικασία τήξης). Το εργοστάσιο αυτό θα δοθεί δωρεάν στην γαλλική εταιρεία ύστερα από κατεργασία 150,000χιλ.τον. μεταλλευμάτων, σε χρονικό διάστημα το πολύ 5 ετών, με παράλληλο δικαίωμα αγοράς του ύστερα από δυο έτη λειτουργίας αν κριθεί αποδοτικό από την ΓΕΜΛ. Το συμφωνητικό αυτό συμβόλαιο μεταβάλλει το σύστημα εκμετάλλευσης της εταιρείας εκσυγχρονίζοντας και επεκτείνοντας τις μεταλλουργικές της δραστηριότητες. Η μέθοδος της Επίπλευσης θα τεθεί σε λειτουργία στις 19 Μαΐου του 1927.

Επίσης, τη περίοδο αυτή, η γαλλική εταιρεία, μετά από μακροχρόνιες διαπραγματεύσεις, προχωρά στη σύναψη συμφωνίας με την Εταιρεία Μεταλλουργείων Λαυρίου.

Αναλυτικότερα, από τα πρώτα χρόνια ανακάλυψης των πλούσιων μεταλλευτικών κοιτασμάτων της Λαυρεωτικής ιδρύθηκαν δυο μεταλλευτικές εταιρείες στο χώρο. Η Γαλλική Εταιρεία Μεταλλείων Λαυρίου και η ελληνική Εταιρεία Μεταλλουργείων Λαυρίου, οι οποίες από το 1872 εκμεταλλεύονται ξεχωριστά τις παραχωρήσεις τους. Παρόλο το γεγονός ότι οι εδαφικές τους εκμεταλλεύσεις είναι γειτονικές και πολλές φορές η μια εισχωρεί στην επικράτεια της άλλης ωστόσο ποτέ ως τώρα δεν είχαν συνεργαστεί, αντιθέτως αρκετές φορές είχαν έρθει σε διένεξη δυσχεραίνοντας τη πρόοδο των εργασιών τους. Επιπρόσθετα, η αντιπαλότητα αυτή οδήγησε στην οικοδόμηση ξεχωριστών μηχανολογικών εγκαταστάσεων (μηχανουργεία, εργοστάσια παραγωγής κινητήριας δυνάμεως, σιδηροδρομικές γραμμές κλπ.) διπλασιάζοντας τις οικονομικές δαπάνες τεχνολογικής επένδυσης της κάθε εταιρείας.

Οι σοβαρές χρηματοπιστωτικές διαταραχές που προκάλεσε ο Α΄ παγκόσμιος πόλεμος κλόνισαν τη λειτουργική πορεία και των δυο εταιρειών και άρχισαν να

εξετάζουν τη δυνατότητα μιας μεταξύ τους συνεργασίας στις απαιτήσεις των μεταπολεμικών συνθηκών. Τα Διοικητικά Συμβούλια των δυο εταιρειών αναζητώντας ένα τρόπο από κοινού εκμετάλλευσης των μεταλλευτικών τους πόρων με παράλληλη ωστόσο διατήρηση της οικονομικής τους αυτονομίας κατέληξαν, τελικά, στη πρακτική της ενοικίασης από την γαλλική εταιρεία του μεγαλύτερου μέρους των εγκαταστάσεων της ελληνικής μεταλλευτικής εταιρείας. Έτσι οι δυο εταιρείες υπέγραψαν συμφωνία μισθώσεως από την γαλλική εταιρεία για 12 έτη - από τη 1 Ιουλίου 1927- μέρους των εγκαταστάσεων της ελληνικής εταιρείας και από κοινού εκμετάλλευσης συγκεκριμένων βιομηχανικών συγκροτημάτων. Οι δυο εταιρείες εκφράζουν την πίστη και την αισιοδοξία τους για τα σημαντικά οικονομικά αποτελέσματα της συνεργασίας αυτής, με σημαντικότερο εκείνο της ελάττωσης των γενικών εξόδων και μείωσης των δαπανών παραγωγής.

Ειδικότερα, σύμφωνα με τους όρους της σύμπραξης, η γαλλική εταιρεία αναλαμβάνει την εκμετάλλευση του Πλυντηρίου, του Κεντρικού Ηλεκτρικού Σταθμού, των σιδηροδρομικών δικτύων καθώς και των οικημάτων των εργατών και υπαλλήλων αντί ολικού ετήσιου μισθώματος 7,000χιλ. λιρών με βάση τη τιμή του μολύβδου. Επίσης, η γαλλική εταιρεία υποχρεούται να καταβάλλει 6 πέννες ανά τόνο για τη ποσότητα των επεξεργασμένων περιττωμάτων στο Πλυντήριο της ελληνικής εταιρείας ενώ για τη χρήση των μισθωμένων μεταλλείων η ελληνική εταιρεία θα λαμβάνει το 15% επί της αξίας του εξορυσσόμενου μεταλλεύματος. Επιπρόσθετα οι δυο εταιρείες αναλαμβάνουν την υποχρέωση να κατασκευάσουν από κοινού το νέο Θερμικό Εργοστάσιο για την παραγωγή οξειδίων από την κατεργασία μολυβδούχων και ψευδαργυρούχων μεταλλευμάτων και την αποπεράτωση του υπό κατασκευή, νέου Χημικού Εργοστασίου. Τέλος, η ελληνική Εταιρεία Μεταλλουργείων Λαυρίου δικαιούται να αντιπροσωπεύεται στο Διοικητικό Συμβούλιο της γαλλικής εταιρείας, να της παρέχεται τεχνικός σύμβουλος από τη κεντρική διοίκηση της γαλλικής εταιρείας στο Παρίσι και να ασκεί έλεγχο στις εργασίες των υπό μίσθωση μεταλλείων της και των σχετικών με τα χρηματικά της δικαιώματα λογιστικών εγγράφων.

Όπως αναφέραμε και οι δυο συμφωνίες θα υπογραφούν το έτος 1927. Ειδικότερα η μέθοδος της Επίπλευσης σε ένα πρώτο στάδιο θα εφαρμοστεί για τη κατεργασία των

θειούχων και των μικτών μεταλλευμάτων B.P.G. (blendes- θειούχος ψευδάργυρος, pyrites- θειούχος σίδηρος, galenes- θειούχος μόλυβδος). τα οποία υφίστανται ειδική επεξεργασία διαχωρισμού και πλύσεως στο αντίστοιχο εργοστάσιο.

Κατά τη διαδικασία αυτή, τα μεταλλεύματα αποστέλλονται στο εργοστάσιο επίπλευσης όπου επέρχεται αποχωρισμός και εμπύκνωση των συστατικών τους ουσιών. Το παραγόμενο συμπεπυκνωμένο μετάλλευμα ψευδάργυρου- δεδομένου ότι δεν υπάρχουν στην Ελλάδα εγκαταστάσεις περαιτέρω επεξεργασίας- εξάγεται, ενώ το συμπεπυκνωμένο μετάλλευμα μολύβδου υφίσταται ειδική κατεργασία αποθείωσης και από εκεί μεταφέρεται στους καμίνους παραγωγής μολύβδου. Εκεί κατά τη διαδικασία τήξης (fusion) σχηματίζεται η σκωρία η οποία συγκεντρώνει τα ελαφρότερα και πιο άχρηστα στοιχεία μεταφέροντας τα σε ειδικό εργοστάσιο παραγωγής αρσενικούχου οξέως. Ο δε αργυρούχος μόλυβδος μετά την διαδικασία απαργύρωσης του σχηματίζει το καθαρό πλέον μόλυβδο (plomb doux), περιεκτικότητας 99,95%. Επίσης η γαλλική εταιρεία, το έτος 1927, θα επεξεργασθεί 60,000χιλ.τον. περιττωμάτων στο Πλυντήριο της ελληνικής εταιρείας.

Σε γενικές γραμμές, το έτος αυτό, η νέα βιομηχανική πορεία της εταιρείας δεν επιφέρει τα αναμενόμενα ικανοποιητικά αποτελέσματα, δεδομένου ότι δεν είχαν ολοκληρωθεί ακόμη τα απαραίτητα προκατασκευαστικά έργα για την απρόσκοπτη λειτουργία των δυο εργοστασίων. Συγκεκριμένα η καθυστέρηση παράδοσης του Νέου Ηλεκτρικού Σταθμού -τριπλάσιας ισχύς (1,250 KVA) από κείνο της ελληνικής εταιρείας- ανέβαλε και τη λειτουργία του νέου Χημικού Εργοστασίου.

Το επόμενο οικονομικό έτος (1928) η ετήσια παραγωγή του μολύβδου, όπως είδαμε, παρουσιάζει αξιοσημείωτη αύξηση σε συνδυασμό με τη μείωση του κόστους παραγωγής του. Συγκεκριμένα, η τιμή του κόστους παραγωγής του μεταλλεύματος αυτού διαμορφώνεται ως εξής στη διάρκεια του έτους αυτού:

ΕΤΟΣ 1928	ΜΟΛΥΒΔΟΣ ΤΙΜΗ ΚΟΣΤΟΥΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ (Francs)
Ιανουάριος- Απρίλιος	32,7 λίρες
Μάιος- Αύγουστος	25,4 λίρες
Σεπτέμβριος- Δεκέμβριος	23,1 λίρες
Τέλη Δεκεμβρίου	22,6 λίρες

Η παρατηρούμενη μείωση του κόστους παραγωγής, πάνω από 8 λίρες ανά τόνο, τους τελευταίους μήνες του 1928 αποδίδεται στην έναρξη από το μήνα Μάιο, τόσο των εργασιών του Πλυντηρίου όσο και του Εργοστασίου Επίπλευσης/Εμπλουτισμού Συγκεκριμένα, το έτος αυτό, το Πλυντήριο επεξεργάστηκε, συνολικά, 123,743χιλ.τον. περιττωμάτων εξάγοντας 1,042χιλ.τον. μεταλλευμάτων περιεκτικότητας 19,40% σε μόλυβδο. Το Εργοστάσιο Εμπλουτισμού κατεργάστηκε 23,000χιλ.τον. φτωχών μεταλλευμάτων παρέχοντας 3,336χιλ.τον. συμπεπυκνωμένου μολύβδου με μέση περιεκτικότητα 59,40% σε μόλυβδο. Ωστόσο και το έτος αυτό, παρόλο τη σημαντική μείωση του κόστους παραγωγής, η συνεχής επιδείνωση της αγοράς των μετάλλων δεν επέτρεψε να εκδηλωθούν τα πλεονεκτήματα της λειτουργίας των νέων εγκαταστάσεων της γαλλικής εταιρείας.

Τα επόμενα οικονομικά έτη η εταιρεία θα προσπαθήσει, με κάθε τρόπο, να αποπερατώσει τις εργασίες του τεχνικού προγράμματος βιομηχανικής ανασυγκρότησης, παρόλο την ανεπάρκεια των διαθέσιμων χρηματικών της κεφαλαίων. Το έτος 1930 η συνεχής υποτίμηση της τιμής των μεταλλευμάτων ψευδαργύρου καθιστά ασύμφορη τη περαιτέρω εκμετάλλευση τους και με απόφαση της γαλλικής εταιρείας σταματά ολοκληρωτικά η λειτουργία των καμίνων πύρωσης της καλαμίνας.

Επιπρόσθετα, η εταιρεία θα αναστείλει τη λειτουργία δαπανηρών φρεάτων οξειδούχων μεταλλευμάτων ενώ θα ωθήσει τις εργασίες εξόρυξης των μικτών

θειούχων μεταλλευμάτων, τα οποία υπόκεινται σε εμπλουτισμό στο εργοστάσιο της Επίπλευσης. Το Δεκέμβριο του 1930, κάτω από τη πίεση της διεθνούς κρίσης της αγοράς, θα υπογραφεί νέα τροποποιητική συμφωνία μεταξύ της γαλλικής και της ελληνικής Εταιρείας Μεταλλουργείων Λαυρίου. Οι επιβαλλόμενες μεταρρυθμίσεις αφορούν, κυρίως, τη μείωση του ετήσιου καταβαλλόμενου μισθώματος και του αντιτίμου για τη κατεργασία των περιττωμάτων, καθώς και την ελάττωση του ελάχιστου ορίου εξόρυξης μεταλλευμάτων από τα μισθωμένα μεταλλεία από 6,000χιλ.τον. σε 4,000χιλ.τον. Σε αντιστάθμισμα η ελληνική εταιρεία δικαιούται συμμετοχή στα κέρδη της μισθώτριας γαλλικής εταιρείας.

Γενικότερα οι αλλεπάλληλες κρίσεις του διεθνούς συστήματος την δεκαετία του 1920 (1920-1922, 1924, 1927-1929) επέδρασαν ιδιαίτερα στην πορεία της μεταλλευτικής βιομηχανίας κατά τρόπο διαρκή και σωρευτικό. Την εξεταζόμενη περίοδο (1926-1930) η κρισιμότητα της κατάστασης αντανακλάται στους ετήσιους ισολογισμούς των αντίστοιχων οικονομικών ετών. Ειδικότερα, ήδη στον ισολογισμό του οικονομικού έτους 1926 -το οποίο έστω σχηματικά μπορούμε να θεωρήσουμε ως έτος μιας πρώτης εκδήλωσης των διακυμάνσεων των τιμών- παρατηρείται σημαντική κάμψη των κερδών της εταιρείας. Το ετήσιο μικτό κέρδος μειώνεται σε σύγκριση με το προηγούμενο οικονομικό έτος σε ποσοστό 43%. Αντίστοιχα το ετήσιο καθαρό κέρδος από 1,693,723έκ.φρ. ελαττώνεται σε 1,292,286έκ.φρ. το έτος 1926. Ωστόσο αν αναλογιστούμε τη δυσμενή εμπορική και οικονομική συγκυρία δεν μπορούμε παρά να θεωρήσουμε ικανοποιητικό το ετήσιο οικονομικό αποτέλεσμα της επιχείρησης.

Το έτος αυτό στη κατηγορία των πάγιων περιουσιακών στοιχείων της εταιρείας στο ενεργητικό του ισολογισμού της, περιλαμβάνεται με το όνομα Immobilisations nouvelles το ποσό των 2,005,787έκ.φρ., το οποίο αφορά το σύνολο των δαπανών για τον εκσυγχρονισμό των μηχανολογικών εγκαταστάσεων της εταιρείας, των ερευνών στη 3^{η} επαφή αλλά και των μελετών εκμετάλλευσης μεταλλείων του εξωτερικού. Από την άλλη μεριά στη κατηγορία των κινητών αξιών παρατηρείται μια αξιοσημείωτη υπερεκτίμηση του αποθέματος των μεταλλευμάτων σε στοκ αξίας ίσης με 2,300,000έκ.φρ. σε σύγκριση με την αντίστοιχη τιμή του προηγούμενου οικονομικού έτους. Αυτό αποδίδεται κυρίως, στο γεγονός της αποθήκευσης τους με

σκοπό τη μεταγενέστερη κατεργασία τους. Αυτή η μεγέθυνση της ποσότητας των μεταλλευμάτων σε στοκ απαιτεί μια αντίστοιχη αύξηση των διαθέσιμων κεφάλαιων κίνησης της εταιρείας. Μέσα σ' αυτή τη λογική ένα μέρος του καθαρού κέρδους αποφασίσθηκε να δεσμευθεί για τη πραγματοποίηση αποσβέσεων. Συγκεκριμένα το ποσό του ετήσιου καθαρού κέρδους θα κατανεμηθεί ως εξής:

Απόθεμα για Αποσβέσεις	850,000χιλ.φρ.
Ποσό για Μερισματική Απόδοση (7φρ. ανά μετοχή)	389,550χιλ.φρ.
Μεταφορά Υπόλοιπου	52,736χιλ.φρ.

Η μερισματική απόδοση προς τους μετόχους παρουσιάζει μείωση πάνω από 150% δεδομένου ότι το προηγούμενο οικονομικό έτος ανερχόταν σε 25φρ. ανά μετοχή.

Το επόμενο οικονομικό έτος (1927) το ετήσιο μικτό κέρδος της παρουσιάζει μείωση πάνω από 50% σε σύγκριση με το 1926. Η διεθνής κρίση αρχίζει πλέον να διαταράσσει απειλητικά το χρηματοοικονομικό καθεστώς της εταιρείας. Η γαλλική εταιρεία προσανατολίζεται στη διάθεση των αποθεμάτων της, ύψους 7,000,000έκ.φρ., για την τακτοποίηση των ετήσιων ζημιών στον ισολογισμό της. Η κρισιμότητα της κατάστασης δεν αφήνει κανένα περιθώριο για διανομή μερίσματος προς τους μετόχους της εταιρείας.

Η οικονομική απόδοση της επιχείρησης επιδεινώνεται απειλητικά το επόμενο οικονομικό έτος (1928). Η ετήσια ζημιά μόνο από τη διαδικασία εκμετάλλευσης των μεταλλευτικών φρεάτων αγγίζει τα 1,500,556έκ.φρ. ενώ ο ετήσιος ισολογισμός της επιχείρησης κλείνει με συνολικό έλλειμμα ίσο με 4,733,578έκ.φρ. Το σημαντικό αυτό έλλειμμα αποδίδεται, κυρίως, στη κρίση της αγοράς τους τέσσερις πρώτους μήνες του οικονομικού έτους. Η τακτοποίηση της ετήσιας ζημιάς αποφασίζεται να γίνει με την χρήση των κεφαλαίων του Αποθεματικού, το οποίο τώρα μειώνεται σε μόλις 1,685,515έκ.φρ.

Επίσης, το έτος αυτό παρατηρείται μια μεγέθυνση, αξίας 260,000χιλ.φρ., των δαπανών της κατηγορίας "Έξοδα για το Ταμείο Αλληλοβοήθειας και για Παροχές Προσωπικού" λόγω της απόδοσης αποζημιώσεων για την απόλυση εργαζόμενων στο ανώτερο διοικητικό προσωπικό της εταιρείας.

Από την άλλη μεριά, η αξία της κατηγορίας "Πάγιο Ενεργητικό" στο ενεργητικό του ισολογισμού παρουσιάζει μια μεγέθυνση, αξίας 771,385χιλ.φρ., η οποία συνδέεται με την πραγματοποίηση επενδύσεων για την αναμόρφωση του μηχανολογικού εξοπλισμού της επιχείρησης σύμφωνα με τους όρους της σύμβασης με την Ελληνική Μεταλλουργική Εταιρεία. Ειδικότερα, το ποσό των 293,385χιλ.φρ. δόθηκε για την αναδιάρθρωση του σιδηροδρομικού δικτύου και των 478,000χιλ.φρ. για τις δαπάνες οικοδόμησης του Κεντρικού Ηλεκτρικού Σταθμού, του φούρνου αποθείωσης και του νέου Θερμικού Εργοστασίου Τελικά, παρόλο που η εταιρεία και αυτό το έτος παρουσιάζει απώλεια ετήσιου κέρδους, θεωρεί ωστόσο ως οικονομική επιτυχία το γεγονός ότι κατάφερε να εξοφλήσει το σημαντικό ποσό των 17,500χιλ. λιρών από δάνειο, ύψους 22,500χιλ. λίρες, που είχε συνάψει με την Εθνική τράπεζα Ελλάδος για την ληξιπρόθεσμη εξόφληση μέρους των ομολογιών στους δικαιούχους τους.

Το έτος 1929 το έλλειμμα στον ετήσιο ισολογισμό της εταιρείας υπολογίζεται σε 3,471,906έκ.φρ. τόσο λόγω της συνέχισης της κατάρρευσης των τιμών των μετάλλων όσο και των επιζήμιων συνεπειών της μακροχρόνιας απεργίας των μεταλλωρύχων- εργατών της εταιρείας. Το τίμημα της απεργίας αυτής αποτελεί όχι τόσο η μείωση της ετήσιας παραγωγικής απόδοσης αλλά, κυρίως, η διεκδίκηση και τελικά επίτευξη μισθολογικής αύξησης κατά 10% από το εργατικό προσωπικό της εταιρείας.

Επίσης, το έτος αυτό παρατηρείται μια μείωση της ζημιάς από τη διαδικασία εκμετάλλευσης κατά 50% σε σύγκριση με το προηγούμενο οικονομικό έτος. Η μείωση αυτή συνδέεται άμεσα με τα αποδοτικά αποτελέσματα του προγράμματος αναδιάρθρωσης του μοντέλου παραγωγικής λειτουργίας της επιχείρησης. Ουσιαστικά το έτος αυτό η γαλλική εταιρεία κατάφερε, έστω προσωρινά, να αντεπεξέλθει τη κρισιμότητα της κατάστασης με τη συμφωνία αγοράς από το βιομηχανικό συγκρότημα ανασυγκρότησης του αποθέματος των περιττωμάτων αξίας

50,000χιλ. λίρες. Η συμφωνία αυτή αποτυπώνεται στον ετήσιο ισολογισμό της επιχείρησης. Η οικονομική αυτή συμφωνία ήταν ιδιαίτερα αποδοτική δεδομένου ότι επέτρεψε την τακτοποίηση ενός σημαντικού μέρους του ετήσιου ελλείμματος στον ισολογισμό της επιχείρησης.

Τέλος το οικονομικό έτος 1930 το ετήσιο έλλειμμα ανέρχεται σε 3,665,970έκ.φρ. εμφανίζοντας μια αύξηση σε σύγκριση με το έτος 1929 πάνω από 190,000χιλ.φρ.

Μπροστά στην αδυναμία της επιχείρησης να αντεπεξέλθει λειτουργικά στις απώλειες που εμφανίζει ο ισολογισμός της τα τελευταία οικονομικά έτη, αποφασίζεται σε Ειδική Γενική Συνέλευση, στις 12 Σεπτεμβρίου 1930, η μείωση του κοινωνικού/ εταιρικού κεφαλαίου της από 21,000,000έκ.φρ. σε 4,200,000έκ.φρ. Η διαδικασία αυτή απελευθερώνει ένα διαθέσιμο κεφάλαιο ύψους 16,800,000έκ.φρ. το οποίο θα αποδοθεί κυρίως για κάλυψη ποσοστού του ελλείμματος του ισολογισμού της εταιρείας.

Συμπερασματικά, την υπό ανάλυση περίοδο (1926-1930), το εφαρμοζόμενο πρόγραμμα τεχνικοοικονομικής αναμόρφωσης δεν θα αποδώσει τα αναμενόμενα αποτελέσματα για μια διαρθρωτική χρηματοοικονομική ανάκαμψη και ανέλιξη της εταιρείας. Η διεθνής κρίση θα επιδράσει καθοριστικά στη μετέπειτα πορεία εξέλιξης της εταιρείας, η οποία δεν θα μπορέσει να επανέλθει στα επίπεδα της προηγούμενης ακμής της. Η γαλλική εταιρεία κατάφερε να αντεπεξέλθει τη δυσμενή συγκυρία της πολεμικής περιόδου αλλά δεν θα μπορέσει να υπερνικήσει, την οξύτατη για τις μεταλλευτικές εταιρείες, μεταπολεμική παγκόσμια κρίση της αγοράς. Ουσιαστικά η περίοδος αυτή αποτελεί κομβικό σημείο μετασχηματισμού στην ιστορική πορεία της επιχείρησης. Μέσα σ΄ αυτά τα πλαίσια η γαλλική εταιρεία θα προχωρήσει σε νέα σύμβαση με την μεταλλευτική εταιρεία Pennaroya, η οποία θα αποτελέσει το κύριο σχεδιαστή και συντονιστή της αναδιαμόρφωσης (διοικητικής, οικονομικής και παραγωγικής) των λειτουργικών δομών της γαλλικής εταιρείας με στόχο τον εκσυγχρονισμό της. Τη μετάβαση, δηλαδή, της εταιρείας από την υπάρχουσα μορφή συγκρότησης σε μια νέα, διαφορετική η οποία θα ανταποκρίνεται στις προκλήσεις και τις επιταγές της διεθνούς αγοράς. Στην ετήσια Τακτική Γενική Συνέλευση του 1930 υπογράφεται το υπό μελέτη σχέδιο της μεταρρυθμιστικής αυτής διαδικασίας.

Μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι με τη συμφωνία αυτή ανάληψης, ουσιαστικά, της διαχείρισης της γαλλικής εταιρείας από ένα άλλο μεταλλευτικό συγκρότημα, ολοκληρώνεται το κεφάλαιο της αυτόνομης λειτουργικής διαδρομής της Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου.

5.3 ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΤΩΝ 1900-1930

Η χρηματοοικονομική, παραγωγική και λειτουργική πορεία της Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου, τα υπό ανάλυση οικονομικά έτη, εμφανίζουν έντονες διακυμάνσεις και ανατροπές.

Αναλυτικότερα, με βάση τις ετήσιες εκθέσεις του Διοικητικού Συμβουλίου της εταιρείας η πορεία της εταιρείας χωρίζεται στις εξής περιόδους :

Η πρώτη περίοδος περιλαμβάνει τα οικονομικά έτη 1900-1913.

Η Εταιρεία θα γνωρίσει μεγάλη περίοδο ακμής από το τέλος του 19^{ου} αιώνα ως τα πρώτα έτη του 20ου. Τη περίοδο αυτή θα επεκτείνει και θα εκσυγχρονίσει τις εγκαταστάσεις της μειώνοντας σημαντικά το κόστος παραγωγής του αργυρούχου μολύβδου. Το δεύτερο μισό της δεκαετίας χαρακτηρίζεται από συνεχείς αλλά παροδικές διακυμάνσεις στις τιμές τόσο των πρώτων υλών όσο και των μετάλλων, χωρίς ωστόσο να παρατηρείται απειλητική μείωση των ετήσιων μικτών κερδών της επιχείρησης.

Τα οικονομικά αυτά έτη θα τεθεί σε εφαρμογή το πρόγραμμα τεχνολογικού εκσυγχρονισμού των εγκαταστάσεων της εταιρείας και επέκτασης των υπό εκμετάλλευση μεταλλοφόρων εκτάσεων της. Το πρόγραμμα αυτό τεχνολογικής ανασυγκρότησης αφορά την βελτίωση της λειτουργίας των πλυντηρίων, την εγκατάσταση νέων ηλεκτροπαραγωγικών μονάδων και την έναρξη λειτουργίας καμίνων Αμερικάνικου συστήματος. Οι αλλαγές αυτές θα τονώσουν την ετήσια παραγωγική απόδοση της επιχείρησης, η οποία σε συνδυασμό με την ευνοϊκή συγκυρία των τιμών των μετάλλων θα κατορθώσει να αντισταθμίσει τις αρνητικές επιπτώσεις των Βαλκανικών πολέμων.

Η δεύτερη περίοδος εκτείνεται από το έτος 1914 ως και το 1922. Η πορεία της Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου, τη περίοδο αυτή, στιγματίζεται απόλυτα από το ξέσπασμα του Α΄ παγκόσμιου πολέμου. Οι απροσδόκητες διαταραχές στο διεθνές κοινωνικοοικονομικό, πολιτικό και εμπορευματικό τομέα αντανακλώνται άμεσα στην οικονομική και παραγωγική λειτουργία της εταιρείας. Τα πολεμικά αυτά έτη η γαλλική μεταλλευτική εταιρεία αντιμετωπίζει μια σειρά από κρίσιμα

προβλήματα τα οποία απειλούν καθημερινά την ομαλή λειτουργία της. Αυτά συνοψίζονται στα εξής:

I. έλλειψη ναύλωσης μέσων μεταφοράς,

II. έλλειψη προμήθειας καυσίμου ύλης,

III. διαμόρφωση όρων χρηματοοικονομικής στενότητας και ανατροπής της σταθερότητας στις σχέσεις των εμπορικών συναλλαγών,

IV. συνεχείς και απρόβλεπτες διακυμάνσεις των τιμών των μετάλλων,

V. ελλείψεις σε ειδικευμένο εργατικό δυναμικό.

Μέσα σ΄ αυτές τις συνθήκες η ΓΕΜΛ θα αναστείλει δραστικά τις εργασίες του προγράμματος εκσυγχρονισμού δυσχεραίνοντας ακόμη περισσότερο την δυνάμει λειτουργία και απόδοση της. Το αποκορύφωμα της κρίσης θα αποτελέσει η επιβολή του ναυτικού αποκλεισμού το 1916.

Στους κρίσιμους αυτούς μήνες οι εργασίες εξόρυξης και μεταλλουργίας, ουσιαστικά, θα διακοπούν. Η επίτευξη της οικονομικής αναπαραγωγής τα υπό μελέτη έτη αποδίδεται στην κερδοφόρα παραγωγή ενός νέου προϊόντος (αρσενικούχο οξύ), το οποίο χρησιμοποιείται στην πολεμική βιομηχανία. Επίσης, το Φεβρουάριο του 1918 η εταιρεία θα συνάψει συμφωνία με την Επιτροπή του Αγγλικού Υπουργείου του Στρατού εξασφαλίζοντας την προμήθεια της σε καύσιμο ύλη.

Έτσι, η εταιρεία, παρόλο τις συνεχείς ανατροπές και αναστατώσεις που επέφερε ο πόλεμος, θα καταφέρει τελικά να επιζήσει και να συνεχίσει τη πορεία της στο μεταπολεμικό οικονομικό σκηνικό.

Τέλος, η τρίτη περίοδος περιλαμβάνει τα έτη από το 1923 ως και το 1930. Τα οικονομικά αυτά έτη αποτελούν μια περίοδο ανασυγκρότησης των αναρίθμητων παραμορφώσεων που επέφερε ο Α' παγκόσμιος πόλεμος στο διεθνή χρηματιστικό και εμπορευματικό κόσμο. Αναλυτικότερα, τα οικονομικά έτη 1922-1925 αποτελούν μια ευνοϊκή περίοδο με έντονες, ωστόσο, διακυμάνσεις, στην οποία εκδηλώνονται τα πρώτα βήματα μιας χρηματοοικονομικής ανάκαμψης της εταιρείας.

Τα επόμενα οικονομικά έτη της περιόδου αυτής (1926-1930) στιγματίζονται από τη μεταπολεμική διεθνή κρίση της αγοράς των μετάλλων, η οποία θα κλονίσει την χρηματοοικονομική αντοχή και παραγωγική απόδοση της γαλλικής εταιρείας.

Ως πολιτική άμυνας στην απειλητική κρισιακή συνθήκη η γαλλική εταιρεία θα ξεκινήσει ένα τεχνικό πρόγραμμα αναδιοργάνωσης των εγκαταστάσεων και δομών της παραγωγικής της φυσιογνωμίας με την σύναψη δύο συμφωνητικών σχεδίων συνεργασίας με τη Ελληνική Εταιρεία Μεταλλουργείων Λαυρίου και την Ergasteria Flottation Co LTD. Ωστόσο παρόλο τις διάφορες στρατηγικές που θα εφαρμόσει δεν θα μπορέσει να αντεπεξέλθει τις αρνητικές συνέπειες της οξύτατης αυτής διεθνής μεταλλευτικής κρίσης.

Τελικά, το οικονομικό έτος 1930 η Γαλλική Εταιρεία Μεταλλείων Λαυρίου θα αναγκαστεί να συνάψει συμφωνία ανάληψης της διαχείρισης της (οικονομική, παραγωγική και διοικητική) από το μεταλλευτικό συγκρότημα Pennaroya, ολοκληρώνοντας μ' αυτό το τρόπο το κεφάλαιο της αυτόνομης λειτουργίας της στο μεταλλευτικό-μεταλλουργικό ελληνικό χώρο.

5.4 Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟ 1930 ΚΑΙ ΜΕΤΑ.

Ωστόσο και τα επόμενα οικονομικά έτη θα συνεχιστεί η μεταλλευτική κρίση των εργασιών της πλήττοντας τα ετήσια παραγωγικά και οικονομικά αποτελέσματα της εταιρείας.

Αναλυτικότερα, τα οικονομικά έτη 1931 μέχρι και 1938 συνεχίζεται η πτώση των τιμών των μετάλλων. Χαρακτηριστικά οι μέσες τιμές των μετάλλων διαμορφώνονται ως εξής:

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΕΤΟΣ	Plomb (par Tonne)	Zing (par Tonne)	Argent (par Kilogramme)
1931	13,09	12,9	15 d,47
1932	8,13	9,17	19 d 29
1933	8,010	10,11	22 d 22
1934	6,16	8,10	22 d 95
1935	8,12	8,10	31 d 46
1936*	17,13	15,0	21 d 64
1937	23,4	22,5	21 d 62
1938	15,6	14,1	20 d91

*οι τιμές από το έτος αυτό υπολογίζονται σε λίρες Αγγλίας.

Τα έτη αυτά η παραγωγή επικεντρώνεται στις εργασίες εξόρυξης στα μεταλλεία της Πλάκας και της Καμάριζας. Η παραγωγικότητα της εταιρείας προσαρμόζεται στις συνθήκες της αγοράς. Η λειτουργία του χυτηρίου είναι τόση όση απαιτείται για τον ανεφοδιασμό τους, ενώ η λειτουργία των φούρνων έχει περιορισθεί σύμφωνα πάντα με τις απαιτήσεις της νέας υπό διαμόρφωση αγοράς. Μέσα σ' αυτό το κλίμα αναστέλλονται οι εργασίες στο $3^{ο}$ επίπεδο. Όσον αφορά την συμμετοχή της γαλλικής εταιρείας σε μεταλλεία του εξωτερικού, οι δυσμενείς όροι εκμετάλλευσης σε συνδυασμό με την διεθνή συνεχιζόμενη πτώση των τιμών των μετάλλων υποχρέωσε την εταιρεία να περιορίσει τις εργασίες της αποκλειστικά στον ελληνικό χώρο.

Ωστόσο και ο ελληνικός χώρος βρίσκεται σε κρίση. Η διεθνής κρίση του 1929 εκδηλώνεται καθυστερημένα στην Ελλάδα από το 1932 με την μορφή μιας συναλλαγματικής και νομισματικής κρίσης. που μεταφράζεται σε μείωση της βιομηχανικής και οικονομικής δραστηριότητας και αύξηση του ποσοστού της ανεργίας[147]. Μπροστά στην απειλή της ανεργίας το κράτος θα θεσπίσει ευνοϊκές φορολογικές ρυθμίσεις προκειμένου να αναστείλει περαιτέρω απολύσεις. Ειδικότερα η ΓΕΜΛ θα συνάψει συμφωνία με την ελληνική κυβέρνηση σύμφωνα με την οποία θα παρέχονται μια σειρά από φοροαπαλλαγές με αντάλλαγμα την απασχόληση του εργατικού δυναμικού της εταιρείας[148]. Ωστόσο μακροπρόθεσμα τα προαναφερόμενα μέτρα αντιμετώπισης της κρισιακής συνθήκης θα αποβούν αναποτελεσματικά δεδομένου ότι το έτος 1935 η γαλλική εταιρεία θα προβεί σε μαζικές απολύσεις.

Συγκεκριμένα στην ετήσια έκθεση του Διοικητικού Συμβουλίου της εταιρείας αναφέρεται ότι "Επειδή αι τιμαί του μολύβδου, ψευδαργύρου και αργύρου δεν εβελτιώθησαν κατά τρόπον ώστε να είναι συμφέρουσα η εξόρυξις, η εταιρεία προέβη κατά τας αρχάς του 1935 εις την απόλυσιν του ημίσεος σχεδόν των εργατών και του προσωπικού και διέκοψεν προσωρινώς τας εξορυκτικάς εργασίας των μεταλλείων Πλάκας"[149].

Τα οικονομικά αυτά έτη ο ετήσιος ισολογισμός της γαλλικής εταιρείας συνεχίζει να κλείνει με έλλειμμα πάνω από 2,000,000έκ.φρ. κατά μέσο όρο. Συγκεκριμένα οι τιμές διαμορφώνονται ως εξής:

---

[147] Βλ. σχετικά, Θ. Σακελλαρόπουλος, *Οικονομία Κοινωνία και κράτος στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου,* Αθήνα, Πληροφόρηση, 1991, σσ.21-25.

[148] Αναλυτικότερα η εφημερίδα "Χρηματιστήριον" αναφέρει : "Αι διεξαγόμεναι απο μακρού συνεννοήσεις μεταξύ του Υπουργού Οικονομίας και των μεταλλουργικών και μεταλλευτικών επιχειρήσεων της περιοχής του Λαυρίου προς αύξησιν του αριθμού των εις αυτάς εργαζομένων εργατών επερατώθησαν στεφθείσα υπό επιτυχίας. Αι μεταλλευτικαί και μεταλλουργικαί επιχειρήσεις απεδέχθησαν τας απόψεις περί αυξήσεως του αριθμού των εργατών κατόπιν δε τούτου υπεβλήθη εις τον υπουργικόν συμβούλιον διάταγμα δια του οποίου κυρούται η επελθούσα συμφωνία. Κατά το διάταγμα, μέχρι της 31ης Δεκεμβρίου 1933 παρέχεται απαλλαγή από παντός δασμού δια τα αναγκαιούντα εις τας επιχειρήσεις μηχανήματα και εργαλεία. Εν συνεχεία δια του διατάγματος ορίζεται ότι εις αντάλλαγμα τούτων αι εν λόγω επιχειρήσεις αναλαμβάνουν την υποχρέωσιν να απασχολούν αριθμόν εργατών ουχί κατώτερον του μέσου όρου του κατά μήνα Ιούνιον 1932 έτους ημερησίως εργασθέντων, ηυξυμένου κατά πέντε τοις εκατόν (5%). Εν πάσει δε περιπτώσει ο αριθμός των υπ' αυτών εν συνόλω απασχολουμένων εργατών δεν δύναται να είναι κατώτερος των χιλίων (1000). Ο αριθμός αυτός είναι πιθανόν να αυξηθή έτι περισσότερον εφ' όσον προαχθή η απαργύρωσις του μολύβδου ήτις του λοιπού θα γίνεται εν Λαυρείω". Βλ. σχετικά "Χρηματιστήριον, 22 Απριλίου 1933.

[149] Βλ *Έκθεση του Διοικητικού Συμβουλίου της προς την Τακτική Γενική Συνέλευση των μετόχων*, Νοέμβριος του 1936.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΤΗ	ΕΤΗΣΙΟ ΕΛΛΕΙΜΜΑ (francs)
1931	3.986.244
1932	6.119.366
1933	359.366
1934	1.459.267
1935	1.949.000
1936	938.409
1937	1.459.825
1938	------

Τελικά μόνο από το οικονομικό έτος 1936 θα ξεκινήσει να διαφαίνεται μια νέα περίοδος ανάκαμψης της αγοράς των μετάλλων αποτελώντας το πρώτο έτος από το 1927 με κερδοφόρα ετήσια οικονομική απόδοση στον ισολογισμό της εταιρείας, ύψους 1,948,657έκ.φρ., μειώνοντας το ετήσιο έλλειμμα σε 938,408φρ.

Με την κήρυξη του Β΄ παγκοσμίου πολέμου οι εργασίες της γαλλικής εταιρείας θα μειωθούν σημαντικά, ειδικότερα από το έτος 1941 μέχρι και το 1946. Μια χαρακτηριστική εικόνα της μείωσης της παραγωγής μας δίνει ο παρακάτω πίνακας:

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΤΗ	ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΜΟΛΥΒΔΟΥ (τόνοι)
1937-40	2,700
1940-44	410
1944	184

Κατά την διάρκεια της κατοχής η βιομηχανική δραστηριότητα της εταιρείας υπέστη σημαντική κάμψη μέχρι τέτοιου σημείου, το οποίο συγκρινόμενο με προηγούμενες επιδόσεις της εταιρείας δύναται να θεωρηθεί ως όριο αδράνειας. Αναλυτικότερα:

ΕΤΟΣ	ΤΙΜΕΣ (francs)				
	ΜΟΛΥΒΔΟΣ (DOUX)	ΜΟΛΥΒΔΟΣ ΣΕ ΦΥΛΛΑ	ΑΡΣΕΝΙΚΟΥΧΟ ΟΞΥ	ΜΙΝΙΟΝ	ΛΙΘΑΡΓΥΡΟΣ
1941	492	97	---	88	98
1942	447	354	---	26	53
1943	520	---	---	52	118
1944	184	21	10	44	85

Το Φεβρουάριο του 1946 η γαλλική εταιρεία θα επιχειρήσει να επαναλειτουργήσει συνάπτοντας δάνειο με την Εθνική Τράπεζα Ελλάδος προκειμένου να εξασφαλίσει τα επί 4μηνο κεφάλαια κινήσεως της. Ωστόσο η κρατούσα τότε κατάσταση δεν δημιουργούσε έδαφος προς στήριξη ευνοϊκών προβλέψεων, καθώς η ζήτηση του μολύβδου ήταν ασήμαντη, Έτσι, η εταιρεία θα υπολειτουργήσει, ουσιαστικά, ως το 1982 εκμεταλλευόμενη μεταλλεύματα και άλλων περιοχών. Όμως ήδη από το 1977 θα έχει σταματήσει τις εξορυκτικές της εργασίες και θα κατεργάζεται μεταλλεύματα από το εξωτερικό.

Τρίτο Μέρος

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑ ΣΤΑ ΜΕΤΑΛΛΕΥΤΙΚΑ "ΧΩΡΙΑ" ΤΗΣ ΓΕΜΛ

6.1 ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΑΠΕΡΓΙΩΝ ΣΤΟ ΧΩΡΟ

Ο εναλλασσόμενος κύκλος των οικονομικών φάσεων τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα επιδρά καθοριστικά -αλλά όχι αποκλειστικά- στην εκδήλωση μεγάλου αριθμού εργατικών εξεγέρσεων και αναταραχών, στα ήδη αναπτυγμένα βιομηχανικά κέντρα του Ελληνικού κράτους (Βόλο, Πειραιά, Πάτρα, Λαύριο)[150].

Στα μεταλλεία του Λαυρίου η δυσμενής οικονομική συγκυρία σε συνδυασμό με πολλαπλούς άλλους εσωτερικούς παράγοντες σε σχέση με τους όρους δόμησης της πόλης, οδηγεί από τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1880 στις πρώτες μορφές κοινωνικής διαμαρτυρίας των εργατών-μεταλλωρύχων.[151]

Ωστόσο η ιστοριογραφία, με βάση το υπάρχον εμπειρικό υλικό, αναγνωρίζει τρεις κύριες απεργιακές κινητοποιήσεις στη μεταλλευτική πόλη του Λαυρίου τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα.

6.1.1 ΑΠΕΡΓΙΑ 1883

Η πρώτη απεργία στα μεταλλεία του Λαυρίου χρονολογείται σύμφωνα με τους μελετητές του ελληνικού εργατικού κινήματος το έτος του 1883. Για την απεργία αυτή, όπως αναφέρει ο Κορδάτος "έχουμε πολύ λίγες πληροφορίες. Γνωστό μονάχα είναι πώς η απεργία του 1883 είναι η πρώτη, όχι όμως και η τελευταία που έγινε στα μεταλλεία του Λαυρίου"[152].

---

[150] Ο J. Davies διατύπωσε το λεγόμενο "J - curve hypothesis" μοντέλο, σύμφωνα με το οποίο σε περιόδους έντονων κυκλικών οικονομικών και κοινωνικών διαταραχών αυξάνονται κατακόρυφα τα ποσοστά κάθε μορφής κοινωνικής διαμαρτυρίας από απλές διαδηλώσεις μέχρι επαναστατικού χαρακτήρα κινητοποιήσεις. Αυτό όμως αποτελεί ένα θέμα το οποίο θα μας απασχολήσει διεξοδικότερα παρακάτω. Βλ.C. Tilly, *From Mobilization to Revolution,* Random House, New York 1978, σσ.206-209.

[151] Ο Μοσκώφ αναφέρει ότι από το 1883 - έτος εκδήλωσης της πρώτης απεργίας στα μεταλλεία- οι απεργίες θα αποτελέσουν φαινόμενο ενδημικό στο μεταλλευτικό χώρο. Μικροταραχές, στάσεις εργασίας και κινητοποιήσεις πραγματοποιούνται σχεδόν σε καθημερινό επίπεδο τη περίοδο αυτή. Κ. Μοσκώφ, *Ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης, η διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα,* Αθήνα, Καστανιώτη, 1988, σελ. 180.

[152] Βλ σχετικά Γ. Κορδάτος, *Ιστορία του Ελληνικού Εργατικού κινήματος,* Αθήνα, Μπουκουμάνη, Ζ΄ έκδοση, 1972, σελ. 35. Επίσης ο Μοσκώφ τοποθετεί το ξέσπασμα της πρώτης αυτής απεργίας τους πρώτους μήνες

Ωστόσο άρθρο του Αιώνα (18/12/1882) περιγράφει την εκδήλωση μιας απεργιακής διαμαρτυρίας των εργατών της Γαλλικής εταιρείας ήδη από το Δεκέμβριο του 1882 (10/12/1882)[153].

Σύμφωνα με το άρθρο αυτό : "...Οι εργάται, μη πληρωθέντες την 1 τρεχ. μηνός, δηλαδή την παρελθούσαν τετράδα, ήρξαντο γογγύζοντες. Την Πέμπτην, μη γενομένης και πάλιν της πληρωμής αυτών, ήρξαντο απειλούντες. Αφίκετο ο μοίραρχος είς Λαύριον την 4 1/2 μ.μ. όπου έμαθεν, ότι οι εργάται απήτησαν να πληρωθώσιν είς νέας δραχμάς και ότι προέβησαν είς ύβρεις και απειλάς. Ο αστυνόμος Λαυρίου, όστις έμεινεν εν Κερατέα, μετέβη μόνος εκείθεν είς Καμάριζαν, ευελπιστών ότι θα δυνηθή να κατευνάση μόνος τας σκηνάς . Άμα αφικόμενος ο μοίραρχος εκεί απετάθη προς τους σχηματισθέντες ομίλους των εργατών, διέταξε αυτούς να διαλυθώσι και να επαναλάβωσι τα έργα των. Αλλ' ούτοι τον υπεδέχθησαν δια λιθοβολισμών, και αν μη παρενέβαινεν η εκεί φρουρούσα δύναμις της χωροφυλακής, χείρονα θα επήρχοντο.

Καθ΄όλην την νύκταν της Παρασκευής πρός το Σάββατον, πυκνοί όμιλοι εργατών, των μέν Ιταλών μετά εντατοσυρίγγων, των δ΄Ελλήνων μετ΄ασκαύλων και τυμπάνων, έσπευδον αφθόνως τω Διονύσω ζητωκραυγούντες, απειλούντες τους προτιθεμένους να κατελθώσιν είς τα φρέατα πρός εργασίαν, και ζητούντες αύξησιν ημερομισθίου κατά 20τοις%, ελάττωσιν των εργασίμων ωρών και μείζονα αβρότητα συμπεριφοράς εκ μέρους των επιτηρητών, άλλως δε απείλουν να ανατινάξωσι τα πάντα δια δυναμίτιδος. Είς Ιταλός μάλιστα έρριψε δυναμίτιδα είς τα κλίμακας του φρέατος Ιωάννου Βαπτιστού"[154].

Από τη παραπάνω περιγραφή είναι εμφανές ότι η πρώτη αυτή απεργία εντάσσεται στο τύπο "προβιομηχανικής μορφής διαμαρτυρίας", αποτελούσε,

---

του 1883. Βλ. σχετικά Κ. Μοσκώφ, *Ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης, η διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*, ό.π., σελ. 180. Το ίδιο και στον Γ. Ν. Αλεξάτος, *Η εργατική τάξη στην Ελλάδα, από τη πρώτη συγκρότηση στους ταξικούς αγώνες του Μεσοπολέμου*, Αθήνα, Ρωγμή, 1997, σελ. 72.

[153] Βασικό μας μέλημα δεν αποτελεί η εξακρίβωση της ημερομηνίας εκδήλωσης της πρώτης απεργίας στα μεταλλεία του Λαυρίου. Αναφέρουμε το σχετικό άρθρο, κυρίως ως βασική πηγή πληροφορίας των γεγονότων, προκειμένου να μπορέσουμε να προσδιορίσουμε ή έστω να σκιαγραφήσουμε κάποια βασικά χαρακτηριστικά ως προς τη μορφή, τη διάρκεια και το τρόπο εκδήλωσης των πρώτων αυτών τύπων εργατικής διαμαρτυρίας. Θεωρούμε απαραίτητο να τονίσουμε ότι παρόλο που διατηρούμε όλες μας τις επιφυλάξεις για την αξία των εφημερίδων της εποχής ως ιστορικές μαρτυρίες, πολλές φορές η αδυνατότητα πρόσβασης σε άλλες πηγές αρχειακού υλικού τις καθιστά τουλάχιστον πληροφοριακά αποδεκτές.

[154] Βλ. *Αιών*, 18 Δεκεμβρίου 1882, περ. Γ΄, αρ. 4039, έτος ΜΔ΄.

δηλαδή, μια "αυθόρμητη αντίδραση ενός κοινωνικά άμορφου πλήθους σε άμεσες πιέσεις"[155] - με κύρια χαρακτηριστικά τη μικρή διάρκεια, την άμεση και βίαιη δράση και τη απουσία κεντρικά κατευθυνόμενου οργανωτικού σχεδιασμού. Μια υποτυπώδης έστω μορφή συντονισμού της κινητοποίησης αναπτύσσεται μόνο με το ξέσπασμα της απεργίας στην οποία πρωτοστατούν οι ξένοι ειδικευμένοι εργάτες (Ιταλοί). Μάλιστα, παρά την άμεση κατασταλτική επέμβαση των αστυνομικών δυνάμεων μόνο οι Ιταλοί εργάτες διεκδικούν τη συνέχιση της απεργίας. Χαρακτηριστικά η εφημερίδα αναφέρει "Μόνοι οι Ιταλοί έμενον απεργούντες άδοντες δε τα εθνικά αυτών άσματα και περιεφέροντο από οινοπωλείου σε οινοπωλείο".

Είναι εμφανής η πρωτοπορία των ξένων εργατών (Ισπανοί, Γάλλοι ή Ιταλοί) στην διοργάνωση των πρώτων αυτών μορφών διαμαρτυρίας. Οι εργάτες αυτοί αποτελούν ειδικευμένο και έμπειρο εργατικό δυναμικό στον εξορυκτικό-μεταλλευτικό τομέα και στην οργάνωση εργατικών κινημάτων. Είναι συνήθως πρωτεργάτες ή και εργοδηγοί, σχετικά καλοπληρωμένοι με οργανωτική παράδοση και υψηλές προσδοκίες που τους παρέχει, κυρίως, η ασφάλεια της θέσης ισχύος που κατέχουν στη κλίμακα της εργατικής ιεραρχίας.

Αντίθετα οι έλληνες εργάτες δεν εμφανίζονται να ενστερνίζονται απόλυτα τη μαχητικότητα των ξένων συναδέλφων τους. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει το σχετικό άρθρο " Τη Κυριακήν, οι Ιταλοί ου μόνον δεν επανέλαβον τας εργασίας των, αλλά καταλάβοντες τα στόμια των φρεάτων ηπείλουν τον τολμήσοντα να καταβή προς εργασίαν. Αλλ' οι Κρήτες διεσκέδασαν και την απόπειραν αυτήν. Διασχίσαντες τους πυκνούς ομίλους των Ιταλών, εν χερσίν έχοντες τας λυχνίας των, κατήλθον είς μετά τον άλλον είς το φρέαρ, ρίπτοντες περιφρονητικά επί των Ιταλών βλέμματα"[156].

Όπως έχουμε αναλύσει, οι έλληνες εργάτες που έρχονται να εργασθούν στα μεταλλεία του Λαυρίου αποτελούν, σχεδόν αποκλειστικά, προϊόν μετανάστευσης κυρίως από αγροτικές περιοχές. Ο πρώτο-βιομηχανικός αυτός πληθυσμός, αγροτικής καταγωγής έρχεται σε ένα νέο, "άγνωστο" χώρο ως προς το τρόπο οργάνωσης και τους ρυθμούς ζωής της αγροτικής κοινωνίας. Είναι φυσικό επακόλουθο να

[155] Βλ. σχετικά, D. Geary. *Το Ευρωπαϊκό Εργατικό κίνημα (1848-1939)*, θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1988, σ.σ.33-34.
[156] Βλ. *Αιών*, 18 Δεκεμβρίου 1882, ό.π.

απαιτείται ένα χρονικό διάστημα προσαρμογής του νέου εργάτη στις βιομηχανικές συνθήκες εργασιακής διάρθρωσης και παραγωγής. Υπάρχει, δηλαδή, μια "χρονική υστέρηση"[157] ανάμεσα στην άφιξη του εργατικού δυναμικού, και ιδιαίτερα των πρώην αγροτών, και τη συμμετοχή του σε νέες μορφές διαμαρτυρίας, προσαρμοσμένες στη βιομηχανική τάξη πραγμάτων. Αυτό το στάδιο αποτελεί περισσότερο μια διαδικασία πρώτης επαφής και ανίχνευσης του νέου περιβάλλοντος στη προσπάθεια ανάπτυξης μηχανισμών που θα διευκολύνουν την ένταξη του σε αυτό. Ο πρώην αγρότης αντιμέτωπος με συνθήκες πρωτόγνωρες στην προϋπάρχουσα εμπειρία του δεν διεκδικεί, δεν απαιτεί, ούτε προτείνει, συνειδητά και οργανωμένα. Σε αυτή τη φάση ασυνείδητα έστω, κυρίως, αποδέχεται, υπακούει και συμβιβάζεται σε μια προσπάθεια να εγκλιματιστεί στο νέο περιβάλλον. Εξαίρεση τη πρώτη αυτή περίοδο, αποτελούν μόνο έλληνες εργάτες με προηγούμενη εμπειρία στις εξορυκτικές εργασίες όπως η περίπτωση του Κυμαίου, ο οποίος "αποπειράθη να θλάση δια δυναμίτιδος την μηχανήν, την ανάγουσαν τα μεταλλεύματα εκ των εγκάτων των φρεάτων είς την επιφάνεια"[158].

Τελικά η έκβαση των γεγονότων θα δοθεί με την άφιξη εφίππων χωροφυλάκων από την Αθήνα με την συνδρομή των οποίων, ο Μοίραρχος θα προβεί στη σύλληψη 20 με 25 Ιταλών[159]. Η "τάξη" θα αποκατασταθεί πλήρως όταν αποφυλακιστούν οι συλληφθέντες με "μεσιτεία" της εταιρείας, η οποία κατέχει το ρόλο του προστάτη-αρχηγού σε όλες τις πλευρές της ζωής της πόλης-επιχείρησης.

---

[157] Βλ. Geary D., *Το Ευρωπαϊκό Εργατικό κίνημα (1848-1939)*, ό.π., σ. 24.

[158] Βλ. Αυτόθι.

[159] Ωστόσο, ο Ξ. Ε. Ζολώτας θεωρεί ως βασική αιτία αποτυχίας των απεργιακών κινητοποιήσεων της εποχής την υπερπροσφορά εργατικού δυναμικού, κυρίως, εκ μέρους του γεωργικού πληθυσμού. Συγκεκριμένα θα υποστηρίξει ότι "Απόδειξιν της μεγάλης προσφοράς εργασίας και της επιδράσεως ήν αυτή έσχεν επί των ημερομισθίων της ελληνικής βιομηχανίας έχομεν εκ της εκβάσεως της γενικής απεργίας περί το 1880 είς τας περιφέρειας Πειραιώς και Λαυρείου της εκραγείσας ακριβώς προς βελτίωσιν των ημερομισθίων. Η απεργία αυτή απέτυχεν οικτρώς, διότι εις αντικατάστασιν των απεργησάντων προσήλθον αμέσως πολλοί εργάται εκ των ζητούντων εργασίαν τόσον εις τας πόλεις όσον και εν τη υπαίθρω χώρα. Ούτως η προσφορά εργατών υπήρξε τόσον υπέρμετρος ώστε τα και πρότερον καθ' εαυτά χαμηλά ημερομίσθια εμειώθησαν εισέτι, μετά την λήξιν της απεργίας, κατά 35-40%. Βλ. Ξ. Ε. Ζολώτας, *Η Ελλάς εις το στάδιον της εκβιομηχανίσεως*, Αθήναι, Ελευθερουδάκης, 1926, σ. 72.

6.1.2 ΑΠΕΡΓΙΑ 1887

Η δεύτερη απεργία στα μεταλλεία της Καμάριζας αυτή τη φορά, ξεσπά τον Ιούνιο του 1887- περίοδο διεθνούς οικονομικής ύφεσης - μπροστά στην απειλή ελάττωσης των εργατικών ημερομισθίων από την εταιρεία λόγω κρίσης των εργασιών της . Τα βασικά αιτήματα παραμένουν ουσιαστικά τα ίδια με εκείνα της προηγούμενης κινητοποίησης: αύξηση μισθών, κατάργηση της εργασίας τη Κυριακή και παροχή από την εταιρεία προστατευτικών μέτρων για τους εργαζόμενους.

Ο Αιών σε άρθρο του αναφέρει τα εξής, για την εν λόγω κινητοποίηση "Κατ' ακολουθίαν ταραχών γενομένω εν Λαυρίω υπό των εργατών της γαλλικής μεταλλευτικής εταιρείας,προβάντων εις απεργίαν, απεστάλησαν εκεί χθές τη νύκτα δι' εκτάκτου αμαξοστοιχίας 120 στρατιώται, όπως αποκαταστησώσι την τάξιν"[160]. Οι πληροφοριακές πηγές που έχουμε στη διάθεση μας για τη συγκεκριμένη απεργία είναι ελάχιστες. Μοναδική μαρτυρία για τη πορεία της εκδήλωσης των γεγονότων μας δίνεται από περιγραφές παλαιών μεταλλωρύχων σε αφιέρωμα του Ριζοσπάστη, το 1929, για τους εργατικούς αγώνες στο Λαύριο[161]. Έχοντας επίγνωση της μερικότητας της αναφερόμενης πηγής πιστεύουμε ότι μπορούμε τουλάχιστον, προσεγγίζοντας το υλικό αυτό με κριτική ματιά, να σχηματίσουμε μια γενική εικόνα της πορείας εξέλιξης των επεισοδίων και των αντιδράσεων των συμπλοκέντων.

Σύμφωνα με το άρθρο την εποχή εκείνη τα ημερομίσθια των εργατών ξεκινούσαν από 2,50δρχ για τη πλειονότητα των εργαζομένων στα μεταλλεία και έφθανε ως και τις 3,70δρχ για μια μειοψηφία εργατών. Η μείωση των βαρδιών εργασίας από τρεις σε δύο θα αποτελέσει βασικό κίνητρο κινητοποίησης των εργαζομένων. "Με το ξέσπασμα της απεργίας το κράτος έστειλε το στρατό του αναγκάζοντας τους εργάτες να εργάζονται με τη βία. Οι εργάτες όμως δεν υποχωρούν και σαν απάντηση στα τρομοκρατικά μέτρα βγάζουν 3μελή επιτροπή

[160] Βλ. *Αιών*, αρ. 5014,περ.Δ΄, έτος ΜΗ, 29 Ιουνίου 1887.

[161] Βλ. *Ριζοσπάστης*, 13 Μαρτίου 1929, αριθ. 6097. Ο Ριζοσπάστης σε αφιέρωμα του στις άγνωστες σελίδες του εργατικού κινήματος- Τρεις ηρωικές εξεγέρσεις των μεταλλωρύχων Λαυρίου, αναφέρει ότι η απεργία έγινε το 1889. Όμως ο Κορδάτος υποστηρίζει ότι ο αρθρογράφος Πετρανός (Ορφέας Οικονομίδης) έκανε λάθος στη χρονολογία και εννοεί της απεργία του 1887. Γ. Κορδάτος, *Ιστορία του Ελληνικού Εργατικού κινήματος*, σ. 35.

που απετελείτο από τον Μπρεδολόγο Ανδ., Αποστολίου Απ. και Μπαλωμένο Χρ. που τίθεται κεφαλή και κατευθύνει την απεργία".

"Ο στρατός επιτίθεται να συλλάβει την επιτροπή και πυροβολούν με εντολή των αξιωματικών εναντίον της μάζας σκοτώνοντας τρεις απεργούς και τραυματίζουν πολλούς. Τότε οι απεργοί επιτίθεντο με όπλα. Δύο ώρες συνεχίζεται μια αληθινή μάχη ώσπου ο στρατός αναγκάζεται να υποχωρήσει αφήνοντας κάπου στους δέκα πληγωμένους. Έτσι με τέτοιο ηρωϊσμό η πρώτη αυτή απεργία των μεταλλωρύχων Λαυρίου βαμμένη μέσα στο αίμα βάσταξε επτά ολόκληρα μερόνυχτα κερδίζοντας δύο δεκάρες αύξηση". Είναι εμφανές ότι και η απεργία αυτή παρουσιάζει τα βασικά χαρακτηριστικά μιας αυθόρμητης προσωρινής κινητοποίησης των εργατών με βίαιο χαρακτήρα και τελικά αποκατάσταση της ηρεμίας με την άμεση επέμβαση των κρατικών κατασταλτικών δυνάμεων. Ωστόσο εμφανίζονται τα πρώτα σπέρματα μιας κάποιας προσπάθειας συντονισμού της δράσης των απεργών με την εκλογή επιτροπής για τη ρύθμιση της πορείας του αγώνα.

6.2 ΑΠΕΡΓΙΑ 1896 - ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ- ΜΕΤΑΛΛΕΙΟ

Η τρίτη απεργία της περιόδου πραγματοποιείται στα τέλη του 19ου αιώνα. τον Απρίλιο του 1896 και διαρκεί συνολικά δεκατέσσερις μέρες.

Η απεργία αυτή θα αποτελέσει το ιστορικό μας παράδειγμα στην προσπάθεια διερεύνησης της συμβολής και του ρόλου των κοινωνικοικονομικών και πολιτισμικών ιδιοτήτων των δρώντων υποκειμένων στην πορεία και μορφή των εργατικών κινητοποιήσεων στον Λαυρεωτικό μεταλλευτικό χώρο.

Αποτελεί βασική κοινή παραδοχή των παλαιότερων μελετητών του εργατικού κινήματος ο πρωτοποριακός ρόλος της απεργίας του 1896 σε σύγκριση με τις άλλες κινητοποιήσεις της περιόδου. Ο Κορδάτος, συγκεκριμένα θεωρεί την κινητοποίηση αυτή ως "απεργία-σταθμό" στην ιστορία του εργατικού κινήματος της εποχής, θέση η οποία χαίρει την αυτόματη συναίνεση και αποδοχή μετέπειτα μελετητών της περιόδου[162].

Ωστόσο θεωρούμε τη νομιμότητα μιας τέτοιας παραδοχής αρκετά αβέβαιη. Αμφισβητούμε την ερμηνευτική εμβέλεια και τεκμηρίωση τέτοιου είδους αφαιρετικών τυποποιήσεων δεδομένου ότι λειτουργούν παραμορφωτικά στη δυνατότητα ανάπτυξης μιας κριτικά αυτόνομης οπτικής στη διαδικασία κατανόησης του ιστορικού παρελθόντος.

Ουσιαστικά εγκλωβίζουν την ιστορική διερεύνηση του εργατικού κινήματος, εκ των προτέρων, σε μια επιλεκτική και αποσπασματική οπτική ιστορικής ανάλυσης. Η αυθαίρετη ιεραρχική κατάταξη των μορφών εργατικής διαμαρτυρίας της περιόδου αποδυναμώνει τη δυνατότητα μιας ολιστικής θεώρησης του υπό διερεύνηση πεδίου, αποτρέποντας την ανάπτυξη μιας συνείδησης ιστορικής συνέχειας στην πορεία της εργατικής διαμαρτυρίας.

---

[162] Βλ. σχετικά Κ. Μοσκώφ, *Ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης, η διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*, ό.π., σελ. 170, Μ. Δημητρίου, *Το Ελληνικό Σοσιαλιστικό Κίνημα*, Αθήνα, Πλέθρον, 1985, σελ.238 και Γ. Ν. Αλεξάτος, *Η εργατική τάξη στην Ελλάδα, από τη πρώτη συγκρότηση στους ταξικούς αγώνες του Μεσοπολέμου*, ό.π., σελ.72.

Με βάση λοιπόν αυτή την απονομιμοποίηση της λειτουργικότητας οποιασδήποτε ανορθολογικής κατηγοριοποίησης, θεωρούμε απαραίτητο να διευκρινίσουμε ότι η επιλογή ενασχόλησης μας με τη συγκεκριμένη απεργιακή κινητοποίηση καθοδηγείται από καθαρά αναλυτικούς λόγους. Προσδιορίζεται από παράγοντες οι οποίοι σχετίζονται κυρίως με τη πενιχρότητα του πληροφοριακού υλικού και τις δυσκολίες εντοπισμού των αρχειακών πηγών όσον αφορά τις άλλες κινητοποιήσεις της ίδιας περιόδου παρά στην αποδοχή ενός ρόλου πρωτοπορίας της απεργίας αυτής ως απεργία- τομή στην ιστορία του εργατικού κινήματος της τοπικής κοινωνίας του Λαυρίου.

Ένας άλλος λόγος που δικαιολογεί την επιλογή της συγκεκριμένης απεργίας συνδέεται με ζητήματα μεθοδολογικής προσέγγισης της υπό έρευνα θεωρητικής πρότασης. Η απόπειρα μελέτης μιας τοπικής εμβέλειας, απεργιακής διαμαρτυρίας στα τέλη του 19ου αιώνα, περίοδο όπου η ανάπτυξη των αναρχοσοσιαλιστικών ιδεολογιών και τάσεων ενέχουν κεντρικό χαρακτήρα - αποτελεί πρόσφορο ιστορικό παράδειγμα στην απόπειρα μιας νέας ερμηνευτικής προσπάθειας σύνδεσης της ιστορίας του εργατικού κινήματος με τη διαμόρφωση περισσότερο μιας συνείδησης κοινωνικής κριτικής των εργατικών στρωμάτων παρά με την πολιτική παρουσία των σοσιαλιστικών ομάδων. Σκοπός μας είναι να απομακρυνθούμε από το μύθο της πολιτικής ιστοριογραφίας, η οποία υποβιβάζει την εργατική ιστορία σε εργαλείο ιδεολογιών και στόχων και να στραφούμε, περισσότερο, σε μια απόπειρα ανθρωπολογικής μελέτης των καθημερινών εργασιακών σχέσεων εμπειριών, συμπεριφορών των εργατών- μεταλλευτών και των πολιτισμικών σημασιών/ νοημάτων που τις αποδίδουν.

Η απεργία ως μια δυναμική κοινωνική σχέση και διαδικασία αποτύπωσης των πολλαπλών οικονομικών, πολιτικών και πολιτισμικών πλευρών της καθημερινής ζωής των εργατών, συγκροτεί μορφή έκφρασης ιστορικού λόγου. Όλη η πυκνότητα, το πολύπλοκο, οι ιδιαιτερότητες τόσο του τρόπου εργασιακής οργάνωσης όσο και του κοινωνικοοικονομικού είναι, εμπεριέχονται και αναδύονται στη εξέλιξη της απεργιακής κινητοποίησης στο δεδομένο χώρο-χρονικό πλαίσιο. Η απεργία ως πράξη ενδυναμώνει τον οποιοδήποτε ριζοσπαστικό λόγο μετουσιώνοντας το σε εικόνα, σε συμβολική αναπαράσταση με ομαδική έκφραση. Όλο το "δράμα" της

κοινωνίας συγκεντρώνεται στον απεργιακό χώρο. Αυτό αφορά, κυρίως, το πρώτο στάδιο των ανοργάνωτων απεργιακών κινητοποιήσεων, τις οποίες μορφοποιεί, ακριβώς, η απουσία θεσμοθετημένων εργατικών ή και κρατικών φορέων διαμεσολάβησης.

6.2.1 ΑΝΑΛΥΣΗ ΑΙΤΗΜΑΤΩΝ ΑΠΕΡΓΙΑΣ

Στις 8 Απριλίου του 1896, το πρωί οι εργάτες του εξορυκτικού φρέατος "Σερπιέρη" κήρυξαν απεργία. Κατέλαβαν την είσοδο του φρέατος αποτρέποντας την έναρξη των εργασιών. Η απεργία πραγματοποιήθηκε κυρίως από τους υπόγειους εργάτες ενώ οι εργάτες "επιφάνειας" αυτοί, δηλαδή, που εργάζονταν στο πλυντήριο του μεταλλείου δεν εμφανίζονται να συμμετέχουν.[163]

Θα ξεκινήσουμε με τη παράθεση των βασικών αιτημάτων της κινητοποίησης, όπως αυτά διατυπώνονται από τους απεργούς-μεταλλευτές. Το ίδιο το περιεχόμενο των αιτημάτων αποτελεί το κατεξοχήν χώρο έκφρασης και αποτύπωσης βασικών ζητημάτων που αφορούν τόσο τη μορφή όσο και το προσανατολισμό της απεργιακής κινητοποίησης. Τις περισσότερες φορές μέσα από φαινομενικά ασήμαντα και μικρής σημασίας αιτήματα στο τρόπο καθημερινής οργάνωσης της εργασιακής διαδικασίας αναδύονται και διεκδικούνται διαρθρωτικές ανακατατάξεις και μεταβολές στο τρόπο διαχείρισης της παραγωγής.

Μέσα, λοιπόν, από τα αιτήματα της εν λόγω κινητοποίησης[164] θα προσπαθήσουμε να ανιχνεύσουμε κάποια έστω βασικά στοιχεία όσον αφορά το χαρακτήρα, προσανατολισμό και περιεχόμενο της.

Τα βασικά αιτήματα της απεργίας ήταν [165]:

---

[163] Επίσης φαίνεται ότι η απεργία είναι κυρίως "ελληνική", δεν συμμετέχουν, δηλαδή, ξένοι εργάτες δεδομένου ότι βασικό παράπονο των εργατών αποτελεί και το γεγονός ότι οι Ιταλοί εργάτες όχι μόνο αμείβονται πολύ υψηλότερα (6δρχ την ημέρα) αλλά πληρώνονται και σε χρυσό, Βλ. *Ακρόπολις*, 10/4/1896, έτος ΙΕ΄, αριθ.5070 και *Πρωία*, 9/4/1896, έτος ΙΗ΄, περ. Β, αριθ.494. Βλ. *Ακρόπολις*, 9/4/1896, έτος ΙΕ΄, αριθμ.5069.

[164] Είναι απαραίτητο να διευκρινήσουμε ότι μια τέτοια απόπειρα περιέχει αρκετές ελλείψεις και δεν επιδιώκουμε μέσω της ανάλυσης των αιτημάτων μιας απεργίας ή και της ίδιας της απεργίας ακόμη, να διαφωτίσουμε όλες τις πλευρές/διαστάσεις της δράσης των εργατικών στρωμάτων. Εξάλλου, όπως παρατηρεί ο D. Geary : "Οι απεργοί συχνά απαιτούν ότι νομίζουν πως μπορούν να πετύχουν και όχι τα πάντα όσα επιθυμούν". Βλ. D. Geary, *Το Ευρωπαϊκό εργατικό κίνημα (1848-1939)*, ό.π., σελ.18. Επίσης, στα πλαίσια της ίδιας λογικής, είναι απαραίτητο να διατηρούμε στη σκέψη μας ότι η απεργία αποτελεί μια μόνο από τις διάφορες μορφές εργατικής διαμαρτυρίας και η μη εκδήλωση απεργιακού τύπου κινητοποιήσεων σε δεδομένα χώρο-χρονικά πλαίσια δεν μαρτυρά την απουσία εργατικής κινητοποίησης ή συνθηκών εργατικής δυσαρέσκειας. Υπάρχουν πολλαπλές, υπόρρητες και σιωπηρές μορφές εργατικής διαμαρτυρίας στη καθημερινή παραγωγική διαδικασία, η "ανεπαίσθητη" λειτουργικότητα των οποίων συνήθως αναδύεται στην επιφάνεια στα πλαίσια μιας απεργιακής κινητοποίησης. Βλ. Κ. Καστοριάδης, *Η πείρα του εργατικού κινήματος: Πως να αγωνιστούμε*, Αθήνα, Ύψιλον 1984, σσ.72-74.

[165] Βλ. *Ακρόπολις*, 10/4/1896, έτος ΙΕ', αριθ.5070.

α) η αύξηση του ημερομισθίου τουλάχιστον σε 3,50δρχ. Το αίτημα αύξησης του ημερομισθίου συνδέεται άμεσα με τη δράση των εργολάβων[166]. Τα ημερομίσθια αυτή τη περίοδο- περίοδο σταθερής πτωτικής τάσης των τιμών και περιοδικών κρίσεων τόσο για το ελληνικό κράτος όσο και για τις μεταλλευτικές εταιρίες- εμφανίζουν κάμψη ή στη καλύτερη περίπτωση παραμένουν στάσιμα. Οι εργασιακές συνθήκες στα μεταλλεία ήταν σκληρές. Ιδιαίτερα οι εργασίες στα φρέατα δεν σταματούσαν καθόλου. Οι υπόγειοι εργάτες εργάζονταν σε βάρδιες 8-10 ωρών (οι βάρδιες ξεκινούν στις 6πμ, στις 2μμ και η τελευταία 10μμ) και τις περισσότερες φορές εργάζονταν διπλή βάρδια για να συμπληρώνουν το εισόδημα τους.

Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, βασικό αίτημα της απεργίας των μεταλλωρύχων αποτελεί το ζήτημα των εργολάβων, οι οποίοι χαρακτηρίζονται ως "κερδοσκόποι" σε βάρος των εργατών, διότι ενώ η εταιρεία υπολογίζει το ημερομίσθιο του εργάτη σε 3,30δρχ ο εργολάβος δίνει τελικά στους εργάτες από 2,40δρχ ως 2,80δρχ το μέγιστο. Απαιτούν, επομένως, την άμεση παρέμβαση την Εταιρείας για την αποκατάσταση της αδικίας εις βάρος τους, προτείνοντας είτε την αύξηση του ημερομισθίου τους, είτε της απευθείας πληρωμή τους από την εταιρεία[167].

Είναι εμφανές ότι το εύρος των διεκδικητικών τους στόχων αναλώνεται σε διεκδικήσεις σε ένα ενδιάμεσο επίπεδο της πυραμίδας των εξουσιαστικών σχέσεων, χωρίς να δημιουργούνται όροι αμφισβήτησης και αναδιοργάνωσης των κεντρικών δομών εργασιακής πολιτικής/ εξουσίας.

Χαρακτηριστικά, ακόμη και η έκθεση του Υπουργείου Οικονομικών "περί των αιτιών τω παρά τη Γαλλική Εταιρεία των μεταλλείων Λαυρείου συμβαινόντων εις τους εργάτας δυστυχημάτων και της κατά το εφικτόν προλήψεων αυτών" θα αποδώσει τη συχνότητα των ατυχημάτων στην αμέλεια και ανευθυνότητα των εργολάβων και των οργάνων επίβλεψης των έργων, οι οποίοι λόγω απληστίας αδιαφορούν για την εφαρμογή των μέτρων ασφαλείας, απαλλάσσοντας της Εταιρεία-

[166]Οπως έχουμε αναφέρει, στη γαλλική Εταιρία ισχύει το σύστημα της "εξόρυξης δια εργολαβίας" σύμφωνα με το οποίο κύριοι υπεύθυνοι της εξορυκτικής διαδικασίας εμφανίζονται οι εργολάβοι. Γ. Πετράκη, *Η μονογραφία μιας απεργίας από τον εθνικό τύπο η απεργία των μεταλλωρύχων της Καμάριζας τον Απρίλη του 1896*, Καλύβια Αττικής, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ Αττικής, 1993, σσ.502-504.

[167] Η εταιρεία όμως στη δίκη που θα γίνει για τα γεγονότα της απεργίας θα αποποιηθεί κάθε ανάμειξη υποστηρίζοντας ότι "Δια το ζήτημα των ημερομισθίων δεν είνε αρμοδία η εταιρία η οποία δίδει ταύτα εις εργολάβο, κάμνει δε κατόπιν την εξέλεγξιν ίνα δη εάν οι εργάται πληρώνωνται εν αναλογία προς τας

Εργοδότη από οποιαδήποτε επίρριψη ευθύνης για το τρόπο οργάνωσης των σχέσεων εργασίας[168].

Το ένδοεπικοινωνιακό αυτό μοντέλο δόμησης των εργασιακών σχέσεων (εταιρεία- εργολάβος- εργάτης) λειτουργεί ως βασικός μηχανισμός διαχείρισης των παρουσιαζόμενων κραδασμών στη μεταλλουργική βιομηχανία του Λαυρίου κυρίως το 19ο αιώνα. Ωστόσο και το 20ο αιώνα παρόλη την ανάπτυξη νέων θεσμικών φορέων διαμεσολάβησης (κρατικός μηχανισμός, κόμματα κ.λ.π.) το μοντέλο αυτό διατηρεί τη αποτελεσματικότητα του.

β) Το δεύτερο αίτημα απαιτεί την ίδρυση νοσοκομείου ή έστω φαρμακείου στη περιοχή της Καμάριζας. Το πιο κοντινό νοσοκομείο της Γαλλικής εταιρείας βρίσκεται στη περιοχή του Θορικού, μιάμιση ώρα απόσταση από τη Καμάριζα, ενώ το κοντινότερο φαρμακείο βρίσκεται στο Λαύριο με αποτέλεσμα οι περισσότεροι τραυματίες να πεθαίνουν στη διαδρομή προς τα κέντρα περίθαλψης. Απαιτούν ακόμη τη παροχή από την εταιρεία φορείου για τη μεταφορά των τραυματιών.

Στα τέλη του 19ου αιώνα, το νέο Ελληνικό κράτος με κατεξοχήν αγροτικό χαρακτήρα, χαμηλούς ρυθμούς εκβιομηχάνισης και ελλιπή λειτουργία των θεσμών, δεν έχει ακόμη διαμορφώσει μια κρατική πολιτική εργασιακής πρόνοιας και περίθαλψης[169]. Έτσι στη πόλη-μεταλλείο του Λαυρίου -μοναδικό παράδειγμα βιομηχανικής πόλης στην ελληνική κοινωνία του 19ου αιώνα- τα οποιαδήποτε μέτρα ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης παρέχονται από τη Εταιρεία-Εργοδότη η οποία αντικαθιστά, τη λειτουργία του κρατικού μηχανισμού με τη κυριαρχική παρουσία της σε όλους τους τομείς ζωής της πόλης. Χαρακτηριστικά ο βουλευτής Παπαμιχαλόπουλος σε συζήτηση της Βουλής υποστηρίζει ότι "η Γαλλική εταιρεία έχει Νοσοκομείον, είς το οποίον ευρίσκουσι πάσα περίθαλψιν οι ατυχούντες εργάται,

---

διδομένας υπ' αυτής". Βλ *Ακρόπολις*, 22 Δεκεμβρίου 1896, *Ακρόπολις*, 20 Ιανουαρίου 1897 και *Πρωία*, 15 Απριλίου 1986.

[168] Βλ. Υπουργείον Οικονομικών - Τμημα Μεταλλείων και Μονοπωλίων, *Έκθεσις περί της Επιθεωρήσεως των εν Λαυρείω Μεταλλείων ιδία δε περί των αιτιών τω παρά τη Γαλλική Εταιρία των μεταλλείων Λαυρείου συμβαίνοντων εις τους εργάτας δυστυχημάτων και της κατά το εφικτόν προλήψεων αυτών*, υπό Σωκρ. Α. Παπαβασιλείου, γραμματέως εν τω τμήματι των Μεταλλείων, Αθήναι, Εθνικόν Τυπογραφείο, 1893.

[169] Σύμφωνα με τον "περί μεταλλείων νόμου" του 1861, εκδόθηκε βασιλικό διάταγμα (31/5/1882) "περί συστάσεως ειδικού ταμείου προς βοήθειαν και περίθαλψιν των εν τοις μεταλλείοις εργαζομένων εργατών και των οικογενειών αυτών εν περιπτώσει δυστυχημάτων" και ιδρύθηκε το πρώτο ταμείο περιθάλψεως το οποίο όμως δεν λειτούργησε ουσιαστικά και αποτέλεσε κυρίως κενό γράμμα. Βλ. Er. Herkner, επιμ. Δ. Ε. Καλιτσουνάκης, *Το εργατικό ζήτημα*, Αθήνα, Ελευθερουδάκη & Μπάρτ, 1919.

παρέχει δέ άνευ υποχρεώσεως τινος επιβεβλημένης και βοηθήματα τινα εφ'άπαξ είς τους παθόντας εργάτας"[170].

Επίσης, στο ιστορικό αρχείο της γαλλικής εταιρείας μεταλλείων Λαυρίου υπάρχουν πληθώρα επιστολών του Ταμείου Ασφάλισης της εταιρείας προς το Διευθυντή της γαλλικής εταιρείας για την ενημέρωση και έγκριση του σε ζητήματα παροχής ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης. Ωστόσο το μεγαλύτερο μέρος των επιστολών τοποθετούνται χρονολογικά κυρίως από τη πρώτη δεκαετία του εικοστού αιώνα και μετά[171]. Με βάση την ιστορική αυτή ιδιομορφία της βιομηχανικής πόλης του Λαυρίου τα αιτήματα εργασιακής περίθαλψης διεκδικούνται ως βασική μέριμνα της Εταιρείας.

γ) Να απαγορευθεί η διάταξη εκείνη της εταιρείας κατά την οποία η τυχόν αργοπορία του εργάτη μετά την ώρα αναγγελίας των ονομάτων, του αφαιρεί το δικαίωμα εργασίας τη συγκεκριμένη μέρα. Ο κανόνας αυτός εντάσσεται στο πλέγμα των τεχνικών εργασιακής οργάνωσης τις οποίες εφαρμόζει η Γαλλική μεταλλευτική εταιρεία προκειμένου να εξασφαλίσει την πειθαρχία του εργατικού δυναμικού στις νέες συνθήκες βιομηχανικής εργασίας[172]. Οι ιδιαιτερότητες της σύνθεσης του εργατικού δυναμικού - η αγροτική καταγωγή των εργατικών πληθυσμών σε συνδυασμό με ένα έντονο αίσθημα προσωρινότητας στο χώρο - στο μεταλλευτικό χωριό της Καμάριζας και γενικότερα στη πόλη-μεταλλείο του Λαυρίου δυσχεραίνουν ακόμη περισσότερο τη διαδικασία προσαρμογής τους στους νέους όρους μιας βιομηχανικής εργασιακής οργάνωσης.

Ο πρώην αγρότης-εργάτης, όπως έχουμε αναφέρει, μεταφέρει στο νέο χώρο τη κοσμοεικόνα του αγροτικού του πολιτισμού. Ενός πολιτισμού ο οποίος ακολουθεί τους βραδείς, ακανόνιστους ρυθμούς των φυσικών νόμων πέρα και έξω από οποιαδήποτε λογική μιας οικονομίας του χρόνου. Η αγροτική κουλτούρα των ρυθμών του φυσικού χρόνου βρίσκεται σε απόλυτη αναντιστοιχία με τη βιομηχανική κουλτούρα μιας αυστηρής ορθολογικής οργάνωσης και πειθαρχίας του χρόνου εργασίας. Η νέα οργάνωση της εργασίας διασπά τη συνέχεια της χρονικότητας του

[170]Βλ. *Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής*, συνεδρ. 66, 16 Φεβρουαρίου 1893, σ. 1062.
[171] Βλ. Φάκελλος Societe des Usines, αριθ. 15/Η31.
[172] Για μια ενδιαφέρουσα ιστορική αναφορά στο τρόπο εφαρμογής των τεχνικών αυτών στον Ευρωπαϊκό μεταλλευτικό χώρο του 19ου αιώνα βλ. Γ. Πετράκη, *Η μονογραφία μιας απεργίας από τον εθνικό τύπο η απεργία των μεταλλωρύχων της Καμάριζας τον Απρίλη του 1896* , ό.π., σσ.526-531.

ατόμου και σταδιακά ο χρόνος του επικυριαρχείται από το χρόνο του εργασιακού χώρου. Η διαδικασία αυτή μετάβασης από τη λογική του εποχιακού ρυθμού της γεωργικής παραγωγής σε κείνη ενός αυστηρού προγραμματισμού οικονομίας του χρόνου αποτελεί μια μακροπρόθεσμα πολύπλοκη διαδικασία έντονων συγκρούσεων και αντιστάσεων των πρώην αγροτών-εργατών στις νέες κανονικότητες της βιομηχανικής εργασίας.

Οι διάφορες θεωρίες ανάλυσης της συγκρουσιακής αυτής διαδικασίας ενσωμάτωσης στη νέα λογική κάνουν λόγο για τα εξής στάδια[173]:

Σε ένα αρχικό στάδιο οι πρώην αγρότες αντιστέκονται έντονα στην επιβαλλόμενη νέα λογική μιας οικονομικής αξίας του χρόνου. Δεν μπορούν να δεχτούν τη φυσική και νευρική ένταση που απαιτεί ο νέος ρυθμός και χρόνος εργασιακής οργάνωσης.

Σε ένα επόμενο στάδιο η αντίστασή τους αφορά τη διεκδίκηση αλλαγών/ μεταρρυθμίσεων μέσα στα όρια της νέας αυτής λογικής. Οι βιομηχανικοί εργάτες, παραδείγματος χάριν, δεν αγωνίζονται πλέον για την ανατροπή της νέας λογικής του βιομηχανικού χρόνου αλλά για βελτιώσεις (πχ αίτημα μείωσης του χρόνου εργασίας) μέσα στα πλαίσια της νέας λογικής για την αξία του χρόνου. Έχουν αποδεχτεί πλέον τη λογική διάρθρωσης της βιομηχανικής εργασίας και προσπαθούν να τη χρησιμοποιήσουν προς όφελος τους.

Με βάση τα προαναφερόμενα, το αίτημα των μεταλλωρύχων-εργατών εκφράζει ένα ποσοστό αποδοχής των κανόνων μιας πειθαρχίας του χρόνου. Δεν αμφισβητούν τη ίδια τη φύση του επιβαλλόμενου εργασιακού κανόνα- την υποχρεωτική, δηλαδή, παρουσία τους στον εργασιακό χώρο την ακριβή ώρα αναγγελίας των ονομάτων - αλλά διεκδικούν μια ελαστικότητα από τη Εταιρεία-Εργοδότη όσον αφορά την αυστηρότητα εφαρμογής του κανόνα αυτού.

Ωστόσο αυτή η συγκρουσιακή διαδικασία ενσωμάτωσης δεν περιορίζεται μόνο στον εργασιακό βιομηχανικό χώρο (οικονομικό επίπεδο), αλλά αγγίζει και τα επιμέρους επίπεδα καθημερινής πρακτικής της κοινωνικής ζωής των ατόμων.

Η επιβολή από την Εταιρεία ενός ολόκληρου πλέγματος πάγιων κανονισμών ως προς το τρόπο και το χρόνο εργασίας και μιας σειράς τεχνικών καθημερινού ελέγχου

και πίεσης των εργατικών στρωμάτων (όπως είναι ο ρόλος του επιστάτη, η επιβολή προστίμων, τα μισθολογικά κίνητρα, ο καταμερισμός εργασίας κλπ) συγκροτούν τη μια μόνο όψη της διαδικασίας προσαρμογής στις νέες συνθήκες. Η νέα συνείδηση του χρόνου δεν αφορά μόνο τον χώρο εργασίας αλλά διεισδύει ταυτόχρονα στο τρόπο οργάνωσης όλων των επιμέρους τομέων ζωής της τοπικής κοινωνίας. Εξάλλου, μόνο έτσι μπορεί να εσωτερικευτεί με τη μορφή κανονικότητας στις καθημερινές πρακτικές και στις συνειδήσεις των εργατών-κατοίκων. Η μορφή της οικογενειακής, κοινωνικής και πολιτισμικής οργάνωσης, ακόμα και ζητήματα προσωπικής επιλογής όπως είναι ο τρόπος αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου πρέπει να προσαρμόζονται και να ακολουθούν τις επιταγές της νέας οικονομικής οργάνωσης[174]. Όπωςδήποτε το οικονομικό στοιχείο οριοθετεί και προσδιορίζει σημαντικό τμήμα του πλαισίου όπου αναπτύσσονται οι ανθρώπινες δραστηριότητες αλλά, ταυτόχρονα, και το κοινωνικό-πολιτισμικό στοιχείο συμμετέχει στη μορφοποίηση και τρόπο λειτουργίας του οικονομικού αυτού περιβάλλοντος.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο μια επιτυχής ενσωμάτωση των πρώην αγροτών-εργατών στη νέα λογική οικονομίας του χρόνου βρίσκεται σε σχέση άμεσης αλληλεξάρτησης με μια επαναξιολόγηση του συνολικού συστήματος στάσεων, πεποιθήσεων και συμπεριφορών όπως αυτό έχει δομηθεί στα πλαίσια μιας αγροτικού τύπου οικογενειακής παραγωγικής μονάδας. Η όλη αυτή διαδικασία δεν είναι καθόλου απλή και απαιτεί μακρά διάρκεια, ένταση και συνέχεια για να πετύχει και να οδηγήσει σε μια ριζική αναδιάρθρωση της κοινωνικής φύσης του πρώην αγρότη-εργάτη, των συνηθειών του, του τρόπου σκέψης του, αναπτύσσοντας μια αίσθηση σύγκρουσης με την αφηρημένη ροή του αγροτικού χρόνου.

δ) Να φροντίσει η εταιρεία να δοθούν οικήματα στους εργάτες, οι οποίοι αναγκάζονται να κατοικούν σε αυτοσχέδιες καλύβες. Η Εταιρεία δεν παρέχει στέγαση σε όλους τους ανειδίκευτους εργάτες. Αυτό το προνόμιο, της το προσφέρει το μονοπώλιο που έχει, στην αγορά εργασίας της πόλης-επιχείρησης και η ιστορική συγκυρία υπερπροσφοράς εργατικού δυναμικού.

---

[173] Βλ. σχετικά, B. Hammond, *The village Labourer*, London, 1920, M. D. Morris, *The Emergence of an industrial labour force in India,* 1965.

[174] Όπως παρατηρεί ο Gramsci, μια μορφή εξουσίας, ως καθημερινή πρακτική, νομιμοποιείται μόνο όταν "μπει στα κεφάλια των ανθρώπων". Δεν αρκεί μόνο η επιβολή της στο επίπεδο των οικονομικών σχέσεων. Βλ. M. Carnoy, *Κράτος και Πολιτική θεωρία,* Αθήνα, Οδυσσέας, 1990, σσ.97-110.

Στα μεταλλεία της Καμάριζας η εντατικοποίηση των εργασιών και η ανάγκη ενός μόνιμου εργατικού δυναμικού θα δημιουργήσουν ένα μικρό οικισμό γύρω από τις εγκαταστάσεις της εταιρείας. Συγκεκριμένα στην απογραφή του πληθυσμού του 1889, για το Δήμο Λαυρίου, η Καμάριζα εμφανίζει 1683 κατοίκους (απ' αυτούς 1385 άνδρες και 298 γυναίκες)[175] ενώ στην απογραφή του 1896 θα καταγραφούν 3145 κάτοικοι. Οι υπόγειοι εργάτες στα φρέατα υπολογίζονται στους 1800[176]. Οι υπόλοιποι αποτελούν είτε τους υπαλλήλους της Γαλλικής εταιρείας είτε συγκροτούν το τοπικό εμπόριο του οικισμού.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1890 είχαν οικοδομηθεί, σε κοντινή απόσταση από το "πηγάδι" και το μεταλλείο της Καμάριζας, γύρω στις 500 με 600 εργατικές κατοικίες. Στο σχεδιασμό αυτών των εργατικών κατοικιών αποτυπώνονται, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, τα επίπεδα εργασιακής ιεραρχίας με σημαντικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στις κατοικίες των εργατών, με οικογένεια ή όχι και των υπαλλήλων της εταιρείας.

Οι συνθήκες κατοικίας των εργατικών στρωμάτων στο μεταλλευτικό χωριό της Καμάριζας έρχονται σε αντίφαση με τη βασική ιδεολογία λειτουργίας του μοντέλου πατερναλιστικής πολιτικής που εφαρμόζει η γαλλική εταιρεία. Όπως έχουμε αναφέρει το Πατερναλιστικό μοντέλο, όπως εφαρμόζεται στον Ευρωπαϊκό χώρο το 19^{ο} αιώνα, αποτελεί μια στρατηγική εξασφάλισης τόσο ενός μόνιμου εργατικού δυναμικού κοντά στο χώρο εργασίας όσο και ενσωμάτωσης του στους νέους όρους εργασιακής οργάνωσης. Η επίτευξη των προαναφερόμενων στόχων πραγματοποιείται, κυρίως, μέσα από ένα πλέγμα παροχών -προσφορών της Εταιρείας-προστάτη στους εργαζόμενους. Αυτό συγκροτεί το κύριο "εργαλείο" της Εταιρείας για το "δέσιμο" του εργάτη στο χώρο εργασίας.

Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια η Γαλλική εταιρεία, στα τέλη της δεκαετίας του 1890, παρουσιάζει σημαντικές ελλείψεις όσον αφορά το πλέγμα αυτό παροχών και ειδικότερα στο θέμα παροχής κατοικίας στα εργατικά στρώματα, όπως διατυπώνεται, εξάλλου, και στα αιτήματα των απεργών - μεταλλευτών.

---

[175] ΕΣΥΕ, 1889: Στατιστική Επετηρίδα.

[176] Αν και σε άρθρο της Ακρόπολις αναφέρεται ότι οι κάτοικοι στη περιοχή της Καμάριζας ανέρχονται σε 5000, ενώ απ` αυτούς οι 2000 είναι εργάτες, Βλ. Ακρόπολις, 10/4/1896.

Οι ελλείψεις αυτές αφορούν, κυρίως, τη μάζα του ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού με προσωρινό χαρακτήρα το οποίο εργάζεται στα μεταλλεία και όχι του ειδικευμένου ανώτερου προσωπικού της επιχείρησης. Η ιδιομορφία αυτή της πολιτικής της γαλλικής εταιρείας βρίσκεται σε άμεση σχέση αλληλεξάρτησης με τις ιδιαιτερότητες της κοινωνικοοικονομικής συγκυρίας του ελληνικού κράτους στα τέλη του 19ου αιώνα.

Πράγματι, τη περίοδο αυτή, η κρισιακή συνθήκη οικονομικής δυσκαμψίας - η οποία μαστίζει κυρίως τα αγροτικά στρώματα με τη κρίση της σταφιδικής οικονομίας- αυξάνει τον αριθμό των μεταναστούντων αγροτών, εξασφαλίζοντας ένα μεγάλο πλεόνασμα διαθέσιμου εργατικού δυναμικού στις πόλεις.

Συγκεκριμένα, άρθρο της Ακρόπολις αναφέρει ότι :"Είς το Λαύριον από ενός, δύο ετών υπάρχουν πεντακόσιοι και εξακόσιοι υπεράριθμοι εργάται ελθόντες να εύρουν αυτόθι πόρον ζωής. Εκείνοι οι οποίοι άλλοτε ησχολούντο εργαζόμενοι είς τας σταφιδοφόραις επαρχίας, μετά την επελθούσαν εκεί κρίσιν ετράπησαν εις το Λαύριον και ζητούν εργασίαν για ένα κομμάτι ψωμί, κυριολεκτικώς. Είς αυτούς τους υπεραρίθμους, κατά μέγα μέρος, οφείλονται αί από τινός συμβαίνουσαι ανωμαλίαι εν τω εργατικώ κόσμω"[177].

Η συγκυρία αυτή υπερπροσφοράς εργατικού δυναμικού επιτρέπει μια χαλάρωση της πολιτικής παροχών που εφάρμοζε η εταιρεία ως τεχνική συγκράτησης του εργατικού δυναμικού στο χώρο εργασίας.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα απόδειξης της τάσης αυτής αποτελούν οι πληροφορίες που μας δίνει το άρθρο του Σκιντζόπουλου[178] για το τρόπο διαμόρφωσης των τιμών των ενοικίων. Συγκεκριμένα αναφέρει "Ως προς τα ενοίκια, οι μεν υπάλληλοι κατά κανόνα δεν πληρώνουσιν. Οι εργοδηγοί, επιστάται, τεχνίται πληρώνουσι από 5 ως 15 δρχ κατά μήνα δι 1 ως 3 δωμάτια με μαγειρείον, οι εργάται 3 ως 5 δρχ, οι στρατωνιζόμενοι 2 δρχ κατά μήνα. Άλλοτε πριν μορφοθεί η πόλις του Λαυρίου και αι κωμοπόλεις Καμαρίζης και Πλάκας η Εταιρείαν εστέγαζον όλον το προσωπικόν των. Σήμερον όλη η σχετική μέριμνα εξυπηρετεί ολόκληρον το ανώτερον υπαλληλικόν προσωπικόν των, το δε πολύ του κατωτέρου εργατικού

[177] Βλ. σχετικά, Ακρόπολις, 20 Ιανουαρίου 1897, έτος ΣΤ", αρ. 8338.
[178] Βλ. Σκιντζόπουλος Α. Σ., "Το πρόβλημα του εργατικού σπιτιού" *Βιομηχανική και Βιοτεχνική Επιθεώρησις*, ό.π., σελ. 77.

προσωπικού μένει εις ιδιωτικά σπίτια υπό ενοίκιον ενώ εις τα μεταλλεία οι εργάται στεγάζονται κατά κανόνα εις καλύβας τας οποίας μόνοι των κατασκευάζουσι, καλύβας δε εις τας οποίας όχι σπάνιως λείπει και το ασβεστόχρισμα"

Το στοιχείο αυτό αντίφασης της πατερναλιστικής πολιτικής της Γαλλικής εταιρείας σχετίζεται άμεσα και με το προνόμιο της μονοπωλιακής θέσης που κατείχε το Λαύριο ως πόλη-επιχείρηση (company town) στον ελληνικό βιομηχανικό χώρο του 19ου αιώνα.

Οι μεταλλευτικές επιχειρήσεις στο Λαυρεωτικό χώρο απολαμβάνουν την ισχύ που τους προσδίδει η μονοπωλιακή τους θέση, προνόμιο το οποίο τους παρέχει βασικά περιθώρια για μια αυτόνομη, ανεξάρτητη, από τη πίεση ανταγωνιστικών εταιριών, πολιτική πρακτική. Η σημαντικότητα αυτού του παράγοντα μπορεί να κατανοηθεί σε αντιδιαστολή με τις έντονες ανταγωνιστικές σχέσεις που αναπτύσσονταν ανάμεσα σε Ευρωπαϊκές επιχειρήσεις τύπου company town, οι οποίες βρίσκονταν σε κοντινή απόσταση μεταξύ τους. Ο καθημερινός ανταγωνισμός τους ωθούσε στην ανάπτυξη προηγμένων και συνεχώς ανανεούμενων τοπικών μοντέλων κοινωνικών παροχών ως κίνητρο εξασφάλισης της μονιμότητας των εργατικών τους στρωμάτων .[179]

Ωστόσο, παρά τις αντιφάσεις του, το μοντέλο πατερναλιστικής πολιτικής της εταιρείας λειτουργεί αποτελεσματικά τη περίοδο αυτή στο χώρο. Ο κυριαρχικός ρόλος της Εταιρείας σε ζητήματα οργάνωσης της τοπικής κοινωνίας εκφράζεται, καθαρότατα, με την υφή του περιεχομένου του αιτήματος των απεργών-μεταλλευτών. Το αίτημα παροχής κατοικιών από τη εταιρεία αποτελεί, πρακτικά, εμφανή ένδειξη του βαθμού αποδοχής από τους εργάτες- μεταλλευτές του επιβαλλόμενου συστήματος εργοδοτικής πολιτικής (Πατερναλισμός). Οι εργάτες-κάτοικοι, όχι απλά αποδέχονται αλλά και απαιτούν τη μέριμνα της εταιρείας για ζητήματα οργάνωσης του κοινωνικού χώρου της πόλης-επιχείρησης, γεγονός που σημαίνει ότι έχουν αποδεχτεί το δεδομένο σύστημα δόμησης, διεκδικώντας επιμέρους βελτιώσεις στα όρια του. Οι επιδιωκόμενοι στόχοι τους εντάσσονται μέσα

[179] Βλ. σχετικά, G. Noiriel, "Du "patronage" au "paternalisme" : la restructuration des formes de domination de la main-d' oeuvre ouvriere dans l' industrie metallurgique francaise", *Le Movement Social,* Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1988, No 144, σ. 30. Επίσης για μια αναλυτική περιγραφή του τρόπου δόμησης του Πατερναλιστικού μοντέλου στις βορειοανατολικές γαλλικές επαρχίες βλ. C. Charle, *A social History of France in the 19th Century,* Berg, Oxford, 1994, σ.σ. 44 &148-151 & 243-247.

στα όρια αναπαραγωγής του συστήματος, γεγονός το οποίο μαρτυρά τον "εγκλωβισμό" των εργατικών στρωμάτων στη λογική του Πατερναλισμού. Όμως δεν πρέπει να παραβλέψουμε το γεγονός ότι, από την μια, το αίτημα των απεργών-μεταλλευτών μπορεί να μην περιέχει καμία ρητή και δραστική αμφισβήτηση των βασικών στοιχείων του μοντέλου εργασιακής και κοινωνικής οργάνωσης αλλά, από την άλλη, δεν σημαίνει ότι δεν παράγει μια "κίνηση", δεν διεκδικεί δυναμικά μια κατάσταση μετασχηματισμού έστω μέσα στα όρια του μοντέλου αυτού.

Η παραπάνω ανάλυση των αιτημάτων εκφράζει, το τοπικό χαρακτήρα της απεργιακής κινητοποίησης όσον αφορά τους κοινωνικοπολιτικούς στόχους και πρακτικές της. Η συγκυρία οικονομικής κρίσης και η ανισορροπία που αυτή επιφέρει τόσο στη παραγωγική διαδικασία όσο και στους όρους διαβίωσης των εργατικών πληθυσμών (μείωση μισθών και ελάττωση αριθμού απασχολούμενου εργατικού δυναμικού) θα αναδείξει σε πρωτεύον το οικονομικό αίτημα αύξησης των μισθών με επακόλουθα, αιτήματα παροχών κοινωνικής πολιτικής και ελαστικότητας των κανονισμών εργασιακής οργάνωσης, στα πλαίσια πάντα της εφαρμοζόμενης (πατερναλιστικής) πολιτικής της εταιρείας. Είναι εμφανές ότι τα αιτήματα τους περιορίζονται στα όρια της τοπικής κοινωνίας της πόλης-επιχείρησης, χωρίς να διεκδικούν γενικότερες οικονομικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις σοσιαλιστικού χαρακτήρα.

Επίσης, η κινητοποίηση αυτή έχει καθαρά αμυντικό χαρακτήρα[180]. Η απειλή βασικών κεκτημένων δικαιωμάτων είναι αυτή που εντείνει την ενεργοποίηση των εργατικών στρωμάτων στη δεδομένη συγκυρία. Βασικό μέλημα της κινητοποίησης των απεργών-μεταλλευτών -έτσι όπως νοηματοδοτείται στη σκέψη τους- αποτελεί η αποκατάσταση της "τάξης" που έχει επιφέρει η "αταξία" της οικονομικής και κοινωνικής κρισιακής συγκυρίας. Η "αναστροφή μιας καταστροφικής εξέλιξης" με κύριο στόχο "την ανάκτηση ενός περασμένου-ή προηγούμενου- καλού καιρού", ενός

[180]Μπορούμε να κατατάξουμε την απεργία του 1896 στο τύπο της "αντιδραστικής" μορφής συλλογικής δράσης (reactive collective action), με βάση το μοντέλο ταξινόμησης των μορφών συλλογικής δράσης που ανέπτυξε ο C. Tilly. Η M. Perrot, αντίστοιχα, στο δικό της μοντέλο κατηγοριοποίησης των μορφών εργατικής κινητοποίησης, χρησιμοποιεί τον όρο "αμυντική" απεργία (defensive strike). Βασικό κίνητρο δράσης των εργατικών ομάδων αποτελεί η διατήρηση απειλούμενων, ήδη κεκτημένων, εργασιακών δικαιωμάτων και περιλαμβάνει κυρίως αγροτικές παραδοσιακού τύπου διαμαρτυρίες σε περιόδους έντονων κοινωνικοοικονομικών μετασχηματισμών. Βλ. C. Tilly, From mobilization to Revolution, ό.π., σσ.144-151,

"χαμένου παράδεισου"[181]. Διεκδικούν την βελτίωση της ίδιας, ουσιαστικά, κοινωνικοοικονομικής διάρθρωσης, γεγονός το οποίο μπορεί να επιτυγχάνεται στην απλή αντικατάσταση ενός "ανίκανου" από ένα "ικανό" πρόσωπο κυριαρχικής εξουσίας (π.χ. την αντικατάσταση του υπεύθυνου εργολάβου ενός μεταλλευτικού έργου από ένα άλλον).

Μέσα σε αυτά τα πλαίσια οι διεκδικήσεις τους δεν αποτελούν μέρος ενός στρατηγικού οργανωμένου σχεδίου μετασχηματισμού προς κάτι "νέο" με την έννοια ότι δεν επιδιώκουν ριζική ανατροπή, ούτε περιέχουν καμία ρητή και δραστική αμφισβήτηση του θεσπισμένου μοντέλου εργασιακής και κοινωνικής οργάνωσης. Αντίθετα, διεκδικούν "συμβατικές" μεταρρυθμίσεις μέσα στα όρια και τη λογική του δεδομένου συστήματος εργασιακής πολιτικής της εταιρείας. Αντετάσσουν το μέλλον στο παρελθόν και το νέο στο παλιό. Ωστόσο, έστω και μέσα στα όρια του δεδομένου συστήματος, τίθεται το αίτημα μιας δυνάμει κατάστασης μεταλλαγής, η οποία μπορεί να συμβάλλει μακροπρόθεσμα σε δομικούς μετασχηματισμούς του εργασιακού μοντέλου. Ακόμα και αν τονίζουμε τη παραδοσιακή-προβιομηχανική υφή της κινητοποίησης αυτής, σε καμία περίπτωση δεν παραβλέπουμε την συνύπαρξη, έστω πρώιμων, στοιχείων μετάβασης σε νέους μορφές εργατικής κινητοποίησης (συνδικαλιστική μορφή εργατικής διεκδίκησης).

M. Perrot, *Workers on strike, France 1871-1890*, New York, Berg 1987, σσ.13-23 και C. Charle, *A social History of France in the 19th Century*, ό.π, σ. 248.

[181] Η παραπάνω θέση αποτελεί τη μια από τις δυο εκδοχές της λειτουργίας της "επανάστασης" -με την έννοια της ανταρσίας και κινητοποίησης των ανθρώπων- στη παραδοσιακού τύπου κοινωνική διαμαρτυρία, όπως αναλύεται από τον Ν. Γ. Κοταρίδη στο *Παραδοσιακή Επανάσταση και εικοσιένα*, Αθήνα, Πλέθρον, 1993, σσ 9-12.

6.2.2 ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΑΠΕΡΓΙΑΣ- ΜΟΡΦΗ ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑΣ

Ο αστυνόμος Βέντικος, στην έκθεση του, για τα γεγονότα της απεργίας αναφέρει τα εξής :"Την 11.30μμ ώρα Κυριακή, 7 Απριλίου του 1896 ο κ. Αφεντάκης, αστυνομικός σταθμάρχης Καμαρίζης έστειλε χωροφύλακα να με πληροφορήσει ότι περί ώραν 10.00μμ εργάται της Γαλλικής μεταλλευτικής εταιρείας απεργήσαντες αντάλλαξαν πυροβολισμούς προς εκφόβισιν και ότι η παρουσίαν μου ήτο αναγκαία. Την επομένην μέρα (Δευτέρα) ειδοποίησα τον Σερπιέρη, διευθυντή Γαλλικής εταιρείας και Ραμπού, Υποδιευθυντή, οι οποίοι δεν εγνώριζον τίποτα απ΄αυτά ώρα 5πμ, και έσπευσα με το ανδρών μου εις Κυπριανόν ένθα δια του σιδηροδρόμου της άνω εταιρείας μετέβημεν εις Καμάριζαν αλλά πλησιάζαντες εις αυτήν ειδοποιήθημεν παρά των φυλάκων της εταιρείας ότι οι απεργήσαντες εργάτες έρριψαν λίθους επί της γραμμής και η διάβαση μας ήτο αδύνατος και ηναγκάσθην να πάμε πεζοί στα γραφεία όπου βρήκαμε εκεί τους μηχανικούς και τον Σερπιέρι με τον Ραμπού που μόλις είχον φθάσει."[182]. Ταυτόχρονα, "οι εργάται όλοι, διασπασών όλων των εργασιών του μεταλλείου, συνωθούνται έξωθεν του καταστήματος της εταιρείας, διαμαρτύρωνται ζωηρώς και ζητούσι την ικανοποίησιν των αιτημάτων τους. ."[183].

Οι εργαζόμενοι συγκεντρωμένοι έξω από τα γραφεία της εταιρείας απαιτούν να συζητήσουν με το Σερπιέρη, διευθυντή της εταιρείας για τα αιτήματα τους. Εκλέγουν μια απεργιακή επιτροπή (Μ. Τσούχλαρης, Ι. Μαντάς, Δ. Βαγιονής, Ε. Κουκλάκης, Σ. Λαγωνικάκης), ύστερα από πολλές προσπάθειες και διαφωνίες, η οποία δεν παρουσιάζεται να χαίρει ιδιαίτερης αποδοχής και σεβασμού από τους όλους εργάτες-απεργούς.

Είναι εμφανές ότι οι εργαζόμενοι, αυτή τη περίοδο, δεν έχουν αναπτύξει συνείδηση της χρήσης της απεργίας ως "όπλο" διεκδίκησης απέναντι στον εργοδότη. Αυτό απαιτεί ένα προϋπάρχον οργανωτικό πλαίσιο καθορισμού της πορείας και μορφής της εργατικής δράσης. Δηλαδή, μια ήδη συγκροτημένη εργατική ομάδα αντιπροσώπων, η οποία λειτουργεί ως χώρος διάρθρωσης ενός αυτόνομου εργατικού

[182] Βλ. *Πρωία*, έτος ΙΗ΄, περ.Β΄, αρ. 500, 15 Απριλίου 1896.

λόγου και ως δίαυλος μεταφοράς και διαπραγμάτευσης των εργατικών δυσχερειών με την εταιρεία- εργοδότη. Στην σκέψη των απεργών-μεταλλευτών δεν υπάρχει μια σαφής θέση/ άποψη όσον αφορά την ποιότητα των διεκδικήσεων τους ή και το προσανατολισμό της δράσης τους. Δεν υπάρχει οργανωμένο σχέδιο δράσης της συγκεκριμένης απεργίας. Ανήκει περισσότερο σε αυτό που η Perrot αποκαλεί "ξαφνική απεργία" (sudden strikes)[184]. Εκείνη, δηλαδή, τη κινητοποίηση η οποία δεν έχει εκ των προτέρων προγραμματίσει καμία κίνηση της, ακόμα και τα αιτήματα της παίρνουν οριστική μορφή μόνο τη στιγμή που ξεσπά η απεργία.

Παρόλ' αυτά, η Perrot δεν αποδέχεται τον όρο "αυθόρμητο" ως προς το χαρακτήρα των απεργιών αυτών. Θεωρεί την έννοια αυτή του "αυθόρμητου" ιδιαίτερα επιφανειακή και αυθαίρετη, η οποία αφορά κυρίως μελετητές που αποφεύγουν να διεισδύσουν στη καθημερινή εμπειρία των εργατών-απεργών και στις πολιτικές συμπεριφορές που αναπτύσσουν καθημερινά στο χώρο εργασίας. Η ξαφνική απεργία αποτελεί την αφορμή ή ορθότερα την ευνοϊκή συγκυρία να εκφραστεί η "πνιγμένη κραυγή" της παρατεταμένης σιωπής των εργατικών στρωμάτων που επιτρέπει να αναδυθούν στην επιφάνεια σιωπηρές/ υπόγειες μορφές εργατικής δράσης και διεκδίκησης όπως αυτές διαμορφώνονται καθημερινά στον εργασιακό χώρο. Φέρνουν στη επιφάνεια συσσωρευμένα και προϋπάρχοντα εργατικά αιτήματα και επιθυμίες τα οποία αδυνατούν να διαχειριστούν με ένα λειτουργικό τρόπο οι ενυπάρχοντες θεσμοί εργασιακής οργάνωσης.

Από την άλλη μεριά, ίσως θα έπρεπε να προχωρήσουμε πέρα από το "τυχαίο" και να αναζητήσουμε την αποκωδικοποίηση αυτού του επιφανειακά "τυχαίου" διερευνώντας την "οργανωτική πλευρά των ξαφνικών απεργιών". Μπορεί να μην προϋπάρχει ένας οργανωμένος φορέας ή και σχέδιο διαχείρισης και οργάνωσης της απεργίας αλλά αυτό δεν αποκλείει μια στοιχειώδη έστω μορφή συντονισμού κινήσεων από τη πλευρά των απεργών παράλληλα με την πορεία των γεγονότων. Η απουσία φυσικά μιας συγκροτημένης εργατικής ομάδας διαμεσολάβησης οδηγεί ώστε οι διαπραγματεύσεις αυτή τη περίοδο να γίνονται "μέσω ταραχών" με τη μορφή εξέγερσης των εργατών, η οποία είναι περισσότερο αποτέλεσμα "θυμού", αγανάκτησης και "συναισθηματικής φόρτισης" παρά υπολογιστικού προσχεδιασμού

[183] Βλ. *Ακρόπολις*, έτος ΙΕ΄, αρ. 5070, 10 Απριλίου 1896.

ενός μοντέλου δράσης. Αυτή ακριβώς η έλλειψη φορέων επικοινωνίας μεταξύ των αντιτιθέμενων φορέων υποχρεώνει τους εργάτες, προκειμένου να μεταφέρουν και να γνωστοποιήσουν τα αιτήματα- δυσαρέσκεια τους στην εταιρεία - εργοδότη, να χρησιμοποιήσουν το μοναδικό μέσο πίεσης που διαθέτουν αυτή τη περίοδο , την απεργία.

Η αποτελεσματική λειτουργία ενός μοντέλου οργάνωσης της εργασιακής διαδικασίας, ως μια δυναμική μορφή κοινωνικοοικονομικής σχέσης σε διαρκή κίνηση και εξέλιξη, απαιτεί τη συγκρότηση ενός "χώρου επικοινωνίας" ανάμεσα στους βασικούς φορείς της παραγωγικής διαδικασίας, το εργατικό δυναμικό και την εργοδοσία. Η εξασφάλιση σταθερά λειτουργικών δικτύων/ καναλιών επικοινωνίας των δύο φορέων συγκροτεί ζωτικό παράγοντα διατήρησης και αναπαραγωγής αλλά και αποτελεσματικής λειτουργίας του δομημένου συστήματος εργασιακών σχέσεων.

Ωστόσο τόσο η αδυναμία μιας καθημερινής, άμεσης επικοινωνίας εργατών και εργοδοσίας όσο και βασικοί κανόνες μιας πατερναλιστικής εργοδοτικής πολιτικής οδηγούν την ανάθεση της επικοινωνιακής πρακτικής σε ένα ενδιάμεσο παράγοντα της διαδικασίας παραγωγής- παραγωγική υποομάδα- με δυνατότητες καθημερινής πρόσβασης και με τους δύο φορείς. Στην περίπτωση του τρόπου εργασιακής διάρθρωσης της γαλλικής μεταλλευτικής εταιρείας, -ως ένα πολύπλοκο δίκτυο ενδιάμεσων σχέσεων εξουσίας- συστατικό παράγοντα της επικοινωνιακής πρακτικής αποτελεί η ομάδα εργολάβων -μηχανικών ως βασικών αντιπροσώπων της εταιρείας. Αυτοί συγκροτούν το βασικό κανάλι συνεχούς μετάδοσης και λήψης μηνυμάτων με τη μορφή κανόνων, προτάσεων- αιτημάτων ή και παραπόνων στο επικοινωνιακό πεδίο των δύο φορέων. Δηλαδή, στο πεδίο αυτό λαμβάνει χώρα μια άρρητη διαδικασία ανταλλαγής-μεταφοράς μηνυμάτων εργοδοσίας και εργατών με τη μεσολάβηση των εργολάβων, ζωτική για την διασφάλιση των όρων εσωτερικής συνοχής και αναπαραγωγής του εργασιακού συστήματος εξουσίας.

Αν δεχθούμε τον ορισμό της επικοινωνίας ως "κοινωνική αλληλόδραση μέσω μηνυμάτων"[185], βασικό ρόλο στο πεδίο επικοινωνίας κατέχει η λειτουργία της ανάδρασης η οποία ακριβώς διευκολύνει τη διαδικασία μετάδοσης των μηνυμάτων. Η λειτουργία αυτή επιτρέπει την αντίδραση του δέκτη πάνω στο μήνυμα του

[184] Βλ. M. Perrot, *Workers on strike, France 1871-1890,* ό.π., σσ.16-20.

πομπού. Συγκεκριμένα, σε περιόδους έντονης εργατικής δυσαρέσκειας, τα παράπονα/ αιτήματα των εργατών μεταφέρονται μέσω των εργολάβων-μηχανικών στην εργοδοσία. Αυτή με τη σειρά της τα επεξεργάζεται και φροντίζει να τα διαχειριστεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο προκειμένου να αποτρέψει το ξέσπασμα εργατικών εξεγέρσεων.

Η απουσία ενός πεδίου θεσμοποίησης και διαχείρισης των τοπικών εντάσεων αναδεικνύει ένα επικοινωνιακό κενό, το οποίο συνδέεται άμεσα τόσο με την αναποτελεσματική δράση του διαρθρωμένου εργασιακού μοντέλου ενδοεπικοινωνίας της εταιρείας σε περιόδους δυσλειτουργίας του οικονομικού συστήματος όσο και με την απουσία οργανωμένων κρατικών φορέων διαμεσολάβησης και εκτόνωσης κρισιακών συνθηκών.

Αναλυτικότερα, σε περιόδους έντονων οικονομικών διακυμάνσεων, που θέτουν σε κίνδυνο βασικά ζητήματα εργασιακής οργάνωσης (πχ απειλή ελάττωσης μισθών ή και εργατικού δυναμικού), διαταράσσεται και υπονομεύεται η αποτελεσματική λειτουργία των θεσμοποιημένων ή μη καναλιών επικοινωνίας μεταξύ των ομάδων εργασίας.

Ο εργάτης-μεταλλευτής της γαλλικής εταιρείας δεν έχει παράσταση των οικονομικών μηχανισμών που διέπουν τη διεθνή αγορά και ακόμη περισσότερο συνείδηση του άμεσου αντίκτυπου τους στο επίπεδο της παραγωγικής-οικονομικής απόδοσης της εταιρείας. Αυτός έρχεται άμεσα σε επαφή με την αυθαίρετη, στην αντίληψη του, απόφαση του εργολάβου για περικοπή των εργασιών μέσα σ' ένα γενικότερο κλίμα φόβου για το μέλλον των εργασιών. Η κατάσταση αυτή αστάθειας δυσχεραίνει την λειτουργική επικοινωνία και κυκλοφορία μηνυμάτων ανάμεσα τους καθώς κλονίζεται η εμπιστοσύνη και η αξιοπιστία του λειτουργικού ρόλου του εργολάβου ως διαμεσολαβητή και χειριστή των εργασιακών ζητημάτων. Το βασικό αυτό κενό επικοινωνίας και αδυναμίας μεταφοράς των βασικών αιτημάτων των εργατών- μεταλλευτών απαιτεί την αυτόνομη, προσωπική και άμεση ενεργοποίηση και δράση τους ως τη μοναδική, πλέον, λύση για τη διεκδίκηση των στόχων τους.

---

[185] J. Fiske, Εισαγωγή στην Επικοινωνία, Αθήνα, Επικοινωνία και Κουλτούρα, 1992, σ.19.

Ουσιαστικά το ενδοεπικοινωνιακό μοντέλο χάνει δραστικά την λειτουργικότητα του ως μηχανισμός διατήρησης συνθηκών ισορροπίας και εργασιακής πειθαρχίας[186].

Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες, η συγκυριακή εργατική ομάδα δράσης συγκροτείται με βασική μέριμνα την επαναφορά της προηγούμενης κατάστασης που ίσχυε και ο εργολάβος ανέτρεψε αυθαίρετα. Βασικός στόχος-σύμβολο δυσφορίας των εργατών-μεταλλευτών αποτελεί η εκμετάλλευση του εργολάβου και η εργατική διεκδίκηση αναλώνεται στην αντικατάσταση του φορέα αυτού εξουσίας.

Από την άλλη μεριά, την περίοδο αυτή ούτε η ελληνική κοινωνία έχει ακόμη διαμορφώσει αυτόνομους μηχανισμούς συλλογικής διεκδίκησης και διαπραγμάτευσης των εργασιακών ζητημάτων (εργατικό κόμμα, συνδικάτο) αλλά ούτε το ελληνικό κράτος έχει αναπτύξει θεσμικούς φορείς υποδοχής και διαχείρισης των συλλογικών αιτημάτων των κοινωνικών και εργασιακών ομάδων. Η δεκαετία του 1890, εκτός από περίοδο έντονης οικονομικής και πολιτικής αστάθειας για την ελληνική κοινωνία συνιστά, ταυτόχρονα, εποχή εσωτερικών λειτουργικών προβλημάτων, τα οποία αφορούν τη μεταβατική πορεία διάρθρωσης και ανάπτυξης "σύγχρονων" θεσμικών μηχανισμών στη προσπάθεια συγκρότησης ενός ισχυρού συγκεντρωτικού κρατικού τομέα. Δεν υπάρχουν ακόμη πολιτικοί θεσμοί με καθολική ισχύ ως μηχανισμοί εκτόνωσης και διαχείρισης κρισιακών συνθηκών. Η κρατική μορφή εξουσίας, στην εν λόγω απεργιακή κινητοποίηση, έχει κατεξοχήν κατασταλτικό χαρακτήρα. Δηλαδή η μορφή παρέμβασης της στα γεγονότα της απεργίας περιορίζεται μόνο στην καταστολή της εργατικής κινητοποίησης μέσω της αποστολής αστυνομικών και στρατιωτικών δυνάμεων εξουσίας για την αποκατάσταση της τάξης.

Η υποτονική παρουσία του κρατικού μηχανισμού στη τοπική κοινωνία του Λαυρίου συνδέεται άμεσα και με την ιδιομορφία του τρόπου δόμησης της πόλης κατά το ευρωπαϊκό πρότυπο της company-town[187]. Στις διάφορες τοπικές εξεγέρσεις

---

[186] Βλ. σχετικά, Λ. Φεραγιόλι, *Βία και πολιτική*, Αθήνα, Στοχαστής, 1985, σ.51και R. H. Turner & L. M. Killian, *Collective Behavior*, Prentice Hall, New Jersey, 1987 (3th edition), σσ.40-49.

[187] Ο ίδιος ο πρωθυπουργός του ελληνικού κράτους, Χ. Τρικούπης, κατά τη διάρκεια συζήτησης στην Βουλή για τις συνθήκες εργασίας στα μεταλλεία Λαυρίου θα αποδεχθεί την κυριαρχική παρουσία της εταιρείας στην οργάνωσης της πόλης-μεταλλείου. Χαρακτηριστικά θα πει τα εξής: "Ιδίως εν Λαυρίω, όπου παρουσιάζονται εργασίαι μεταλλευτικαί σπουδαίαι, καίτοι η κυβερνητική επιτήρησις δεν είναι οργανωμένη, διεξάγεται όμως το έργον υπό της κυριωτέρας των εταιριών δια τρόπου επαινετικού και είναι βεβαιωμένον, ότι τα μεταλλεία τα διευθυνόμενα παρά του κ. Σερπιέρη, διακρίνονται πάντα δια την αυστηράν και

το ρόλο του διαιτητή-συμβιβαστή με τους εργάτες-απεργούς αναλαμβάνει η εταιρεία-εργοδότης, ενώ η κρατική παρουσία αναλώνεται στην αποστολή κατασταλτικών μηχανισμών εξουσίας.

Είναι ενδιαφέρον να μελετήσουμε συγκριτικά το ρόλο του κρατικού μηχανισμού σε περιπτώσεις εργατικής διαμαρτυρίας την ίδια αυτή περίοδο σε διαφορετικές ελληνικές επαρχίες (τοπικές κοινότητες) προκειμένου να κατανοήσουμε τη μοναδικότητα του τρόπου δόμησης της πόλης-μεταλλείου στον ελληνικό χώρο.

Συγκεκριμένα, στις αγροτικές κινητοποιήσεις στα τέλη του 19ου αιώνα, στις σταφιδοφόρες περιοχές της Πελοποννήσου το ρόλο του διαμεσολαβητή αναλαμβάνει ο κρατικός μηχανισμός μέσω της λειτουργίας των τοπικών κομματικών δικτύων, τα οποία λειτουργούν ως φορείς μεταφοράς των βασικών κοινωνικών αιτημάτων των αγροτών στην κεντρική εξουσία. Εξάλλου βασικό αίτημα του αγροτικού κόσμου αποτελεί η παρέμβαση-μεσολάβηση του κράτους στο οικονομικό επίπεδο το οποίο θεωρούν υπεύθυνο για την εφαρμογή μιας σειράς αποτελεσματικών μέτρων αποκατάστασης των συνθηκών κοινωνικοοικονομικής ισορροπίας και ευρωστίας. Θεωρείται μάλιστα ότι οι σταφιδοπαραγωγοί κατόρθωσαν να επιβάλλουν το σταφιδικό ζήτημα ως εθνικό ζήτημα [188].

Στα περιοδικά συλλαλητήρια των αγροτών στα διάφορα σταφιδοφόρα χωριά αυτό που ζητείται είναι η μέριμνα του κράτους για το ζήτημα της σταφιδικής κρίσης. Συγκεκριμένα, η εφημερίδα "Καιροί" περιγράφει ως εξής ένα συλλαλητήριο στη Κυπαρισσία "Ο λαός της Κυπαρισσίας συνελθών σήμερον είς πάνδημον συλλαλητήριον, παρακαλεί τη κυβέρνησιν, όπως αντί πάσης άλλης νομοθετικής εργασίας επισπεύση την επιψήφισην των σταφιδικών νομοσχεδίων, προς άρσιν της σταφιδικής κρίσεως και της συνεπείας ταύτης δημιουργηθείσης αφορήτου

μεθοδικήν αυτών διαχείρισιν, αλλά και για την τήρησην των κανόνων των υπαγορευμένων υπό της επιστήμης, της τέχνης και της φιλανθρωπίας, η δε αρίστη διεύθυνσις ανεπλήρωσεν εν πολλοίς την έλλειψιν του οργανισμού της υπηρεσίας της επιτηρήσεως". Βλ. *Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής,* 16 Φεβρουαρίου 1893, συνεδρ. 66, σ.1061.

[188] Βλ. σχετικά, Κ. Αρώνη-Τσίχλη, "Αγροτικοί αγώνες κατά τη σταφιδική κρίση" στο *Ιστορικά*, τχ.26, Ιούνιος 1997, σ.90 και Μ. Χουμεριανός, "Πολιτικές συμπεριφορές και κοινωνική διαμαρτυρία στη Πελοπόννησο στα τέλη του 19ου αιώνα", Α΄ κύκλος συζητήσεων με θέμα *Νεότερες προσεγγίσεις για την ιστορία των κοινωνιών,* Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, Μάιος 1996.

οικονομικής δυσπραξίας"[189]. Επίσης, το ίδιο μοτίβο συναντάται και στις απεργίες των καπνεργατών στο Βόλο, στα τέλη του 19ου αιώνα. Έτσι η εφημερίδα "Θεσσαλική" αναφέρει σχετικά με την απεργία των σιγαροποιών στο καπνεργοστάσιο του Βόλου "Οι καπνοπώλαι χθές μετέβησαν εν σώματι εις τον Νομάρχην και τον παρεκάλεσαν να ενεργήση και πείση των διευθυντήν, να αφήση ολόκληρον το καπνεργοστάσιον εις την διάθεσιν των εργατών."[190] Ενώ και στην απεργία των καπνεργατών στην Καρδίτσα, οι απεργοί θα επισκεφθούν τον Νομάρχη και τον Δήμαρχο και θα ζητήσουν τη μεσολάβησή τους για την επίλυση των αιτημάτων τους[191].

Σε μια απόπειρα σύγκρισης των προαναφερόμενων μορφών κοινωνικής διαμαρτυρίας και της απεργίας των εργατών-μεταλλευτών στο Λαύριο την ίδια περίοδο, παρατηρούμε ότι ενώ στη πρώτη περίπτωση το κύριο πρωταγωνιστικό ρόλο στη διαδικασία διαχείρισης της κρισιακής συνθήκης έχει το κράτος με τους διάφορους μηχανισμούς του (τοπικά κομματικά δίκτυα) αντίθετα στη δεύτερη, η εταιρεία-εργοδότης είναι αυτή που διεκδικεί και το ρόλο του μεσολαβητή με τους εργάτες-απεργούς. Είναι εμφανές ότι ο ηγεμονικός ρόλος της εταιρείας σε όλους τους τομείς της μεταλλευτικής πόλης, υποκαθιστώντας ακόμα και βασικές κρατικές λειτουργίες, αποτελεί μοναδικό παράδειγμα στον ελληνικό χώρο του 19ου αιώνα.

Επίσης, ακόμη και ο ρόλος των εκπροσώπων της κρατικής εξουσίας (βουλευτές, κομματικοί σύλλογοι) στη νεοσύστατη τοπική κοινωνία του Λαυρίου διαφοροποιείται ποιοτικά σε σχέση με τις άλλες ελληνικές περιοχές. Έχουν ουσιαστικά ένα αποσπασματικό και περιστασιακό χαρακτήρα προσαρμόζοντας την δράση τους στις ιδιαιτερότητες του χώρου. Έτσι, ο λειτουργικός ρόλος των βουλευτών στο χώρο αφορά την εξυπηρέτηση αναγκών εργατικού δυναμικού της εταιρείας. Αυτοί, κυρίως, αποτελούν τους μεσάζοντες για τη στρατολόγηση εργατικής δύναμης από τις διάφορες επαρχίες της κυριότητας τους. Αποδέχονται την ιδιόμορφη λογική της πόλης και αναπτύσσουν μια αμφίδρομη σχέση αλληλοεξυπηρέτησης των συμφερόντων τους με την εταιρεία-εργοδότη.

[189] Βλ. *Καιροί*, 10 Μαρτίου 1903. Επίσης, καθημερινές είναι οι αναφορές στο τύπο για συλλαλητήρια των σταφιδοκαλλιεργητών με αποστολή τηλεγραφημάτων προς την ελληνική βουλή και κυβέρνηση.
[190] Βλ. *Θεσσαλική*, 17 Οκτωβρίου 1901.
[191] Βλ. Ν. Κόλιου, *Οι ρίζες του εργατικού κινήματος και ο "Εργάτης" του Βόλου*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1988, σ. 141.

Χαρακτηριστικά ο τύπος της εποχής αναφέρει ότι "Είς τριάντα δύο βουλευτάς έδωσεν εφέτος η εταιρεία από τρείς χιλιάδας φράγκα είς τον καθένα ώς μποναμάν" ενώ οι εργάτες-μεταλλευτές υποστηρίζουν την ίδια περίοδο ότι " για να γίνεις σκλάβος χρειάζεται μέσον...και όμως υπάρχουν χιλιάδες ανθρώπων, οι οποίοι ψηφίζουν βουλευτάς διότι τους έδωκαν φάκελλον να διορισθούν είς το Λαύριον ή είς την Καμάριζα ή είς την Πλάκα ή είς την Σούριζαν ή είς το Σούνιον ή είς στο Δασκαλειό δια να ψοφούν από το δηλητήριο του πυρίτου".[192]

Στην πρώτη αυτή περίοδο συγκρότησης της βιομηχανικής πόλης η σχέση αυτή συνεργασίας και αλληλοϋποστήριξης εταιρείας και βουλευτών δεν διαμορφώνεται σε θεσμική βάση ούτε προωθεί την δημιουργία της. Αργότερα, στις πρώτες δεκαετίες του αιώνα, στη μεταβατική φάση γέννησης νέων νομικών μορφών πολιτικής συμπεριφοράς ο ρόλος των βουλευτών διαφοροποιείται και εντάσσεται θεσμικά στην ενίσχυση του υπό διαμόρφωση πολιτικού πεδίου. Στη νέα αυτή περίοδο ισχυροποίησης της κρατικής παρουσίας στο χώρο, οι βουλευτές της τότε κυβέρνησης του φιλελεύθερου κόμματος θα συμμετέχουν στη ζωή της πόλης μέσω της δράσης τους στο Σωματείο Μεταλλευτών Εργατών Λαυρίου στην υπηρεσία πλέον των μηχανισμών κρατικής εξουσίας.

Η συγκυρία της οικονομικής κρίσης ωθεί τους εργάτες-μεταλλευτές της γαλλικής εταιρείας να αναλάβουν μόνοι τους το ρόλο του "διαμεσολαβητή" με την εταιρεία προκειμένου να της γνωστοποιήσουν τα αιτήματα τους. Συγκεντρώνονται λοιπόν, όλοι μαζί στο μεταλλευτικό "πηγάδι" -τόπο καθημερινής παραγωγής και εργασίας- και κατευθύνονται στα κεντρικά γραφεία της εταιρείας απαιτώντας συνάντηση της επιτροπής τους με το διευθυντή της εταιρείας Σερπιέρη. Όλες αυτές οι κινήσεις δεν έχουν "άλογο" χαρακτήρα αντίθετα εκφράζουν μια πρώιμη έστω προσπάθεια συγχρονισμού και διάταξης κινήσεων συλλογικής δράσης των εργατικών στρωμάτων.

Πράγματι η εταιρεία δέχεται την επιτροπή των εργατών για να συζητήσει μαζί τους τα αιτήματα τους. Στη τοπική κοινωνία του Λαυρίου, στα τέλη του 19ου αιώνα, η εταιρεία είναι αυτή που αναλαμβάνει το ρόλο του μεσολαβητή-διαπραγματευτή της εργατικής δυσαρέσκειας. Η εύρυθμη λειτουργία του Πατερναλιστικού μοντέλου

[192] Βλ. *Ακρόπολις*, 18 Ιανουαρίου 1901.

σε συνδυασμό με την αποτελεσματική εφαρμογή του μοντέλου κατάτμησης των εργασιακών σχέσεων σε υποεπίπεδα εξουσιαστικών σχέσεων, το οποίο συντηρεί ακριβώς τη κοινωνική δυσφορία σε επιτρεπόμενα από το εργασιακό σύστημα όρια, επιτρέπουν στην εταιρεία-εργοδότη να διαχειρίζεται τους παρουσιαζόμενους κραδασμούς διατηρώντας αλώβητη τη κυριαρχική της θέση ως προστάτη-αρχηγού της πόλης- επιχείρησης. Δηλαδή, η εργατική δυσχέρεια εκτονώνεται σε ένα ενδιάμεσο επίπεδο, εναντίον του εργολάβου\ εργοδηγού ως βασικού οργανωτή της καθημερινής παραγωγικής διαδικασίας ενώ η εταιρεία-αρχηγός εμφανίζεται ως μεσολαβητής αναζητώντας ένα σημείο συναίνεσης των δυο αντιτιθέμενων φορέων.

Ωστόσο παρόλο τη πολύωρη διαπραγμάτευση της εργατικής επιτροπής με την εταιρεία "έρχεται η μεσημβρία, αλλά οι εργάται είναι αμετάπιστοι". Έτσι, "επειδή ως τις 12 το μεσημέρι δεν επήλθε συννενόησις όρισαν την 2αν μμ ώραν να γίνει συζήτηση με τους μηχανικούς και τους Διευθυντές σε τακτικήν επιτροπήν. Στις 2μμ ξαναήρθαν οι απεργούντας ανερχομένον εις 2,500 και πλέον και έντονα απαιτούσαν την ικανοποίηση των αιτημάτων τους, απειλούσαν μάλιστα δια φόνου πάντα εργολάβον ο οποίος θα κατέβει εις το φρέαρ προς εργασίαν"[193].

Υπάρχει μια ασάφεια όσον αφορά την εξέλιξη των γεγονότων στην απεργία του 1896. Δίνονται διαφορετικές ερμηνείες για το "άναμα των επεισοδίων" τόσο από το τύπο όσο και από τις διάφορες εκθέσεις της εποχής. Σύμφωνα με την αναφορά του αστυνόμου Βεντίκου η μη αποδοχή από την εταιρεία των εργατικών αιτημάτων εξόργισε ακόμη περισσότερο τους απεργούς οι οποίοι "άρχισαν να φωνάζουν, να ρίχνουν λίθους και πυροβολισμούς. Τότε διέταξα να συγκεντρωθούμε όλοι εις τα γραφεία και να μη πυροβολήσει κανείς. Τότε είναι που ο κ. Φρειδερίκος, μηχανικός της εταιρείας, πυροβόλησε προς εκφοβισμόν. Αυτός απαγόρευσε στους αστυνομικούς να ρίξουν αλλά όταν είδε ότι τα πράγματα έγιναν αφόρητα δεν υπέμειναν πλέον τις διαταγές μας και επυροβόλουν"[194]. Η Ακρόπολις παρουσιάζει και αυτή ως υποκινητή των γεγονότων τον μηχανικό Φερδινάρδο, ο οποίος πυροβολεί πρώτος τους απεργούς από το παράθυρο των γραφείων της εταιρείας. Ενώ η προξενική έκθεση και η Νέα εφημερίς αποδίδουν το πρώτο πυροβολισμό στον αστυνόμο Βέντικο και τους αστυνόμους του. "Ο κ. Βέντικος θελήσας να δειχθή υπέρ

[193] Βλ. *Πρωία*, ό.π.,15 Απριλίου 1896

του δέον αυστηρός εν ω εισέτι εγίνοντο οι διαπραγματεύσεις μετά του κ. Σερπιέρη διέταξε τους εργάτας να διαλυθούν. Εκείνοι δεν υπήκουσαν εις την διαταγή ταύτην και ο αστυνόμος διέταξε τους υπ΄αυτόν άνδρας να πυροβολήσουν κατά των εργατών. Φοβερά επηκολούθησε συμπλοκή μεταξύ εργατών και αστυφυλάκων καθ' ην έπεσαν εκ των πρώτων πέντε νεκροί και δυο τραυματίαι."[195] Είναι εμφανές ότι υπάρχει έντονη τάση και από τις δυο πλευρές, τόσο το ελληνικό κράτος όσο και τη γαλλική εταιρεία, να αποποιηθούν την οποιαδήποτε ευθύνη ως την πρώτη εκδήλωση των επεισοδίων.

Ανεξάρτητα πάντως με το πώς εκδηλώνονται τα γεγονότα το σίγουρο είναι ότι θα ξεσηκώσουν την οργή των εργατών-απεργών. Ο αστυνόμος Βέντικος στη κατάθεση του στο δικαστήριο θα υποστηρίξει "Τι συνέβαινε εκείνη τη στιγμή είνε αδύνατον να παρασταθεί. Πανικός είχε καταλάβει όλους"[196]. "Πλείστοι εκ των απεργησάντων μετά την συμπλοκήν έθεσαν πυρ και κατέκαυσαν τα διάφορα εν Καμάριζα παραπήγματα της γαλλικής εταιρείας. Τινές επεζήτησαν να βάλωσι πυρ και εις τας πυριτιδαποθήκας όπου μεγάλη φυλάσσεται ποσότης δυναμίτιδος. Συγχρόνως οι απεργούσαντες έκοψαν και τα ενούντα την Καμάριζα μετά του Λαυρίου τηλεγραφικά και τηλεφωνικά σύρματα"[197].

Οι εργάτες-απεργοί, ουσιαστικά, άοπλοι χρησιμοποιούν ως όπλα επίθεσης και άμυνας εργαλεία της καθημερινής εργασίας όπως δυναμίτη, μεταλλεύματα αλλά και πέτρες, ξύλα και οτιδήποτε άλλο είναι άμεσα προσβάσιμο. Βασικοί στόχοι επίθεσης γίνονται οι εγκαταστάσεις της εταιρείας, τα γραφεία, η αποθήκη, τα σπίτια των μηχανικών και άλλων υπαλλήλων της εταιρείας, ενώ πολλοί ζητούν να ανατινάξουν μέχρι και το μεταλλευτικό πηγάδι του Σερπιέρι, να καταστρέψουν δηλαδή εντελώς την εταιρεία. Ο χώρος θα μετατραπεί σε πεδίο μάχης, ο Διευθυντής της εταιρείας μαζί με υπαλλήλους και αστυνομικούς καταδιώκονται από δωμάτιο σε δωμάτιο, ενώ φωτιές, σπασμένα παράθυρα και συνεχείς ανατινάξεις κυριαρχούν στο τοπίο. Ουσιαστικά τα αντικείμενα επίθεσης λειτουργούν ως υποκατάστατα του βασικού

---

[194] Αυτόθι.

[195] Βλ. *Ακρόπολις*, 9 Απριλίου 1896. Για μία αναλυτική αναφορά στις πιθανές εκδοχές εκδήλωσης των επεισοδίων βλ. Πετράκη Γ., Η μονογραφία μιας απεργίας μέσα από τον εθνικό τύπο. Η απεργία των μεταλλωρύχων της Καμάριζας τον Απρίλιο του 1896, ό.π., σσ.506-508. Επίσης, *Εφημερίς*, 10/4/1896, *Πρωία*, 15/4/1896, και *Νέα Εφημερίς*, 10/4/1896.

[196] Βλ. *Ακρόπολις*, 22 Δεκεμβρίου 1896.

πρωτογενούς στόχου των απεργών που είναι τα "πρόσωπα εξουσίας". Η αδυναμία τους να "ανατινάξουν" τους καθημερινούς τους εξουσιαστές μετατοπίζεται στην καταστροφή των χώρων που τους ανήκουν και τους αντιπροσωπεύουν. Εξάλλου και ο δυναμίτης ως όπλο επίθεσης έχει συμβολικό χαρακτήρα, επιδιώκει την ανατίναξη μέσω των εγκαταστάσεων της εταιρείας των ίδιων των εξουσιαστικών σχέσεων κυριαρχίας.

Τα τηλεγραφήματα του αστυνόμου Βέντικου στην Αθήνα περιγράφουν παραστατικά τη κρισιμότητα των γεγονότων :

"Πληροφορούμεν ότι απεργούντες, επειδή Γαλλική εταιρεία δεν εδέχθη απαιτήσεις των, επετέθησαν κατά υπαλλήλους αυτής και ημών δια λίθων και πυροβολισμών, κατέθραυσαν τας θύρας και έθεσαν πυρ εις τα καταστήματα της εταιρείας. Ημετέροι άνδρες αμυνόμενοι επυροβόλησαν προς εκφόβισιν. Άγνωστα αποτελέσματα. Ανάγκη ταχέως επικουρίας καθόσον διατελούμεν πολιορκοιμένοι παρά δυο και πλέον χιλιάδων"

Και το δεύτερο τηλεγράφημα θα αναφέρει τα εξής,

"Κατόπιν προηγουμένων τηλεγραφικών αναφορών πληροφορούμεν υμάς ότι αφού απεργόντες κατέκαυσαν γραφεία Γαλλικής εταιρείας εν Καμαρίζη μετέβημεν προς ασφάλεια εις τινά οικίαν ένθα πολιορκηθέντες παρά χιλιάδων εργατών και βεβαιωθέντες ότι καταστρέψαντες πυριτιδαποθήκην Γαλλικής εταιρείας και λαβόντες τους εν αυτής δυναμίτας εσκόπουν δια τούτων να μας επιτεθώσι. Την εσπέρα εξελθόμεν πάντες υποχωρήσαντας και άνευ απευκταίου τινός αφίχθημεν εις Λαύριον"[198]. Τελικά η παρουσία του Υπομοίραρχου Διοσκουρίδη και του Δημάρχου Νέγρη στο χώρο θα κατανευνάσει την οργή των εργατών-απεργών. Συγκεκριμένα ο Διοσκουρίδης παρουσιάζεται από τον τύπο της εποχής ως "ο σωτήρ άγγελος". "Ο κ. Διοσκουρίδης διατελέσας προ τριών ετών αστυνόμος εν Λαυρίω, τυγχάνει συμπαθέστατος μεταξύ πάντων των εργατών είτινος αποχωρούντος εκείθεν του είχον προσφέρει πολύτιμον σπάθην. Ο κ. Διοσκουρίδης κατορθώνει, έχων βοηθόν τον δήμαρχον κ. Φ. Νέγρην να πείση τους εργάτας όπως αποσυρθούν και αφίκουν ελεύθερον τον αστυνόμον. Πράγματι δε μετ' ολίγα λεπτά ο κ. Βέντικος μετά των

[197] *Ακρόπολις*, 9 Απριλίου 1896.
[198] Νέα Εφημερίς, 10/4/1896, αριθ.101.

αστυφυλάκων και του κ. Σερπιέρη απεχώρησαν κρυφώς καταφύγοντες εις το Λαύριον "[199].

Σε μια προσπάθεια μελέτης του περιεχομένου και της πορείας της εργατικής διαμαρτυρίας των μεταλλευτών, όπως αυτή εκδηλώνεται με τη μορφή κυρίως των βίαιων γεγονότων, θεωρούμε απαραίτητο να έχουμε υπόψη μας το ευρύτερο πεδίο μέσα στο οποίο εγγράφονται οι όροι συγκρότησης, αναπαραγωγής και μεταβολής των εργασιακών σχέσεων εξουσίας. Αντίστροφα, μέσα από την ανάλυση των βασικών χαρακτηριστικών των βίαιων εκδηλώσεων (στοιχεία, δηλαδή, που αφορούν τη μορφή, χαρακτήρα, τη διάρκεια των αναταραχών) μπορούμε να σκιαγραφήσουμε μια εικόνα του μοντέλου δόμησης του κοινωνικού και εργασιακού χώρου στο υποδιερεύνηση χώρο- χρονικό πλαίσιο.

Μέσα στο πεδίο αυτό τοποθετούνται και οι μηχανισμοί μέσω των οποίων δομείται η διαδικασία επικοινωνίας και διαπραγμάτευσης μεταξύ των εργασιακών φορέων. Όταν λοιπόν, οι διαπραγματευτικές δυνατότητες των μηχανισμών διαμεσολάβησης αδυνατούν να διαχειριστούν επιτυχώς τη κρισιακή συνθήκη τότε η κατάσταση εμφανίζεται ιδιαίτερα έκρυθμη. Το επικοινωνιακό κενό δημιουργεί ένα κλίμα εκρηκτικής έντασης. Η απλή παρουσία των αστυνομικών δυνάμεων στον ίδιο χώρο, έξω από τα γραφεία της εταιρείας, με τους συγκεντρωμένους απεργούς συνιστά την αφορμή για το ξέσπασμα βίαιων μορφών διαμαρτυρίας. Ειδικότερα η νομιμοποίηση της επιθετικής αυτής συμπεριφοράς από τις εργατικές ομάδες πραγματοποιείται με το μύθο της απειλής. Οι απεργοί-εργάτες επιτίθονται μπροστά στη κατάσταση απειλής και επίθεσης από τις δυνάμεις εξουσίας. Το στοιχείο αυτό της απειλής είναι που προτάσσει και επιφέρει την ανάπτυξη δεσμών συνεργασίας ανάμεσα σε μέλη διαφορετικών υποομάδων (τοπικών και εργασιακών), τα οποία υποτάσσονται για την άμυνα τους σε μια κοινή κατεύθυνση βίαιης δράσης. Αποδέχονται, δηλαδή, προσωρινού τύπου συμμαχίες χωρίς να τίθεται σε αμφισβήτηση η διαφορετικότητα των υποομάδων δράσης[200].

---

[199] *Ακρόπολις*, 9 Απριλίου 1896.

[200] Η ανάληψη κοινής/ συλλογικής δράσης από μια συγκυριακή ομάδα απαιτεί
α) την συγκρότηση κοινών συμβολισμών επίθεσης (π.χ. εργολάβος). Είναι αναγκαίο, δηλαδή, να διαμορφωθεί ένα αντικείμενο-στόχος εναντίον του οποίου ενοποιείται η δράση του πλήθους νοηματοδοτώντας τις "παράνομες" πρακτικές-συμπεριφορές τους

Αυτή τη περίοδο απουσίας θεσμικών μηχανισμών διαχείρισης εργασιακού τύπου αντιθέσεων, η χρήση βίας από τους εργάτες συνιστά βασικό όπλο υποστήριξης των θέσεων τους και συνήθως οι βίαιες εκδηλώσεις κυριαρχούν αν δεν μονοπωλούν τη πορεία των γεγονότων. Η πρακτική αυτή της βίας προκύπτει ως μοναδικός τρόπος διεκδίκησης των αιτημάτων τους, μπροστά στην υπολειτουργία των θεσμών διαμεσολάβησης. Αποτελεί, δηλαδή, το μοναδικό εναπομείνοντα μέσο διαπραγμάτευσης για τη πραγμάτωση του επιδιωκόμενου στόχου[201]. Δεν επιδιώκει την ανατροπή ή τη καταστροφή, χρησιμοποιείται συμβολικά ως ένα αποτελεσματικός μηχανισμός πίεσης προς την εργοδοσία. Η μορφή αυτή εργατικής βίας εκδηλώνεται με ένα παρορμητικό, πηγαίο και ακατέργαστο τρόπο, στερείται νομιμότητας και λειτουργεί κυρίως ως μέσο εκφοβισμού[202]. Αυτό εκφράζεται καθαρά από το γεγονός ότι οι βίαιες ενέργειες των απεργών προσανατολίζονται κυρίως προς αντικείμενα τα οποία νοηματοδοτούνται ως σύμβολα εξουσίας - επιθέσεις σε οικήματα υπαλλήλων της εταιρείας και στις εγκαταστάσεις της (γραφεία, αποθήκη και στους χώρους καθημερινής παραγωγής)- παρά προς πρόσωπα. Η χρήση της βίας που προκαλεί η απουσία μηχανισμών νόμιμης άμυνας

β) τον προσδιορισμό ενός συμβόλου ενοποίησης των δρώντων υποκειμένων, όπως π.χ. το αίσθημα κοινού συμφέροντος στον εργασιακό χώρο που δικαιολογεί μια προσωρινή μορφή συνεργασίας σε αντιδιαστολή πάντα τόσο με το στόχο επίθεσης (εργολάβος) όσο και με τις ομάδες-άτομα που δεν συμμετέχουν στην ομάδα-δράσης (ανώτεροι υπάλληλοι της εταιρείας). Βλ. σχετικά Turner & L. M. Killian, *Collective Behavior*, ό.π., σσ.83-84.

[201] Είναι απαραίτητο να τονίσουμε ότι απέχουμε πολύ από οποιαδήποτε μεθοδολογική πρόταση η οποία αποδίδει τα γεγονότα βίας στο μετασχηματισμό των απεργών σε παθιασμένες συναισθηματικές α-λογικές μάζες δράσης. Τα κίνητρα δράσης και ο τρόπος που νοηματοδοτείται από τα διαφορετικά άτομα η συμμετοχή τους στα βίαια γεγονότα μιας απεργιακής κινητοποίησης, όχι μόνο διαφέρουν αλλά και μεταβάλλονται στη διάρκεια των γεγονότων. Η αποδοχή της ποικιλίας των προθέσεων, των δισταγμών, των προσδοκιών των δρώντων υποκειμένων συνιστά καθοριστικό παράγοντα στην απόπειρα ερμηνείας και μελέτης μιας απεργιακής κινητοποίησης. Η δράση των ατόμων είναι σύνθεση πολλών διαφορετικών καθορισμών. Υπάρχει έντονη ποικιλομορφία τόσο ως προς το συμβολισμό και ερμηνεία του εργασιακού χώρου ανάμεσα σε διαφορετικά άτομα-εργαζόμενους, όσο και ως προς τα συμφέροντα, τις αξιολογήσεις και τα κίνητρα δράσης τους.
Ωστόσο δεχόμαστε ότι, πολλές φορές, η ανάγκη ένταξης και αποδοχής από την ομάδα υπερισχύει και επιβάλλεται στο άτομο-μέλος, παρόλο την αντίθεση του ως προς το τρόπο και μορφή δράσης που προσωρινά αυτή αναλαμβάνει. Η συμμετοχή των εργατών στις βίαιες αυτές εκδηλώσεις δεν συνιστά πάντοτε εκούσια απόφαση. Η "πίεση" της ομάδας -και, κυρίως, η απειλή αποκλεισμού απ' αυτή- είναι που οδηγεί το άτομο-εργαζόμενο μιας εργατικής ομάδας να αποδεχτεί προσωρινά πρακτικές, οι οποίες εναντιώνονται στις βασικές του αξιολογήσεις. Βλ. σχετικά, R. H. Turner & L. M. Killian, *Collective Behavior*, ό.π., σσ 26-28.

[202] Σε αντιδιαστολή υπάρχουν άλλες μορφές βίας διάχυτες στον εργασιακό και κοινωνικό χώρο. Αποτελούν οργανωμένες μορφές εργοδοτικής και κρατικής βίας, κατεργασμένες και εξορθολογικευμένες, οι οποίες νομιμοποιούν τη φύση και τη δράση τους μέσα από ένα ολόκληρο πλέγμα μηχανισμών σιωπηρής επιβολής τους. Βλ. C. Tilly, From Mobilization to Revolution, Random House, New York, 1978, σ. 177.

δικαιολογεί μια "ηθική της καταστροφής" με την παροδική αναστολή/ άρση των βασικών κανονισμών εργασιακής οργάνωσης και πειθαρχίας[203].

Από την άλλη μεριά, οι εκδηλώσεις αυτές βίας, ως προς τη μορφή τους, παραπέμπουν σε παραδοσιακές πρακτικές αγροτικής διαμαρτυρίας. Οι απεργοί-μεταλλευτές, ανοργάνωτοι βιομηχανικοί εργάτες πρώτης γενιάς με έντονο το στοιχείο της σύνδεσης τους με την παράδοση του αγροτικού ριζοσπαστισμού, είναι αναμενόμενο, σε περιπτώσεις έντονης εργατικής δυσαρέσκειας, να αναπαράγουν και να μεταφέρουν τη οικεία κουλτούρα "της φυσικής βίας του αγροτικού κόσμου" στο νέο χώρο.

Πράγματι η περιγραφή της πορείας των γεγονότων στην κινητοποίηση των εργατών-μεταλλευτών παρουσιάζει κοινά σημεία με αγροτικού τύπου κινητοποιήσεις. Οι αγροτικές αναταραχές περιγράφονται ως "ξεσπάσματα οργής"[204], απρόβλεπτες, ορμητικές, θορυβώδεις άμορφες, και συνήθως σύντομες μαζικές κινητοποιήσεις, με βίαιες συμπλοκές, επιθέσεις και εκτεταμένες συλλήψεις των αγροτικών πληθυσμών. Οι αφορμές εκδήλωσης των αγροτικών αυτών εξεγέρσεων αφορούν, σχεδόν αποκλειστικά, ζητήματα οικονομικής φύσης όπως αλλαγές του επιπέδου φορολογικών επιβαρύνσεων και του τρόπου είσπραξής τους. Η μορφή αυτή συλλογικής κοινωνικής βίας που εμφανίζεται σε αγροτικές εξεγέρσεις, ανεξάρτητη από ιδεολογικά ή κανονιστικά πρότυπα, δεν προδιαγράφεται καθ' αυτού ως σκοπός. Η εξέγερση, στην παραδοσιακή αγροτική διαμαρτυρία, ορίζεται "ως βίαιος αγώνας που ξεσπά απότομα χωρίς να αποβλέπει σε κάποιο απώτερο και ευοίωνο μέλλον. Δεν είναι σε θέση να αλλάξει την ιστορική πραγματικότητα ακόμη και αν τα αίτια και οι σκοποί της είναι δίκαιοι, ακόμα και αν το πετυχαίνει προσωρινά"[205].

Εξάλλου δεν επιδιώκει κάτι τέτοιο. Βασικός της προσανατολισμός αποτελεί η διατήρηση των πατροπαράδοτων τοπικών οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών αξιών και πρακτικών. Οι εξεγερμένοι αποδέχονται τον χαρακτήρα της κοινωνίας εναντίον της οποίας εξεγείρονται, μαχόμενοι, κυρίως, για την επαναφορά

[203] Βλ. σχετικά, W. E. Moore, The impact of Industry, Prentice Hall INC, Λονδίνο, 1965, σσ.48-56.
[204] Βλ. σχετικά, Κ. Αρώνη-Τσίχλη, "Αγροτικοί αγώνες κατά τη σταφιδική κρίση", ό.π., σ. 92.
[205] Βλ. Μ. Χουμεριανός, *Αγροτική και Κοινωνική Διαμαρτυρία στην Πελοπόννησο. 1893-1905*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα 2000.

της προκρισιακής προηγούμενης κατάστασης. Αυτή η απεργιακή κινητοποίηση μπορεί να προκαλεί την παροδική αναστολή της παραγωγικής διαδικασίας ωστόσο όμως καταγράφεται ανεπαρκής όσον αφορά τη δυνατότητα πραγμάτωσης διαρθρωτικών ανατροπών και μεταβολών. Επιπρόσθετα, δεν περιέχει ένα ειδικό στρατηγικό προσχεδιασμό, ούτε στοιχεία οργάνωσης μιας στρατηγικής πολιτικής πρόθεσης. Απλώς συγκροτεί μια λύση ανάγκης σε μη διαχειρίσιμες περιόδους εκτεταμένης κοινωνικής έντασης. Παρόμοιες, λοιπόν, παραδοσιακές μορφές βίαιης διεκδικητικής συμπεριφοράς ανασύρουν η αγροτική προέλευσης εργάτες-μεταλλευτές στις "νέες" συνθήκες δυσλειτουργίας των βασικών μηχανισμών διαχείρισης στην διάρκεια της απεργιακής κινητοποίησης στα μεταλλεία της Καμάριζας.

Την επόμενη μέρα των γεγονότων τα πράγματα εμφανίζονται ήρεμα στην Καμάριζα. "Ούτε νέα σκηνή επηκολούθησε, ούτε όμως και αι εργασίαι ήρχισαν"[206]. Η ενεργή παρουσία των κρατικών μηχανισμών καταστολής πιθανότατα συνετέλεσαν στην αποκατάσταση της ηρεμίας. Με έκτακτο δρομολόγιο έφθασε στο χώρο των γεγονότων στρατιωτική δύναμη 250 ανδρών και 40 αστυνομικών ενώ ξεκίνησε η διαδικασία έρευνας για την δικαστική εκδίωξη των "πρωταιτίων". "Ο μεταβάς εις Λαύριον τακτικός ανακριτής κ. Σκούφος επελήφθη τακτικών ανακρίσεων προς ανακάλυψιν των εμπρηστών των γραφείων της γαλλικής εταιρείας και των αυτουργών των φόνων των ατυχών εργατών, προέβη δε και εις συλλήψεις τινάς"[207]. Τα αποτελέσματα των γεγονότων υπολογίζονται σε τρεις νεκρούς από την πλευρά των εργατών, σε πολύ περισσότερους τραυματίες και σε σημαντικότατες υλικές ζημιές στις εγκαταστάσεις της εταιρείας που δεν της επέτρεπαν την έναρξη των εργασιών της τουλάχιστον για ένα μήνα.

Τις επόμενες μέρες οι μεταλλευτές θα συνεχίσουν την απεργία, δεν διαθέτουμε όμως πληροφορίες για τις περαιτέρω κινητοποιήσεις. Αυτό που γνωρίζουμε είναι ότι ήδη από τις 22 Απριλίου "Χίλιοι εκ των εν Καμαρίζη απεργησάντων επανέλαβον τας εργασίας των εν τοι μεταλλοίοι Γαλλικής εταιρείας, υπάρχει δε ελπίς να τα

[206] Βλ. *Ακρόπολις*, 11 Απριλίου 1896.
[207] Βλ. *Πρωία*, 11 Απριλίου 1896. Συγκεκριμένα, "Ο ανακριτής κ. Σκούφος συνέλαβε ως συνεργούς του εμπρησμού τους Σπύρο Σπύρου παντοπώλην Καμαρίζης και Παν. Παυλάκην, Α. Μαυράκην, Δ. Σπανόν και Γ. Χασαπάκην εργάτας", βλ. *Ακρόπολις*, 14 Απριλίου 1896.

επαναλάβουν και οι λοιποί της Γαλλικής εταιρείας, κανονίσασης επί το ευλογότερον τα των τιμών των ημερομισθίων και τα της εργασίας εν γένει."[208]. Ως τις 24 Απριλίου θα λήξουν ολοκληρωτικά οι κινητοποιήσεις των εργατών και θα αρχίσουν πάλι κανονικά οι εργασίες. "Εληξεν η επί δεκαεξήμερον διαρκεσάσα και πρωτοφανής δια την Ελλάδα απεργία της Καμαρίζης σήμερον την 5.30π.μ. Επί παρουσία του Σερπιέρη, των μηχανικών, εργοδηγών και των αξιωματικών του ενταύθα παραμένοντος στρατού, κατήλθον εις τας υπόγειους στοάς του εξωρυκτικού φρέατος η 1η βάρδια εκ 524 εργατών αποτελουμένη. Επίσης, την 1.30μ.μ η 2η βάρδια εκ 580 εργατών, εις τα 9.30μ.μ δε κατέρχεται η 3η εξ ολιγωτέρων των 500 εργατών. Η Καμάριζα ανέλαβε την προτέραν ζωήν και κίνησιν. Οι κατελθόντες εργάτες ήσαν ευθυμότεροι και ανέλαβον προθύμως εργασίαν άνευ όρων ως να μην είχον συμβή τα γνωστά λυπηρά συμβάντα"[209]

Η απεργία των μεταλλωρύχων στην Καμάριζα στα τέλη του 19ου αιώνα, αποτελεί μια ανοργάνωτη βίαιη κινητοποίηση, μια "άκαρπη εξέγερση" με την έννοια ότι το μεγαλύτερο μέρος της κινητικότητας των δρώντων υποκειμένων καταναλώνεται στη συμμετοχή τους στα γεγονότα βίας, ως μοναδικό μέσο διεκδίκησης των αιτημάτων τους. Οι βίαιες αυτές εξεγέρσεις- κατεξοχήν μορφή διαμαρτυρίας το 19ο αιώνα- λειτουργούν ως ασφαλιστική δικλείδα στην "εγκλωβισμένη" αγανάκτηση των εργατικών πληθυσμών. Συγκροτούν ακίνδυνους μηχανισμούς προσωρινής εκτόνωσης της συσσωρευμένης εργατικής πίεσης και δυσαρέσκειας, χωρίς άμεσα ουσιαστικά αποτελέσματα. Αυτή η απελευθερωτική λειτουργία-δράση των απεργών έχει λυτρωτικό χαρακτήρα για την εκτόνωση των εργατικών εντάσεων και δυσχερειών. Ωστόσο στην πραγματικότητα δρα αυτοπεριοριστικά ως προς την δυνατότητα επιβολής των αιτημάτων τους.

Το στοιχείο αυτό του "ανοργάνωτου" της απεργιακής κινητοποίησης αναδύεται και στα πρακτικά της δίκης και, ειδικότερα, στο πνεύμα των καταθέσεων των κατηγορούμενων-απεργών, ως χώρος -σχετικής πάντα- μελέτης του πώς

[208] Νέα εφημερίς, 22/4/1896.

[209] Βλ. *Ακρόπολις*, 25 Απριλίου 1896. Οι αναφορές διίστανται για τα αποτελέσματα της κινητοποίησης. Για το αν, δηλαδή, και κατά πόσο επιτεύχθηκε αύξηση του ημερομισθίου ή όχι. Ο Κορδάτος, και ο Ψαλτήρας θα κάνουν λόγο για αύξηση έστω μίας πεντάρας. Ενώ, όπως αναφέραμε, ο τύπος της εποχής υποστηρίζει ότι μέσα στο γενικότερο κλίμα ανεργίας που μάστιζε τις μεταλλευτικές εργασίες θα αναγκάσει τους εργάτες να επιστρέψουν στις εργασίες τους δίχως όρους.

φαντασιώνουν και νοηματοδοτούν την όλη διαδικασία της απεργίας μέσα από το λόγο τους. Η δίκη για τα γεγονότα της απεργίας θα πραγματοποιηθεί από τις 21 ως 23 Δεκεμβρίου 1896. Ως κατηγορούμενοι αναγγέλλονται 17 εργάτες από τους οποίους οι 14 έχουν ήδη προφυλακισθεί και παραπέμπονται στο κακουργιοδικείο με βασική κατηγορία την απόπειρα εμπρησμού των εγκαταστάσεων της εταιρείας και την αντίσταση κατά της αρχής.

Μέσα από τον λόγο των εργατών στην κατάθεσή τους αναδύεται, κυρίως, μια τάση απώθησης των γεγονότων από την μνήμη τους και, κυρίως, μετανόησης και προσπάθειας δικαιολόγησης των πράξεων τους αποδίδοντας τες σε μη ελεγχόμενους-εξωγενείς παράγοντες (π.χ. σύγχυση φρενών, μέθη, κακή στιγμή). Συγκεκριμένα ο δικηγόρος ενός κατηγορούμενου θα υποστηρίξει ότι ο πελάτης του ήταν επιληπτικός με τις γνωστές συνέπειες της αρρώστιας αυτής στην διανοητική του υγεία, επιμένοντας ότι την ώρα των γεγονότων "δεν είχε την χρήσιν του λογικού", ενώ άλλοι θα αρνηθούν την συμμετοχή τους στις ταραχές[210]. Φυσικά το γεγονός ότι κάποιος οπισθοχωρεί ως προς τη παραδοχή των πράξεων του μπορεί εύκολα να ιδωθεί απλώς ως φυσιολογική αντίδραση ανθρώπινης αδυναμίας μπροστά σε θεσμοποιημένους εξουσιαστικούς μηχανισμούς (δικαστήριο), οι οποίοι εκπέμπουν ένα διάχυτο αίσθημα φόβου/τιμωρίας που επιφέρει η διάπραξη μιας "αταξίας". Ωστόσο σε καμία από αυτές τις καταθέσεις δεν εμφανίζεται μια απόπειρα δικαιολόγησης και νομιμοποίησης της "παράνομης" δράσης τους στη λογική μιας άμυνας ενάντια στην αδικία και εκμετάλλευση που βιώνουν στην καθημερινή τους εργασιακή ζωή.

Αυτή τη περίοδο μπορεί αυτό που κύρια παρέχει συνοχή στις εξεγέρσεις των εργατικών μαζών να είναι οι καθαρτικές αυτές μαζικές εκρήξεις βίας, αλλά ταυτόχρονα οι κινητοποιήσεις αυτές παρόλο το ακανόνιστο και ανώριμο του χαρακτήρα τους, αποτελούν τα πρώτα βήματα, το πυρήνα, στη πορεία μιας μελλοντικής συνδικαλιστικής οργάνωσης των εργατικών στρωμάτων. Αυτή η μορφή αντίστασης - με όλα τα μειονεκτήματα και τις αδυναμίες της - συγκροτεί μια πρώτη

[210] *Ακρόπολις*, 23 Δεκεμβρίου 1896, αρ. 5312. Επίσης η αίσθηση αυτή ενοχής που αναδύεται από τον λόγο των εργατών-κατηγορούμενων για τις βιαιότητες εκφράζει άμεσα το γεγονός ότι η βία εκδηλώνεται τυχαία ως μέσο εκτόνωσης και όχι ως συνειδητή επιλογή μιας τακτικής χειρισμού της εργατικής διαμαρτυρίας, π.χ. αποδοχή της ιδεολογίας του αναρχισμού, όπου η χρήση βία προτάσσεται ως αποτελεσματική μορφή δράσης και διεκδίκησης.

τάση διεκδίκησης αιτημάτων συνδικαλιστικής απόχρωσης, αποτελεί το πρώτο διασάλευμα στη αναζήτηση μιας πολιτικής συνείδησης των εργατικών στρωμάτων. Θα τολμούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η απεργία αυτή βρίσκεται στο οριακό σημείο όσον αφορά τη ιστορική πορεία των μορφών εργατικής διαμαρτυρίας. Σε μια απόπειρα σχηματικής απεικόνισης θα την τοποθετούσαμε στη τελευταία βαθμίδα στη κλίμακα της προβιομηχανικής μορφής διαμαρτυρίας και στο πρώτο στάδιο, αντίστοιχα, στη κλίμακα της πρώιμης συνδικαλιστικής μορφής εργατικής διαμαρτυρίας.

6.3 ΠΟΛΗ- ΜΕΤΑΛΛΕΙΟ ΚΑΙ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ

Η μεταλλευτική πόλη του Λαυρίου, ως μοναδικό παράδειγμα βιομηχανική πόλης στον ελληνικό χώρο, εμφανίζει μια σειρά από ιδιόμορφες μεταβλητές/ παράγοντες, οι οποίες, ουσιαστικά, δυσχεραίνουν τη πορεία ανάπτυξης ενός συλλογικού εργατικού κινήματος. Ωστόσο η ιστορική πορεία των εργατικών αγώνων στα μεταλλεία του Λαυρίου, ήδη από τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα μαρτυρούν το αντίθετο. Μέσω ποιας διαδικασίας και με ποιο τρόπο οι παράγοντες αυτοί σε συνδυασμό μ' άλλους, μακροπρόθεσμα ευνοούν τελικά την πορεία οργάνωσης μορφών εργατικής διεκδίκησης.

Σε σχέση άμεσης αλληλοσύνδεσης με το στοιχείο της ιδιαιτερότητας της βιομηχανικής οργάνωσης της πόλης-μεταλλείου διαμορφώνονται μια σειρά από ιδιάζουσες μεταβλητές οι οποίες με τη σειρά τους ενισχύουν τις συνθήκες που αποθαρρύνουν τη συμμετοχή των εργατών-κατοίκων σε συλλογικές μορφές εργατικής διαμαρτυρίας.

Αναλυτικότερα, όπως ήδη έχουμε αναφέρει, ο εργατικός πληθυσμός της πόλης του Λαυρίου συγκροτεί ένα ανομοιογενή, πρώτο-βιομηχανικό πληθυσμό αγροτικής, κυρίως, καταγωγής. Το πρώτο καιρό επαφής του πρώην αγρότη-εργάτη με το νέο βιομηχανικό χώρο δεν υπάρχουν περιθώρια αντίδρασης στη διαφορετικότητα του περιβάλλοντος που βρίσκεται. Υπάρχει ένα απαραίτητο χρονικό διάστημα ανάμεσα στην άφιξη, την προσαρμογή και την συμμετοχή των νυν εργατών στην νέα βιομηχανική τάξη. Η πρώτη περίοδος, αποτελεί για αυτόν, το στάδιο γνωριμίας με το εργασιακό περιβάλλον (κανονισμοί, νόρμες) και τις υποχρεώσεις που απαιτεί η επιβίωση του μέσα σ' αυτό. Διακατεχόμενος από το άγχος και το φόβο του αγνώστου δεν διεκδικεί αλλά περισσότερο εμφανίζει στοιχεία υπακοής και σεβασμού στις επιταγές και κανονισμούς της εταιρείας και λιγότερο ενεργής συμμετοχής σε οποιαδήποτε μορφή συλλογικής εργατικής δράσης.

Ωστόσο αυτό δεν συνεπάγεται ότι η ανασφάλεια που του δημιουργεί το καινούργιο περιβάλλον θα τον ωθήσει να εσωτερικεύσει αδιαμαρτύρητα το επιβαλλόμενο βιομηχανικό μοντέλο εργασιακής ιεραρχίας. Έχουμε ήδη επισημάνει

ότι η διαδικασία της ενσωμάτωσης αποτελεί μια πολύπλοκη ως προς τη μορφή και ιδιαίτερα μακροπρόθεσμη ως προς τη διάρκεια, συγκρουσιακή διαδικασία, στην οποία τα εργατικά στρώματα συμμετέχουν και επιδρούν στο τρόπο συγκρότησή της. Απλώς αυτό που θέλουμε κυρίως να τονίσουμε είναι ότι στη πρώτη περίοδο ένταξης του νεοφερμένου εργάτη-κάτοικου, η αντίσταση του στο νέο τρόπο ζωής έχει ατομικό, κυρίως, αμυντικό χαρακτήρα και εκδηλώνεται σιωπηρά μεταφέροντας και αναπαράγοντας στο νέο χώρο τις παραδοσιακές αξίες και πρότυπα σκέψης του αγροτικού πολιτισμού. Ο αλκοολισμός, οι αδικαιολόγητες απουσίες, οι νευρώσεις, η προσχεδιασμένη χαμηλή παραγωγική απόδοση, η διενέργεια σαμποτάζ, η μετανάστευση, η προσκόλληση σε αυστηρά διαρθρωμένες τοπικιστικού χαρακτήρα συνοικίες καταγωγής αποτελούν από τα συνηθέστερα παραδείγματα προσυνδικαλιστικής μορφής εργατικής διαμαρτυρίας[211]. Ο εργάτης, δηλαδή, δεν κατορθώνει να εκφράσει με πολιτικούς όρους την προσωπική του δυσφορία και να εντάξει την προσωπική του άρνηση σ' ένα συλλογικό σχήμα ενεργητικής αντίστασης και διεκδίκησης.

Άλλος σημαντικός ανασταλτικός παράγοντας στην πορεία συγκρότησης ενός συλλογικού εργατικού κινήματος αποτελεί η ιδιομορφία του ελληνικού εσωτερικού μεταναστευτικού ρεύματος. Η μετακίνηση των ελλήνων αγροτών από την ύπαιθρο στις πόλεις αποτελεί μια προσωρινή λύση ανάγκης και σε ελάχιστες περιπτώσεις συνοδεύεται από καθολική ρήξη με το τόπο καταγωγής. Βασικός προσανατολισμός για το μεγαλύτερο ποσοστό των μεταναστών αποτελεί η προσωρινή εντατική εργασία τους στα μεταλλεία με κύριο μέλημα να ενισχύσουν το εισόδημα στο αγροτικό νοικοκυριό και στόχο την επιστροφή στην αγροτική εστία καταγωγής. Αναπτύσσουν μια καθαρά "εργαλειακή" σχέση τόσο με το περιβάλλον εργασίας όσο και με το χώρο προσωρινής τους διαμονής, συνθήκη η οποία είναι αλληλοσυνδεόμενη με την διαμόρφωση ακρωτηριασμένων μορφών κοινωνικής επικοινωνίας και περιστασιακών/ συμβατικών σχέσεων μεταξύ των εργατών-

[211]Για μια αναλυτική αναφορά σε πρώιμες, σιωπηρές μορφές εργατικής διαμαρτυρίας βλ. σχετικά, I. Wortley, *Industrial relations*, Longman Group Ltd, Λονδίνο, 1980, σσ.30-31, D. Geary, *Το Ευρωπαϊκό Εργατικό Κίνημα*, ό.π., σσ.17-18 και R. Samuel & G. Stedman Jones(επιμ), *Culture, Ideology and Politics,* Routledge & Kegan Paul LTD, London, 1982

κατοίκων[212]. Οι περισσότεροι αφήνοντας τις οικογένειες τους στο "χωριό" αντιμετωπίζουν το Λαύριο ως την πόλη που τους παρέχει τη δυνατότητα προσωρινής αγοράς εργασίας για να αντιμετωπίσουν τις συγκυριακές συνθήκες οικονομικής κρίσης μπροστά στην αδυναμία της γεωργικής παραγωγής να καλύψει τις ανάγκες της οικογένειας.

Το έντονο αίσθημα προσωρινότητας που διέπει τους προσωρινούς μετανάστες αγροτικής καταγωγής ανακόπτει τη διάθεση των εργατών-κατοίκων να επενδύσουν στο χώρο συμμετέχοντας σε συλλογικού τύπου πρωτοβουλίες βελτίωσης του τρόπου οργάνωσης του χώρου εργασίας και κατοικίας. Επίσης, η οικονομική ανάγκη της επιβίωσης που συνδέεται άμεσα με το αίτημα συντήρησης και φροντίδας της οικογένειας μπορεί να συγκροτεί ένα δευτερεύοντα και λιγότερο απτό παράγοντα ωστόσο συμβάλλει αποτρεπτικά στην εμπλοκή του εργάτη οικογενειάρχη σε συνδικαλιστικού τύπου ζυμώσεις. Ο ρόλος αυτός του "καλού οικογενειάρχη" απαιτεί μια ηθική συμπεριφοράς, η οποία δεν ταυτίζεται εύκολα με την εικόνα/ μοντέλο του "καλού συνδικαλιστή" ο οποίος δεν μπορεί να έχει να φροντίσει οικογένεια και γενικότερα πρέπει να είναι ελεύθερος από τέτοιου είδους ηθικές δεσμεύσεις και περιορισμούς[213].

Επιπρόσθετα, οι συνθήκες καθημερινής εργασίας στο μεταλλευτικό-μεταλλουργικό τομέα, με την ένταση και την αυστηρότητα του ρυθμού που επιβάλλει μια βιομηχανικά οργανωμένη επιχείρηση, επιφέρει μεγάλη απώλεια ενέργειας και κούραση που αγγίζει τα όρια φυσικής εξόντωσης. Οι καθημερινές συνθήκες επιβαλλόμενης μηχανικής εργασίας και έντασης δεν επιφέρουν μόνο σωματικό μόχθο αλλά, κυρίως, αλλοτρίωση της νοητικής και ψυχικής ισορροπίας του εργαζόμενου. Η απαιτητική φύση της εργασίας δεν αφήνει κανένα περιθώριο διαφυγής από τους κόλπους της. Η σκέψη\ λογισμός δεν μπορεί παρά να μένει προσκολλημένη στις απαιτήσεις της παραγωγής. Η εξαντλητικά σκληρή και πολύωρη εργασιακή μέρα μειώνει τη ψυχολογική διάθεση και βιολογική δυνατότητα για την ανάπτυξη συναναστροφών κοινωνικού χαρακτήρα και ακόμη περισσότερο

[212] Βλ. σχετικά, Μ. Λεοντίδου, *Πόλεις της σιωπής*, Αθήνα Θεμέλιο, 1989, σ.122 και C. Charles, *A Social History of France in the 19th Century*, Berg, Oxford, 1994, σ.237.

[213] Για μια ενδιαφέρουσα περιγραφή/ ανάλυση των τύπων του "αρχηγού/ οργανωτή απεργιών" (Striker Leader) και των χαρακτηριστικών τους, το 19ο αιώνα, βλ. M. Perrot, *Workers on strike France 1871-1890*, ό.π., σσ.66-82.

μορφές αντίστασης και διεκδίκησης συμμετοχικής δράσης σε ζητήματα συνδικαλιστικής οργάνωσης. Επιπρόσθετα, ο καταμερισμός των εργαζομένων σε ομάδες εργασίες στα διάφορα τμήματα παραγωγής ευνοεί την ανάπτυξη αντιθέσεων και ανταγωνισμών ανάμεσα σε διαφορετικές εργασιακές υποομάδες χωρίς να αποκλείονται ρήγματα και συγκρούσεις που ίσως υποθάλπονται και από την εργοδοσία.

Από την άλλη μεριά ο προσωρινός χαρακτήρας και η αυξημένη κινητικότητα (συνεχείς εισροές) του εργατικού πληθυσμού δεν ευνοεί τη συγκρότηση σταθερών δικτύων και δεσμών επικοινωνίας και συνεργασίας. Ουσιαστικά δυσχεραίνει τους όρους κοινωνικής ενσωμάτωσης των εργατών-κατοίκων στις νέες συνθήκες εργασιακής-κοινωνικής ζωής και κατά συνέπεια εμποδίζει την διαδικασία ανάπτυξης εργασιακής συνείδησης. Σε αυτό συμβάλλει καθοριστικά και η ανομοιογενής σύνθεση του εργατικού δυναμικού στις μεταλλευτικές επιχειρήσεις. καθώς και η ανάπτυξη συνοικιών με πυρήνα παραδοσιακές υποομάδες τοπικής αλληλεγγυότητας. Οι ανομοιογενείς αυτές κλειστές "συνοικίες καταγωγής", σ' ένα πρώτο επίπεδο, δεν επενδύουν ούτε επιδιώκουν την ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας και αλληλεγγύης με τους "άλλους". Η εικόνα που κυριαρχεί στις εργασιακές σχέσεις είναι αυτή ενός κατακερματισμένου εργατικού πληθυσμού που τροφοδοτεί κυρίως μορφές αντιπαλότητας παρά συλλογικότητας και αμοιβαιότητας.

Αυτό που παρουσιάζει ενδιαφέρον να μελετηθεί αποτελεί η διαδικασία μέσω της οποίας τα ανομοιογενή αυτά εργατικά στρώματα συσπειρώνονται και συγκροτούν άτυπες έστω μορφές συλλογικής εργατικής δράσης, παρόλο τη παρουσία στο χώρο των προαναφερόμενων ανασταλτικών παραγόντων-ιδιομορφιών.

6.4 ΑΝΑΡΧΟΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ : Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΗ ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΩΝ- ΜΕΤΑΛΛΕΥΤΩΝ

Η περίοδος με πυρήνα τις τελευταίες δεκαετίες του19ου αιώνα έχει χαρακτηριστεί ως "νηπιακή" ή "ουτοπιστική" περίοδος του σοσιαλιστικού κινήματος στην Ελλάδα. Η γέννηση της σοσιαλιστικής σκέψης, με την έννοια της πρόσληψης και ανάπτυξης νέων ιδεών κοινωνικής θεώρησης και διεκδίκησης, αποτελεί έργο ενός κύκλου "διανοουμένων" με τη προσδοκία ότι "ο επίλεκτος λόχος των πνευμάτων" θα οργανώσει "την διανοητική επανάσταση"[214]. Πρωτοπόροι εκφραστές των ελληνικών σοσιαλιστικών ιδεών αναδύονται μέσα από τη συστηματική και πολύπλευρη δράση τους ο Π. Δρακούλης και ο Σ. Καλλέργης, οι οποίο αποτελούν τους "θεωρητικούς αρχηγέτες"[215] του ελληνικού σοσιαλιστικού κινήματος.

Η πρώτη αυτή περίοδος είναι εποχή θεωρητικών αναζητήσεων και προσπάθεια συγκρότησης των βασικών σοσιαλιστικών αρχών ιδεολογίας και πρακτικής. Πραγματοποιούνται αξιόλογες κινήσεις για τη διάδοση και εξάπλωση των ευρωπαϊκών σοσιαλιστικών αρχών στον ελληνικό χώρο με κύριο μέλημα τη πρόσληψη, επεξεργασία και προσαρμογή τους στην ιδιάζουσα κουλτούρα και εμπείρια της ελληνικής συγκυρίας. Δηλαδή, κυριαρχεί μια ομάδα διανοουμένων, οι οποίοι στρέφονται στη μελέτη της Ευρωπαϊκής σοσιαλιστικής σκέψης και προσπαθούν να αναπτύξουν στοιχεία σύνδεσης τους με το πολιτισμικό υπόβαθρο της ελληνικής κοινωνίας. Προσπαθούν να εντάξουν νέες μεθόδους πολιτικού πολιτισμού και πρακτικής δίπλα στις μορφές παραδοσιακής διαμαρτυρίας με απώτερο σκοπό την πραγματοποίηση μιας κοινωνικής επανάστασης. Ωστόσο, εστιάζονται κυρίως σε ένα θεωρητικό-αφαιρετικό επίπεδο, απέχοντας από θέματα και πρακτικές μιας οικονομικής και πολιτικής οργάνωσης της εργατικής τάξης. Δεν είναι τυχαίο που η πρώτη αυτή περίοδος χαρακτηρίζεται ως φάση "ουτοπίας", ξεχωρισμένη από το εργατικό πρόβλημα"[216].

---

[214] Π. Νούτσος, *Η Σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974,* τομ. Α΄, Αθήνα, Γνώση 1990, σ. 115.

[215] Βλ. Μ. Δημητρίου, *Το Ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα, από τους ουτοπιστές στους Μαρξιστές,* Αθήνα, Πλέθρον, 1985, σελ. 115.

[216] Βασιλικός Π. (= Χατζόπουλος Κ.), "Σοσιαλισμός και Γλώσσα", *Νουμάς*, 12/4/1909, αριθ,339, τχ 1-3.

Τη δεκαετία του 1890 δεσπόζει, με πρωτοποριακό το ρόλο του Σ. Καλλέργη, ο Κεντρικός Σοσιαλιστικός Σύλλογος ως σημαντικός αγωγός και πομπός των ευρωπαϊκών σοσιαλιστικών ιδεών[217]. Χαρακτηριστικά, ο Καλλέργης στην αυτοβιογραφική του "Επιστολή πρός άπαντας τούς Ελληνας σοσιαλιστάς" (Οκτώβριος 1898) θα περιγράψει ως εξής τη δράση του: "Τέλος, έν έτει 1890, συνεπήχθη ο "Κεντρικός Σοσιαλιστικός Σύλλογος", δεν συνεγκέντρωνε είς την αρχή παρά 200 μέλη, όμως το όργανον του "Σοσιαλιστής" έφθασεν να κυκλοφορή είς 2,000 αντίτυπα. Ο Σοσιαλιστής έμελλε να παύση να εκδίδεται έξ μήνας αργότερον, αί θέσεις μας εκρίθησαν ακραίαι παρά πολλών προοδευτικών ατόμων και εχάσαμεν ούτω όλον μας το κεφάλαιον".[218]. Η πορεία του συλλόγου και της εφημερίδας του δεν είναι συνεχής, τα ζωτικά εμπόδια και δυσκολίες που αντιμετωπίζει συγκυριακά αποδυναμώνουν και αποσυντονίζουν περιοδικά τη δράση του[219].

Το 1891, ξεκινά μια εκστρατεία προσέγγισης των εργατικών στρωμάτων με στόχο τη επαφή τους με τις νέες σοσιαλιστικές ιδέες και πολύ περισσότερο την ενεργοποίηση τους σε θέματα οργάνωσης στη διαδικασία καθημερινής εργασιακής παραγωγής. Μέσα σε αυτό το κλίμα ο Καλλέργης εκδίδει το "Εγκόλπιον Εργάτου" -

---

[217] Ο Κορδάτος αναφέρει ότι ο Κεντρικός Σοσιαλιστικός Σύλλογος ήταν "η πιο συγχρονισμένη και πιο καλά καταρτισμένη (ομάδα) στη σοσιαλιστική προπαγάνδα" ενώ, παράλληλα, αποτελούσε "τη κεντρική διοίκηση των επιμέρους ομίλων και τμημάτων" στις διάφορε περιοχές του ελληνικού χώρου. Βλ. Γ. Κορδάτος, *Ιστορία του Ελληνικού εργατικού κινήματος*, Αθήνα , Μπουκουμάνη 1972, σ.64.

[218] Νέαι Ιδέαι, Αθήναι, 1898, , Κ. Μοσκώφ, *Ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης η διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*, Αθήνα, Καστανιώτη, 1988, σ.187).

[219] Αναφέρονται τέσσερις περίοδοι λειτουργίας της εφημερίδας:

Η πρώτη ιδρυτική περίοδος (από τον Ιούνιο ως το Σεπτέμβριο του 1890) αποσκοπεί "είς την διάδοσιν των σοσιαλιστικών αρχών έν τη Ανατολή".

Τη δεύτερη περίοδο (από τον Αύγουστο του 1892 ως τον Φεβρουάριο του 1894) προσανατολίζονται κυρίως σε θέματα οργάνωσης μιας πολιτικής πρακτικής και δράσης των εργατικών στρωμάτων. Στη φάση αυτή, στην οποία οι συνδρομητές του Σοσιαλιστή αγγίζουν τους 3.000, ισχυροποιείται δυναμικά η παρουσία του Συλλόγου - παρά τις αντιξοότητες που δημιουργούν τόσο οι εσωτερικού τύπου αντιπαλότητες όσο και το κλίμα των διαδοχικών διώξεων των υπευθύνων- επιτυγχάνοντας την οργάνωση, ήδη από το 1892, αυτόνομων σοσιαλιστικών συλλόγων στο Λαύριο και το Πειραιά.

Τη τρίτη περίοδο (από το 1896 ως την Κρητική επανάσταση) ο Καλλέργης επηρεασμένος από τη διαμονή του στη Γαλλία επανεκδίδει τον Σοσιαλιστή "εις δίγλωσσον έκδοσιν γαλλοελληνικήν" ως φορέα των "κοινοκτημονικών κοσμοπολίτικων αρχών", ενώ η συγκυρία κοινωνικής αναταραχής και οικονομικής κρίσης ευνοεί τη διεύρυνση της δράσης του σε νέα επαρχιακά τμήματα (Αργοστόλι, Κιάτο, Κέρκυρα, Βόλο και Χαλκίδα).

Η τέταρτη περίοδος ανασυγκρότησης του σοσιαλιστικού οργάνου, στιγματισμένη από τη κοινωνική και πολιτική ιστορική δοκιμασία του ελληνικού κράτους (στρατιωτική ήττα του 1897 και επιβολή διεθνούς οικονομικού ελέγχου), ξεκινά το 1902 και ολοκληρώνεται το 1904 με την οριστική απόσυρση του Καλλέργη στη γενέτειρά του. Στη περίοδο αυτή κυριαρχεί η σύζευξη του κοινωνικού με το

σε 2.000 αντίτυπα- στο οποίο αναπτύσσει με συστηματικό τρόπο δεδομένες θέσεις μιας οργανωμένης πολιτικής δράσης των εργαζομένων. Επιμένει στο σχεδιασμό ίδρυσης συλλόγων και αυτόνομων επαρχιακών τμημάτων ως απαραίτητο λειτουργικό στάδιο πολιτικής χειραφέτησης και διεκδίκησης των εργατικών μαζών. Συγκεκριμένα στο σχετικό κεφάλαιο, στο οποίο διατυπώνει τα μέσα δράσης για τη σύσταση της "Σοσιαλιστικής Πολιτείας", αναφέρει ανάμεσα στα άλλα:

"Ίδρυσις συλλόγων είς διαφόρους πόλεις, κωμοπόλεις και χωρία ή συνοικίας προς διάδοσιν και υποστήριξιν των σοσιαλιστικών ιδεών. Εκδόσεις συγγραμμάτων, περιοδικών και εφημερίδων δια τον αυτόν σκοπόν. Διοργάνωσις απεργιών και άλλων ομοίων μέσων δια των οποίων να επιτυγχάνωνται αί απαιτήσεις των αδικουμένων εργατών..."[220].

Από το 1892, έτος ανασυγκρότησης του Κεντρικού Σοσιαλιστικού Συλλόγου, τόσο στον θεωρητικό όσο και στον οργανωτικό τομέα αναπτύσσονται νέες μορφές πολιτικής ενημέρωσης και δράσης (ειρηνικές διαδηλώσεις, υποβολή υπομνημάτων στη Βουλή, λειτουργία σοσιαλιστικών βιβλιοθηκών, έκδοση περιοδικών, συγγραμμάτων και εφημερίδων) ενώ ιδρύονται νέα αυτόνομα τμήματα του συλλόγου στην Αθήνα, τον Πειραιά και το Λαύριο.

Ο Κεντρικός Σοσιαλιστικός Σύλλογος, χωρίς να κατέχει μονοπωλιακή θέση στον ελληνικό χώρο, βρίσκεται σε άμεση σχέση σύνδεσης με τα άλλα συναφή σοσιαλιστικά σχήματα/ συλλόγους που αναδύονται περιοδικά, τόσο στην Αθήνα όσο και στις επαρχιακές πόλεις παρόλο τη φαινομενική τους θεωρητική και οργανωτική αυτονομία.

Στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1890 θα ενταθούν οι διασπαστικές τάσεις των σοσιαλιστικών σχημάτων, γεγονός το οποίο εκφράζεται με την εμφάνιση στη περιοχή της Αθήνας πολυάριθμων "βραχύβιων, προσωπικού χαρακτήρα, με μικρό κύκλο στελεχών και οπαδών"[221] οργανώσεων. Ωστόσο οι επιμέρους αυτές μικροοργανώσεις, χωρίς σαφή θεωρητικό σχεδιασμό των ιδεολογικών τους τάσεων, με ασυνεχή και αποσπασματικού τύπου δράση, αδυνατούν να ασκήσουν μια συνεπή

εθνικό ζήτημα αποδίδοντας εμφανή πρωτοπορία στη διασφάλιση των εθνικών συμφερόντων. Βλ. Π. Νούτσος, Η Σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974, ό.π., σσ.65-71.

[220] Βλ. Μ. Δημητρίου, Το Ελληνικό Σοσιαλιστικό Κίνημα, ό.π., σσ.127-129.

[221] Για μια αναλυτική αναφορά στην ιστορική πορεία συναφών σοσιαλιστικών συλλόγων, βλ. Αυτόθι, σσ.71-97.

κοινωνική και πολιτική κριτική στα τεκταινόμενα του ελληνικού χώρου. Εκφράζουν ακριβώς την αδυναμία των πρωτοπόρων σοσιαλιστών να παραμερίσουν τις μεταξύ τους θεωρητικές αντιπαραθέσεις και να συστήσουν ένα κεντρικό σοσιαλιστικό όργανο, ικανό να ανταποκριθεί τόσο στις απαιτήσεις της κρισιακής κοινωνικοοικονομικής συγκυρίας όσο και στην εφαρμοζόμενη κρατική πολιτική καταστολής ενάντια κάθε μορφής σοσιαλιστικής δράσης[222].

Όλο τον 19ο αιώνα "η αριστερά δεν είναι τοποθετημένη σε μια συγκεκριμένη επαναστατική θεωρία", τις περισσότερες φορές αποτελεί ένα συνονθύλευμα πολλαπλών ευρωπαϊκών τάσεων. Στην πρώτη αυτή περίοδο συγκρότησης των αριστερών τάσεων δεν μπορούμε να μιλάμε για καθαρό σοσιαλισμό ή αναρχισμό, αλλά ίσως καλύτερα, για συνύπαρξη σοσιαλιστικό-αναρχικών τάσεων.

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1890, θα αναπτυχθεί ένα έντονο κύμα απεργιακών κινητοποιήσεων στα ήδη αναπτυγμένα αγροτοεμπορικά και βιομηχανικά κέντρα του Ελληνικού κράτους (Βόλο, Πειραιά, Πάτρα, Λαύριο). Οι κινητοποιήσεις αυτές δεν αποτελούν μόνο τοπικά φαινόμενα μιας συγκυριακής εκτόνωσης της δυσαρέσκειας των εργατικών στρωμάτων αλλά εκφράζουν και συνεχώς αυξανόμενη επιρροή και δράση των νέων αναρχοσοσιαλιστικών τάσεων στους εργασιακούς χώρους παραγωγής.

Η παραδοσιακή ιστοριογραφία συνδέει άμεσα την απεργία των μεταλλωρύχων στην βιομηχανική πόλη του Λαυρίου, τον Απρίλιο του 1896, με την οργανωμένη παρουσία αναρχοσοσιαλιστικών σχημάτων στο χώρο.

Ο ίδιος ο Καλλέργης στην Επιστολή προς τους Έλληνας Σοσιαλιστάς θα υποστηρίξει ότι "Κατά το 1892 είχαμεν ήδη οργανώσει Σοσιαλιστικούς συλλόγους έν Λαυρείω και Πειραιεί". Σύλλογοι οι οποίοι παρά τον υποτιθέμενο αυτόνομο χαρακτήρα τους αναπτύσσονται υπό τη κεντρική καθοδήγηση του Κεντρικού Σοσιαλιστικού Συλλόγου. Χαρακτηριστικά, μέλη του Συλλόγου εμφανίζονται να αναπτύσσουν δράση σε τοπικές κινητοποιήσεις των μεταλλωρύχων και πρίν την

[222] Τη περίοδο αυτή μοναδικό παράδειγμα μιας προσπάθειας συμφιλίωσης και προσωρινής ενότητας των επιμέρους σοσιαλιστικών τάσεων αποτελεί η εκδήλωση της Πρωτομαγιάς το 1894, με κεντρικούς ομιλητές τον Π. Δρακούλη και τον Σ. Καλλέργη. Η τάση αυτή θα κορυφωθεί το φθινόπωρο του 1894 με την ένωση του "Σοσιαλιστικού Συλλόγου" με τον "Μεταρρυθμιστή" με τη προοπτική συγκρότησης ενός κεντρικά κατευθυνόμενου σοσιαλιστικού κόμματος. Βλ. Π. Νούτσος, *Η Σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974*, ό.π., σ.77.

απεργία του 1896[223]. Από την άλλη μεριά ο Σύνδεσμος Αναρχικών Εργαζομένων της Αθήνας σε υπόμνημα του υπογραμμίζει "...την δράση του αναρχικού συνδέσμου Κόσμος στην οργάνωση της μεγάλης απεργίας των μεταλλωρύχων του Λαυρίου, τον Απρίλιο του 1896, που συνοδεύτηκε από πολλές δυναμιτιστικές ενέργειες και επιθέσεις με όπλα".

Μελετητές της ιστορίας του εργατικού- σοσιαλιστικού κινήματος, όπως ο Δημητρίου θα υπογραμμίσουν τη συμβολή του τοπικού ομίλου "Κόσμος" στην οργάνωση της κινητοποίησης. Συγκεκριμένα, η έρευνα του Δημητρίου θα επικεντρωθεί στο ποιά από τις δυο οργανώσεις - που προέκυψαν το 1894 με την αυτονόμηση των διαφωνούντων με τον Καλλέργη από το σοσιαλιστικό όμιλο - διεκδικεί πρωτεύοντα ρόλο στα γεγονότα της Καμάριζας.

Ο "Κόσμος", ως τοπικός όμιλος του Κεντρικού Σοσιαλιστικού Συλλόγου, αποτελεί μια πολιτική οργάνωση στην οποία συνυπάρχουν διάφορες τάσεις (ουτοπικοί σοσιαλιστές, αναρχικοί και μεταρρυθμιστές). Το 1894 εκδηλώνονται διασπαστικές τάσεις από τη νεολαία και το Φεβρουάριο του 1895 ιδρύεται δεύτερος σοσιαλιστικός όμιλος "Κόσμος".

Κατά τον Δημητρίου, "Τόσο η οργάνωση των πιστών στον Καλλέργη νεαρών αναρχικών, όσο και των διαφωνούντων, ονομάζονται "Κόσμος". Τούτο δημιούργησε πολλές συγχύσεις, καθώς νεολαίοι και από τις δύο οργανώσεις κορυφώνουν την δραστηριότητα τους στη μεγάλη απεργία των εργατών του Λαυρίου τον Απρίλιο του 1896 που είναι η δεύτερη στα μεταλλεία και αποτελεί σταθμό στην ιστορία του εργατικού μας κινήματος". Ωστόσο, υπογραμμίζει ότι τα μέλη του νεοϊδρυθέντος συλλόγου Κόσμος "φέρονται ώς θιασώτες της κατεξοχήν αρχής της αναρχοσυνδικαλιστικής δράσης για σαμποτάζ κατά την διάρκεια απεργιών, που θα οδηγούσαν σε αναμετρήσεις με την εξουσία και στην κήρυξη γενικής απεργίας", συμπληρώνοντας ότι "η συμμετοχή των πρώην καλλεργικών νεολαίων του Κόσμου στα γεγονότα του Λαυρίου είναι αναμφισβήτητη αλλά δεν υπάρχουν ακόμη στοιχεία, που να μπορούν να στηρίξουν τους προηγούμενους ισχυρισμούς για τη δράση τους".[224] Αντίστοιχα η Εργατική Αναρχική Ένωση Αθήνας με έκθεση της θα

[223] Βλ. Μ. Δημητρίου, *Το Ελληνικό Σοσιαλιστικό κίνημα*, ό.π., σ.153.
[224] Βλ. Αυτόθι, σσ.238, 240.

υποστηρίξει την πρωτοπορία των αναρχικών της οργάνωσης "Κόσμος" στην οργάνωση της απεργίας των μεταλλωρύχων[225].

Ο Νούτσος, αναφερόμενος στη δράση του Σοσιαλιστικού Συνδέσμου "Κόσμος" υποστηρίζει το πρωτοποριακό ρόλο "στη μακρά απεργιακή κινητοποίηση των μεταλλωρύχων του Λαυρίου τόσο των καλλεργικών όσο και των αναρχικών μελών του συλλόγου". [226]

Είναι δύσκολο να ανιχνεύσουμε τη συμβολή των αναρχοσοσιαλιστικών τάσεων στην οργάνωση της απεργίας. Παρόλο που αναμφίβολα έπαιξαν κάποια σημασία δεν θεωρούμε ότι είναι δόκιμο να τους αποδώσουμε το ρόλο ενός κεντρικού καθοδηγητή και λειτουργικού οργανωτή της πορείας των γεγονότων. Προσεγγίζουμε πολύ περισσότερο τη θέση ότι, η εμφανής δράση (π.χ διανομή προκηρύξεων) αναρχικών ομάδων στο Λαύριο ίσως δεν εκφράζει, τη περίοδο αυτή, παρά μια πρώτη κίνηση πολιτικής δραστηριοποίησης, σε ένα χώρο πρόσφορο για την ευόδωση νέων ιδεολογιών.

Εξάλλου σε αυτή τη πρώτη περίοδο οικοδόμησης του σοσιαλιστικού κινήματος στον ελληνικό χώρο τα διάφορα περιφερειακά σοσιαλιστικά τμήματα/σύλλογοι, ως τα τέλη του 19ου αιώνα, ουσιαστικά υπολειτουργούν. Χωρίς τον συντονισμό ενός κεντρικού οργανωτικού πυρήνα μιας συλλογικής σοσιαλιστικής πρακτικής και με απουσία οποιουδήποτε σχεδιασμού μακροπρόθεσμης στρατηγικής, τα τμήματα αυτά αποτελούν συλλόγους «ταμπέλες»/«φαντάσματα, με αποσπασματική κυρίως περιστασιακού τύπου δράση, σε περιόδους έντονης κοινωνικής δυσαρέσκειας των εργατικών πληθυσμών. Κάπως έτσι λειτουργούσε και ο τοπικός σύλλογος του Λαυρίου.

Ως τα τέλη του 19ου αιώνα δεν υπάρχουν στοιχεία τα οποία να μαρτυρούν μια συστηματικά οργανωμένη πολιτικού χαρακτήρα καθημερινή δραστηριότητα των μελών του στη τοπική κοινωνία του Λαυρίου (π.χ. δημοσιεύματα στο τοπικό τύπο, συγκεντρώσεις- συνεστιάσεις, εκλογή ειδικής συντονιστικής τοπικής επιτροπής του συλλόγου κλπ). Σε περιόδους οικονομικής κρίσης, εύφορο έδαφος στην υποκίνηση εκδηλώσεων κοινωνικής διαμαρτυρίας,- όπως αυτή στα τέλη του 19ου αιώνα - απεσταλμένοι αναρχοσοσιαλιστές εντατικοποιούν συγκυριακά τη δράση τους στο

[225] Βλ. Λαύριο, Το Ελληνικό Ζέρμιναλ, *Αιολικά Γράμματα*, τ.χ. 99-100, 1987, σσ.43-46.

χώρο επιδιώκοντας να αυξήσουν το κύρος τους και κυρίως να αποκτήσουν λαϊκό έρεισμα/ υπόσταση με το να διεκδικούν ρόλο συντονιστή στην πορεία της απεργιακής κινητοποίησης.

Δεδομένου λοιπόν ότι οι τοπικές αυτές ομάδες σοσιαλιστών, αυτή τη περίοδο, δεν αποτελούν παρά δυνάμει, εμβρυακές μορφές κοινωνικής συλλογικότητας και ουσιαστικά αδυνατούν να λειτουργήσουν ως αποτελεσματικοί μηχανισμοί εξάπλωσης και μεταφοράς των νέων σοσιαλιστικών αρχών στους εργάτες-κατοίκους της τοπικής κοινωνίας, θα πρέπει να αναζητήσουμε εκείνους τους μηχανισμούς που σιωπηρά επιτελούν επιτυχώς το ρόλο τους ως δίαυλοι μιας πρώτης μορφής επαφής των εργατών με τη νέα σοσιαλιστική ιδεολογία στη πόλη-επιχείρηση του Λαυρίου. Τη περίοδο αυτή είναι μεν γεγονός η έξαρση των σοσιαλιστικοαναρχικών ιδεών στον ελληνικό χώρο και ιδιαίτερα σε χώρους με συγκεντρωμένα εργατικά στρώματα, ωστόσο δεν επαρκεί να αποδώσουμε την συλλογική δράση των εργατών (απεργία) μόνο στη δράση του οποιουδήποτε συνδέσμου ριζοσπαστικών ιδεών της εποχής. Μ' αυτό τον τρόπο εθελοτυφλούμε μπροστά σε μια πλειάδα παραγόντων-συντελεστών, άμεσων και έμμεσων, οι οποίοι παίζουν το ρόλο τους και συμβάλλουν, αθόρυβα αλλά αποτελεσματικά στην διαμόρφωση της δεδομένης συγκυρίας.

Η διαφορετική μας οπτική έγκειται ακριβώς στο να ανιχνεύσουμε τη λειτουργία των τοπικών δικτύων αλληλεγγύης στην ζύμωση των νέων ιδεών στη μεταλλευτική πόλη του Λαυρίου -έχοντας υπόψη μας το σύνολο των ιδιομορφιών που χαρακτηρίζουν το τρόπο δόμησης της πόλης- και κυρίως να μελετήσουμε μέσω ποιας διαδικασίας, σε ένα πρώτο επίπεδο, οι ιδέες αυτές γίνονται αποδεκτές ή όχι, από τα πρώτο-βιομηχανικά εργατικά-πρώην αγροτικά στρώματα;

Εξάλλου ο οποιοσδήποτε ιδεολογικός λόγος αποκτά υπόσταση και νόημα στη συνείδηση των υποκειμένων/ ατόμων μόνο όταν βρει σημείο σύνδεσης στις ατομικές ή και συλλογικές τους καθημερινές εμπειρίες. Επιδιώκουμε, δηλαδή, να μετατοπίσουμε το ενδιαφέρον μας από τις προγραμματικές διακηρύξεις και ιδεολογικούς λόγους των διαφόρων σοσιαλιστικών τάσεων της εποχής, στην μελέτη των ανεπίσημων θεσμών οργάνωσης της ζωής των εργατικών στρωμάτων. Δίνουμε έμφαση στην εμπειρία όπως αυτή βιώνεται από τα ιστορικά δρώντα υποκείμενα και

[226] Βλ. Π. Νούτσος, *Η Σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1895 ως το 1974*, ό.π., σ.266.

την "εργατική κουλτούρα"[227], όπως αυτή ενσαρκώνεται στο τρόπο σκέψης, τη μορφή καθημερινής δράσης, αντίστασης και αλληλεγγύης των απλών εργατών-κατοίκων της πόλης. Ακολουθούμε τη τάση που προσπαθεί να φέρει στο προσκήνιο της ιστορίας το "πλήθος" το οποίο μέχρι τώρα ήταν κρυμμένο στο βάθος της ιστορικής σκηνής.

[227]Για μια ανάλυση του όρου και της συμβολής του στη συγκρότηση της εργατικής τάξης βλ. Thompson E. P., *The making of the English working class*, Penguin books, 1984, σσ.799-804.

6.5 ΧΩΡΟΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ-ΜΕΤΑΛΛΕΙΟ

Στις νέες συνθήκες μιας βιομηχανικής πόλης-επιχείρησης αναπτύσσονται δεσμοί επικοινωνίας ανάμεσα σε διαφορετικές ομάδες τόσο στο χώρο παραγωγής όσο και στο κοινωνικό χώρο της. Το "ήθος" κάθε πολιτισμικής υπο-ομάδας ναρκοθετείται καθημερινά τόσο από τις απαιτήσεις προσαρμογής στο νέο δυναμικό βιομηχανικό οργανωτικό πλαίσιο όσο και από την συνύπαρξη με άλλες πολιτισμικές υπο-ομάδες. Θα ήταν απλουστευτικά αφαιρετικό να μην λάβουμε υπόψη μας τις επιδράσεις και σταδιακές μεταβολές που, ρητά ή άρρητα, επιβάλλει το νέο βιομηχανικό περιβάλλον στις τοπικές αυτές "γειτονιές" και αντίστροφα. Η διαδικασία όμως αυτή επαφής με το διαφορετικό δύσκολα ανατρέπει το "πυρήνα" δόμησης της κάθε υπό-ομάδας, κυρίως, μεταλλάσσει τις βασικές ισορροπίες της διατηρώντας τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της ως "ταυτότητα/ ετερότητα" παρά τις επιμέρους μεταβολές και προσμίξεις στις οποίες υπόκεινται[228]. Ωστόσο θεωρούμε ότι τόσο η διαδικασία απομυθοποίησης των σχηματοποιημένων διαφορών όσο και οι όροι διαμόρφωσης μιας κοινής συνείδησης προϋποθέτουν την, επί μακρύ χρονικό διάστημα, παραμονή/ διαβίωση μιας εργατικής ομάδας υπό πανομοιότυπες εργασιακές και κοινωνικές συνθήκες.

Ένας πρώτος χώρος επικοινωνίας και συνεύρεσης των εργαζομένων αποτελεί αδιαμφισβήτητα ο καθημερινός χώρος εργασίας. Στο εσωτερικό της επιχείρησης αναπτύσσονται συλλογικές μορφές επικοινωνίας τόσο ανάμεσα στα άτομα-εργαζόμενους όσο και στις επιμέρους ομάδες εργασίας που ανήκουν. Οι εργασιακές αυτές ομάδες αναπτύσσουν, μέσα στις νέες κανονικότητες μιας βιομηχανικής οργάνωσης της εργασίας, τους δικούς τους κώδικες επικοινωνίας, συμπεριφορές και αλληλεγγυότητες, που τους δένει, διαμορφώνοντας υπό-ομάδες εργασιακής κουλτούρας. Η συνεύρεση στον εργασιακό χώρο με διαφορετικής καταγωγής άτομα-

[228] Όταν μια κοινότητα εντάσσεται σε νέες συνθήκες που απαιτούν να μορφοποιηθούν βασικές της κανονικότητες και καθημερινές της πρακτικές, η διαδικασία των μεταβολών αυτών πραγματοποιείται με το να νοηματοδοτούν τις νέες αυτές καταστάσεις με σημασίες που συμπλέουν με τις βασικές θέσεις και αξιολογήσεις της κοινότητας τους, δηλαδή, το "νέο" προσπαθεί να το συνδέσει με το "οικείο" διαμορφώνοντας μιας συνθετική κατάσταση αλληλοεπίδρασης των δυο φορέων.

εργαζόμενους σπάει τους μεταξύ τους επικοινωνιακούς φραγμούς και οι εθνοτοπικές διαφοροποιήσεις και αντιπαλότητες επαναξιολογούνται υπό το πρίσμα των απαιτήσεων της κοινής εργασιακής μοίρας.

Η καθημερινή αυτή επαφή και τριβή ανάμεσα σε άτομα, τα οποία υπόκεινται σε ανάλογες συνθήκες καταναγκασμού (επιβολή δεδομένων κανόνων, ωραρίου, ιεραρχήσεων, αμοιβής και εκμετάλλευσης) ευνοεί την ανάπτυξη του αισθήματος της κοινής υπαγωγής σε σχέσεις εξαρτημένης εργασίας και επομένως ενός κοινού συμφέροντος συλλογικής δράσης. Αυτό που, αργά αλλά σταθερά, συγκροτεί δεσμούς αμοιβαιότητας και συντροφικότητας ανάμεσα στον ανομοιογενή εργατικό πληθυσμό αποτελεί η κοινή καθημερινή εμπειρία του καταναγκασμού. Έτσι, η ανάπτυξη δεσμών συνεργασίας και επικοινωνίας στην καθημερινή παραγωγική διαδικασία ομογενοποιεί τις εμπειρίες των εργαζόμενων αντισταθμίζοντας εν μέρει τις διαφοροποιήσεις καταγωγής.

Οι σκληρές συνθήκες καθημερινές εργασίας και, κυρίως, η συχνότητα των εργατικών ατυχημάτων συνιστούν από τους πρώτους λόγους που επισπεύδουν τη διαδικασία ανάδυσης στοιχείων συντροφικότητας και αλληλεγγυότητας ανάμεσα στους εργαζόμενους. Πραγματικά, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, η συχνότητα των εργατικών ατυχημάτων στην Γαλλική Εταιρεία Μεταλλείων Λαυρίου, υπερβαίνουν το μέσο όρο των ατυχημάτων στα μεταλλεία της ελληνικής επικράτειας.

Συγκεκριμένα στην Έκθεση του γραμματέα του τμήματος Μεταλλείων Σ. Α. Παπαβασιλείου προς το Υπουργείο Οικονομικών "Περί της επιθεωρήσεως των μεταλλευτικών έργων Λαυρίου υπό τεχνικήν άποψιν" αναφέρει τα εξής: "Ρίπτοντες βλέμμα επί της εν τω Υπουργείω των Οικονομικών τηρουμένης στατιστικής των δαφόρων του κράτους μεταλλείων εκπλησσόμεθα τωόντι επί τη ασυνήθι συχνότητι των δυστυχημάτων τούτον υπό την Γαλλικήν Εταιρείαν των μεταλλουργίων Λαυρίου. Ο στατιστικός πίνακας των ατυχημάτων της ρηθείσας εταιρείας δειμνύει ημίν, ότι συνέβησαν απ' αρχής του παρελθόντος έτους περί τα 60 δυστυχήματα εξ ων τα 10 ακαριαίοι θάνατοι. Εκ των δυστυχημάτων τούτων τα 47 συνέβησαν κατά την εκτέλεσην των υπόγειων έργων τα δε λοιπά, άτινα εισί και τυχαία, το πλείστον συνέβησαν επιγείως. Λαμβανομένου υπ' όψιν ότι ο ολικός αριθμός των υπογείως εργαζόμενων ανέρχεται σε 2,800 η αναλογία των υπογείων δυστυχημάτων ανέρχεται

σε 1%, αριθμόν αρκούντως σημαντικόν. Αλλά ο στατιστικός ούτος πίνακας των δυστυχημάτων δεικνύει το αξιοσημείωτον τούτο, ότι η αναλογία των δυστυχημάτων για Έλληνες και Ιταλούς είναι 83 προς 17 ενώ η πληθύς είναι ισάριθμος περίπου"[229]

Η συμβολή των ατυχημάτων αυτών στη σταδιακή διαμόρφωση ενός κλίματος αλληλεγγυότητας αποτυπώνεται σε άρθρο της Λαυρεωτικής -με τον χαρακτηριστικό τίτλο "Αι κωδωνοκρουσίαι των εκκλησιών"- στο οποίο προτρέπει την εκκλησία να μην ηχεί πένθιμα τις καμπάνες κάθε φορά που πεθαίνει κάποιος γιατί αποδιοργανώνει και αναστατώνει τους εργάτες-κατοίκους της πόλης. Συγκεκριμένα αναφέρει τα εξής: "Τις η ανάγκη όμως δια των από πρωίας πενθίμων κωδωνισμών, δικών εωθινού, να σπεύδωσιν οι ιερείς να διαχύνωσι την μελαγχολία, να σκαλίζωσι θλιβεράς αναμνήσεις, ν' αφαρπάζωσι την ψυχικήν γαλήνη και ηρεμίαν, να ταράσσωσι τα νεύρα ολόκληρου του εργατικού κόσμου;"[230].

Η διαδικασία συγκρότησης εργασιακής συλλογικής συνείδησης και κατά συνέπεια στοιχείων "ταξικής αίσθησης" ανάμεσα στους εργάτες-κατοίκους πρέπει να αναζητηθεί και σε άλλα πεδία της ανθρώπινης δραστηριότητας πέρα από το "οικονομικό" (χώρος εργασίας ως πεδίο οικονομίας).

Άλλοι σημαντικοί χώροι ανάπτυξης επικοινωνιακών δικτύων και ζύμωσης συμπεριφορών και συμβολικών νοημάτων ανάμεσα σε ετερογενείς πολιτισμικές ομαδώσεις αποτελούν οι χώροι καθημερινής κοινωνικής ζωής, οι τοπικές γειτονιές

---

[229], Σ. Α. Παπαβασιλείου, "Έκθεσις περί επιθεωρήσεως των εν Λαυρείω Μεταλλείων ιδία δε περί των αιτιών τω παρά τη Γαλλικήν Εταιρείαν των Μεταλλείων Λαυρίου συμβαινόντων εις τους εργάτας δυστυχημάτων και της κατά το εφικτόν προλήψεων αυτών", *Υπουργείον Οικονομικών -Τμήμα Μεταλλείων και Μονοπωλίων*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήναι, 1893. Επίσης, την ίδια εποχή, το ζήτημα των εργατικών ατυχημάτων στα μεταλλεία Λαυρίου θα αποτελέσει κεντρικό θέμα στις συζητήσεις της Βουλής. Ο βουλευτής Ζυγομάλας θα αναφέρει στοιχεία της ανησυχητικής συχνότητας τους. Συγκεκριμένα θα υποστηρίξει "Εν Λαυρίω, η εφημερίς "Παλιγγενεσία" αναφέρει, ότι ο εργάτης Ιωάννης Σκαρλάτος ή Καπόνης ωλίσθησε, ως βεβαίοι έκθεσις επίσημος, κατέπεσεν εντός φρέατος, ενώ εξεπυρσοκρότει φουρνέλον υπ' αυτού ετοιμασθέν, και ούτω το σώμα του ατυχούς εργάτου μετεβλήθη εις μύρια τεμάχια.
Εν Λαυρίω, γράφει η "Νέα Εφημερίς", καταπεσών εκ τινός βαγονίου ο εργάτης Δ. Κωταγάς, ετραυματίσθη βαρέως. Ωσαύτως οι εργάται Επαμεινώνδας Χριστοδούλου και Ιωάννης Αρής, εργαζόμενοι εν τοις αυτόθι μεταλλουργείοις, ετραυματίσθησαν σοβαρώτατα, καταπεσόντος μεγάλου όγκου χώματος υπ' αυτών.
Προ τινών ημερών οι "Καιροί" ανέφερον σπαραξικάρδιον ατύχημα εργάτου μεταλλευτού, η εφημερίς του Λαυρίου "Σούνιον" ανέγραψεν έτερα δυο δυστυχήματα, και προχθές ακόμη η "Ακρόπολις" περιέγραφεν έτερον λυπηρόν γεγονός, ου θύμα ήτο πάλιν εργάτης μεταλλείου!". Βλ. *Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής*, 16 Φεβρουαρίου 1893,συνεδρ. 66, σ.1059.

[230] *Λαυρεωτική*, 3 Απριλίου 1894, αρ. 2. Στο άρθρο αυτό διαφαίνεται, για άλλη μια φορά, η κυριαρχική παρουσία της εταιρίας στο τρόπο δόμησης και λειτουργίας των διάφορων τοπικών μηχανισμών ακόμη και της εκκλησίας σύμφωνα με τις επιταγές του οικονομικού κέρδους της επιχείρησης.

με τα ανεπίσημα δίκτυα αλληλεγγυότητας τους, το σπιτικό/ οικογενειακό περιβάλλον μέχρι τους χώρους ψυχαγωγίας και χαλάρωσης (π.χ. ταβέρνα).

Έχουμε ήδη αναλύσει την ιδιομορφία της σύνθεσης του εργατικού δυναμικού και τη δόμηση ανομοιογενών εθνοτοπικών υποομάδων αλληλεγγυότητας μέσα στο νέο κοινωνικοοικονομικό χώρο της πόλης-μεταλλείου. Ο κόσμος του χωριού, ο οποίος από μόνος του συγκροτεί ένα "αυτόνομο κόσμο" αξιών και συμπεριφορών, ανασυγκροτείται μεταφέροντας το πλέγμα των ισχυρών ηθικών δεσμών του στο νέο χώρο. Απέναντι στις αντιξοότητες του νέου περιβάλλοντος αναπτύσσουν μορφές αντίστασης μέσα από τη προσκόλλησή τους στα "παραδοσιακά πρότυπα ζωής". Συσπειρώνονται σε ισχυρές υποομάδες συλλογικότητας με ισχυρούς δεσμούς αλληλοϋποστήριξης. Συγκροτούν, δηλαδή, ένα αίσθημα "εμείς" με την αποδοχή ενός κοινού ηθικό-κοινωνικού κώδικα επικοινωνίας που τους διαφοροποιεί από τον "έξω κόσμο".

Οι τοπικές αυτές συνοικίες θα αποτελέσουν μια πρώτη μορφή ομαδοποίησης των εργατών-κατοίκων, μέσα στα πλαίσια της οποίας θα τεθούν τα θεμέλια για τη σταδιακή συγκρότηση μιας εργατικής συνείδησης.

Παρατηρούμε, δηλαδή, μια διπλή λειτουργία των τοπικών αυτών συνοικιών ή καλύτερα μιας "αναστροφή" της λειτουργίας τους στη μακρά διάρκεια. Το φαινόμενο αυτό της διατήρησης των κοινοτικών-παραδοσιακών δομών στο νέο χώρο βοηθά, σ' ένα πρώτο στάδιο, στην ευκολότερη προσαρμογή της ομάδας, κυρίως μέσω της ανάπτυξης δικτύων αλληλοβοήθειας και εμπιστοσύνης. Σ' ένα δεύτερο στάδιο, αξιοσημείωτη είναι η συμμετοχή των τοπικών αυτών συνοικιών στην πραγμάτωση πολιτικών ή/και ιδεολογικών λειτουργιών. Από κλειστοί χώροι που εντείνουν τις εθνοτοπικές διαφορές μεταλλάσσονται, στη δεδομένη συγκυρία, σε "προπύργια" ανάπτυξης εργασιακής συνοχής, ενισχύοντας τη συνεργασία με άλλες τοπικές-εργασιακές ομάδες. Αναδύεται ως συνείδηση πλέον, μέσα από τη καθημερινότητα, το αίσθημα του κοινού συμφέροντος και επομένως της ανάγκης μιας συλλογικής ενεργοποίησης και διεκδίκησης των εργατικών στρωμάτων.

Αυτές ακριβώς οι ομάδες θα αποτελέσουν τους πρώτους πυρήνες συγκρότησης μιας νέας "λαϊκής εργατικής κουλτούρας" και δίαυλους ζύμωσης και καλλιέργειας των νέων σοσιαλιστικών ιδεών στη τοπική κοινωνία. Οι γειτονιές αυτές, δομημένες

με σχέσεις αλληλεγγύης, εμπιστοσύνης και ασφάλειας, αναπτύσσουν στο εσωτερικό τους σιωπηρά ανεπίσημα δίκτυα επικοινωνίας, ανταλλαγής απόψεων και κατήχησης. Αποτελούν, δηλαδή, χώρους με υποδοχές για τη δράση συνδικαλιστικών φορέων. Ο λόγος του συντοπίτη-συνδικαλιστή αποκτά άλλη βαρύτητα και μπορεί να περάσει ευκολότερα βασικές τάσεις στο εσωτερικό της υπό-ομάδας. Το δίκτυο των διαπροσωπικών σχέσεων συγκροτεί βασικό παράγοντα στρατολόγησης οπαδών και διαμόρφωσης συνειδήσεων[231]. Στην εργατική αυτή μικρό-κοινωνία η δομή των κοινωνικών σχέσεων ενσαρκώνεται στο θεσμό της οικογένειας. Επέκτασή του αποτελούν οι συγγενικές σχέσεις, οι οποίες ολοκληρώνονται με τις άτυπες μεν ουσιαστικές δε συντοπιτικές-συνοικιακές σχέσεις επικοινωνίας. Μέσα από αυτό το περίκλειστο μικροσύστημα των κοινωνικών σχέσεων εισέρχονται και αναπτύσσονται οι νέες ιδέες.

Εξάλλου μέσα στην πόλη-μεταλλείο όπου όλα υπόκεινται στον απόλυτο έλεγχο της εταιρείας-εργοδότη και των μηχανισμών της, η δυνατότητα μιας συστηματικής προπαγανδιστικής δράσης ενός τοπικού αναρχοσοσιαλιστικού συλλόγου θεωρείται τουλάχιστον περιορισμένη.

Χαρακτηριστικά ο ίδιος ο Καλλέργης θα καταγγέλει περιοδικά, τον μεθοδευμένο πόλεμο της εξουσίας ενάντια ακόμα και στην κυκλοφορία της εφημερίδας του (Σοσιαλιστής), "Χθές ακόμα εργάτης εν τοις μεταλλουργίοις του Λαυρίου εργαζόμενος εξηναγκάσθην υπό, ανωτέρου μηχανικού, κατανοήσαντος ότι ο Σοσιαλιστής θα χύσει πλήρες φως εις τας τάξεις των ανθρωπίνων μηχανών του πλούτου των, να μας επιστρέψη το φύλλον, με όχι ολίγην του λύπην. Τούτο μας εμνέει ελπίδας ότι οι εργάται ταχέως θα εξεγερθούν κατά των εκμεταλλευτών των. Και άλλοι, όχι ολίγοι μας γράφουν να τοις στείλωμεν το φύλλον με τρόπο ώστε να μη λαμβάνουν γνώσιν οι διευθυνταί και οι εργοδόται των -διότι δεν τοις επιτρέπουν την ανάγνωσιν- αγνοούντες οι ανάξιοι να είνε άνθρωποι, της ιστορίας και της

[231] Η J. W. Scott στη μελέτη της για τους εργάτες υαλουργίας και τους μεταλλωρύχους στις γαλλικές πόλεις του Carmeaux, θα υποστηρίξει ότι η πορεία μετάβασης από τη παθητικότητα στην εργατική/ πολιτική δράση σχετίζεται με την αυξανόμενη επαφή στο "σπιτικό περιβάλλον" με μεταλλωρύχους που είχαν προηγούμενη παράδοση και εμπειρία οργάνωσης. Βλ. J. W. Scott, *The Glassworkers of Carmeaux*, Cambridge Mass. 1974. Για παρόμοιες θέσεις βλ. R. H. Turner & L. M. Killian, *Collective Behavior*, Prentice Hall, N. Jersey, 1987, σσ.325-330, Λ. Λεοντίδου, *Πόλεις της σιωπής*, ό.π., 1989, σσ.243-247.

δημοσιότητος και της εποχής μας"[232]. Είναι εμφανές ότι στο κατεξοχήν εργατικό χώρο του μεταλλευτικού Λαυρίου υπάρχει εύφορο κοινωνικό κλίμα αποδοχής των νέων ριζοσπαστικών ιδεών και οργάνωσης εργατικών μορφών κινητοποιήσεων[233]. Ωστόσο θεωρούμε ότι οι ιδέες αυτές μπολιάζονται και ζυμώνονται, κατά κύριο λόγο, ανάμεσα σε "συντροφιές" που μαζεύονται από σπίτι σε σπίτι ή και από ταβέρνα σε ταβέρνα όπου εκεί συζητώνται και εκφράζονται απόψεις για τις κοινωνικές ιδέες και τα καθημερινά εργασιακά προβλήματα της εποχής. Η καθολικά επιβαλλόμενη βιομηχανική μορφή οργάνωσης της εργασίας και της ζωής των εργατών-κατοίκων επιτάσσει την δόμηση νέων μορφών επικοινωνιακών δεσμών πέρα από κάθε μορφή αντιπαλοτήτων (π.χ.εθνοτοπικές), οι οποίες καθίσταται πλέον δευτερεύουσες.

Μέχρι τότε το βασικό αντιστάθμισμα του πρώην αγρότη-μεταλλευτή στην εργασιακή του καθημερινότητα αποτελούσε το όνειρο του "χαμένου παραδείσου" με την επιστροφή στο τόπο καταγωγής. Με το πέρασμα όμως του χρόνου και, κυρίως με την αδυναμία άμεσης επιστροφής, η νοσταλγία φυγής προσανατολίζεται προς την πραγμάτωση ενός "πολιτικού παραδείσου" με την διεκδίκηση ριζοσπαστικών αλλαγών στον χώρο εργασίας. Η στέρηση των πρώην αγροτών-εργατών επίτευξης του "ονείρου" επιστροφής στο χωριό αναζητά εκτόνωση μέσα από την συμμετοχή τους σε ζητήματα πολιτικής και εργατικής διεκδίκησης.

Τους φορείς εισροής των νέων ιδεών κοινωνικού ριζοσπαστισμού στη πόλη του Λαυρίου θα πρέπει να τους αναζητήσουμε στην ιδιαιτερότητα της σύνθεσης του εργατικού της πληθυσμού. καθώς και στο στοιχείο ότι ο εκεί εργασιακός χώρος είναι "ανοικτός", κυριαρχεί, δηλαδή, το στοιχείο μιας περιοδικής ανανέωσης και κινητικότητας του εργατικού δυναμικού καθιστώντας την εισροή ριζοσπαστικών ιδεολογιών ευκολότερη. Οι νέες ιδέες έρχονται από το τόπο καταγωγής των νυν εργατών και ζυμώνονται μέσα στα πλαίσια των τοπικών "γειτονιών"[234].

---

[232] *Σοσιαλιστής*, 4 Αυγούστου 1890, τ.χ. 9.

[233] Ήδη από το 1894 η τοπική εφημερίδα Λαυρεωτική θα παροτρύνει τους εργάτες του Λαυρίου να συστήσουν εργατικούς συλλόγους, υποστηρίζοντας ότι "το σωματείον, η συντεχνία κοινώς ή ο σύλλογος είνε μια προς κοινήν ωφέλειαν συνάθροισις, εις την οποίαν, τα πρόσωπα τα αποτελούντα αυτήν, συνερχόμενα εις το αυτό μέρος, συσκέπτονται περί των κοινών αυτών αναγκών και αποφασίζουν περί της καλλιτερεύσεως της θέσεώς των, του τρόπου της εργασίας των, περί της υποστηρίξεως των δικαιωμάτων των, καταβάλλοντες προς τούτο, αναλόγως έκαστος, ηθικάς και υλικάς συνεισφοράς και δυνάμεις". Βλ. *Λαυρεωτική*, 17 Απριλίου 1894, αριθ.3.

[234] Ο εμβολιασμός του αναρχοσοσιαλισμού από τη χριστιανική ιδεολογία και, κυρίως, η απουσία ενός σκληρού ιδεολογικού πυρήνα με σαφώς οροθετημένη μορφή δημιουργεί υποδοχές νομιμοποίησης και

Όπως έχουμε αναλύσει το μεγαλύτερο ποσοστό των εισερχόμενων εργατικών ομάδων καταγόταν από την Πελοπόννησο και τις Κυκλάδες. Στις περιοχές της Πελοποννήσου υπάρχει μια παράδοση, ήδη από τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια, σε μορφές διαμαρτυρίας και έντονης αντίστασης των χωρικών στην αποδοχή, κυρίως, των νέων επιβαλλόμενων -από το νεοσύστατο ελληνικό κράτος- νόμων για τις φορολογικές εισπράξεις. Από την άλλη πλευρά η συγκυρία της κρίσης της σταφιδικής οικονομίας, η οποία εκδηλώνεται ήδη από το 1893, επέφερε καθοριστικές αλλαγές στη δομή της ελληνικής κοινωνίας. Εκτός από το γεγονός ότι εντείνει την δράση των αναρχοσοσιαλιστικών ομάδων στο χώρο, παράλληλα, θα δημιουργήσει ένα πολυπληθή κύμα μετανάστευσης (εξωτερικής και εσωτερικής) των χρεοκοπημένων αγροτών προς αναζήτηση συμπληρωματικών εισοδημάτων.

Χαρακτηριστικά η εφημερίδα Ακρόπολις σε άρθρο της εποχής αναφέρει το φαινόμενο της συσσώρευσης στο Λαύριο αγροτών από τις σταφιδοφόρες περιοχές προς αναζήτηση εργασίας[235]. Αυτές οι εργασιακές ομάδες μεταφέρουν μαζί τους -όπως έχουμε αναλύσει- το δικό τους αξιακό σύστημα και επομένως την εμπειρία τους πάνω σε ζητήματα κινημάτων κοινωνικού ριζοσπαστισμού και ιδεολογιών αγροτικού αναρχισμού.

Όσον αφορά τον νησιώτικο εργατικό πληθυσμό, αυτός προέρχεται, συνήθως, από περιοχές με εμπειρία στις εξορυκτικές και μεταλλευτικές εργασίες (π.χ. Σαντορίνη, Κύμη, Μήλος). Η εμπειρία και η εξοικείωση των εργατικών αυτών στρωμάτων με τον εργασιακό χώρο της μεταλλευτικής βιομηχανίας, τους βοηθά να εγκλιματιστούν και να προσαρμοστούν γρηγορότερα στο νέο περιβάλλον. Έτσι εμφανίζουν, σε μεγαλύτερο βαθμό από τους άλλους, ανεπτυγμένες υποδοχές στο να οργανωθούν αλλά και να συμμετέχουν σε μορφές εργατικής οργάνωσης και διεκδίκησης.

αποδοχής των νέων τάσεων μέσω των παραδοσιακών αξιολογήσεων των αγροτο-εργατικών στρωμάτων. Η γενικότητα και η αμφισημία των νέων ιδεολογιών κοινωνικού ριζοσπαστισμού συγκροτούν ιδανικά μέσα στην δόμηση σχέσεων επικοινωνίας ανάμεσα σε διαφορετικές τοπικές υπό-ομάδες παρέχοντας τη δυνατότητα μιας συνεκτικής έκφρασης στην ανομοιογένεια τους. Για μια αναλυτική επεξεργασία του πώς ο προπαγανδιστικός λόγος των αναρχοσοσιαλιστών γίνεται κατανοητός από του αγρότες-εργάτες και της διαδικασίας μέσω της οποίας γίνεται εργαλείο έκφρασης και νομιμοποίησης των αιτημάτων και της δράσης τους βλ. Μ. Χουμεριανός, Αγροτική και Κοινωνική Διαμαρτυρία στην Πελοπόννησο. ό.π., σ.284.

[235] *Ακρόπολις*, 20 Ιανουαρίου 1897, αρ. 8338.

Επίσης σημαντικό παράγοντα στην διάδοση και μεταφορά των νέων ιδεών αποτέλεσαν και οι ξένοι εργάτες. Οι ειδικευμένοι Ιταλοί, Ισπανοί και Γάλλοι εργάτες μεταφέρουν στο Λαυρεωτικό χώρο τον ριζοσπαστικό και αριστερό αέρα της Ευρώπης. Αποτελεί γενική παραδοχή ο πρωταγωνιστικός ρόλος των ξένων εργατικών στρωμάτων και ιδιαίτερα των Ιταλών πολιτικών προσφύγων τόσο στην ανάπτυξη ιδεών κοινωνικού ριζοσπαστισμού όσο και στην υποκίνηση εργατικών κινημάτων στην μετεπαναστατική Ελλάδα[236]. Έχουμε ήδη αναφέρει το πρωτοποριακό ρόλο των ξένων αυτών εργατικών ομάδων στην πραγματοποίηση μιας από τις πρώτες εργατικές απεργίες στο Λαύριο (1883). Ειδικότερα τη δεκαετία του 1890-1900 τόσο στην επαρχιακή Ελλάδα όσο και σε περιφερειακές βιομηχανικές μονάδες εργατικής συγκέντρωσης πρωτοπορούν στην διάδοση της αναρχοσοσιαλιστικής ιδεολογίας[237].

[236] Η πρώτη ομαδική εγκατάσταση Ιταλών (γαριβαλδινών) πολιτικών προσφύγων χρονολογείται το καλοκαίρι του 1849, φαινόμενο το οποίο θα συνεχισθεί περιοδικά μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1880. Οι προσφυγικές αυτές ομάδες θα διατηρούν στενές σχέσεις και επαφή με τη πατρίδα τους και επομένως με την πορεία των αναρχικών και σοσιαλιστικών κινημάτων της Ευρώπης. Βλ. Μ. Δημητρίου, *Το Ελληνικό Σοσιαλιστικό κίνημα*, ό.π., σσ.66-70.

[237] Για μια εμπεριστατωμένη ανάλυση της δράσης των αναρχικών πολιτικών προσφύγων στον ελληνικό χώρο (1893-1905), βλέπε Μ. Χουμεριανός, Αγροτική και Κοινωνική Διαμαρτυρία στην Πελοπόννησο. 1893-1905, ό.π., σ.σ174-204.

Κεφάλαιο VII. ΑΠΕΡΓΙΑ 1929

7.1 ΑΝΑΛΥΣΗ ΟΡΩΝ ΑΠΕΡΓΙΑΣ

Με τη μικρασιατική καταστροφή η εγκατάσταση προσφύγων θα τονώσει τη ζωή της πόλης. Οι πρόσφυγες το 1928 θα αποτελέσουν το 22% του πληθυσμού της πόλης[238]. Ωστόσο η κρίση στις μεταλλευτικές εργασίες θα συνεχιστεί όλη τη δεκαετία του 1920. Το 1925 η Γαλλική εταιρεία θα ξεκινήσει ένα τεχνικό πρόγραμμα αναδιοργανώσεως και ριζικής ανακαίνισης των εγκαταστάσεων της. Σ' αυτό το πρόγραμμα θα ενταχθεί και η προσπάθεια κοινοπραξίας της Ελληνικής και της Γαλλικής εταιρείας (1 Ιουλίου του 1927) ως μια από κοινού προσπάθεια ελάττωσης των γενικών εξόδων και μείωσης των δαπανών παραγωγής. Η δυσμενής όμως διεθνή συγκυρία δεν θα επιτρέψει την ευόδωση αυτής της σύμβασης.

Η παγκόσμια κρίση στην αγορά των μετάλλων, η οποία εντείνεται από το 1927 θα πλήξει ξανά τις εργασίες των μεταλλευτικών εταιριών στο Λαύριο. Όπως αναφέρει η έκθεση του Διοικητικού Συμβουλίου της Εταιρείας Μεταλλουργίων Λαυρίου το 1930 " Καθ όλον το υπό έλεγχον έτος, ου μόνον ουδεμία βελτίωσις επήλθεν εις τας τιμάς των μετάλλων, δι' ά ενδιαφέρεται η ημετέρα Εταιρεία, αλλ' απεναντίας η πτώσις των τιμών εξηκολούθησε, φθάσασα κατά το τελευταίον τρίμηνον του 1929 εις τα κατώτατα όρια εις ά από δεκάδων ετών δεν είχον καν προσεγγίση". Η κρίση αυτή θα επιφέρει σημαντική μείωση στο απασχολούμενο εργατικό δυναμικό.

Η δεκαετία του 1920 αποτελεί και για το ελληνικό κράτος μια περίοδο έντονων και καθοριστικών ανακατατάξεων. Η σημαντική επέκταση του ελληνικού εδάφους, η αύξηση του πληθυσμού με τη μικρασιατική καταστροφή δημιουργούν συνθήκες πολιτικής και οικονομικής αστάθειας. Η συνεχής εναλλαγή κυβερνήσεων -ως τον Αύγουστο του 1928 με το σχηματισμό κυβέρνησης από το Βενιζέλο- εντείνει τη

[238]Υπολογίζονται γύρω στις 600 οικογένειες προσφύγων. Βλ Δ. Λιβιεράτος, *Κοινωνικές αγώνες στην Ελλάδα (1923-1927)*, Αθήνα, Κομμούνα-ιστορική μνήμη, 1985, σελ.26. Σακελλαρόπουλος Θ., *Οι κρίσεις στην Ελλάδα 1830-1857, Οικονομικές, Κοινωνικές και Πολιτικές Όψεις*, τομ. Α΄, Αθήνα, Κριτική, 1994, σσ.60-64.

ρευστότητα των οικονομικών και κοινωνικών δομών στον ελληνικό χώρο και καθυστερεί την επίλυση βασικών εσωτερικών ζητημάτων. Ο μεταπολεμικός πληθωρισμός που είχε ως αποτέλεσμα την ακρίβεια των ειδών διατροφής και πρώτης ανάγκης θα μειώσει αισθητά το πραγματικό εισόδημα των μισθωτών. Παράλληλα, η αύξηση της προσφερόμενης εργατικής δύναμης με τον ερχομό των προσφύγων θα ελαττώσει αισθητά τα ημερομίσθια οδηγώντας σε πτώση του επιπέδου ζωής των εργατικών στρωμάτων. Η αποτυχία της κυβέρνησης να ελέγξει τη κερδοσκοπία που προκαλεί η παραπάνω συνθήκη αυξάνει τη λαϊκή δυσαρέσκεια.

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες θα ξεσπάσει το Φεβρουάριο του 1929 στο Λαύριο η απεργία των μεταλλωρύχων. Η κινητοποίηση αυτή, η οποία θα διαρκέσει 48 ημέρες (1 Φεβρουαρίου μέχρι 20 Μαρτίου 1929) ξεχωρίζει για τον έντονα αγωνιστικό χαρακτήρα της[239]. Κύριοι υποκινητές ήταν οι τεχνίτες του εργοστασίου, γρήγορα όμως θα ακολουθήσουν και οι εργαζόμενοι στις διάφορες ειδικότητες των μεταλλευτικών εργασιών της Γαλλικής εταιρείας[240].

Την 1 Φεβρουαρίου του 1929 οι τεχνίτες θα υποβάλλουν στη διεύθυνση της εταιρείας τα παρακάτω αιτήματα :

α) Αύξηση του ημερομισθίου κατά 30%. Αυτή την εποχή τα ημερομίσθια για όλες τις κατηγορίες των εργαζομένων στη γαλλική εταιρεία δεν ξεπερνά τις 45δρχ. Εξαίρεση αποτελεί μόνο ένα ποσοστό ξένων κυρίως ειδικευμένων εργατών με ημερομίσθιο 80δρχ. Αναλυτικότερα, από τους υπόγειους εργάτες, οι μιναδόροι παίρνουν 25δρχ μεροκάματο, οι μπαζαδόροι δεν ξεπερνούν τις 25-40δρχ. Οι εργάτες διαλογής πληρώνονται 16-22δρχ, οι τεχνίτες εργοστασίου 35δρχ. ενώ για τις γυναίκες το ημερομίσθιο δεν ξεπερνά τις 19-20δρχ.

---

[239] Όλη τη περίοδο από το 1896 ως το 1929, οι κινητοποιήσεις των μεταλλωρύχων συνεχίζονται σε χαμηλότερους τόνους. Μοναδική εξαίρεση η απεργία του 1906, η οποία αποτελεί τη πρώτη οργανωμένη από το νεοϊδρυθέν Σωματείο Μεταλλευτών κινητοποίηση. Βασικά αιτήματα ήταν :
α) η αύξηση του ημερομισθίου.
β) η δημιουργία Ταμείου Συντάξεων.
γ) η ιατρική περίθαλψη των εργατών
δ) η 8ωρος εργασία.
Τελικά, ύστερα από 9 μέρες αγώνα, η αποστολή στρατιωτικής δύναμης και η διαχέουσα στο χώρο τρομοκρατία- μέχρι δύο πολεμικά πλοία έφθασαν στο λιμάνι του Λαυρίου - θα διασπάσουν την απεργία, Βλ. Κορδάτος Γ., *Ιστορία του Ελληνικού εργατικού κινήματος*, Μπουκουμάνη, Αθήνα, 1972. Επίσης, Ριζοσπάστης, 15/3/1929, περ.Γ΄, χρον.ΙΑ, αριθ.6100 και *Ελλάς*, Ελευθερουδάκης, τομ. Α, σελ. 140-141.

[240] Ο Μοσκώφ μιλάει για 3000 απεργούς σε σύνολο 7921 κατοίκων στο Δήμο Λαυρίου, σύμφωνα με την απογραφή πληθυσμού του 1928. Βλ. *ΕΣΥΕ*, 1928, Στατιστική Επετηρίδα και Μοσκώφ Κ., *Ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης*, Αθήνα, Καστανιώτη, 1988, σελ. 443.

Αυτά τα ημερομίσθια μαρτυρούν ένα χαμηλό βιοτικό επίπεδο το οποίο τις περισσότερες φορές δεν ξεπερνά τα όρια της επιβίωσης. Μέσα σε συνθήκες οικονομικής κρίσης με αυξάνοντα πληθωρισμό και ανεργία[241] η πραγματική αξία των μισθών παραμένει στάσιμη ή και μειώνεται καθώς ο μακροχρόνιος πληθωρισμός τις καθηλώνει κάτω από το επίπεδο του 1914-16. Ανάμεσα στα έτη 1922 και 1935 οι τιμές ανέβηκαν κατά 207% ενώ οι μισθοί μόνο κατά 83% επιδεινώνοντας τις συνθήκες διαβίωσης.

β) Ένα άλλο αίτημα αφορά την εφαρμογή του 8ώρου. Η διάρκεια της εργάσιμης ημέρας αποτελεί ένα άλλο ζήτημα άμεσα σχετιζόμενο με το θέμα των εργατικών ημερομισθίων. Οι πρώτες διεκδικήσεις μείωσης της εργάσιμης μέρας στον ελληνικό χώρο ξεκινούν ήδη από το 1910, όταν το καθημερινό ωράριο εργασίας έφθανε ή και ξεπερνούσε συχνά τις 12 ώρες. Το 1911 με το νόμο "περί υγιεινής και ασφαλείας των εργατών και περί ωρών εργασίας" παρέχεται το δικαίωμα στην εκτελεστική εξουσία να καθορίζει με ειδικά διατάγματα το ωράριο εργασίας στις διάφορες βιομηχανίες. Το επόμενο έτος σύμφωνα με το νόμο ΔΘΚ] του 1912 "περί προστασίας γυναικών και ανηλίκων" θα ληφθεί ειδική μέριμνα και για το ωράριο εργασίας των προσώπων αυτών περιορίζοντας το στις 10 ώρες.

Ωστόσο η ολοκληρωμένη θεσμοθέτηση και εισαγωγή του 8ώρου θα αποτελέσει αίτημα πολύχρονων κοινωνικών αγώνων μπροστά στην απροθυμία εφαρμογής του από τους εργοδότες[242]. Η έκδοση των σχετικών διαταγμάτων θα ξεκινήσει το 1924 με την διακήρυξη μερικής εφαρμογής του σε τομείς βαριάς βιομηχανικής εργασίας (μεταλλεία και μεταλλουργικές επιχειρήσεις) και δεν θα διευρυνθεί τελικά η

[241] Σύμφωνα με στοιχεία του ΑΟΕ (Ανώτατο Οικονομικό Συμβούλιο) και της ΓΣΕΕ, η ανεργία στα αστικά κέντρα ξεπερνούσε το 28% στο σύνολο των μισθωτών. Από 75.000 το 1928 ο αριθμός των ανέργων πλησιάζει τους 130.000 το 1929. Το 1928 ο τιμάριθμος του κόστους ζωής φθάνει σε ένα ποσοστό 231μονάδες ενώ το 1925 και 1926 δεν ξεπερνούσε τις 175 μονάδες. Βλ. Κ. Βεργόπουλος, *Εθνισμός και οικονομική ανάπτυξη, η Ελλάδα στο Μεσοπόλεμο,* Αθήνα, Εξάντας, 1978, σ. 93.

[242] Τα βασικά επιχειρήματα των ελλήνων βιομηχάνων ενάντια στη θέσπιση του ωραρίου αποτελούσε ο κίνδυνος μειώσεως των επενδύσεων, η μειωμένη παραγωγικότητα του έλληνα εργάτη, τα απαρχαιωμένα μηχανήματα των ελληνικών βιομηχανιών και επομένως ο κίνδυνος οικονομικής καταστροφής για την ελληνική βιομηχανία. Η κυβέρνηση θα αποδεχτεί τα επιχειρήματα αυτά αναβάλλοντας ουσιαστικά το νομοθετικό καθορισμό του 8ωρου για όλες τις βιομηχανικές επιχειρήσεις. Βλ. σχετικά, Ξ. Ε. Ζολώτας, *Η Ελλάς εις το στάδιον της εκβιομηχάνισης,* ό.π., σσ.81-83 και Γ. Λεονταρίτης, "Το ελληνικό εργατικό κίνημα και το αστικό κράτος 1910-1920, στο *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, Αθήνα, Φιλιππότη, 1980, σ. 56. .

κατοχύρωση του στους άλλους τομείς παραγωγικής εργασίας παρά το 1937 (Β.Δ. της 28/29 Απριλίου 1937)[243], ύστερα από πολλές προσπάθειες και αντιστάσεις. Σταδιακά και με συνεχή ψήφιση ανεφάρμοστων, ουσιαστικά, διαταγμάτων θα αναβάλλεται η νομοθετική κατακύρωση του ζητήματος του ωραρίου. Συγκεκριμένα η κυβέρνηση του Βενιζέλου στον απολογισμό του έργου της για την τετραετία 1928-1932 αναφέρει τα εξής "Δια την εφαρμογήν και επέκτασιν του οκταώρου η κυβέρνησις των Φιλελευθέρων παρά τας αντιδράσεις εξέδωκε σειράν διαταγμάτων, δια των οποίων το οκτάωρον εφαρμόζεται εις τας οικοδομικάς εργασίας, εις τας σιδηροδρομικάς και τροχιοδρομικάς τοιαύτας, εις τας βιομηχανικάς επιχειρήσεις συνεχούς λειτουργίας και συνεχούς καύσεως, εις τους κυλινδρομύλους, πλινθοποιεία, λατομεία κ.λ.π. Τελευταίως δε επεξετάθη και εις άλλας σημαντικάς βιομηχανίας"[244]. Ωστόσο οι εργάτες-μεταλλευτές της γαλλικής εταιρείας θα καταγγείλουν την συστηματική παραβίαση του ωραρίου εργασίας, διεκδικώντας -στην ίδια λογική- τη νόμιμη πληρωμή των υπερωριών τους. Η συνεχόμενη, όμως, αύξηση του κόστους ζωής θα προσαρμόσει, τις περισσότερες φορές, αναγκαστικά το καθημερινό ωράριο εργασίας σε διπλή βάρδια προκειμένου να συμπληρωθεί το οικογενειακό εισόδημα.

γ) Επόμενο αίτημα αποτελεί η λειτουργία του Ταμείου Συντάξεων.

Το 1912 ψηφίσθηκε ο νόμος ΒΩΜΑ΄ "περί περιθάλψεως των εν τοις μεταλλείοις και μεταλλουργείοις παθόντων και των οικογενειών αυτών", ο οποίος περιλάμβανε αναλυτικά, τα εξής: "Οι εν τοις μεταλλείοις και μεταλλουργείοις εργάται ή υπάλληλοι οι εν τη εκτελέσει της εργασίας ή εξ αφορμής της εργασίας υποστάντες δυστύχημα εκ βιαίου συμβάντος δικαιούνται εις αποζημίωσιν ή σύνταξιν, αν η εξ αυτού ανικανότης διήρκησε πλέον των τεσσάρων ημερών. Αν η ανικανότης είναι πλήρης ή αν ο παθών απώλεσε χείρα ή πόδα, δικαιούται εις σύνταξιν ίσην με το ήμισυ, αν δ' είναι μερική, ίσην με το τρίτον του ημερομίσθιου ή μισθού, τον οποίον ελάμβανε"[245]. Οχτώ χρόνια αργότερα με το νόμο 2114 του 1920

[243] Βλ. Ι. Τ. Παλαιολόγος -Π. Σ. Τριπολιτσιώτης, *Στοιχεία Εργατικού Δικαίου και Κοινωνικής Πολιτικής*, Αθήναι, 1940,σ. 52-54.

[244] Δ. Σ. Βεζάνης, *Το έργον της κυβερνήσεως Βενιζέλου κατά την τετραετίαν 1928-1932*, Αθήνα,Πυρσός, 1932, σ. 68.

[245] Βλ. *Περί συστάσεως και λειτουργίας του ταμείου μεταλλευτών προς περίθαλψιν των εν τοις μεταλλείοις & μεταλλουργείοις παθόντων και των οικογενειών αυτών*, Αθήναι,Ταρασόπουλος, 1912, σσ.51-55.

θα θεσμοθετηθεί η παροχή συντάξεως και σε περιπτώσεις επαγγελματικών ασθενειών.

Τέλος, ο νόμος 2868 του 1922 καθιστούσε υποχρεωτική την ασφάλιση των εργαζομένων και προέβλεπε την ίδρυση κρατικού ταμείου συντάξεων με κοινή εισφορά εργατών και επιχείρησης ιδίως για βιομηχανικές-μεταλλουργικές επιχειρήσεις με μόνιμο εργατικό δυναμικό πάνω από 70 άτομα. Ωστόσο ο νόμος αυτός δεν είχε ουσιαστικά εφαρμοσθεί. Σύμφωνα με άρθρο της εποχής του Ριζοσπάστη, το ταμείο συντάξεως της γαλλικής εταιρείας υπολειτουργούσε έχοντας στο ενεργητικό του λιγότερους από 200 συνταξιούχους ενώ οι παρεχόμενες συντάξεις δεν ξεπερνούν τις 150δρχ το μήνα[246].

Όσον αφορά το Ταμείο Αλληλοβοήθειας οι απεργοί απαιτούσαν να τροποποιηθεί η σύνθεση των Διοικητικών Συμβουλίων τους. Τα Ταμεία Αλληλοβοήθειας της Ελληνικής και Γαλλικής εταιρείας αποτελούν ενώσεις οι οποίες περιλαμβάνουν όλη την ιεραρχία του προσωπικού: υπαλλήλους, εργολάβους και εργάτες. Στο χώρο εμφανίζονται ήδη από το 1870, ωστόσο μέσα από τα καταστατικά τους φαίνεται ότι εγκρίνονται στα τέλη του 19ου με αρχές του αιώνα έχοντας χαρακτήρα φιλανθρωπίας και αδελφότητας. Στόχος τους ήταν η περίθαλψη και η βοήθεια των μελών και των οικογενειών τους σε περίπτωση ασθενείας, γήρατος ή ανικανότητος λόγω τραυματισμού[247]. Η διοίκηση των ταμείων αυτών όπως ισχυρίζονται οι απεργοί μονοπωλείται από τους αντιπροσώπους της εταιρείας με ελάχιστα περιθώρια συμμετοχής των εργατών. Οι απεργοί λοιπόν απαιτούν να εφαρμοστεί η αντιπροσωπευτική εκπροσώπηση των εργαζομένων στο ταμείο όπως όριζε εξάλλου και η σχετική εργατική νομοθεσία[248]. Οι εμβρυακές μορφές

[246] Βλ. *Ριζοσπάστης*, 9 Μαρτίου 1929, αριθ. 6093.

[247] Επίσης, ο Ξ. Ε. Ζολώτας αναφέρει ότι "Λόγω του ότι η ορυχεία ανεπτύχθη πρώτη εξ όλων των άλλων βιομηχανιών εν Ελλάδι βλέπομεν ότι τα πρώτα προστατευτικά των εργατών ελληνικά νομοθετήματα αφορώσι τους εργάτας ορυχείας. Ούτω, δια Β. Διατάγματος του 1882, ιδρύθη ταμείον περιθάλψεως δια τους μεταλλωρύχους τους παθόντας εκ δυστυχήματος. Έτερος νόμος, κατά το 1901, επέβαλλε την παροχήν αποζημιώσεως εις εργάτας ορυχείων, οσάκις ούτοι, συνεπεία δυστυχήματος, καθίσταντο ανίκανοι προς εργασίαν πλέον των 4 ημερών". Βλ. Ξ. Ε. Ζολώτας, *Η Ελλάς εις το στάδιον της εκβιομηχάνισης*, ό.π., σ. 84. Επίσης, Γ. Πετράκη, Το σωματείο εργατών-μεταλλευτών Λαυρίου: 1911-1919 στο Πρακτικά Γ΄ Επιστημονικής Συνάντησης Ν. Α. Αττικής, Καλύβια Αττικής, Επιμορφωτικός σύλλογος Καλυβίων, 1988, σελ. 280. Επίσης, Θ. Χαριτάκης, «Πορίσματα μελέτης ιδρύσεως ταμείου υπαλλήλων & εργατών», *Μηνιαία Οικονομική και Κοινωνική Επιθεωρήση της Ελλάδος*, Αθήναι, 1927 και Δ. Λιβιεράτος, *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1927-1931)*, Αθήνα, Κομμούνα-Ιστορική μνήμη, 1987, σ. 116.

[248] Συγκεκριμένα σύμφωνα με το νόμο 3981 του 1912 "Πάσα επιχείρησις μεταλλείων, μεταλλουργείων και λατομείων, κρατούσα εκ του μισθού ή ημερομισθίου των υπαλλήλων. εργολάβων ή εργατών ποσοστόν τι,

συνδικαλιστικών διεκδικήσεων στη πόλη δεν ευνοούνται όμως όσο αφορά τη μαζική τους υποστήριξη, εξαιτίας των πατερναλιστικών δομών που κυριαρχούν στις εργασιακές σχέσεις.

δ) Τέλος διεκδικούν ίσα μεροκάματα για τις γυναίκες και τα παιδιά. Τα ημερομίσθια για τις γυναίκες δεν ξεπερνούσαν, όπως προαναφέραμε, τις 20δρχ ενώ για τους άνδρες κυμαίνονταν στις 45δρχ. Χαρακτηριστικά ο Ξ. Ε. Ζολώτας αναφέρει σχετικά ότι "Η εργασία των γυναικών, τόσον διαδεδομένη εν Ελλάδι, είναι συνήθως κατά 50% ευθηνότερα της των ανδρών, συνδυαζόμενη δε μετά της επίσης ευθηνοτέρας εργασίας των ανηλίκων. Τα δε ημερομίσθια των γυναικών και των ανηλίκων είναι χαμηλά, καθόσον πολλοί εργάται οικογενειάρχαι εν Ελλάδι λόγω απορίας αναγκάζουσι τα μέλη της οικογενείας των να εργασθώσι"[249].

οφείλει να συστήση ταμείον αλληλοβοήθειας, υπαλλήλων, εργολάβων και εργατών διοικούμενον υπό συμβουλίου, ου το 1/3 τουλάχιστον αποτελείται εκ μελών και εκλέγεται υπό των εργατών μελών αυτού, απονέμει αναλόγως των πόρων του βοηθήματα εις τους ένεκα ασθενείας, γήρατος ή πολυχρονίου εργασίας καθιστάμενους ανικάνους, συμφώνως προς καταστατικά, τα συνταχθησόμενα υπό των εκμεταλλευτών συμφώνως προς τας διατάξεις του εκδοθησομένου Β. διατάγματος". Βλ. *Περί συστάσεως και λειτουργίας του ταμείου μεταλλευτών προς περίθαλψιν των εν τοις μεταλλείοις & μεταλλουργείοις παθόντων και των οικογενειών αυτών*, Αθήναι, Ταρασόπουλος, 1912, σ. 66.

Αργότερα με τη ψήφιση νέας εργατικής νομοθεσίας το 1914 (νόμος 281) θα θεσμοποιηθεί η αύξηση του αριθμού των εργατών στο συμβούλιο των Ταμείων Αλληλοβοήθειας από τρία σε τέσσερα μέλη. Βλ. Γ. Πετράκη, *αυτόθι*, σ. 284.

[249] Ξ. Ε. Ζολώτας, *Η Ελλάς εις το στάδιον της εκβιομηχάνισης*, ό.π., σ. 74.

7.2 ΜΟΡΦΗ ΚΑΙ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΗΣ ΑΠΕΡΓΙΑΚΗΣ ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΗΣ

Στις διεκδικήσεις των εργαζομένων η Διεύθυνση της εταιρείας, επικαλούμενη τη γενικότερη περίοδο κρίσης θα αρνηθεί οποιαδήποτε παραχώρηση. Οι εργάτες του εργοστασίου θα εκλέξουν επιτροπή απεργίας ενώ παράλληλα θα ζητήσουν την ενίσχυση από το Σωματείο Μεταλλευτών. Η διοίκηση του Σωματείου εμφανίζεται απρόθυμη να στηρίξει τις κινητοποιήσεις. Το Σωματείο Εργατών Μεταλλευτών Λαυρίου[250]επηρεασμένο από την ιδεολογία της βενιζελικής εργατικής πολιτικής αναλαμβάνει το ρόλο του διαμεσολαβητή και όχι του εκφραστή της εργατικής διαμαρτυρίας. Η φιλοκυβερνητική του ταυτότητα οριοθετεί τη δράση του σύμφωνα με τις επιταγές της κυβερνητικής κοινωνικής και εργασιακής πολιτικής.

Οι μεταλλευτές όμως διαφοροποιούν τη θέση τους από τη διοίκηση του σωματείου. Στη προγραμματισμένη συνέλευση ορίζουν απεργιακή επιτροπή η οποία αποδέχεται τη καθοδήγηση του αγώνα από την Ενωτική Γενική Συνομονσπονδία[251]. Εμφανίζονται τα πρώτα στοιχεία διάσπασης ανάμεσα στη πρώην διοίκηση του σωματείου Μεταλλευτών και την απεργιακή επιτροπή των εργατών. Η αντιπαλότητα

---

[250] Το πρώτο εργατικό σωματείο στη πόλη του Λαυρίου θα ιδρυθεί το Δεκέμβρη του 1905 ως Σωματείο Εργατών Λαυρίου ή Αλληλοβοήθεια. Πρώτος πρόεδρος είναι ο Σπ. Γούζαρης μηχανουργός της Ελληνικής Εταιρίας. Το Σωματείο αυτό από τα πρώτα βήματα του θα περιλαμβάνει μόνο εργάτες αποτελώντας ξεχωριστό οργανισμό από το Ταμείο Αλληλοβοήθειας. Το 1914 με τη θέσπιση του εργατικού νόμου 281 το Σωματείο αλλάζει το καταστατικό του και μετονομάζεται σε Σωματείο Μεταλλευτών Λαυρίου. Στόχο του θα ορίσει τη προστασία και προαγωγή των οικονομικών και επαγγελματικών συμφερόντων των μελών του. Στα τέλη του 1917 η συνολική του δύναμη υπολογίζεται σε 1755 μέλη. Απ` αυτά τα τακτικά μέλη δε ξεπερνούν τα 600 άτομα. Την ίδια περίοδο στο Λαύριο υπάρχουν πολλά σωματεία με τη μορφή κυρίως συλλόγων τοπικού και επαγγελματικού χαρακτήρα. Ωστόσο τα δύο επαγγελματικά σωματεία που κυριαρχούν στην οργάνωση της συνδικαλιστικής δράσης στο χώρο είναι το Σωματείο Εργατών Μεταλλευτών Λαυρίου και ο Σύνδεσμος Τεχνιτών Μεταλλουργείων Λαυρίου. Πολλές φορές όταν οι περιστάσεις το απαιτήσουν οι δύο αυτές οργανώσεις θα αναπτύξουν κοινή δράση. Βλ. Γ. Πετράκη, "Το Σωματείο των εργατών-μεταλλευτών Λαυρίου: 1911-1919", ό.π., σ. 276-280 και Γ. Κορδάτος, *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1972, σ. 42.

[251] Η Ενωτική Γενική Συνομοσπονδία Εργατών ήταν υπό τον έλεγχο των κομμουνιστών. Η οργάνωση αυτή δημιουργήθηκε το 1929 όταν πέντε ομοσπονδίες (των καπνεργατών και σιγαροποιών, τυπογράφων, οικοδόμων, υπαλλήλων επισιτισμού, υποδηματεργατών και εργατών δέρματος) αποχώρησαν από τη ΓΣΕΕ. Από τα πρώτα βήματα ίδρυσης της ΓΣΕΕ θα εκδηλωθούν στα πλαίσια της διασπαστικές τάσεις. Οι αντιπαλότητες και οι διαφωνίες ανάμεσα στις διαφορετικές ιδεολογικές τάσεις (κομμουνιστές, σοσιαλιστές και ρεφορμιστές οι οποίοι και είχαν την υποστήριξη της κυβέρνησης) θα κυριαρχήσουν όλη τη δεκαετία του 1920, υπονομεύοντας μια δυναμική και αποτελεσματική παρουσία του εργατικού κινήματος στη κοινωνική πρακτική του καθημερινού συνδικαλισμού. Στις 3/2/1929 το Ενωτικό Πανελλαδικό Εργατικό Συνέδριο στο οποίο συμμετέχουν 289 αντιπρόσωποι από όλα τα εργατικά κέντρα της χώρας θα ιδρύσει την Ενωτική Γενική Συνομοσπονδία Εργαζομένων Ελλάδος. Γενικός γραμματέας εκλέγεται ο Κ. Θέος. Βλ. Κ. Μοσκώφ, *Ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης*, ό.π., σ.444 και Χρ. Τζεκίνης, *Το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα, 1870-1987*, Αθήνα, Γαλαίος, 1987, σ.61-62.

ανάμεσα τους θα κορυφωθεί με την άρνηση του αντιπροέδρου Σαλίχου να παραδώσει στην απεργιακή επιτροπή τη σφραγίδα και το αρχείο του Σωματείου. Επίσης, η κυβέρνηση ισχυρίζεται ότι αδυνατεί να παρέμβει σε ζητήματα της εταιρείας αν οι απεργοί δεν αποδεχτούν την διαδικασία της υποχρεωτικής διαιτησίας, προσπαθώντας να ενεργοποιήσει ξανά την αποτελεσματική λειτουργία του επίσημου σωματείου ως διαμεσολαβητικού φορέα.

Μετά το πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, αρχίζει να δημιουργείται, αργά αλλά σταθερά, ένα κλίμα έντονης δυσαρέσκειας των εργατών-μεταλλευτών απέναντι στις ενέργειες και το τρόπο δράσης του τοπικού σωματείου όσον αφορά την διεκδίκηση των εργατικών τους ζητημάτων και δικαιωμάτων, όπως διαφαίνεται καθαρά από την αλληλογραφία του σωματείου τα έτη αυτά. Γενικότερα, όμως, τη δεκαετία του 1920, η βενιζελική πολιτική αρχίζει να χάνει την λαϊκή υποστήριξη των εργατικών στρωμάτων και τον έλεγχο του εργατικού-σοσιαλιστικού κινήματος. Έτσι, παρατηρείται μια αναστροφή της μέχρι τώρα φιλεργατικής, φιλολαϊκής κυβερνητικής πολιτικής, η οποία εγκαινιάζεται με την τροποποίηση του εργατικού νόμου 281/1914 με τον 2151/1920. Βασικός στόχος του νέου αυτού εργατικού νόμου αποτελεί από την μια μεριά, τον περιορισμό των εργατικών απεργιών με την ανάδυση γραφειοκρατικών κωλυμάτων καθιστώντας πολυπλοκότερη τη διαδικασία απεργιακής διεκδίκησης και από την άλλη την ενίσχυση του κρατικού ελέγχου στην οργάνωση και λειτουργία των τοπικών εργατικών κέντρων.

Ακριβώς, οι συνθήκες των αλλεπάλληλων ευρωπαϊκών μεταλλευτικών κρίσεων (1920-22, 1924, 1927, 1929), κοινωνικής ρευστότητας και κυβερνητικής αστάθειας που χαρακτηρίζουν τη μεταπολεμική περίοδο διαμορφώνουν κατά τρόπο άμεσο και σωρευτικό την κοινωνικοοικονομική ελληνική κατάσταση ευνοώντας την ανάπτυξη ριζοσπαστικών αντιλήψεων στα εργατικά στρώματα[252].

Παρά τη κηδεμονία των εργατικών σωματείων από τη κυβέρνηση οι σοσιαλιστικές ιδέες βρίσκουν πρόσφορο έδαφος στα μέλη των εργατικών

[252] Συγκεκριμένα τα αποτελέσματα των εκλογών της 25ης Σεπτεμβρίου 1932 αποδεικνύουν και αριθμητικά την λαϊκή δυσαρέσκεια. Από 61% το 1928 το κόμμα των φιλελευθέρων δεν θα ξεπεράσει το 34% στις εκλογές του 1932.Επίσης πάνω από 30% υπολογίζεται η πτώση των φιλελευθέρων και στην Λαυρεωτική. Βλ. Χ. Μπαμπούνης, *Αναφορά στα αποτελέσματα εκλογών 1928-1936 στη Λαυρεωτική*, Πρακτικά Α΄ Επιστημονικής Συνάντησης Ν.Α. Αττικής, Καλύβια Αττικής, Επιμορφωτικός Σύλλογος Καλύβιων, 1985, σσ.144-145.

οργανώσεων. Το ΚΚΕ αποδίδει στους εργατικούς αγώνες της εποχής ένα νέο πολιτικό χαρακτήρα προσπαθώντας να αντισταθεί στη λογική καθοδήγησης των φιλοκυβερνητικών σωματείων[253]. Η ευνοϊκή συγκυρία επιτρέπει στο χώρο της μεταλλουργικής βιομηχανίας στο Λαύριο να αναπτυχθούν οι νέες σοσιαλιστικές ιδέες. Και αυτό γιατί το Λαύριο κατεξοχήν παράδειγμα πόλης-επιχείρησης στον ελληνικό χώρο συγκεντρώνει ένα μεγάλο αριθμό εργατικού πληθυσμού ο οποίος ευνοεί τη διάδοση νέων ριζοσπαστικών αντιλήψεων εργασιακής οργάνωσης. Εξάλλου η ίδια η υφή των αιτημάτων της απεργίας (8ωρο, ίδρυση ταμείου συντάξεων, ίσες αμοιβές γυναικών και ανδρών) με τον καθολικό τους χαρακτήρα δεν εκφράζουν παρά την επιρροή του αριστερού κινήματος της περιόδου στην οργάνωση της τοπικής αυτής απεργίας. Έτσι το Φεβρουάριο του 1929 η συνέλευση των μεταλλευτών Λαυρίου σε επιστολή τους προς την ΕΓΣΕΕ θα υποστηρίξουν ότι, "ο παρουσιασθείς δήθεν πρόεδρος μεταλλωρύχων Λαυρίου ουδένα αντιπροσωπεύει, καθαιρεθείς παρά της συνελεύσεως μας"[254].

Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες η απεργία κηρύσσεται επίσημα. Όλα τα επιμέρους τμήματα παραγωγής κατεβαίνουν στην απεργία (το τμήμα της Σούριζας, Σουνίου, Πλάκας, Μώλου, Πλινθοποίας, Πλυντηρίων). Το μεσημέρι οργανώνεται συγκέντρωση στην οποία συγκρούονται οι απεργοί με τις αστυνομικές δυνάμεις και δολοφονείται ένας εργάτης (Συρίγος) γεγονός το οποίο εξαγριώνει τους απεργούς.

Τη τρίτη μέρα σχεδόν όλη η πόλη συμμετέχει στις κινητοποιήσεις. Χαρακτηριστικά άρθρο του ριζοσπάστη της εποχής αναφέρει τα εξής: "Η πόλη είναι νεκρή. Από τα φουγάρα των εργοστασίων δε βγαίνει ούτε καπνός. Οι μηχανές παύσανε να κινούνται. Μόνο οι πένθιμες καμπάνες καλούν στη κηδεία του Συρίγου. Τα μαγαζιά κλείνουν, οι δρόμοι είναι έρημοι και οι χωροφύλακες διπλομανταλωμένοι μέσα στην αστυνομία. Στη πλατεία όμως, πίσω από το φέρετρο

[253] Στο συνέδριο του Δεκέμβρη του 1928 το ΚΚΕ θα ορίσει ως βασικό του στόχο την αναδιοργάνωση των επαγγελματικών οργανώσεων σε ταξικές οργανώσεις. Όπως αναφέρει "Άμεσο κεντρικό καθήκον του κόμματος είναι η συγκέντρωση των ταξικών δυνάμεων του συνδικαλιστικού κινήματος, η επανίδρυση του ταξικού κέντρου των συνδικάτων για την οργάνωση και διεξαγωγή των οικονομικών αγώνων της εργατικής τάξης. Μέσα στη πάλη για τις άμεσες διεκδικήσεις θα πεισθούν και οι λίγοι παραπλανημένοι εργάτες που ακολουθούν τους σοσιαλφασίστες και θα εγκαταλείψουν τα κρατικοποιημένα συνδικάτα τους προσχωρώντας στις γραμμές των ταξικών συνδικάτων. Η οξύτης των αγώνων επιβάλλει την λήψη όλων των μέτρων για την οργάνωση της μαζικής αντίστασης των εργατών κατά τους αγώνες τους". Βλ. *Σαράντα χρόνια του ΚΚΕ 1918-1958*, Αθήνα, Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις, 1964, σελ. 243-9.

[254] *Ριζοσπάστης*, 10 Φεβρουαρίου 1929, περ. Γ', αριθ.6067.

του νεκρού μια λαοθάλασσα πάνω από 7000 ακολουθεί"[255]. Τη τέταρτη ημέρα η αστυνομία μαζί με όργανα της εταιρείας θα προσπαθήσουν να θέσουν σε λειτουργία ένα μηχάνημα για να δώσουν φως και νερό στις εγκαταστάσεις της εταιρείας. Οι απεργοί έντονα διαμαρτυρόμενοι στη διεύθυνση της αστυνομίας θα σταματήσουν κάθε ενέργεια.

Οι καθημερινές συγκεντρώσεις των απεργών αποκτούν ένα βίαιο χαρακτήρα με τη μορφή έντονων συγκρούσεων ενάντια στις κρατικές δυνάμεις καταστολής. Συγκεκριμένα, στις 27 Φεβρουαρίου στη καθημερινή συγκέντρωση των απεργών-εργατών μπροστά στα γραφεία του Σωματείου πραγματοποιούνται συμπλοκές με αστυνομικά όργανα. Οι γυναίκες των απεργών επιτίθενται στους αστυνόμους και απελευθερώνουν τα συλληφθέντα μέλη της απεργιακής επιτροπής.

Όταν η διαμαρτυρία εκδηλώνεται βίαια σημαίνει ότι δυσλειτουργούν οι μηχανισμοί εκείνοι οι οποίοι εντάσσουν τη κοινωνική δυσφορία σε νόμιμα πλαίσια. Έτσι, ο επίσημος φορέας συνδικαλιστικής δράσης στη πόλη, δηλαδή το Σωματείο Μεταλλευτών Εργατών Λαυρίου αδυνατεί να εκτελέσει το διαμεσολαβητικό του ρόλο ανάμεσα στους απεργούς, το κρατικό μηχανισμό και την εταιρεία. Αποδυναμώνεται η επιρροή του πάνω στους απεργούς εκμηδενίζοντας τη δυνατότητα του κρατικού μηχανισμού να θέσει υπό έλεγχο τη κατάσταση. Η συγκυρία κοινωνικοπολιτικής αστάθειας ευνοεί την αποδυνάμωση του κρατικού συνδικαλισμού και την ανάδειξη νέων πολιτικών ιδεών περί οργάνωσης των εργαζομένων και μεγαλύτερης παρέμβασής τους στις εργασιακές σχέσεις. Αυτό πραγματοποιείται κυρίως στο Λαυρεωτικό χώρο εργασίας στον οποίο οι συγκεντρωμένες βιομηχανικές μονάδες εργατικού δυναμικού "σπάνε" τη διάσπαση του εργασιακού χώρου ευνοώντας μια νέα μορφή εργατικής δράσης.

Στη κατάσταση αυτή ανισορροπίας ενυπάρχει ο κίνδυνος μιας γενικής αμφισβήτησης, χωρίς δυνατότητα διαπραγμάτευσης, η οποία εναντιώνεται στις επιλογές της κυβερνητικής εξουσίας και που δεν μπορεί να ξεπεραστεί παρά μόνο με την λειτουργία ξανά των ήδη υπαρχόντων ή και νέων εξισορροπητικών μηχανισμών. Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες όπου διαρρηγνύεται ο δίαυλος επικοινωνίας των απεργών με το κράτος, ένας νέος μηχανισμός μέσα από το ίδιο το εργατικό κίνημα

[255] *Ριζοσπάστης*, 24 Φεβρουαρίου 1929, περ. Γ', αριθ.6080.

θά αποκαταστήσει το κενό επικοινωνίας των τριών μερών λειτουργώντας ως ο νέος διαμεσολαβητής. Αυτός ο μηχανισμός είναι η ΕΓΣΕΕ η οποία δρα ως μηχανισμός εκτόνωσης της κρισιακής κατάστασης, επαναφέροντας την εργατική διαμαρτυρία στα όρια νομιμότητας. Η καθημερινή εξέλιξη των γεγονότων μαρτυρά το νέο ρόλο της ως φορέα των εργατικών αιτημάτων.

Η απεργία συνεχίζεται με καθημερινές συγκεντρώσεις αλλά και διαπραγματεύσεις των αντιτιθέμενων φορέων. Ήδη από το Φεβρουάριο θα φθάσει στη πόλη του Λαυρίου αντιπρόσωπος από το Ενωτικό Εργατικό Συνέδριο με σκοπό να καθοδηγήσει τους απεργούς ενώ αντιπρόσωποι της ΕΓΣΕΕ θα συναντηθούν με τον Υπουργό Εθνικής Οικονομίας για την ικανοποίηση των αιτημάτων τους.

Η κεντρική απεργιακή επιτροπή των εργατών Λαυρίου θα συναντηθεί με τον τότε Υφυπουργό Οικονομίας κ. Παπαδάτο. Επίσης, θα εκθέσει τα αιτήματα της στον Υπουργό Εθνικής Οικονομίας κ. Βουρλούμη και θα υποβάλλει υπόμνημα στο Πρόεδρο της βουλής. Η κυβέρνηση θα στείλει διάφορους αντιπροσώπους της στο Λαύριο (επίτροπο του Υπουργείου Εργασίας, αντιπρόσωπο του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας, Εισαγγελέα) προκειμένου να βρουν μια συμβιβαστική λύση.

Παράλληλα άλλα σωματεία θα εκφράσουν τη συμπαράσταση τους στους απεργούς του Λαυρίου. Συγκεκριμένα, η Επιτροπή Συμβουλίων Εργατικών Σωματείων Αθηνών (ΣΕΚΑ) θα προτρέψει όλες τις οργανώσεις να κάνουν εράνους για την στήριξη του αγώνα. Τους απεργούς θα ενισχύσουν με κάθε μέσο και οι τοπικοί φορείς του Λαυρίου. κυρίως με εράνους για την ενίσχυση της απεργίας[256]. Από την άλλη μεριά, αντιπρόσωποι των Επαγγελματιών Λαυρίου, επειδή πλήττονται άμεσα από την απεργία, συμμετέχουν στις διαπραγματεύσεις με σκοπό τη συντομότερη λήξη της κινητοποίησης. Το Φεβρουάριο στέλνονται τηλεγραφήματα διαμαρτυρίας στη κυβέρνηση ενώ το Μάρτιο θα συναντηθούν με τον πρωθυπουργό απαιτώντας τη λήψη εκτονωτικών μέτρων ώστε να λήξει η απεργία, η οποία είχε αρνητικές συνέπειες για την αγορά.

---

[256] Η Εργατική Λέσχη Αθηνών, η Ένωση Επαγγελματιών, η Βιομηχανική Ένωση Δέρματος και άλλοι φορείς θα ενισχύουν τον αγώνα των απεργών τόσο με εράνους όσο και με αποστολή υπομνημάτων, τελεσιγράφων και επιστολών σε κυβερνητικούς φορείς. Βλ. Ριζοσπάστης, 18/2/1929, 25/2/1929.
Επίσης, η Ένωση Επαγγελματιών Λαυρίου θα μαζέψει 600δρχ, ο ποδοσφαιρικός όμιλος "Ολυμπιακός" θα προσφέρει όλο το ταμείο του για τις ανάγκες του αγώνα και η Ένωση Δημόσιων Υπαλλήλων Λαυρίου θα δώσουν 1600δρχ. Βλ. *Ριζοσπάστης*, 3/3/1929, αριθ 6087.

Κατά περιόδους θα στέλνονται τηλεγραφήματα από τον πρωθυπουργό προς την απεργιακή επιτροπή για τη λύση της απεργίας. Παράλληλα η κυβέρνηση έχοντας χάσει το πλεονέκτημα της κυριαρχίας του σωματείου στον εργασιακό χώρο της πόλης θα προσπαθήσει να ελέγξει τη κατάσταση εντείνοντας τη δράση των κατασταλτικών της μηχανισμών. Πράγματι, ο Βενιζέλος στη τελευταία κυβέρνηση που σχημάτισε (4 Ιουλίου 1928) θα αποποιηθεί το ρόλο του φιλελευθέρου εκσυγχρονιστή. Η κρίση του πολιτικού πεδίου σε συνδυασμό με την ενδυνάμωση των σοσιαλιστικών ιδεών δεν του επέτρεπε παρά να ακολουθήσει μια συντηρητική πολιτική καταστολής κάθε κοινωνικής διεκδίκησης των εργατικών στρωμάτων[257]. Περιοδικά ενισχύει τις αστυνομικές και στρατιωτικές δυνάμεις στη πόλη και θα πραγματοποιεί συλλήψεις ως μέσο εκφοβισμού των απεργών και διάσπασης του αγώνα τους.

Μέσα, λοιπόν, από τα διάφορα αυτά στάδια διαπραγμάτευσης και συνδιαχείρησης της κρίσης από τους ενδιαφερομένους φορείς αναδύονται συγκεκριμένες προτάσεις-πρακτικές για την αποκατάσταση των ισορροπιών και την επαναφορά στη προηγούμενη κατάσταση πραγμάτων. Η διαδικασία αυτή κοινωνικοπολιτικών ζυμώσεων είναι που αποδυναμώνει σταδιακά αλλά σταθερά, την αρχικά αδιάλλακτη σύγκρουση των αντιτιθέμενων μερών, οδηγώντας τελικά στην από κοινού αποδοχή μια συμβιβαστικής λύσης. Ο εργοδοτικός πατερναλιστικός πολιτισμός στην πόλη-επιχείρηση του Λαυρίου ευνοεί, στη δεδομένη συγκυρία, τη λειτουργία των νέων θεσμικών μηχανισμών διαπραγμάτευσης (εργατικό σωματείο, απεργιακή επιτροπή, πολιτικά κόμματα) τα οποία στη μακρά διάρκεια

[257] Μάλιστα, το Δεκέμβρη του 1928 θα καταθέσει στη βουλή νομοσχέδιο "Περί μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών", γνωστό ως "Ιδιώνυμο". Το νομοσχέδιο αυτό το οποίο τελικά ψηφίσθηκε στις 25 Ιουλίου 1929 με το νόμο 4229, προέβλεπε φυλάκιση και διωγμό όποιου "επιδιώκει την εφαρμογήν ιδεών εχουσών ως έκδηλον σκοπόν την δια βίαιων μέσων ανατροπήν του κρατούντος κοινωνικού συστήματος ή την απόσπασιν μέρους εκ του όλου της Επικρατείας ή ενεργεί υπέρ της εφαρμογής αυτών προσηλυτισμόν". Επέτρεπε, επίσης, και προέτρεπε την διάλυση "κομμουνιστικών" σωματείων και την απαγόρευση "κομμουνιστικών" συγκεντρώσεων.
Ο Νόμος αυτός θα προκαλέσει έντονες αντιδράσεις ακόμη και από μέρους των φιλελευθέρων. Για μια ενδιαφέρουσα αναφορά στην αυστηρή κριτική που ασκούν οι δημοκρατικές δυνάμεις της εποχής εναντίον της αυταρχικής πολιτικής του Βενιζέλου, βλ. σχετικά Π. Β. Πετρίδη, *Πολιτικές δυνάμεις και συνταγματικοί θεσμοί στη νεώτερη Ελλάδα (1844-1940)*, Θεσσαλονίκη, Σακκούλα, 1992, σ.164-174. Επίσης, Κ. Μοσκώφ, *Ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης: η διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*, ό.π., σ.443 και *Πρωία*, έτος Δ', αριθμ. 1158, 13 Μαρτίου 1929.

αποδυναμώνουν αυτή τη κυριαρχία της εταιρείας στον ευρύτερο εργασιακό και κοινωνικό χώρο της πόλης.

Έτσι, στις αρχές Μαρτίου η κυβέρνηση μπροστά σε μια συγκέντρωση/ συλαλλητήριο 3000 απεργών με στόχο την άμεση ικανοποίηση των αιτημάτων τους αρχικά στέλνει αντιπροσώπους της (τον εκπρόσωπο του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας κ. Παπασταύρο μαζί με τον πολιτευτή και υποψήφιο γερουσιαστή κ. Αργυρόπουλο και το δήμαρχο του Λαυρίου) με συγκεκριμένες προτάσεις για την αποκλιμάκωση της έντασης. Ανακοινώνουν την απόφαση της κυβέρνησης να θέσει στη διάθεση της Γαλλικής εταιρείας τα έσοδα του Λιμενικού ταμείου ώστε να μπορέσει να χορηγήσει 5% αύξηση στους εργάτες με ταυτόχρονη υπόσχεση της εταιρείας για αύξηση όταν υψωθούν οι μετοχές της[258]. Η απεργιακή επιτροπή ύστερα από σύσκεψη απέρριψε τις παραπάνω προσφορές και αποφάσισε την εμμονή της στον αγώνα.

Στις 4 Μαρτίου νέα συγκέντρωση των απεργών-εργατών αποφασίζει την αποστολή στην Αθήνα 10μελούς επιτροπής διεκδίκησης των αιτημάτων τους, όπου σε περίπτωση μη αποδοχή τους από την κυβέρνηση θα πραγματοποιηθεί κάθοδος των απεργών στην Αθήνα με τα γυναικόπαιδα. Η ανυποχώρητη στάση των απεργών και η απειλή καθόδου τους στην Αθήνα αλλάζει τη τακτική της κυβέρνησης ενεργοποιώντας τους διαθέσιμους κατασταλτικούς της μηχανισμούς και ενισχύοντας καθημερινά τις αστυνομικές και στρατιωτικές δυνάμεις στο χώρο. Χαρακτηριστικά στις 5 Μαρτίου προκειμένου να αποτρέψει την κάθοδο των απεργών στην Αθήνα θα στείλει στο Λαύριο ένα τάγμα στρατού και μια πολυβολαρχία. Στις 7 Μαρτίου 15μελής επιτροπή των απεργών υποβάλλουν στο πρωθυπουργό ψήφισμα της συνέλευσης τους, σύμφωνα με το οποίο απαιτούν την άμεση αποδοχή των αιτημάτων τους, χορήγηση συσσιτίου και κάθοδο όλων των απεργών στην Αθήνα εφόσον συνεχισθεί η απεργία. Στις 8 Μαρτίου, ενώ συνεχίζονται οι καθημερινές συγκεντρώσεις των απεργών, η κυβέρνηση δίνει εντολή να συλληφθεί η νέα απεργιακή επιτροπή και ο αντιπρόσωπος της Ενωτικής Ομοσπονδίας. Παράλληλα θα

[258] Ο αντεισαγγελέας Κώνστας ανακοίνωσε στην απεργιακή επιτροπή το ακόλουθο τηλεγράφημα από τον γενικό διευθυντή της εταιρίας, "Είμαι πολύ στεναχωρημένος- ταμείο στερείται χρημάτων- Σημερινή αύξηση ημερομισθίου θα σήμαινεν πτώχευσιν- Διαπραγματεύομαι επειγόντος αύξησιν κεφαλαίου ή δάνειον- Εάν οι εργάται θέλουν να με εμπιστευτούν ελπίζω ότι θα δυνηθώ να τους ικανοποιήσω κατόπιν επιτυχίας. " Βλ. *Ριζοσπάστης*, 3 Μαρτίου 1929, αριθ. 6087 και *Πρωία*, 3 Μαρτίου 1929, έτος Δ, αριθ1148.

απαγορευθεί οποιαδήποτε συγκέντρωση σε ανοικτό χώρο και θα φθάσει νέα στρατιωτική δύναμη 100 ανδρών "εν πλήρη πολεμική εξαρτήσει"[259].

Η ενίσχυση των κρατικών δυνάμεων καταστολής προκαλεί βίαιες μορφές διαμαρτυρίας των απεργών με καθημερινές συγκεντρώσεις και συμπλοκές με τις αστυνομικές δυνάμεις. Σ' αυτή τη φάση η κυβέρνηση προσπαθεί να επαναφέρει τη προηγούμενη ισορροπία με τη λήψη μέτρων κοινωνικής πολιτικής άμεσης εκτόνωσης της δυσφορίας, όπως είναι η ικανοποίηση του αιτήματος των απεργών για τη παροχή συσσιτίου, αλλά και την επαναλειτουργία των διαμεσολαβητικών της μηχανισμών. Παράλληλα στις 10 Μαρτίου παρά την απαγόρευση οργανώνονται πορείες των απεργών απαιτώντας την απελευθέρωση της απεργιακής επιτροπής. Ωστόσο αρχίζουν και πληθαίνουν τα στοιχεία διάσπασης του αγώνα. Σύμφωνα με δημοσίευση της Πρωϊας, παρά την αδιαλλαξία των ηγετών της απεργίας, επιτροπή εργατών της Καμάριζας -γύρω στους 500- θα εκδηλώσει διαλεκτική διάθεση για επανάληψη των εργασιών[260].

Στις 14 Μαρτίου πραγματοποιείται πολυπληθές συλλαλητήριο με σκοπό να αποτρέψουν 35 απεργοσπάστες οι οποίοι έφθασαν με πρωτοβουλία του εφοπλιστή Βλάση για να εργασθούν. Κατά τη διάρκεια των συμπλοκών με την αστυνομία και το στρατό τραυματίστηκαν πάνω από 30 απεργοί. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες, ο υπουργός Εθνικής Οικονομίας (Βουρλούμης) θα καλέσει την επιτροπή των εργολάβων και των υπαλλήλων ως αντιπρόσωπο της εταιρείας και την απεργιακή επιτροπή ως αντιπρόσωπο των μεταλλευτών/ εργατών για να συζητήσουν τους όρους λύσης της απεργίας. Ύστερα από μακρά συζήτηση επήλθε συμφωνία η οποία προέβλεπε τα εξής:

α) Χορήγηση 10% αύξηση σ' όλους τους εργάτες και εργάτριες.

β) Άμεση απόλυση όλων των κρατουμένων.

γ) Επαναπρόσληψη όλων των εργαζόμενων στις θέσεις τους.

δ) Εξασφάλιση της αντιπροσωπευτικής παρουσίας των εργατών στο Ταμείο Αλληλοβοήθειας και Συντάξεως.

ε) Αποζημίωση της οικογένειας του δολοφονηθέντος εργάτη Συρίγου.

---

[259] . *Ριζοσπάστης*, 9 Μαρτίου 1929, αριθ. 6093

[260] *Πρωία*, 12 Μαρτίου 1929, έτος Δ, αριθ1163.

Η έκβαση της απεργίας με τη ικανοποίηση των παραπάνω αιτημάτων θεωρήθηκε ως νίκη των εργατικών στρωμάτων στο Λαύριο.

7.3 ΙΣΧΥΡΟΠΟΙΗΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΠΕΔΙΟΥ

Η συνεχής παρουσία του κρατικού μηχανισμού στο χώρο της απεργίας μέσω των εναλλασσόμενων στρατηγικών της εκφράζει ένα μεταβατικό στάδιο ανάπτυξης νέων υπό διαμόρφωση κρατικών μορφών δράσης.

Γενικότερα, όπως έχουμε αναφέρει, από την δεκαετία του 1910 παρατηρείται μια προσπάθεια συγκρότησης ενός ενιαίου συλλογικού ορθολογικού σώματος δημόσιας διοίκησης στον ελληνικό χώρο. Θα τεθούν τα θεμέλια μιας οικονομικής, νομικής, διοικητικής ανάπτυξης στο δρόμο συγκρότησης ενός αστικού καπιταλιστικού κράτους. Αυτήν, ακριβώς, την πορεία ισχυροποίησης του πολιτικού μπορούμε να ανιχνεύσουμε στο ιστορικό παράδειγμα της πόλης-μεταλλείου του Λαυρίου.

Όπως έχουμε αναφέρει η πόλη του Λαυρίου αποτελεί μοναδικό παράδειγμα company town στον ελληνικό χώρο. Όλες οι λειτουργίες της καθορίζονται υπό την αυστηρή επιτήρηση των δυο μεταλλευτικών εταιριών στο χώρο, την Ελληνική Εταιρεία Μεταλλουργείων Λαυρίου και την Γαλλική Εταιρεία Μεταλλείων Λαυρίου. Ήδη από την δεκαετία του 1910 παρατηρείται μια συστηματική προσπάθεια του κρατικού φορέα να εισχωρήσει και να αναλάβει αρμοδιότητες και πρωτοβουλίες σε βασικούς τομείς λειτουργίας και οργάνωσης της τοπικής κοινωνίας του Λαυρίου[261].

---

[261] Μια από τις πρώτες προσπάθειες τέτοιων πρωτοβουλιών αποτελεί η απόπειρα επανάκτησης του ελέγχου της τοπικής αστυνομίας, η οποία και αυτή είχε ενδώσει στις επιταγές των εταιρειών αποσιωπώντας/ καλύπτοντας τους υπαίτιους στα διάφορα εργατικά ατυχήματα, όπως περιγράφεται στην εγκύκλιον "περί του τρόπου της ενεργείας των διοικητικών Αρχών εν περιπτώσει δυστυχήματος εν μεταλλείοις". Αναλυτικότερα αναφέρει: "Παρετηρήθη, ότι ουχί απροσκόπτως βαίνει πολλάκις η υπηρεσία των προϊσταμένων διοικητικών Αρχών, οσάκις δυστύχημα τι συμβή εν μεταλλείοις, είτε διότι δεν αγγέλεται τούτο εγκαίρως, είτε διότι αι αστυνομικαί Αρχαί περιέρχονται ενίοτε εις σύγκρουσιν προς τους υπό του επιθεωρητού των μεταλλείων αποστελλομένους εξεταστάς, όσον αφορά τα μέτρα, άτινα δέον να ληφθώσι προς αποτροπήν νέου ατυχήματος. Επιθυμούντες λοιπόν να διακριθώσι τα όρια της δικαιοδοσίας εκατέρας των ειρημένων Αρχών, παρέχομεν ημίν τα εξής διασαφήσεις και οδηγίας

1) Άμα συμβή δυστύχημα τι, ο οικείος Αστυνόμος οφείλει αφ' ενός μεν να γνωρίζη τούτο παραχρήμα προς τον Επιθεωρητήν των μεταλλείων, αφ' ετέρου δε, μεταβαίνων αυτός επί του τόπου, να διατάσση, όπως μην μεταβληθώσι τα πράγματα μέχρις αφίξεως του Επιθεωρητού, καταλείπων αυτόθι και φρουρόν εν ανάγκη.

2) Ο Επιθεωρητής μεταβαίνων επί τόπου παραλαμβάνει και τον Αστυνόμον ή τον αναπληρωτήν αυτού.

3) Μετά την αναχώρησιν του Επιθεωρητού, ο Αστυνόμος δέον να εξετάζη εάν εξετελέσθησαν ακριβώς αι υπό του Επιθεωρητού υποδειχθείσαι εργασίαι.

Εξάλλου, τη δεκαετία του 1920, η δεδομένη συγκυρία ευνοεί την ισχυροποίηση του γοήτρου και του ρόλου του κρατικού φορέα σε αντιδιαστολή με την πορεία της γαλλικής εταιρείας, η οποία βρίσκεται, πραγματικά, σε μια κρίσιμη κατάσταση παρακμής των εργασιών της ως αντανάκλαση της οξύτατης παγκόσμιας μεταλλευτικής κρίσης. Το ελληνικό κράτος, από την άλλη, παρόλο τις εντονότατες εσωτερικές και εξωτερικές αντιξοότητες που' χε να αντιμετωπίσει (μικρασιατική καταστροφή, κυβερνητική αστάθεια, διεθνής κρίση) πετυχαίνει, μέσω μιας απόλυτα παρεμβατικής πολιτικής, μια ποσοτικού τύπου πρόοδο μέσα στην κρίση, πραγματοποιώντας μια άνευ προηγουμένου κινητοποίηση των εγχώριων πόρων για την εκβιομηχάνιση με βάση την εσωτερική αγορά. Επομένως μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι στην τοπική κοινωνία του Λαυρίου εμφανίζεται μια τάση απομυθοποίησης και ίσως, αμφισβήτησης, στην μακρά διάρκεια, του ρόλου του προστάτη-αρχηγού της εταιρείας από τους μεταλλευτές-κατοίκους της πόλης, οι οποίοι αναζητούν τώρα προστασία και υποστήριξη σε νέους φορείς παροχής ασφάλειας όπως ο κρατικός μηχανισμός αρχικά και αργότερα στα αριστερά κόμματα/ ομάδες ως διεκδικητές των δίκαιων αιτημάτων τους. Αυτή η συνθήκη διαμορφώνει ένα πεδίο πολιτικών ζυμώσεων το οποίο ενισχύει με αργούς ρυθμούς αλλά σταθερά τη δυνατότητα του πολιτικού παράγοντα να έχει καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη των τοπικών πραγμάτων. Την απόπειρα αυτή διείσδυσης του κρατικού φορέα μπορούμε να την ανιχνεύσουμε στους παρακάτω, κυρίως, τομείς:

Πρώτον, το μοντέλο του κρατικού πατερναλισμού, που χαρακτηρίζει το συνδικαλιστικό κίνημα τη περίοδο του μεσοπολέμου, όπως αναπτύσσεται στα πλαίσια του Σωματείου Μεταλλευτών Εργατών Λαυρίου, λόγω της ιδιόμορφης δόμησης της πόλης, ασκεί διπλή λειτουργία. Από τη μια μεριά εξασφαλίζει τον έλεγχο της εργατικής-συνδικαλιστικής δράσης στα επιτρεπτά όρια νομιμότητας και από την άλλη ενισχύει το ρόλο του κρατικού μηχανισμού στη πόλη ανταγωνιζόμενο τη πρωτοκαθεδρία της Εταιρείας στο χώρο. Η ανάλυση της πορείας των γεγονότων στο ιστορικό παράδειγμα της απεργίας του 1929 στο Λαύριο φανερώνει ακριβώς

Αντίτυπον της παρούσης παρακαλούμεν ν' αποστείλητε προς τας κατά τον υφ' υμάς νόμον αστυνομικάς Αρχάς, ιδία δε προς εκείνα εν τη περιφερεία των οποίων ενεργούντα μεταλλευτικαί εργασίαι, παραγγέλοντες να συμμορφώνονται του λοιπού, απαρεγκλίτως προς τας διδομένας οδηγίας αυτάς". Βλ. *Υπουργείο Οικονομικών*, "Μεταλλεία, Ορυχεία και Λατομεία", Αθήνα, Εθνικό τυπογραφείο, 1909.

αυτή τη μεταβατική φάση σε πολιτικό-κοινωνικό επίπεδο, όπου το πολιτικό πεδίο/ κράτος ισχυροποιεί δυναμικά τη παρουσία του σε μια τοπική κοινωνία αυστηρά διαρθρωμένη από το Πατερναλιστικό μοντέλο.

Οι κεντρικοί μηχανισμοί εξουσίας διασφαλίζουν για τον εαυτό τους, το ρόλο του υποχρεωτικού διαιτητή στις ανακύπτουσες διαφορές των εργατών και εργοδοτών. Η κυβέρνηση αποκτά τη δυνατότητα να μεσολαβεί στη διευθέτηση κάθε αντίθεσης, νομιμοποιώντας και ισχυροποιώντας τον έλεγχο της πάνω στις εργασιακές σχέσεις. Έτσι, σε περιόδους κατά τις οποίους αναδεικνύονται συγκρούσεις/ διαφωνίες μεταξύ εργατών και εταιρείας με επικείμενο το ξέσπασμα μιας απεργίας, το σωματείο Λαυρίου ζητά τη μεσολάβηση των κρατικών μηχανισμών για την αποκατάσταση της τάξης.

Όπως έχουμε αναλύσει, μια συγκριτική ανάλυση του ρόλου του κρατικού μηχανισμού στις δυο σημαντικές απεργίες της πόλης του Λαυρίου (1896, 1929) μας επιτρέπει να αντιληφθούμε τη διαδικασία αυτής της μετάβασης.

Στην απεργία των μεταλλωρύχων στη Καμάριζα το 1896, η παρουσία της κρατικής εξουσίας στο χώρο περιορίζεται μόνο στη δράση των κατασταλτικών της μηχανισμών (στρατός, αστυνομία). Σε αντίθεση, όπως είδαμε στην απεργία του 1929 το κράτος εμφανίζεται ως φορέας κοινωνικής μέριμνας, κατοχυρώνοντας θεσμικά βασικά εργατικά δικαιώματα αλλά και ως φορέας διαπραγμάτευσης σε περιόδους εργατικών κινητοποιήσεων. Ο κατασταλτικός του χαρακτήρας διατηρείται αλλά ενεργοποιείται μόνο σε περιπτώσεις όπου εμφανίζεται "κενό επικοινωνίας", όταν δηλαδή δεν λειτουργούν αποτελεσματικά οι παραπάνω μηχανισμοί. Στη πορεία εξέλιξης των γεγονότων της απεργίας, ο κρατικός μηχανισμός ακολουθεί μια στρατηγική/ πολιτική εναλλασσόμενης εφαρμογής των προαναφερόμενων διαθέσιμων ρόλων του προκειμένου να αποτρέψει τον κίνδυνο εκδήλωσης ακραίων μορφών εργατικής αντίστασης και να επιβεβαιώσει το λειτουργικό του ρόλο στη διαδικασία επίλυσης των εργατικών δυσχερειών στο χώρο/ τοπική κοινωνία.

Οι δημοτικές εκλογές αποτελούν άλλο ένα χώρο, όπου μέσα από τον ανταγωνισμό της Εταιρείας και του Σωματείου για την εκλογή αντίστοιχα του δικού τους υποψηφίου, εμφανίζεται η ενίσχυση του πολιτικού πεδίου που συνδέεται με την υποχώρηση της Εταιρείας όσο αφορά το διαμεσολαβητικό της ρόλο. Απο τις αρχές

ήδη του αιώνα τα εργατικά στρώματα θα προτείνουν το δικό τους υποψήφιο σε αντιπαράθεση με τον υποψήφιο της εταιρείας. Συγκεκριμένα, το έτος 1907, ο εργατοπατέρας Κων/νος Γιολδάσης πρόεδρος και σύμβουλος πολλών εργατικών ενώσεων σε διάφορα μέρη της Ελλάδας, θα εμφανισθεί ως υποψήφιος δήμαρχος των εργατικών στρωμάτων στις τοπικές Δημοτικές εκλογές του έτους. Επίσης, στις εκλογές του 1914, οι εργάτες-κάτοικοι της πόλης θα προτείνουν ως δικό τους υποψήφιο για τη δημαρχία, τον τότε πρόεδρο του Σωματείου Μεταλλευτών Εργατών Λαυρίου. Οι δύο εταιρίες (ελληνική και γαλλική εταιρεία μεταλλείων) θα υποστηρίξουν από κοινού την υποψηφιότητα του αρχιμηχανικού της γαλλικής εταιρείας. Η θέση του Δημάρχου θα αποτελέσει πεδίο έντονων διενέξεων και συμπλοκών της Εταιρείας με το Σωματείο. Το τελευταίο με επιστολές του προς τους κρατικούς φορείς θα καταγγείλει το γεγονός ότι η γαλλική εταιρεία χρησιμοποιεί διάφορες άνομες τεχνικές προκειμένου να εξασφαλίσει τη ψήφο των εργατών για τον υποψήφιο της. Θα την κατηγορήσει για ψυχολογικό καταναγκασμό των εργατών με την απειλή απόλυσης αν δεν συμμορφωθούν με τις επιταγές της.

Συγκεκριμένα το Σωματείο στην επιστολή του προς την Αστυνομική Υποδιεύθυνση Λαυρεωτικής θα αναφέρει: "Λαμβάνομεν την τιμήν ίνα γνωρίσομεν υμίν, ότι αι ενταύθα μεταλλευτικαί εταιρείαι προς υποστήριξιν του υποδειχθέντος υπ' αυταί υποψηφίου δημάρχου μετέρχονται διάφορα εκβιαστικά μέσα κατά των εργατών, ήτοι πιέζουσι και απειλούσι παντοιοτρόπως τους εργάτας με τον σκοπόν να μεταστρέψωσι το φρόνημα αυτών υπέρ του υποψηφίου των εταιριών, προσέτι δε σχίζουσι δια των υπαλλήλων αυτών τα τοιχοκολληθέντα προγράμματα του υποψηφίου των εργατών, έπαυσαν δε τον εργάτη Γ. Πόγκαν διότι είναι φίλος του υποψηφίου των εργατών. Συνεπώς παρακαλούμεν υμάς Κύριε Υποδιευθυντά, όπως ευαρεστούμενος λάβητε τα προσήκοντα μέτρα προς κατάπαυσιν της εκρύθμου ταύτης καταστάσεως, καθόσον εν εναντία περιπτώσει απεκδιόμεθα πάσης ευθύνης των συμβησομένων"[262].

Τέλος, συμπληρωματικά, η ενδυνάμωση του πολιτικού στοιχείου εκφράζεται και μέσα από την διαφοροποίηση του ρόλου\ λειτουργίας των τοπικών βουλευτών στο Λαύριο του 19ου και 20ου αιώνα. Έτσι, το 19ο αιώνα, όπως έχουμε ήδη

[262] Βλ. *Εισερχόμενα και Εξερχόμενα του Σωματείου Μεταλλευτών Εργατών Λαυρίου,* No50, 2/2/1914.

αναλύσει, οι τοπικοί βουλευτές αναπτύσσουν μια αμφίδρομη σχέση αλληλοϋποστήριξης συμφερόντων με την εταιρεία, αναλαμβάνοντας την στρατολόγηση εργατικού δυναμικού στα εκεί μεταλλεία. Σε αντιδιαστολή, τον 20ο αιώνα, οι βουλευτές λειτουργούν, πλέον, ως σύμβουλοι εργατικών οργανώσεων και ως φορείς πολιτικής εξουσίας. Η δραστηριότητα τους, δηλαδή, στον χώρο εντάσσεται θεσμικά στην ενίσχυση του πολιτικού πεδίου που ευνοεί η δεδομένη ιστορική συγκυρία ενώ αποδυναμώνεται κάθε σχέση αλληλοεξυπηρέτησης/ ανταλλαγής με την εταιρεία.

Κεφάλαιο VIII. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην παρούσα εργασία ασχοληθήκαμε με την χρηματοοικονομική και παραγωγική πορεία της Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου για 30 οικονομικά έτη, (1900-1930). Αναλύσαμε την ιδιομορφία της δόμησης της Εταιρείας, σύμφωνα με τα Ευρωπαϊκά πρότυπα, και κατά επέκταση την ιδιομορφία της σύνθεσης του εργατικού πληθυσμού της και των γύρω χώρων της. Επίσης, διερευνήσαμε την σχέση της -αρχικά κυριαρχική και μετέπειτα ανταγωνιστική- με το Ελληνικό κράτος.

Στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20ου αιώνα, το Λαύριο αποτελεί ένα από τα σπουδαιότερα μεταλλευτικά- μεταλλουργικά κέντρα της Ευρώπης.
Η Γαλλική Εταιρεία Μεταλλείων Λαυρίου ανέπτυξε έντονη εξορυκτική και μεταλλουργική δραστηριότητα στο Λαυρεωτικό χώρο. Οι εργασίες της αποτέλεσαν την πρώτη βαρειά βιομηχανία στην Ελλάδα και τη μεγαλύτερη μονάδα στα Βαλκάνια. Η Γαλλική Εταιρεία Μεταλλείων Λαυρίου θα ιδρυθεί το 1875, ως συνέχεια της γαλλοελληνικής εταιρείας "Μεταλλεία Καμάριζας". Η ανάπτυξη της μεταλλουργικής βιομηχανίας στο χώρο ωθεί στη δημιουργία και οργάνωση μιας πόλης, η οποία θα ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της επιχείρησης.

Η πόλη του Λαυρίου δεν προϋπάρχει στον χώρο αλλά δημιουργείται από την εταιρεία. Οι ανάγκες της εταιρείας για μόνιμο εργατικό δυναμικό γύρω από τα μεταλλευτικά πηγάδια, συνεπάγεται την περιοδική εισροή εργατικού πληθυσμού με τη μορφή, κυρίως, εσωτερικής αλλά και εξωτερικής μετανάστευσης. Ο πληθυσμός στο Δήμο του Λαυρίου αυξάνεται με εκπληκτικούς ρυθμούς από τα μέσα της δεκαετίας του 1860. Μέσα σε 40 χρόνια (1867-1907) ο πληθυσμός στην Λαυρεωτική θα αυξηθεί κατά 89%. Το μεγαλύτερο ποσοστό των εργαζομένων είναι Έλληνες αλλά και ξένοι εργάτες (Ισπανοί, Γάλλοι ή Ιταλοί). Οι Έλληνες εργάτες που έρχονται να εργασθούν στα μεταλλεία συγκροτούν ένα ανομοιογενές στην καταγωγή του κοινωνικό στρώμα. Κατάγονται από διάφορα μέρη της Ελλάδος, κυρίως, από αγροτικές περιοχές.

Η ιδιομορφία της δόμησης της πόλης του Λαυρίου την καθιστά μια πόλη-μεταλλείο, όπου όλες οι κοινωνικές λειτουργίες της βρίσκονται κάτω από τον ολικό

έλεγχο και προστασία της εταιρείας. Η εργοδοτική πολιτική συγκροτεί ένα κράτος εν κράτει, το οποίο αντικαθιστά σε μεγάλο βαθμό μέριμνες που αφορούν το πεδίο δράσης του κρατικού μηχανισμού.

Το Πατερναλιστικό μοντέλο αποτελεί μια μέθοδο έμμεσης, μη βίαιης επιβολής συγκεκριμένου τύπου εργασιακών κανόνων. Η αποδοχή των κανόνων- εντολών προσλαμβάνονται ως κάτι το φυσικό και αυτονόητο, ως αντιστάθμισμα στη παροχή εργασιακής ασφάλειας και ενός πλέγματος παροχών από την εταιρεία-εργοδότη. Οι προσφορές αυτές νοηματοδοτούνται από τον εργάτη ως "προνόμιο". Δεν τις αντιλαμβάνεται ως μέρος της υπεραξίας της εργασιακής του δύναμης, δηλαδή ως προϊόν της δικής του παραγωγής, αλλά ως δώρο-προσφορά του εργοδότη.

Αναλυτικότερα από τις βασικότερες παροχές της πατερναλιστικής πολιτικής της εταιρείας αποτελεί η παροχή κατοικίας στους εργαζομένους της. Γύρω από τα μεταλλευτικά φρέατα καθώς και στις εγκαταστάσεις των μεταλλευτικών-μεταλλουργικών εργοστασίων της συγκροτούνται μικροί οικισμοί, υπό την επίβλεψη της εταιρείας- εργοδότη.

Η παρουσία της εταιρείας εμφανίζεται καθοριστική ακόμη και στην οργάνωση της τοπικής αγοράς. Σε κάθε μεταλλευτικό "χωριό" υπάρχει ένα μόνο μπακάλικο της εταιρείας, το οποίο απολαμβάνοντας το μονοπώλιο της τοπικής αγοράς διαμορφώνει τις τιμές στα ύψη με αποτέλεσμα την υπερχρέωση των εργατών-κατοίκων.

Η περίθαλψη αποτελεί άλλο ένα τομέα παροχών της Εταιρείας. Το 19^{ο} αιώνα το νέο Ελληνικό κράτος με κατεξοχήν αγροτικό χαρακτήρα, χαμηλούς ρυθμούς εκβιομηχάνισης και ελλιπή λειτουργία των θεσμών, δεν έχει ακόμη διαμορφώσει μια κρατική πολιτική εργασιακής πρόνοιας και περίθαλψης. Στη πόλη-μεταλλείο του Λαυρίου -μοναδικό παράδειγμα βιομηχανικής πόλης στην ελληνική κοινωνία- τα οποιαδήποτε μέτρα ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης παρέχονται από τη Εταιρεία-Εργοδότη αντικαθιστώντας, τη κρατική μέριμνα.

Σημαντική εμφανίζεται η συμβολή της εταιρείας και στο ζήτημα της εκπαίδευσης. Ήδη από τις αρχές του αιώνα στη πόλη του Λαυρίου και το μεταλλευτικό χωριό της Καμάριζας υπάρχουν σχολεία δημόσια, ιδιωτικά Ελληνικά και Ιταλικά. Χαρακτηριστικά, το έτος 1901, σ' ένα από τα σημαντικότερα μεταλλευτικά "χωριά" της ΓΕΜΛ, τη Καμάριζα, υπάρχουν συνολικά τρία σχολεία

εκ των οποίων τα δύο λειτουργούν υπό τη διεύθυνση της Εταιρείας συγκεντρώνοντας το 65% των μαθητών.

Η Εταιρεία πρωτοστατεί και στην οργάνωση της κοινωνικό-πολιτιστικής ζωής των εργατών-κατοίκων με την ίδρυση μουσικών συλλόγων. Συγκεκριμένα, το 1893 θα ιδρύσει το μουσικό σύλλογο "Ευτέρπη". Τέλος ακόμη και ο κατεξοχήν χώρος έκφρασης παραδοσιακού πολιτισμού, η εκκλησία, μετατρέπεται, συγκυριακά, σε πομπό αποδοχής και νομιμοποίησης των προσταγών του οικονομικού συμφέροντος της πόλης-επιχείρησης.

Μέσω ποιας διαδικασίας, όμως, οι πρώην αγρότες- εργάτες που έρχονται να εργασθούν στο Λαύριο ενσωματώνουν και αποδέχονται τη λογική του μοντέλου αυτού; Σε ποιο βαθμό επιβάλλεται και σε ποιο βαθμό (και μέσω ποιας διαδικασίας) γίνεται "αδιαμαρτύρητα" δεκτή;

Όπως αναλύσαμε, η επιτυχής λειτουργία ενός Πατερναλιστικού μοντέλου δεν εξαρτάται απλώς από την αυστηρή εφαρμογή ενός πλέγματος κανόνων. Αντίθετα πρέπει να δοθεί έμφαση στην ιστορία του "άλλου", στο μηχανισμό του τρόπου πρόσληψης του πατερναλιστικού μοντέλου από τον εργατικό πληθυσμό, να αναζητηθεί η σιωπηρή συμβολή του στην εύρυθμη λειτουργία του.

Το θέμα του Πατερναλισμού δεν αποτελεί μια σχέση αποκλειστικής εξάρτησης του εργαζόμενου από την εταιρεία αλλά περισσότερο μια σχέση αλληλεξάρτησης και αλληλοπροσδιορισμού και των δυο φορέων. Ωστόσο οι σχέσεις αυτές αλληλοπροσδιορισμού προχωρούν πέρα από την υπολογιστική λογική του καθαρά οικονομικού συμφέροντος, δεδομένου ότι τα άτομα δεν δρουν αποκλειστικά και μόνο με γνώμονα τον οικονομικό παράγοντα. Είναι και "κοινωνικά" άτομα, φορείς πολιτισμικών αξιών, αντιλήψεων, ιδεών, τα οποία συμβάλλουν στο τρόπο πρόσληψης του κοινωνικού περιβάλλοντος.

Στο ιστορικό παράδειγμα της βιομηχανικής πόλης του Λαυρίου η επιτυχής λειτουργία του πατερναλιστικού μοντέλου δεν πρέπει να αποδοθεί απλώς στην εφαρμογή ενός πλέγματος παροχών-προσφορών από την εταιρεία. Είναι απαραίτητο να μελετηθεί σε διαλεκτική σχέση με τη συμβολή του παραδοσιακού πολιτιστικού κόσμου των πρώην αγροτών-εργατών στην διαδικασία νομιμοποίησης και σταδιακής αποδοχής του μοντέλου αυτού.

Λαμβάνοντας υπόψη την ιδιαιτερότητα της σύνθεσης του ελληνικού εργατικού πληθυσμού στο Λαυρεωτικό χώρο (πρώην αγρότες- αίσθημα προσωρινότητας), μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι ο πρώην αγρότης-εργάτης μεταφέρει, στις νέες συνθήκες όπου καλείται να προσαρμοστεί, την εικόνα οργάνωσης του αγροτικού του οίκου. Το αίσθημα της ανασφάλειας και κυρίως ο φόβος μπροστά στο "άγνωστο" εντείνει την ανάγκη για αναβίωση στο νέο χώρο συνοικιών με πυρήνα παραδοσιακές υποομάδες τοπικής αλληλεγγυότητας, οι οποίες λειτουργούν ως σωσίβια ασφάλειας, προστασίας και ηθικής υποστήριξης στις σκληρές απαιτήσεις των νέων βιομηχανικών συνθηκών. Οικοδομείται επομένως μια διαλεκτική σχέση αλληλοεξυπηρέτησης ανάμεσα στους δυο φορείς. Από τη μια μεριά η Εταιρεία με την ευέλικτη στάση της ως προς τη δυνατότητα αναπαραγωγής των διαφορετικών πολιτιστικών μοντέλων αποτρέπει κοινωνικές εντάσεις που θα έθεταν σε αμφισβήτηση τη διάρθρωση των νέων εργασιακών σχέσεων, ενώ οι εργάτες εξασφαλίζουν τους όρους για την ομαλή διαδικασία αποδοχής των νέων αυτών σχέσεων. Τελικά μέσα σε αυτή τη δυναμική διαλεκτική σχέση, η μεταφορά της αγροτικής νοοτροπίας παίζει το ρόλο του λειτουργικού σταθεροποιητή στην ευόδωση του Πατερναλιστικού μοντέλου.

Έχει ιδιαίτερη σημασία να τονίσουμε ότι οι κοινωνικοί αυτοί χώροι καθημερινής πρακτικής του εργάτη-κατοίκου, ως κατεξοχήν ευαίσθητοι δέκτες και πομποί οικονομικών μετασχηματισμών, συγκροτούν βασικούς εσωτερικούς δυναμικούς μηχανισμούς στη διαδικασία ενσωμάτωσης των νέων οικονομικών όρων στο τρόπο σκέψης και οργάνωσης της ζωής των ατόμων-παραγωγών της πόλης. Φυσικά αυτοί οι μηχανισμοί "ενσωμάτωσης" και κατά επέκταση τα κοινωνικά άτομα που τους συγκροτούν, δεν αποδέχονται απλά αλλά και συμβάλλουν εξίσου δυναμικά -σε σχέση, δηλαδή, αλληλοδιάρθρωσης και αλληλόδρασης με τους νέους οικονομικούς όρους- στη τελική μορφή της νέας κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας.

Η ζωή της πόλης ακολουθεί τους ρυθμούς ανάπτυξης της εταιρείας. Ωστόσο η χρηματοοικονομική, παραγωγική και λειτουργική πορεία της Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου, -όπως αυτή αποτυπώνεται στις ετήσιες Εκθέσεις του Διοικητικού Συμβουλίου της Εταιρείας- είναι άμεσα συνδεδεμένη με τις αγορές του

εξωτερικού. Τα υπό ανάλυση οικονομικά έτη η πορεία της εταιρείας, όπως είδαμε, παρουσιάζει έντονες διακυμάνσεις και απρόβλεπτες ανατροπές, επιβεβαιώνοντας την άμεση εξάρτηση της πορείας των εργασιών της από την διεθνή αγορά και, ιδιαίτερα, τις διεθνείς διακυμάνσεις των τιμών των μετάλλων.

Η Εταιρεία θα αναπτύξει έντονη εξορυκτική και μεταλλουργική δραστηριότητα, σ' όλο σχεδόν το υπέδαφος της ανατολικής Λαυρεωτικής.

Από το τέλος του 19ου αιώνα ως τα μέσα του 20ου αιώνα αποτελεί μια περίοδο διαδοχικών οικονομικών υφέσεων και ανακάμψεων για την ευρωπαϊκή οικονομία και κατ' επέκταση για τις εργασίες της εταιρείας. Τη περίοδο αυτή, η γαλλική εταιρεία, θα θέσει σε εφαρμογή το πρόγραμμα εκσυγχρονισμού των εγκαταστάσεων της και επέκτασης των μεταλλοφόρων εκτάσεων της, Οι αλλαγές αυτές θα τονώσουν την ετήσια παραγωγική απόδοση της επιχείρησης, η οποία σε συνδυασμό με την ευνοϊκή συγκυρία των τιμών των μετάλλων θα κατορθώσει να αντισταθμίσει τις αρνητικές επιπτώσεις των Βαλκανικών πολέμων.

Η κυριαρχία της εταιρείας στο χώρο, την περίοδο αυτή διαφαίνεται καθαρά και στη σχέση της με τους εργαζομένους και, κυρίως, σε περιόδους έντονης εργατικής διαμαρτυρίας. Αυτό που μας απασχόλησε, κυρίως, αποτελεί το πώς η εταιρεία, ακόμη και σε περιόδους έντονης εργατικής δυσαρέσκειας, καταφέρνει να διατηρεί αλώβητο το γόητρο της και αδιαμφισβήτητη την κυριαρχία της στην συνείδηση των εργατών- μεταλλευτών;

Τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα θα εκδηλωθούν μια σειρά από απεργιακές κινητοποιήσεις με αποκορύφωμα την απεργία του 1896. Η απεργία, ως μια δυναμική κοινωνική σχέση και διαδικασία αποτύπωσης των πολλαπλών πλευρών (οικονομικών, πολιτικών, πολιτισμικών) της καθημερινής ζωής των εργατών, συγκροτεί μορφή έκφρασης ιστορικού λόγου Όλη η πυκνότητα, το πολύπλοκο, οι ιδιαιτερότητες τόσο του τρόπου εργασιακής οργάνωσης όσο και του κοινωνικοοικονομικού είναι, εμπεριέχονται και αναδύονται στη εξέλιξη της απεργιακής κινητοποίησης στο δεδομένο χωροχρονικό πλαίσιο. Αυτό αφορά, κυρίως, το πρώτο στάδιο των ανοργάνωτων απεργιακών κινητοποιήσεων, τις οποίες μορφοποιεί, ακριβώς, η απουσία θεσμοθετημένων εργατικών ή και κρατικών

φορέων διαμεσολάβησης. Η μορφή διαμαρτυρίας και ο τρόπος εκτόνωσης της καθορίζεται από την ιδιομορφία της δόμησης της πόλης- μεταλλείου.

Η αποτελεσματική λειτουργία ενός μοντέλου οργάνωσης της εργασιακής διαδικασίας, απαιτεί τη συγκρότηση ενός "χώρου επικοινωνίας" ανάμεσα στους βασικούς φορείς της παραγωγικής διαδικασίας, το εργατικό δυναμικό και την εργοδοσία. Η εξασφάλιση σταθερά λειτουργικών δικτύων/ καναλιών επικοινωνίας των δύο φορέων συγκροτεί ζωτικό παράγοντα διατήρησης, αναπαραγωγής αλλά και αποτελεσματικής λειτουργίας του δομημένου συστήματος εργασιακών σχέσεων.

Ωστόσο βασικοί κανόνες μιας πατερναλιστικής εργοδοτικής πολιτικής οδηγούν την ανάθεση της επικοινωνιακής πρακτικής εργατών -εργοδοσίας σε ένα ενδιάμεσο παράγοντα της διαδικασίας παραγωγής- παραγωγική υποομάδα- με δυνατότητες καθημερινής πρόσβασης και με τους δύο φορείς.

Στην περίπτωση του τρόπου εργασιακής διάρθρωσης της γαλλικής εταιρείας, ως ένα πολύπλοκο δίκτυο ενδιάμεσων σχέσεων εξουσίας, συστατικό παράγοντα της επικοινωνιακής πρακτικής αποτελεί η ομάδα των εργολάβων -μηχανικών, ως βασικών αντιπροσώπων της εταιρείας. Αυτοί έρχονται σε καθημερινή επαφή με τον εργάτη- μεταλλευτή και συγκροτούν το βασικό κανάλι συνεχούς μετάδοσης και λήψης μηνυμάτων με τη μορφή κανόνων- αιτημάτων ή και παραπόνων στο επικοινωνιακό πεδίο των δύο φορέων.

Σε κρισιακές περιόδους απειλής βασικών κεκτημένων δικαιωμάτων, οι εργαζόμενοι θα στραφούν εναντίον των εργολάβων, θεωρώντας τους υπεύθυνους για την δυνάμει ανατροπή των μέχρι τότε ισχυουσών εργασιακών συνθηκών. Είναι εμφανές ότι το εύρος των διεκδικητικών τους στόχων αναλώνεται σε διεκδικήσεις σε ένα ενδιάμεσο επίπεδο της πυραμίδας των εξουσιαστικών σχέσεων, χωρίς να δημιουργούνται όροι αμφισβήτησης και αναδιοργάνωσης των κεντρικών δομών εργασιακής εξουσίας (Εταιρεία).

Στη τοπική κοινωνία του Λαυρίου, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, η κυριαρχία της εταιρείας όχι μόνο δεν αμφισβητείται αλλά είναι αυτή που αναλαμβάνει το ρόλο του μεσολαβητή-διαπραγματευτή της εργατικής δυσαρέσκειας. Η εύρυθμη λειτουργία του Πατερναλιστικού μοντέλου σε συνδυασμό με την αποτελεσματική εφαρμογή του μοντέλου κατάτμησης των εργασιακών σχέσεων σε υπό-επίπεδα εξουσιαστικών

σχέσεων, επιτρέπουν στην εταιρεία-εργοδότη να διαχειρίζεται τους παρουσιαζόμενους κραδασμούς διατηρώντας αλώβητη τη κυριαρχική της θέση ως προστάτη-αρχηγού της πόλης- επιχείρησης. Δηλαδή, η εργατική δυσχέρεια εκτονώνεται σε ένα ενδιάμεσο επίπεδο, εναντίον του εργολάβου\ εργοδηγού ως βασικού οργανωτή της καθημερινής παραγωγικής διαδικασίας ενώ η εταιρεία-αρχηγός εμφανίζεται ως μεσολαβητής- διαιτητής αναζητώντας ένα σημείο συναίνεσης των δυο αντιτιθέμενων φορέων. Η πρωτοκαθεδρία της εταιρείας στην διαχείριση των κρίσεων υποκαθιστά ακόμη και το ρόλο του κρατικού μηχανισμού.

Η υποτονική παρουσία του κρατικού μηχανισμού στη τοπική κοινωνία του Λαυρίου συνδέεται άμεσα και με την ιδιομορφία του τρόπου δόμησης της πόλης κατά το ευρωπαϊκό πρότυπο της company-town. Η Εταιρεία έχει εξασφαλίσει τη κυριαρχική παρουσία της στις διάφορες πλευρές της τοπικής κοινωνίας αντικαθιστώντας το ρόλο του κρατικού μηχανισμού στη διαχείριση των διαφόρων τοπικών ζητημάτων. Στις διάφορες τοπικές εξεγέρσεις το ρόλο του διαιτητή-συμβιβαστή με τους εργάτες-απεργούς αναλαμβάνει η εταιρεία-εργοδότης, ενώ η κρατική παρουσία αναλώνεται στην αποστολή κατασταλτικών μηχανισμών εξουσίας.

Έχοντας μελετήσει, συγκριτικά, το ρόλο του κρατικού μηχανισμού σε περιπτώσεις εργατικής διαμαρτυρίας, την ίδια περίοδο σε διαφορετικές ελληνικές περιοχές (τοπικές κοινότητες), διαφαίνεται η μοναδικότητα του τρόπου δόμησης της πόλης-μεταλλείου στον ελληνικό χώρο. Συγκεκριμένα, στις αγροτικές κινητοποιήσεις στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, στις σταφιδοφόρες περιοχές της Πελοποννήσου βασικό αίτημα του αγροτικού κόσμου αποτελεί η παρέμβαση-μεσολάβηση του κράτους, το οποίο θεωρούν υπεύθυνο για την εφαρμογή μιας σειράς αποτελεσματικών μέτρων αποκατάστασης των συνθηκών κοινωνικοοικονομικής ισορροπίας και ευρωστίας.

Επίσης, ακόμη και ο ρόλος των εκπροσώπων της κρατικής εξουσίας (βουλευτές, κομματικοί σύλλογοι) στη νεοσύστατη τοπική κοινωνία του Λαυρίου διαφοροποιείται ποιοτικά σε σχέση με τις άλλες ελληνικές περιοχές. Έχει ουσιαστικά ένα αποσπασματικό και περιστασιακό χαρακτήρα προσαρμόζοντας την δράση τους στις ιδιαιτερότητες του χώρου. Έτσι, ο λειτουργικός ρόλος των

βουλευτών στο χώρο, αφορά την εξυπηρέτηση των αναγκών της εταιρείας σε εργατικό δυναμικό. Αυτοί, κυρίως, αποτελούν τους μεσάζοντες για τη στρατολόγηση εργατικής δύναμης από τις διάφορες επαρχίες της κυριότητας τους. Αποδέχονται την ιδιόμορφη λογική της πόλης και αναπτύσσουν μια αμφίδρομη σχέση αλληλοεξυπηρέτησης των συμφερόντων τους με την εταιρεία-εργοδότη. Στην πρώτη αυτή περίοδο συγκρότησης της βιομηχανικής πόλης η σχέση αυτή συνεργασίας και αλληλοϋποστήριξης των βουλευτών δεν διαμορφώνεται σε θεσμική βάση ούτε προωθεί την δημιουργία της.

Μέσα στην ίδια λογική μελετήσαμε τη διαδικασία, μέσω της οποίας τα ανομοιογενή εργατικά στρώματα συσπειρώνονται και συγκροτούν άτυπες, έστω, μορφές συλλογικής δράσης, παρόλο την ύπαρξη μεταβλητών/ ιδιομορφιών, οι οποίοι δυσχεραίνουν την πορεία ανάπτυξης ενός συλλογικού εργατικού κινήματος.

Η παραδοσιακή ιστοριογραφία συνδέει άμεσα τις κινητοποιήσεις των εργατών-μεταλλευτών με την παρουσία οργανωμένων αναρχοσοσιαλιστικών ομάδων στο χώρο. Θεωρούμε ότι είναι δύσκολο να ανιχνεύσουμε το ρόλο των ομάδων αυτών στην οργάνωση εργατικών μορφών διαμαρτυρίας και κυρίως, να τους αποδώσουμε τον ρόλο ενός κεντρικού καθοδηγητή στις διάφορες μορφές διεκδίκησης.

Δεδομένου, ότι οι τοπικές αυτές ομάδες σοσιαλιστών, αυτή τη περίοδο, δεν αποτελούν παρά δυνάμει, εμβρυακές μορφές κοινωνικής συλλογικότητας και ουσιαστικά αδυνατούν να λειτουργήσουν ως αποτελεσματικοί μηχανισμοί εξάπλωσης και μεταφοράς των νέων σοσιαλιστικών αρχών στους εργάτες-κατοίκους της τοπικής κοινωνίας, αναζητήσαμε εκείνους τους μηχανισμούς που σιωπηρά επιτελούν επιτυχώς το ρόλο τους ως δίαυλοι μιας πρώτης μορφής επαφής των εργατών με τη νέα σοσιαλιστική ιδεολογία στη πόλη-επιχείρηση του Λαυρίου.

Τη περίοδο αυτή είναι μεν γεγονός η έξαρση των αναρχοσοσιαλιστικών ιδεών στον ελληνικό χώρο και ιδιαίτερα σε χώρους με συγκεντρωμένα εργατικά στρώματα, ωστόσο δεν επαρκεί να αποδώσουμε την συλλογική δράση των εργατών (απεργία) μόνο στη δράση του οποιουδήποτε συνδέσμου ριζοσπαστικών ιδεών της εποχής. Μ' αυτό τον τρόπο εθελοτυφλούμε μπροστά σε μια πλειάδα παραγόντων-συντελεστών, άμεσων και έμμεσων, οι οποίοι παίζουν το ρόλο τους και συμβάλλουν, αθόρυβα αλλά αποτελεσματικά στην διαμόρφωση της δεδομένης συγκυρίας.

Η διαφορετική μας οπτική έγκειται ακριβώς στο ότι ανιχνεύσαμε τη λειτουργία των τοπικών δικτύων αλληλεγγύης στην ζύμωση των νέων ιδεών στη μεταλλευτική πόλη του Λαυρίου -έχοντας υπόψη μας το σύνολο των ιδιομορφιών που χαρακτηρίζουν το τρόπο δόμησης της πόλης- και κυρίως μελετήσαμε μέσω ποιας διαδικασίας, σε ένα πρώτο επίπεδο, οι ιδέες αυτές γίνονται αποδεκτές ή όχι, από τα πρώτοβιομηχανικά -πρώην αγροτικά εργατικά στρώματα. Πόλεις σαν το Λαύριο, χωρίς ιστορική παράδοση, συνεκτικούς δεσμούς και κοινούς συμβολισμούς, το μόνο «καλό», που έχουν να προσφέρουν, μέσα στην ανομοιογένεια και τις αντιπαλότητες τους, είναι η δυνατότητα συγκέντρωσης σε ένα κοινό χώρο ενός μεγάλου αριθμού εργαζομένων υπό την ίδια εξουσιαστική κυριαρχία, η οποία, μακροπρόθεσμα, συντελεί στην ανάπτυξη του αισθήματος της κοινής μοίρας και της συντροφικότητας.

Στις νέες συνθήκες μιας βιομηχανικής πόλης- επιχείρησης αναπτύσσονται δεσμοί επικοινωνίας, ανάμεσα σε διαφορετικές ομάδες τόσο στον καθημερινό χώρο εργασίας, όσο και στο κοινωνικό χώρο (τοπική γειτονιά).

Αυτό που, αργά αλλά σταθερά, συγκροτεί δεσμούς αμοιβαιότητας και συντροφικότητας ανάμεσα στον ανομοιογενή εργατικό πληθυσμό αποτελεί η κοινή καθημερινή εμπειρία του καταναγκασμού. Έτσι, η ανάπτυξη δεσμών συνεργασίας και επικοινωνίας στην καθημερινή παραγωγική διαδικασία ομογενοποιεί τις εμπειρίες των εργαζόμενων αντισταθμίζοντας εν μέρει τις διαφοροποιήσεις καταγωγής.

Η καθημερινή αυτή επαφή και τριβή ανάμεσα σε άτομα, τα οποία υπόκεινται σε ανάλογες συνθήκες καταναγκασμού ευνοεί την ανάπτυξη του αισθήματος της κοινής υπαγωγής σε σχέσεις εξαρτημένης εργασίας και ενός κοινού συμφέροντος συλλογικής δράσης. Επομένως, οι σκληρές συνθήκες καθημερινές εργασίας καθώς και η συχνότητα των εργατικών ατυχημάτων συνιστούν από τους πρώτους λόγους που επισπεύδουν τη διαδικασία ανάδυσης στοιχείων συντροφικότητας και αλληλεγγυότητας ανάμεσα στους εργαζόμενους.

Η διαδικασία συγκρότησης εργασιακής συλλογικής συνείδησης και κατά συνέπεια στοιχείων "ταξικής αίσθησης" ανάμεσα στους εργάτες-κατοίκους

αναζητήθηκε και σε άλλα πεδία της ανθρώπινης δραστηριότητας πέρα από το "οικονομικό" (χώρος εργασίας ως πεδίο οικονομίας).

Άλλοι σημαντικοί χώροι ανάπτυξης επικοινωνιακών δικτύων και ζύμωσης συμπεριφορών και συμβολικών νοημάτων ανάμεσα σε ετερογενείς πολιτισμικές ομαδώσεις αποτελούν οι χώροι καθημερινής κοινωνικής ζωής, οι τοπικές γειτονιές με τα ανεπίσημα δίκτυα αλληλεγγυότητας τους, το σπιτικό/ οικογενειακό περιβάλλον μέχρι τους χώρους ψυχαγωγίας και χαλάρωσης (π.χ. ταβέρνα).

Έχουμε ήδη αναλύσει την ιδιομορφία της σύνθεσης του εργατικού δυναμικού και τη δόμηση ανομοιογενών εθνοτοπικών υποομάδων αλληλεγγυότητας μέσα στο νέο κοινωνικοοικονομικό χώρο της πόλης-μεταλλείου. Ο κόσμος του χωριού, ο οποίος από μόνος του συγκροτεί ένα "αυτόνομο κόσμο" αξιών και συμπεριφορών, ανασυγκροτείται μεταφέροντας το πλέγμα των ισχυρών ηθικών δεσμών του στο νέο χώρο. Οι τοπικές αυτές συνοικίες θα αποτελέσουν μια πρώτη μορφή ομαδοποίησης των εργατών-κατοίκων, μέσα στα πλαίσια της οποίας θα τεθούν τα θεμέλια για τη σταδιακή συγκρότηση μιας εργατικής συνείδησης.

Παρατηρούμε, δηλαδή, μια διπλή λειτουργία των τοπικών αυτών συνοικιών ή καλύτερα μιας "αναστροφή" της λειτουργίας τους στη μακρά διάρκεια. Το φαινόμενο αυτό της διατήρησης των κοινοτικών-παραδοσιακών δομών στο νέο χώρο βοηθά, σ' ένα πρώτο στάδιο, στην ευκολότερη προσαρμογή της ομάδας, κυρίως μέσω της ανάπτυξης δικτύων αλληλοβοήθειας και εμπιστοσύνης. Σ' ένα δεύτερο στάδιο, αξιοσημείωτη είναι η συμμετοχή των τοπικών αυτών συνοικιών στην πραγμάτωση πολιτικών ή/και ιδεολογικών λειτουργιών. Από κλειστοί χώροι που εντείνουν τις εθνοτοπικές διαφορές μεταλλάσσονται, στη δεδομένη συγκυρία, σε "προπύργια" ανάπτυξης εργασιακής συνοχής, ενισχύοντας τη συνεργασία με άλλες τοπικές-εργασιακές ομάδες. Αναδύεται ως συνείδηση πλέον, μέσα από τη καθημερινότητα, το αίσθημα του κοινού συμφέροντος και επομένως της ανάγκης μιας συλλογικής ενεργοποίησης και διεκδίκησης των εργατικών στρωμάτων.

Οι γειτονιές αυτές, δομημένες με σχέσεις αλληλεγγύης, εμπιστοσύνης και ασφάλειας, αναπτύσσουν στο εσωτερικό τους σιωπηρά ανεπίσημα δίκτυα επικοινωνίας, ανταλλαγής απόψεων και κατήχησης. Αποτελούν, δηλαδή, χώρους με υποδοχές για τη δράση συνδικαλιστικών φορέων. Ο λόγος του συντοπίτη-

συνδικαλιστή αποκτά άλλη βαρύτητα και μπορεί να περάσει ευκολότερα βασικές τάσεις στο εσωτερικό της υπό-ομάδας. Το δίκτυο των διαπροσωπικών σχέσεων συγκροτεί βασικό παράγοντα στρατολόγησης οπαδών και διαμόρφωσης συνειδήσεων. Στην εργατική αυτή μικροκοινωνία η δομή των κοινωνικών σχέσεων ενσαρκώνεται στο θεσμό της οικογένειας. Επέκτασή του αποτελούν οι συγγενικές σχέσεις, οι οποίες ολοκληρώνονται με τις άτυπες μεν ουσιαστικές δε συντοπιτικές-συνοικιακές σχέσεις επικοινωνίας. Μέσα από αυτό το περίκλειστο μικροσύστημα των κοινωνικών σχέσεων εισέρχονται και αναπτύσσονται οι νέες ιδέες.

Τα επόμενα οικονομικά έτη και ειδικότερα από το 1914 ως και το 1926, η πορεία της γαλλικής εταιρείας στιγματίζεται από τον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο. Οι απροσδόκητες διαταραχές στο διεθνές κοινωνικοοικονομικό, πολιτικό και εμπορευματικό τομέα αντανακλώνται άμεσα στην οικονομική και παραγωγική λειτουργία της εταιρείας. Τα πολεμικά αυτά έτη η γαλλική μεταλλευτική εταιρεία αντιμετωπίζει μια σειρά από κρίσιμα προβλήματα, τα οποία απειλούν καθημερινά την ομαλή λειτουργία της. Η έλλειψη ναύλωσης μέσων μεταφοράς και προμήθειας καυσίμου ύλης, οι συνεχείς και απρόβλεπτες διακυμάνσεις των τιμών των μετάλλων καθώς και η ανατροπή των σχέσεων ισορροπίας στην διεθνή αγορά, θα αναστείλουν δραστικά τις μεταλλευτικές- μεταλλουργικές εργασίες της. Το αποκορύφωμα της κρίσης θα αποτελέσει η επιβολή του ναυτικού αποκλεισμού το 1916. Στους κρίσιμους αυτούς μήνες οι εργασίες εξόρυξης και μεταλλουργίας, ουσιαστικά, θα διακοπούν. Η επίτευξη της οικονομικής αναπαραγωγής αποδίδεται στην κερδοφόρα παραγωγή ενός νέου προϊόντος (αρσενικούχο οξύ), το οποίο χρησιμοποιείται στην πολεμική βιομηχανία.

Οι έντονες κοινωνικοοικονομικές αναστατώσεις και ανατροπές που επέφερε ο Α΄ παγκόσμιος πόλεμος αποτυπώνονται με ένα πρωτόγνωρο κύμα απεργιακών κινητοποιήσεων με χαρακτήρα εξέγερσης στη πόλη-μεταλλείο του Λαυρίου. Τη περίοδο αυτή οι απεργίες στο μεταλλευτικό χώρο παίρνουν μορφή ενδημικού φαινομένου. Μικροταραχές, στάσεις εργασίας και κινητοποιήσεις πραγματοποιούνται σχεδόν σε καθημερινό επίπεδο. Πρόκειται, κυρίως, για αυθόρμητες μορφές κοινωνικής διαμαρτυρίας, χωρίς οργανωτικό σχέδιο δράσης και με έντονα βίαιο χαρακτήρα.

Οι εργατικές αυτές απεργίες δεν αποτελούν μόνο τοπικά φαινόμενα μιας συγκυριακής εκτόνωσης της δυσαρέσκειας των εργατικών στρωμάτων αλλά εκφράζουν και τη συνεχώς αυξανόμενη επιρροή και δράση των νέων αναρχοσοσιαλιστικών τάσεων στους εργασιακούς χώρους παραγωγής.

Μετά το Α΄ παγκόσμιο πόλεμο, η κοινωνική ρευστότητα και η διάσπαση του πολιτικού συστήματος ευνοεί την ανάπτυξη ριζοσπαστικών αντιλήψεων στην εργατική τάξη. Παρά τη κηδεμονία των εργατικών σωματείων από τη κυβέρνηση οι σοσιαλιστικές ιδέες βρίσκουν πρόσφορο έδαφος στα εργατικά στρώματα. Το Λαύριο κατεξοχήν παράδειγμα πόλης-επιχείρησης στον ελληνικό χώρο συγκεντρώνει ένα μεγάλο αριθμό εργατικού πληθυσμού γεγονός το οποίο ευνοεί τη διάδοση των νέων ριζοσπαστικών αντιλήψεων εργασιακής οργάνωσης και διεκδίκησης.

Η δεκαετία του 1920 μέχρι και το έτος 1926, αποτελεί μια περίοδο ανασυγκρότησης των αναρίθμητων παραμορφώσεων που επέφερε ο Α΄ παγκόσμιος πόλεμος στο διεθνή χρηματιστικό και εμπορευματικό κόσμο. Τα οικονομικά έτη 1922-1925 αποτελούν μια ευνοϊκή περίοδο με έντονες, ωστόσο, διακυμάνσεις, στην οποία εκδηλώνονται τα πρώτα βήματα μιας χρηματικοοικονομικής ανάκαμψης της εταιρείας.

Η ενίσχυση του εργατικού πληθυσμού της πόλης- μεταλλείου του Λαυρίου συμβάλλει καθοριστικά στην ικανοποιητική παραγωγική απόδοση της εταιρείας. Ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες τόνωσης του εργατικού δυναμικού της εταιρείας αποτελεί ο ερχομός των προσφύγων στη πόλη- μεταλλείο.

Τη περίοδο αυτή εισροής νέου ανθρώπινου δυναμικού στη πόλη- μεταλλείο η γαλλική εταιρεία θα προσπαθήσει να οικοδομήσει ξανά -τους διαταραγμένους από τις ανατροπές του πολέμου- δεσμούς εργασιακής αλληλεγγύης και πειθαρχίας των εργατών- μεταλλευτών με την εταιρεία- εργοδότη. Η ανάγκη αυτή ενδυνάμωσης της πατερναλιστικής πολιτικής της εταιρείας γίνεται επιτακτική μέσα σε συνθήκες έντονης ισχυροποίησης του εργατικού- συνδικαλιστικού κινήματος στον ελληνικό χώρο.

Ωστόσο την ευνοϊκή αυτή περίοδο αναδιοργάνωσης της εταιρείας, θα διαδεχθεί στα τέλη της δεκαετίας του 1930, η μεταπολεμική διεθνής κρίση της αγοράς των μετάλλων. Η συνεχής υποτίμηση των τιμών των μετάλλων, σε συνδυασμό με τη

φυσική εξάντληση των πλουσιότατων άλλοτε μολυβδούχων κοιτασμάτων, θα κλονίσει την οικονομική αντοχή της γαλλικής εταιρείας.

Η εταιρεία, τη περίοδο αυτή, δεν έχει να αντιμετωπίσει μόνο την παγκόσμια μεταλλευτική κρίση αλλά και το δυσμενή παράγοντα του πληθωριστικού φαινομένου στον μεταπολεμικό ελληνικό χώρο. Η ανεξέλεγκτη αυτή πορεία του μεταπολεμικού πληθωρισμού όχι μόνο δεν αφήνει περιθώρια στην εταιρεία για μείωση των εργατικών ημερομισθίων αλλά αναδύει αιτήματα αύξησης τους με δυναμικές κινητοποιήσεις των εργατών- μεταλλευτών.

Μια από τις χαρακτηριστικότερες απεργιακές κινητοποιήσεις της περιόδου αποτελεί η απεργία των εργατών- μεταλλωρύχων της γαλλικής εταιρείας τον Φεβρουάριο του 1929.

Οι συνθήκες των αλλεπάλληλων ευρωπαϊκών μεταλλευτικών κρίσεων σε συνδυασμό με την κοινωνική ρευστότητα και κυβερνητική αστάθεια που προαναφέραμε, διαμορφώνουν πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη των νέων σοσιαλιστικών ιδεών. Εξάλλου η ίδια η υφή των αιτημάτων της απεργίας (8ωρο, ίδρυση ταμείου συντάξεων, ίσες αμοιβές γυναικών και ανδρών) με τον καθολικό τους χαρακτήρα δεν εκφράζουν παρά την επιρροή του αριστερού κινήματος της περιόδου στην οργάνωση της τοπικής αυτής απεργίας.

Παράλληλα όμως η συνεχής παρουσία του κρατικού μηχανισμού στο χώρο της απεργίας μέσω των εναλλασσόμενων στρατηγικών της εκφράζει ένα μεταβατικό στάδιο ανάπτυξης νέων, υπό διαμόρφωση, κρατικών μορφών δράσης- παρέμβασης στο χώρο.

Στον ελληνικό χώρο, από την δεκαετία του 1910, παρατηρείται μια προσπάθεια συγκρότησης ενός ενιαίου συλλογικού ορθολογικού σώματος δημόσιας διοίκησης. Θα τεθούν τα θεμέλια μιας οικονομικής, νομικής, διοικητικής ανάπτυξης στο δρόμο συγκρότησης ενός αστικού καπιταλιστικού κράτους. Αυτήν, ακριβώς, την πορεία ισχυροποίησης του πολιτικού μπορούμε να ανιχνεύσουμε στο, υπό μελέτη, ιστορικό παράδειγμα.

Την περίοδο αυτή, διαφαίνεται μια συστηματική προσπάθεια του κρατικού φορέα να εισχωρήσει και να αναλάβει αρμοδιότητες και πρωτοβουλίες σε βασικούς τομείς λειτουργίας και οργάνωσης της τοπικής κοινωνίας του Λαυρίου. Εξάλλου, η

διεθνής μεταλλευτική κρίση ευνοεί την ισχυροποίηση του γοήτρου/ ρόλου του κρατικού φορέα.

Η γαλλική εταιρεία βρίσκεται σε μια κρίσιμη κατάσταση παρακμής των εργασιών της, ως αντανάκλαση της οξύτατης παγκόσμιας μεταλλευτικής κρίσης. Το ελληνικό κράτος, από την άλλη, παρόλο τις εντονότατες εσωτερικές και εξωτερικές αντιξοότητες που αντιμετωπίζει (μικρασιατική καταστροφή, κυβερνητική αστάθεια, διεθνής κρίση) πετυχαίνει, μέσω μιας απόλυτα παρεμβατικής πολιτικής, μια ποσοτικού τύπου πρόοδο μέσα στην κρίση, πραγματοποιώντας μια άνευ προηγουμένου κινητοποίηση των εγχώριων πόρων για την εκβιομηχάνιση με βάση την εσωτερική αγορά.

Επομένως μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι στην τοπική κοινωνία του Λαυρίου αρχίζει να διαφαίνεται μια τάση απομυθοποίησης και ίσως, αμφισβήτησης, στην μακρά διάρκεια, του ρόλου του προστάτη-αρχηγού της εταιρείας από τους μεταλλευτές-κατοίκους της πόλης, οι οποίοι αναζητούν τώρα προστασία και υποστήριξη σε νέους φορείς παροχής ασφάλειας όπως ο κρατικός μηχανισμός αρχικά και αργότερα στα αριστερά κόμματα/ ομάδες ως διεκδικητές των δίκαιων αιτημάτων τους. Αυτή η συνθήκη διαμορφώνει ένα πεδίο πολιτικών ζυμώσεων, το οποίο ενισχύει με αργούς αλλά σταθερούς ρυθμούς τη δυνατότητα του πολιτικού παράγοντα να έχει καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη των τοπικών πραγμάτων. Την απόπειρα αυτή διείσδυσης του κρατικού φορέα μπορούμε να την ανιχνεύσουμε στους παρακάτω τομείς:

Πρώτον, το μοντέλο του κρατικού πατερναλισμού, που χαρακτηρίζει το συνδικαλιστικό κίνημα τη περίοδο του μεσοπολέμου, όπως αναπτύσσεται στα πλαίσια του Σωματείου Μεταλλευτών Εργατών Λαυρίου, λόγω της ιδιόμορφης δόμησης της πόλης, ασκεί διπλή λειτουργία. Από τη μια μεριά εξασφαλίζει τον έλεγχο της εργατικής-συνδικαλιστικής δράσης στα επιτρεπτά όρια νομιμότητας και από την άλλη ενισχύει το ρόλο του κρατικού μηχανισμού στη πόλη, ανταγωνιζόμενο τη πρωτοκαθεδρία της Εταιρείας.

Η ανάλυση της πορείας των γεγονότων στο ιστορικό παράδειγμα της απεργίας του 1929 στο Λαύριο φανερώνει ακριβώς αυτή τη μεταβατική φάση σε πολιτικό-κοινωνικό επίπεδο, όπου το πολιτικό πεδίο (κράτος) ισχυροποιεί δυναμικά τη

παρουσία του σε μια τοπική κοινωνία αυστηρά διαρθρωμένη από το Πατερναλιστικό μοντέλο.

Οι κεντρικοί μηχανισμοί εξουσίας μέσω της πολιτικής στρατηγικής τους διασφαλίζουν το ρόλο του υποχρεωτικού διαιτητή στις ανακύπτουσες διαφορές των εργατών και εργοδοτών. Η κυβέρνηση αποκτά τη δυνατότητα να μεσολαβεί στη διευθέτηση κάθε αντίθεσης, νομιμοποιώντας και ισχυροποιώντας τον έλεγχο της πάνω στις εργασιακές σχέσεις. Επιπρόσθετα, ο κρατικός μηχανισμός εμφανίζεται και ως φορέας κοινωνικής μέριμνας, κατοχυρώνοντας θεσμικά βασικά εργατικά δικαιώματα αλλά και ως φορέας διαπραγμάτευσης σε περιόδους εργατικών κινητοποιήσεων. Ο κατασταλτικός του χαρακτήρας διατηρείται αλλά ενεργοποιείται μόνο σε περιπτώσεις όπου εμφανίζεται "κενό επικοινωνίας", όταν δηλαδή δεν λειτουργούν αποτελεσματικά οι παραπάνω μηχανισμοί.

Οι δημοτικές εκλογές αποτελούν άλλο ένα χώρο, όπου μέσα από τον ανταγωνισμό της Εταιρείας και του Σωματείου για την εκλογή αντίστοιχα του δικού τους υποψηφίου, εμφανίζεται η ενίσχυση του πολιτικού πεδίου που συνδέεται με την υποχώρηση της Εταιρείας όσο αφορά το διαμεσολαβητικό της ρόλο. Από τις αρχές ήδη του αιώνα, τα εργατικά στρώματα θα προτείνουν το δικό τους υποψήφιο σε αντιπαράθεση με τον υποψήφιο της εταιρείας. Η θέση του Δημάρχου θα αποτελέσει πεδίο έντονων διενέξεων και συμπλοκών της Εταιρείας με το Σωματείο.

Τέλος, συμπληρωματικά, η ενδυνάμωση του πολιτικού στοιχείου εκφράζεται και μέσα από την διαφοροποίηση του ρόλου/ λειτουργίας των τοπικών βουλευτών στο Λαύριο του 19ου και 20ου αιώνα. Το 19ο αιώνα, όπως έχουμε ήδη αναλύσει, οι τοπικοί βουλευτές αναπτύσσουν μια αμφίδρομη σχέση αλληλοϋποστήριξης συμφερόντων με την εταιρεία, αναλαμβάνοντας την στρατολόγηση εργατικού δυναμικού στα εκεί μεταλλεία. Σε αντιδιαστολή, τον 20ο αιώνα, οι βουλευτές λειτουργούν πλέον, ως σύμβουλοι εργατικών οργανώσεων και ως φορείς πολιτικής εξουσίας. Η δραστηριότητα τους, δηλαδή, στον χώρο εντάσσεται θεσμικά στην ενίσχυση του πολιτικού πεδίου που ευνοεί η δεδομένη ιστορική συγκυρία ενώ αποδυναμώνεται κάθε σχέση αλληλοεξυπηρέτησης/ ανταλλαγής με την εταιρεία.

Τα επόμενα οικονομικά έτη θα συνεχισθεί η διεθνής μεταλλευτική κρίση. Ειδικότερα τα οικονομικά έτη 1931- 1938 θα συνεχισθεί η πτώση των τιμών των μετάλλων δυσχεραίνοντας την παραγωγική και οικονομική πορεία της εταιρείας.
Με την κήρυξη του Β΄ παγκοσμίου πολέμου οι εργασίες της γαλλικής εταιρείας θα μειωθούν σημαντικά, ειδικότερα από το έτος 1941 μέχρι και το 1946.

Το Φεβρουάριο του 1946 η γαλλική εταιρεία θα επιχειρήσει να επαναλειτουργήσει συνάπτοντας δάνειο με την Εθνική Τράπεζα Ελλάδος προκειμένου να εξασφαλίσει τα κεφάλαια κινήσεως της. Ωστόσο η διεθνής αγορά των μετάλλων δεν θα είναι ευνοϊκή, καθώς η ζήτηση του μολύβδου θα είναι ασήμαντη, Έτσι, η εταιρεία θα υπολειτουργήσει, ουσιαστικά, ως το 1982 εκμεταλλευόμενη μεταλλεύματα και άλλων περιοχών. Όμως ήδη από το 1977 θα έχει σταματήσει τις εξορυκτικές της εργασίες και θα κατεργάζεται μεταλλεύματα από το εξωτερικό.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Συναλλαγματική Αξία της δραχμής (1899 -1927)	
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΤΟΣ	**Ισοτιμία Δρχ. 100 =φρ. Χρ. 100**
1900	164,39
1901	65,80
1902	162,50
1903	156,50
1904	137,82
1905	123,12
1906	110
1907	108,65
1908	108,12
1909	103
1910	99,90
1911	100
1912	100
1913	100
1914	100
1915	101,01
1916	100
1917	100
1918	100
1919	106,38
1920	185,18
1921	344,83
1922	666,67
1923	1.250
1924	1111,12
1925	1,240
1926	1,556
1927	1,463

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΤΟΣ	ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΕΛΙΚΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ
1900	203,970
1901	141,349
1902	110,775
1903	101,837
1904	105,378
1905	109,352
1906	145,323
1907	121,532
190	108,844
1909	112,508
1910	150,435
1911	103,316
1912	63,277
1913	50,145
1914	---
1915	20,721
1916	---
1917	430
1918	8,229
1919	4,631
1920	6,595
1921	16,340
1922	6,763
1923	12,115
1924	13,300
1925	6,989
1926	6,158
1927	---
1928	13,707
1929	14,070
1930	8,492

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΤΟΣ	ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΑΚΑΤΕΡΓΑΣΤΩΝ ΜΕΤΑΛΛΕΥΜΑΤΩΝ
1900	365,680
1901	253,715
1902	206,722
1903	213,788
1904	235,506
1905	254,801
1906	273,366
1907	273,201
1908	246,883
1909	258,258
1910	258,087

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΤΟΣ	ΚΑΘΑΡΟ ΚΕΡΔΟΣ (Francs)
1900	857,894
1901	857,894
1902	686,315
1903	686,315
1904	686,315
1905	772,105
1906	930,489
1907	733,500
1908	326,000
1909	489,000
1910	570,500
1911	652,000
1912	815,000
1913	815,000
1914	705,934
1915	1,259,328
1916	940,738
1917	283,766
1918	587,057
1919	464,475
1920	56,998
1921	135,051
1922	476,628
1923	820,260
1924	1,369,987
1925	1,693,723
1926	1,292,286
1927	972,196
1928	---
1929	---
1930	---

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΤΟΣ	ΕΞΟΔΑ ΓΙΑ ΤΟ ΤΑΜΕΙΟ ΑΛΛΗΛΟΒΟΗΘΕΙΑΣ ΚΑΙ ΓΙΑ ΠΑΡΟΧΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ (Francs)
1900	84,055
1901	81,653
1902	78,341
1903	72,804
1904	71,549
1905	90,262
1906	121,396
1907	115,874
1908	142,921
1909	183,367
1910	170,083
1911	171,107
1912	233,156
1913	311,610
1914	177,232
1915	290,726
1916	291,289
1917	326,901
1918	337,562
1919	341,345
1920	315,465
1921	322,844
1922	440,104
1923	395,706
1924	349,835
1925	507,858
1926	650,349
1927	743,075
1928	1,007,068
1929	805,022
1930	836,997

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΤΟΣ	ΔΑΠΑΝΕΣ ΓΙΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΝΕΩΝ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΝ (Francs)
1900	259,675
1901	347,216
1902	78,341
1903	
1904	---
1905	154,164
1906	855,502
1907	1,100,634
1908	1,055,324
1909	1,114,771
1910	905,504
1911	1,016,641
1912	854,920
1913	380,361
1914	658,509
1915	382,860
1916	240,111
1917	215,459
1918	---
1919	---
1920	---
1921	---
1922	---
1923	---
1924	---
1925	---
1926	2,005,787
1927	2,117,415
1928	2,596,284
1929	3,518,944
1930	215,140

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΤΟΣ	ΜΕΤΑΛΛΕΥΜΑΤΑ ΣΕ ΑΠΟΘΕΜΑ (Francs)
1900	2,513,335
1901	2,621,280
1902	2,621,280
1903	2,051,177
1904	1,508,733
1905	1,648,947
1906	2,044,351
1907	2,069,185
1908	2,321,305
1909	2,349,320
1910	2,030,346
1911	1,928,729
1912	2,059,789
1913	2,481,131
1914	2,435,733
1915	3,516,458
1916	3,252,574
1917	4,458,415
1918	4,537,838
1919	3,965,454
1920	3,564,772
1921	3,359,133
1922	2,402,628
1923	1,123,624
1924	4,559,462
1925	3,931,256
1926	6,283,297
1927	9,991,028
1928	8,168,353
1929	1,598,623
1930	1,293,582

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΤΟΣ	ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΕΣ ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΙΣ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ (Francs)
1900	9,780
1901	9,780
1902	9,780
1903	9,780
1904	9,780
1905	9,780
1906	9,780
1907	9,780
1908	110,549
1909	52,506
1910	70,079
1911	105,412
1912	154,842
1913	222,692
1914	239,254
1915	224,394
1916	173,953
1917	199,774
1918	288,444
1919	154,747
1920	128,208
1921	145,427
1922	136,871
1923	62,008
1924	260,834
1925	397,310
1926	332,972
1927	370,443
1928	57,310
1929	172,521
1930	97,977

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΒΔΕΛΑ Ε., «Η Κοινωνική τάξη στη σύγχρονη ιστοριογραφία : από το οικονομικό δεδομένο στην πολιτισμική κατασκευή», *Τα Ιστορικά*, τ.χ.22, 1996.

ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ Α. Θ., «Αι ανώνυμοι Εταιρείαι εν Ελλάδι από οικονομικής και δημοσιονομικής απόψεως», *Αρχείο Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών,* Αθήναι, Γ. Βασιλείου, 1928.

- «Η Μεταπολεμική Διεθνής Φορολογική Επιβάρυνσις, συγκριτική μελέτη», *Αρχείο Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών,* τομ.7, τ.χ.Α΄, 1-3/1927.

ΑΓΡΙΑΝΤΩΝΗ Χ., *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*, Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, 1986.

ΑΛΕΞΑΤΟΣ Γ.Ν., *Η εργατική τάξη στην Ελλάδα*, Αθήνα, Ρωγμή, 1997.

ΑΜΠΕΝΤΡΟΤ Β., *Κοινωνική Ιστορία του Ευρωπαϊκού Εργατικού Κινήματος*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1976.

ΑΝΑΠΛΙΩΤΗΣ Ι., "Τα Εργατικά Ατυχήματα εν Ελλάδι κατά το 1927", *Βιομηχανική & Βιοτεχνική Επιθεώρησις*, Αρ. 6-7, 10-11/1928.

ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ Γ., *Ιστορία της Ελληνικής Βιομηχανίας*, Αθήνα, Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία, 1947.

ΑΡΓΥΡΟΣ Κ. και ΜΙΚΕΛΗΣ Ν., «Η Ελληνική Βιομηχανία μετά καταλόγου διευθύνσεων των κυριοτέρων εργοστασίων», *Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας -Διεύθυνσις Εμπορίου και Βιομηχανίας,* Αθήναι, Εθνικό Τυπογραφείο, 1925.

ΑΡΩΝΗ-ΤΣΙΧΛΗ Κ., *Αγροτικές εξεγέρσεις στην παλιά Ελλάδα 1833-1881*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1989.

ΑΣΔΡΑΧΑΣ Σ. Ι., *Ελληνική κοινωνία και Οικονομία ιη΄και ιθ΄ αιώνα,* Αθήνα, Ερμής, 1982.

- *Ζητήματα ιστορίας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1983.

- *Οικονομία και Νοοτροπίες*, Αθήνα, Ερμής, 1988.

ΒΑΛΛΕΡΣΤΕΪΝ Ιμ., *Ιστορικός Καπιταλισμός*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1987.

ΒΑΡΒΑΓΙΑΝΝΗΣ Α, «Η Ελληνική βιομηχανία κατά το έτος 1927 εν συγκρίσει προς το 1926 & 1925», *Δελτίον Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Αθηνών*, τ.χ.4, 4/1928.

- «Η νομισματική κατάστασις της Ελλάδος και το συνάλλαγμα αυτής», *Δελτίον Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Αθηνών*, τ.χ.6, 6/1927.

- «Οικονομική ανασκόπησις του 1922», *Δελτίον Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Αθηνών*, τ.χ.6, 6/1923.

BEAUVE C. "Artisan et ingeneur", *Technologie et Societé*, No10, 1980.

ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ Κ., *Κράτος και Οικονομική Πολιτική στον 19ο αιώνα*, Αθήνα, Εξάντας, 1994 (β΄ έκδοση).

ΒΕΡΕΜΗ Θ., *Οικονομία και Δικτατορία, Η συγκυρία 1925-1926*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1982.

ΒΕΡΕΜΗΣ Θ. -Γουλιμή Γ. (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος κοινωνία- οικονομία- πολιτική στην εποχή του*, Αθήνα, Γνώση, 1989.

BLANCHET Al. - TROGNON Al., *Ψυχολογία Ομάδων, Θεωρητικές προσεγγίσεις και εφαρμογές των ομαδικών μοντέλων*, Αθήνα, Σαββάλας, 1997.

ΒΛΑΧΟΣ Α., «Λαυριακής Μετοχής Απομνημονεύματα», *Εστία*, αριθ.128, 6/1878.

BLOCH M., *The historian's craft*, Manchester, 1984.

- *Η Φεουδαλική κοινωνία*, Αθήνα, Κάλβος, 1987.

ΒΟΥΡΝΑΣ Τ., *Τα φοβερά ντοκουμέντα: Τα Λαυρεωτικά, η χρεωκοπία του 1893*, Αθήνα, Φυτράκης, 1976.

BOUTHOUL G., *Οι νοοτροπίες*, Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, 1971.

-*Ιστορία της Κοινωνιολογίας*, Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, 1965.

BRAUDEL F., *Η δυναμική του καπιταλισμού*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1992.

- *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου του Β΄ της Ισπανίας*, τόμος Α΄, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1993 (β΄ έκδοση).

BULMER M., *Mining and social change, Durham county in the 20th century*, 1978.

BURTON J. & DUKES F., *Conflict Readings in Management & Resolution*, London, Macmillan, 1990.

BUTLER R. – NOISETTE P., *De la cite ouvriere au grand ensemble*, Paris, F. Maspero, 1977.

CARNER , *The model company town*, Amherst, 1984.

CARNOY M., *Κράτος και Πολιτική θεωρία*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1990.

ΓΑΡΟΥΦΑΛΙΑΣ Π., «Χρόνια κρίσις εν Ελλάδι», *Νέα Εποχή*, τ.χ.15, 1/1925.

CHARLE C., *A social history or France in the 19th history*, Berg, 1994.

ΓΙΑΝΝΙΤΣΗΣ Τ., "Βιομηχανική Πολιτική, Αποβιομηχάνιση και φθίνουσες περιοχές", *Τετράδια του INE*, τ.χ.6-7, 4-9/1996.

- *Η Ελληνική βιομηχανία*, Αθήνα, Gutemberg, 1983.

ΓΚΡΑΜΣΙ Α., *Η οργάνωση της κουλτούρας*, Αθήνα, Στοχαστής, 1973.

- *Τα εργοστασιακά συμβούλια και το κράτος της εργατικής τάξης*, Αθήνα, Στοχαστής, 1985.

CLARIS E., "La mine ouvriere", *Actualite de l histoire*, 12/1956, No17.

CLASTRES P., *Η αρχαιολογία της βίας*, Αθήνα, Έρασμος, 1994.

CLOUGH SHEPARD B. - RAPP RICHARD T., *Ευρωπαϊκή Οικονομική Ιστορία*, Αθήνα, Παπαζήση, 1980.

COHEN A. P. , *The Symbolic Consruction of Community*, London, Key Ideas, 1989.

ΓΟΥΝΑΡΗΣ Ηλ. «Η εκμετάλλευσις των μεταλλείων της Ελλάδος κατά το έτος 1910» *Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας -Υπηρεσία Επιθεώρησις των Μεταλλείων*, Αθήναι, Ταρουσοπούλος, 1911.

- «Η Μεταλλευτική κίνησις της Ελλάδος κατά το έτος 1913», *Πλούτος*, αριθ.1, 2/1915.

-«Η μεταλλευτική βιομηχανία εν Ελλάδι», *Πλούτος*, αριθ.1 6-7/1915.

- «Στατιστικόν περί των εν Ελλάδι Μεταλλείων, Ορυχείων, Λατομείων και των εργασιών αυτών», *Δελτίο Υπουργείου Οικονομικών,* Αθήναι, Εθνικό Τυπογραφείο, 1908.

ΔΑΜΙΑΝΑΚΟΣ Σ., *Παράδοση Ανταρσίας και Λαϊκός Πολιτισμός*, Αθήνα, Πλέθρον, 1987.

ΔΕΜΑΘΑΣ Ζ., Καλαφάτης Θ., Σακελλαρόπουλος Θ., *Νομισματικές κρίσεις και η κρατική διαχείριση τους στην Ελλάδα,* 1880-1930, Αθήνα, Θεμέλιο, 1991.

DEPOUZY M., "Paternalismes d hier et d auhourd hui", *Le Mouvement Social*, 7-9/1988, No144.

ΔΕΡΜΑΤΗΣ Γ. Ν., «Η πόλη με τη σκουριά», *Αντί,* τ.χ.213, 9/1982.

- *Τοπίο και μνημεία της Λαυρεωτικής*, Λαύριο, Δήμος Λαυρεωτικής, 1994.

- " Η πόλη με τη σκουριά", *Αντί,* τ.χ.213, 9/1982.

- "Λαύριο", *Αντί,* τ.χ.120, 3/1979.

- *Η οικονομική λειτουργία της πόλης του Λαυρίου 1865-1909,* Λαύριο, Βιβλιοθήκη της Εταιρείας Μελετών Λαυρεωτικής, 1990.

ΔΕΡΤΙΛΗΣ Γ., «Συγκρίσεις και σχέσεις της Ελληνικής οικονομίας με τη Δυτική Ευρώπη, 1860-1910», *Δελτίον Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού,* τ.χ.2, 1978.

- *Ελληνική Οικονομία και Βιομηχανική Επανάσταση 1831-1910*, Αθήνα, Σάκκουλας, 1984.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Μ., *Το Ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα από τους Ουτοπιστές στους Μαρξιστές,* Αθήνα, Πλέθρον, 1985.

DIANI M. & EYERMAN R., *Studying Collective Action,* London, Sage, 1992.

ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ Α., "Εισηγητήριος Έκθεσις επί του απολογισμού της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος του έτους 1924", *ΑΟΚΕ,* τ.χ.4-6/1925.

ΔΟΑΝΙΔΟΥ Ι. Π., *Τα Μεταλλεία,* Αθήνα, 1904.

ΔΟΣΙΟΣ Κ. Λ., Μελέται περί τινών συγχρόνων ζητημάτων Αθήνα, *Εφημερίς των συζητήσεων*, 1874.

- *Περί Βιομηχανίας εν Ελλάδι*, Αθήνα, 1871.

DREYFUS F. G. & Marx R & Poidevin R, *Γενική Ιστορία της Ευρώπης*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1990.

DUBY G., «Κοινωνική Ιστορία και Ιδεολογία των Κοινωνιών», στο Λε Γκοφ Ζακ Νορά Πιέρ (επιμ.), *Έργο της Ιστορίας*, τμ.Γ΄, Αθήνα, Ράππας, 1981.

DUNLOP J. T., *Industrial Relations System*, New York, Holt, 1958.

DUVERGER M., *Μέθοδοι Κοινωνικών Επιστημών 2*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 1990.

EATON J., Πολιτική Οικονομία, Αθήνα, Οδυσσέας, 1979.

ELWITT S., «Politics and Ideology in the French labor movement», *Journal of Modern History*, Vol.49, 1977.

EPSTEIN J, «Understanding the cap of liberty: symbolic practice and social conflict in early 19th century England», *Past & Present*, tx.12, 1989.

EUDRIDGE J. E. T., *Industrial Disputes: essays in the sociology of industrial relations,* London, Routledge and kegan Paul, 1968.

ΕΥΛΑΜΠΙΟΥ Μ., «Επί της οικονομικής κρίσεως», *Δελτίον Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Αθηνών*, αριθ.8, 10/1929.

- «Ο Απολογισμός του Ευρωπαϊκού πολέμου», *Δελτίον Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Αθηνών*, τ.χ.12, 1920.

ΖΑΧΑΡΙΑΣ Σ., «Το ζήτημα του Ελέγχου του Συναλλάγματος», *Δελτίον Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Λθηνών*, τ.χ.4, 1921.

FISKE J., *Εισαγωγή στην Επικοινωνία,* Αθήνα, Επικοινωνία & Κουλτούρα, 1992.

ΖΟΛΩΤΑΣ Ξ., *Νομισματικά και συναλλαγματικά φαινόμενα εν Ελλάδι, 1910-1927,* Αθήνα, Γκρέκα, 1928.

ΖΟΥΜΠΟΣ Γ., *Η συμβολή των Λαυρεωτικών μεταλλείων στην ακμή της Αθηναικής* Πολιτείας, Αθήνα, 1986.

GEARY G., *Το Ευρωπαϊκό Εργατικό Κίνημα (1848-1939)*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1988.

GELLNER E., *Έθνη και Εθνικισμός*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1992.

GORZ A., *Αντίο προλεταριάτο*, Αθήνα, Νέα σκέψη, 1986.

GRAMSCI A., *Selections from Political Writings 1910-1920*, London, Lawrence & Wishart, 1979.

GRAY R., «The Deconstructing of the English Working class», *Social History*, Vol.11, No3, 10/1986.

HABERMAS J., *Αυτονομία κια Αλληλεγγύη*, Αθήνα, Ύψιλον, 1987.

HAIMSON L. H. & TILLY Ch., *Strikes Wars and Revolutions in an International Perspective. Strike, waves in the late 19th century and the early 20th century*, London, 1989.

HAUPT G., «Για την Ιστορία του Εργατικού Κινήματος», *ο Πολίτης*, τ.χ.4, 1977.

HERKNER ER., (επιμ. Καλιτσουνάκης Δ. Ε.), *Το Εργατικόν Ζήτημα*, Αθήνα, Ελευθερουδάκη & Μπάρτ, 1919.

HOBSBAWM E. J., *Η εποχή των επαναστάσεων*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1992.

-*Primitive Rebels*, Manchester, Univer. Press, 1959.

- *Έθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα*, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1994.

- *The formation of the industrial working classes, some problems*, Paris, 1968.

HUNT L., «French history in the last 20 years: the rise and fall of the Annales Paradigm», *Journal of Contemporary History*, No21, 1986.

ΘΩΜΑΔΑΚΗΣ Σ., *Πίστη και Εκχρηματισμός της Οικονομίας*, Αθήνα, MIET, 1981.

JENKINS J. C. & KLADERMANS B., *The politics of social protest*, London, UCL Press, 1995.

JOYCE P., *Visions of the people industrial England and the question of the class, 1848-1947*, Cambridge, 1991.

ΚΑΚΑΒΟΓΙΑΝΝΗΣ, *Επιλογή των τοπωνυμίων της Λαυρεωτικής*, Λαύριο, Βιβλιοθήκη της Εταιρείας Μελετών Λαυρεωτικής, 1986.

ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ Θ., *Νόμισμα Πίστη Οικονομική Ανάπτυξη*, Πειραιάς, Σταμούλης, 1989.

ΚΑΝΑΤΟΥΡΗΣ ΑΡ., *Θανατικές εκτελέσεις στο Νεότερο Λαύριο*, Λαύριο, Εταιρεία Μελετών Λαυρεωτικής, 1986.

KANETTI E., *Μάζα και εξουσία*, Αθήνα, Ηριδανός, 1971.

ΚΑΡΔΑΣΗΣ Β., *Σύρος, Σταυροδρόμι της Ανατολικής Μεσογείου (1832-1857)*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1987.

ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ Κ., *Η πείρα του εργατικού κινήματος*, Αθήνα, Ύψιλον, 1984.

KATZELSON & ZOLBERG, *Working class formation: 19th century patterns in Western Europe and the Unit States*, Princeton, 1985.

KENNEDY P., *Η άνοδος και η πτώση των μεγάλων δυνάμεων*, Αθήνα, Αξιωτέλης, 1990.

KETTERING S., «The Historical development of political clientism», *Journal of Interdisciplinary History*, 18/3, 1988.

KIRK N., «Traditional working-class culture and the rise of labour: some proliminary questions and observations», *Social History*, Vol.16, No2, 5/1991.

ΚΟΛΙΟΠΟΥΛΟΣ Ι., *Ιστορία της Ευρώπης, 1870-1919*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1984.

ΚΟΝΟΠΙΣΟΠΟΥΛΟΣ Κ., «Το εξωτερικόν εμπόριον της Ελλάδος κατά το έτος 1907», *Δελτίο Υπουργείου Οικονομικών*, Αθήναι, Εθνικό Τυπογραφείο, 1908.

ΚΟΝΟΦΑΓΟΣ Κ., *Το αρχαίο Λαύριο και η Ελληνική παραγωγή του Λαυρίου*, Αθήνα, Εκδοτική Ελλάδος, 1980.

ΚΟΡΔΑΤΟΣ Γ., *Ιστορία του Ελληνικού Εργατικού Κινήματος*, Αθήνα, Μπουκουμάνη, 1972.

ΚΟΡΔΕΛΛΑΣ Α., *Το Λαύριον*, Λαύριο, Βιβλιοθήκη της Εταιρείας Μελετών Λαυρεωτικής Αριθμ. 6, 1993.

- «Το Λαύριον και ο Ελληνικός άργυρος» *Παρνασσός*, τόμος ΙΓ΄, 1890.

- *Εκθέσεις και Υπομνήματα περί της καταστάσεως της Εταιρείας των Μεταλλουργείων και περί γενικών διαρρυθμίσεων των έργων αυτής*, Αθήνα, Παπαγεωργίου, 1890.

ΚΟΤΑΡΙΔΗΣ Ν., *Παραδοσιακή Επανάσταση και Εικοσιένα*, Αθήνα, Πλέθρον, 1994.

ΚΟΥΓΕΑ Ν., *Η τιμή του συναλλάγματος και η νομισματική πολιτική στην Ελλάδα, 1843-1879*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1992.

KRIESBERG L., *The sociology of social conflict, Englewood cliffs*, New Jersey-Prentice Hall, 1973.

KUCZYNSKI H. A., *The rise of the working class*, New York, McGrawhill, 1974.

ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ Κ., *Ιστορία του Σύγχρονου Ελληνισμού*, Αθήνα, 1892.

LADURIE, *The mind and method of the historian*, Brighton, 1981.

- *The territory of the historian*, Brighton, 1979.

ΛΑΜΠΙΡΗΣ Ι., «Η διακύμανσις της τιμής του συναλλάγματος εις τας μετά των πρώην εχθρών υπηκόων συμβατικάς σχέσεις», *Δελτίον Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Αθηνών*, τ.χ.8, 1920.

LAUTMAN J., "Renouveau de sociétés locales volonté ou résultant", *Sociologie*, 1981.

LEFRANC G., *Ο Συνδικαλισμός*, Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, 1966.

LIVET G. & MOUSNIER R., *Ιστορία της Ευρώπης, 1848-1940*, Αθήνα, Παπαζήση, 1985.

LOGAN J. R., «Affluence, Class Structure and Working -class consciousness in Modern Spain», *American Journal Of Sociology*, Vol.83, No2, 9/1977.

ΛΟΜΒΑΡΔΟΣ Δ., «Η οικονομική κρίσις», *Νέα Εποχή* , τ.χ.65, 12/1925.

MAHEU l., *Social Movements & Social Classes*, London, 1995.

ΜΑΝΘΟΣ Κ., *Μεταλλευτικό και Μεταλλουργικό Λαύριο*, Δήμος Λαυρεωτικής, 1990.

ΜΑΝΣΟΛΑ, Α., «Ιστορική Απογραφική Άποψις περί Ελλάδος», *Δελτίο της επί Εμψυχώσεως της Εθνικής Βιομηχανικής Επιτροπής*, τομ.Α΄, 1877.

ΜΑΡΙΝΟΣ Γ. Π. & PETRASCHECK W. E., *Λαύριον*, Αθήνα, Ινστιτούτον Γεωλογίας και Ερευνών Υπεδάφους, 1956.

ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ, *Πολιτική Ιστορία της Νεότερης Ελλάδος, (Το Λαυρεωτικό)*, τομ.2, Πάπυρος, 1966.

MAYER G., «Η εν Ελλάδι Βιομηχανία Γεωλογία, Μεταλλουργία και Μεταλλεία του Λαυρίου», *Δελτίο της επί Εμψυχώσεως της Εθνικής Βιομηχανικής Επιτροπής*, 1879.

MCCARTHY J. D., «Resource Mobilization and Social Movements. A Partial Theory», *American Journal of Sociology*, Vol.82, No6, 5/1977.

MELCHERS R. «Le rat des villes et les rat des champs, Frédéric le pray un penseur de la societé industrielle au 16 siecle», *Technologie et Societé*, No14, 6-9/1983.

MERRIMAN (edit.), *Consciousness and the class experience in the 19th century Europe*, London, Holmes & Meir, 1979.

MESZAROS I. (επιμ.), *Aspects of History & Class Consciouness*, London, 1971.

ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ Α., "Μια μέρα εν Λαυρείω", *Εστία*, Αρ. 359, 14/11/1882.

ΜΙΚΕΛΗΣ Ν., «Η εργατική απόδοσις εν τη βιομηχανία», *Δελτίον Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Αθηνών*, τ.χ.1, 1/1927.

- «Ο απολογισμός του Ευρωπαϊκού πολέμου», *Δελτίον Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Αθηνών*, τ.χ.12, 12/1920.

- «Η βιομηχανική κίνησις παρ' ημίν κατά το έτος 1924 εν παραβολή προς το 1923», *Δελτίον Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Αθηνών*, τ.χ.1-4, 1920.

- «Η ελληνική βιομηχανία κατά το έτος 1926 μετά γενικής ανασκοπήσεως αυτής εν τω παρελθόντι», *Δελτίον Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Αθηνών*, τ.χ.3/4, 3-4/1927, σσ.72-82.

- «Η εξέλιξις της ελληνικής βιομηχανίας», *Δελτίον Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Αθηνών*, τ.χ.6, 5/1923.

MOORE E. W., *The Impact of Industry*, USA, Prentice- Hall INC, 1965.

- *Κοινωνικές ρίζες της δικτατορίας και της δημοκρατίας*, Αθήνα, Κάλβος, 1984.

ΜΟΣΚΩΦ Κ., *Ιστορία του Κινήματος της Εργατικής Τάξης*, Αθήνα, Καστανιώτη, 1987.

ΜΟΥΡΑΤΟΓΛΟΥ Α., «Εκδρομή ΣΤ΄ των μελών του Συλλόγου εις Λαύρειον κατά την 28$^{\eta\nu}$ Μαϊου 1906», *Αρχιμήδης*, τ.χ.9, 7/1906.

ΜΟΥΡΤΖΗΣ Χ., "Λαύριο", *Αντί*, τ.χ.120, Μάρτιος 1979.

ΜΠΑΛΟΓΛΟΥ Χ. & Βουρεκά Ε., "Η εκμετάλλευση του νεότερου Λαυρίου και η δημιουργία του Λαυρεωτικού ζητήματος 1855-1873", *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, τ.χ.16, 6/1995.

ΜΠΑΛΟΓΛΟΥ ΧΡ., *Το Λαυρεωτικόν ζήτημα και οι κοινωνικοοικονομικές του επιδράσεις*, Λαύριο, Εταιρεία Μελετών της Λαυρεωτικής, 1988.

ΜΠΑΜΠΟΥΝΗΣ Χ., *Η θνησιμότητα της παιδικής και νεανικής ηλικίας στο Λαύριο 1925-1940*, Λαύριο, 1986.

- *Αναφορά στα αποτελέσματα εκλογών 1928-1936 στη Λαυρεωτική*, Καλύβια, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ Αττικής, 1985.

- *Μικρασιάτες Πρόσφυγες στη Λαυρεωτική*, Λαύριο, Βιβλιοθήκη της Εταιρείας Μελετών Λαυρεωτικής, 1986.

ΜΠΑΝΤΑΛΟΥΚΑΣ Κ., "Η Ελληνική οικονομία 1923-1940, Σύντομος Στατιστική σκιαγράφησις", *Σπουδαί*, τ.χ. 3-4, 1984.

ΜΠΑΤΣΗΣ Δ., *Η Βαρειά Βιομηχανία στην Ελλάδα*, Αθήνα, Νέα Βιβλία, 1947.

ΜΠΟΥΣΧΟΤΕΝ Ρ., *Ανάποδα χρόνια*, Αθήνα, Πλέθρον, 1997.

ΝΕΓΡΕΠΟΝΤΗ-ΔΕΛΙΒΑΝΗ, *Η προβληματική βιομηχανία και κάποιες λύσεις της*, Αθήνα, Παρατηρητής, 1983.

ΝΙΤΣΙΑΚΟΣ Β. Γ, *Παραδοσιακές Κοινωνικές Μορφές*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1990.

ΝΟΥΤΣΟΣ Π., *Η Σοσιαλιστική Σκέψη στην Ελλάδα, από το 1875 ως το 1974*, Αθήνα, Γνώση, 1990.

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Α., «Παραγωγή Μετάλλων- Ορυκτών- Αλάτων εν Ελλάδι», *Οικονομική Επιθεώρησις*, έτος 13, φυλ.158, Μάρτης 1890.

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Α., *Λαύριον*, Αθήνα, Θέμιδος, 1871.

ΟΡΦΑΝΟΥ Φ., «Οι πρώτες εργατικές κινητοποιήσεις στο Λαύριο», *Δοκιμές*, τ.χ.7, Αθήνα, Άνοιξη 1998.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, Β., «Η Βιομηχανική Επανάσταση και η Ελλάδα 1832-1871», *Πολίτης*, τ.χ.12, 8-9/1977.

ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Α. Σ., «Έκθεσις περί Επιθεωρήσεων των εν Λαυρείω Μεταλλείων», *Υπουργείον Οικονομικών- Τμήμα Μεταλλείων & Μονοπωλίων*, Αθήναι, Εθνικό Τυπογραφείο, 1893

ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Σ. Π., *Το Ελληνικό κράτος (1821-1909)*, Αθήνα, Παπαζήση, 1988.

PATRICK J, «Labour capital and compromise: a response to R. Price», *Social History*, Vol.9, 1984.

PERROT M., "De la manufacture a l` usine en miettes", in *Mouvement Sociale*, No125, 1986.

- *Les ouvriers en greve*, Paris, 1974.
- "De la manufacture á l usine en miettes", *Mouvement social*, No125, 1983.
- "Une naissance difficile la formation de la classe ouvriere Lyonnaise", *Annales ESC*, No4, 1978.

ΠΕΤΡΑΚΗ Γ., «Η διαδικασία ένταξης και καθήλωσης των χωρικών στο εργοστάσιο. Η περίπτωση των Θεσσαλών στην κλωστοϋφαντουργία "Αιγαίο" του Λαυρίου», *Μνήμων*, τ.χ.15, 1993.

- *Η μονογραφία μιας απεργίας από τον εθνικό τύπο η απεργία των μεταλλωρύχων της Καμάριζας τον Απρίλη του 1896*, Καλύβια, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ Αττικής, 1993.

- *Το σωματείο εργατών-μεταλλευτών Λαυρίου: 1911-1919*, Καλύβια, Πρακτικά Γ΄ Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ Αττικής, 1988.

PORTER F., "Le Creusot la societé-machine, fonctionnalisation des groupes humain», *Experiences*, No10, 1980.

ΠΟΥΡΝΑΡΑΚΗΣ Ε., *Διεθνή Οικονομικά*, Αθήνα, Σμπίλιας, 1990.

PRICE R., "The Labour Process and Labour History", *Social History*, vol.8, No1, 1983.

ΡΑΓΚΑΒΗ Α., *Απομνημονεύματα*, Αθήνα, Πυρσός, 1930.

REID D., «Industrial paternalism discourse and practice in 19th French mining and metallurgy», *Comparative Studies in Society & History*, Vol.27, No4, 10/1985.

RENDA F., "Mines et Mineurs en Sicile", *Revue Bibliographique*, No62, 1945.

ΡΗΓΙΝΟΣ Μ., «Βιομηχανικά ημερομίσθια (1912-1936)», *Ιστορικά*, τ.χ.5, Αθήνα, 1990.

- *Παραγωγικές δομές και εργατικά ημερομίσθια στην Ελλάδα 1909-1936*, Αθήνα, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, 1987.

RICHARDS D. G., «The Political economy of neoliberal reform in Latin America: A critical appraisal», *Capital & Class*, No61, 1997.

RICHES D., «The Anthropology of Violence», New York, Basil Blackwell, 1986.

ROSENHAFT Ev., "History, Anthropology, and the study of everyday life", *Comparative Studies in Society and History*, vol.29, No1, 1/1987.

RUDE G. , *The ground in history,1730-1848*, London, 1964.

ΣΑΚΑΛΑΚΗ Μ., *Ψυχολογία της Επικοινωνίας*, Αθήνα, Παπαζήση, 1994.

ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Θ., *Θεσμικός Μετασχηματισμός και Οικονομική ανάπτυξη. Κράτος και Οικονομία στην Ελλάδα 1830-1922*, Αθήνα, Εξάντας, 1991.

- "Κράτος και Οικονομία στην Ελλάδα. Μια ιστορική τυπολογία", στο *Νεοελληνική Κοινωνία. Ιστορικές και Κριτικές Προσεγγίσεις*, Αθήνα, Κριτική, 1993.

Οικονομία, Κοινωνία, Κράτος στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, Αθήνα, Πληροφόρηση, 1991.

- *Οι κρίσεις στην Ελλάδα 1830-1857*, Αθήνα, Κριτική, 1993.

SAMUEL R. & STEDMAN J. G., *Culture, Ideology and Politics*, Routledge & Kegan Paul, London, 1992.

SANFORD E., «Politics and Ideology in the French Labor Movement», *The Journal of Modern History*, Vol.49, No3, 9/1977.

ΣΑΠΝΑ Μ., "Περί παραγωγής και συνδικάτου κατανάλωσης λιγνιτών", *ΑΟΚΕ*, τ.χ.Β΄/Γ΄, τόμ.3, 4/9 1923.

ΣΒΟΡΩΝΟΣ Ν. Γ., *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1984.

SCOTT J. W., *The glassworkers of Carmaux*, Cambridge, Mass., 1974.

SEWELL W. H., «Uneven Development of the autonomy of Politics, and the Dockworkers of Nineteeth Century Marseille», *American Historical Revieu*, Vol 95, No3, 1988.

SHORTER & TILLY, *Strikes in France, 1830-1968*, Cambridge, Univer. Press, 1974.

SILVESTRE P & WAGRET P., *Le Syndicalisme Contemporain*, Paris, Armand Colin, 1970

ΣΚΙΝΤΖΟΠΟΥΛΟΣ Α. Σ., "Το Πρόβλημα του Εργατικού Σπιτιού", *Βιομηχανική & Βιοτεχνική Επιθεώρησις*, Αρ.3, Έτος 6, 7/1919.

- «Ανάγκη αυξήσεως των Δασμών», *Δελτίον Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Αθηνών*, τ.χ.5, 5/1921.

- «Η διεθνής βιομηχανική παραγωγή», *Δελτίον Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Αθηνών*, τ.χ.9, 9/1921.

SKOCPOL T., *State and Social Revolutions*, Cambridge, CVP, 1979.

- *Vision and method in historical sociology*, London, 1984.

SOBOUL Alb., *The sans-cullotes*, New York, 1972.

ΣΠΟΥΡΓΙΤΗ Α., "Ο νόμος ΓΧΜΒ' εν σχέσει προς την νυν συναλλαγματικήν αρρυθμίαν", *ΑΟΚΕ*, τ.χ..Α΄, 1-3/1925.

STAMPF Α., «Η παγκόσμιος κρίσις του Άνθρακος», *Δελτίον Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Αθηνών*, τ.χ.1-4, 1920.

STEDMAN –J. G., *Languages of class: studies in English Working Class History 1832-1982*, Cambridge, 1983.

ΣΤΕΡΓΙΟΥ Α. Κ., *Αι πρώται Βιομηχανήσιμοι ύλαι της Ελλάδος Ορυκταί - Φυτικαί - Ζωϊκαί,* Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1923.

ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ Ν. Φ., " Το Νεοκλασσικό Λαύριο", *Τεχνικά Χρονικά*, έτος 45, 8/1976.

STEVENSON J., *Popylar Disturbances in England 1700-1832*, Logman, London, 1992.

STRAUSS G., "The dilemna of popular history", *Past and Present*, vol.192, No132, 1991.

- «Vieupoint the dilimna of popular history», *Past & Present*, tx.132, 1991.

ΣΥΓΓΡΟΣ Α., *Απομνημονεύματα,* Αθήνα, Εστία, 1908.

SUCHAUT M., "L' economié sociale un comment se debarrasser de la question ouvriére", *Technologie et Societé*, No9, 2-5/1982.

TILLY C., *From mobilation to revolution*, New York, Random House, 1978.

- «Coping with Company Paternalism», *Theory & Society*, Vol.14, No4, 7/1985.

TOMPSON E. Π., *Χρόνος, Εργασία και Βιομηχανικός Καπιταλισμός*, Θεσσαλονίκη, Κάτσανος, 1983.

- *The making of the English working class*, London, Penguin Books, 1984.

- *The voice of the past: oral history*, London, 1978.

TOURAINE- RAGAZZI, *Ouvriers d` origine agricole*, Paris, 1961.

TREMPE R., *Les mineurs de Carmaux 1848-1914*, Paris, 1971.

ΤΣΙΜΑΡΑΣ Μ., "Συμβολή εις τα Μεταπολεμικά Νομισματικά Φαινόμενα εν Ελλάδι", *AOKE,* τομ.10, 1930.

ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ Β., *Πειραιάς, 1835-1870, Εισαγωγή στην Ιστορία του ελληνικού Μάντσεστερ*, Αθήνα, Καστανιώτη, 1984.

ΤΣΟΤΣΟΡΟΣ Σ., *Η συγκρότηση του βιομηχανικού κεφαλαίου στην Ελλάδα 1898-1939*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1994.

ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., *Εξάρτηση και αναπαραγωγή, ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1992.

TURNER R. H. & KILLIAN L. M., *Collective Behavior*, New Jersey, Prentice Hall, (3th edition), 1987.

USEEM M. , *Conscription, protest and social conflict. The life and death of a draft resistance movement*, New York, 1973.

ΦΕΡΑΓΙΟΛΙ Λ., *Βία και Πολιτική*, Αθήνα, Στοχαστής, 1985.

ΦΙΛΑΡΕΤΟΣ Κ., "Η εξέλιξις της ελληνικής βιομηχανίας κατά τα τελευταία έτη", *Δελτίον Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Αθηνών*, τ.χ.2, 2/1922.

- "Οι Ελληνικοί Λιγνίται", *Δελτίον Βιομηχανικής και Εμπορικής Ακαδημίας*, 9/1917.

ΦΡΟΫΝΤ Σ., *Ψυχολογία των μαζών και ανάλυση του εγώ*, Αθήνα, Επίκουρος, 1994.

ΧΑΡΙΛΑΟΣ Ε., "Το συνάλλαγμα και η εξαγωγή", *Δελτίον Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Αθηνών*, τ.χ.6, 6/1921.

ΧΑΡΙΤΑΚΗ Γ., *Οικονομική Επετηρίς της Ελλάδος 1929*, Αθήνα, Πυρσός, 1931.

ΧΑΤΖΗΪΩΣΗΦ Χ., *Η Γηραιά σελήνη η βιομηχανία στην Ελληνική Οικονομία 1830-1940*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1993.

ΧΑΤΖΗΣΩΤΗΡΙΟΥ Γ. Δ., *Προέλευση και Σύνθεση του πληθυσμού της ΝΑ Αττικής*, Καλύβια, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ Αττικής, 1985.

WILLIAMSON B., *Class, culture and the community: a biographical study of social change in mining*, London, 1982 .

WORTLEY I., *Industrial Relations*, Logman Group Ltd, 1980.

ΧΟΥΛΙΑΡΑΚΗ Μ., *Γεωγραφική, Διοικητική και Πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος 1821-1971*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, 1974.

ΨΑΛΤΗΡΑΣ Κ., *Η μεγάλη Απεργία Λαυρεωτικά*, Αθήνα, Κάκτος, 1982.

ΤΥΠΟΣ

ΑΙΩΝ, (Αθήνα) 1880, 1882.
ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ, (Αθήνα) 1896, 1897, 1901, 1902,1907.
ΛΑΥΡΕΩΤΙΚΗ, (Λαύριο) 1893, 1894.
ΝΕΑ ΕΦΗΜΕΡΙΣ, (Αθήνα) 1890, 1896.
ΠΡΩΪΑ, (Αθήνα) 1896, 1929.
ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ, (Αθήνα) 1929.

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΓΕΩΠΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΡΧΕΙΑ- ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

ΔΗΜΟΣ ΛΑΥΡΙΟΥ, "Μητρώον των Αρρένων του Δήμου Λαυρεωτικής του νομού Αττικής και Βοιωτίας περιλαμβάνει τους γεννηθέντας άρρενας των ετών 1839 ως και 1934", 1939.

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΕΤΕ, «Αλληλογραφία Γαλλικής Εταιρείας με Εθνική Τράπεζα Ελλάδος», 10/1936 & 10/1946.

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΕΤΕ, «Γαλλική Εταιρεία Μεταλλείων Λαυρίου Α.Ε», 4/1946.

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΕΤΕ, «Έκθεσις του Διοικητικού Συμβουλίου της Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου», Οικονομικά έτη 1900-1946.

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΕΤΕ, «Έκθεσις του Διοικητικού Συμβουλίου της Εταιρείας των Μεταλλουργείων Λαυρίου», Οικονομικά έτη 1873, 1884, 1887, 1895, 1897, 1916, 1929, 1930, 1931.

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΕΤΕ, «Η Μεταλλευτική Κίνηση εν Ελλάδι», 1942-1946.